

”en Haard og Dyr Tid”

Fattigdom, tiggning og løsgjengeri i Christiania 1790-1802

Johanne Bergkvist

Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier
UNIVERSITETET I OSLO
Høsten 2008

Takk til Nasjonalbiblioteket, Håndskriftsamlingen for lån av forsideillustrasjon.

”En finsk Betler med Kone eller Tøyte”, ca. 1812.

Senn, Johannes (1969). *Norske nationale Klædedragter: efter en Samling af Originaltegninger tilhørende Hs. Exell. Hr. Geheime-Conferentsraad Gebhard Greve af Moltke*, Faksimileutg. Opprinnelig utg.: København, [ca 1814]. Originaltegningene er tegnet av Johann Friedrich Leonhard Dreier. stukne i Kobber af J. Senn. Tegningene i faksimileutg. er håndkolorert av Grete Lalim. Oslo: Børsum. Illustrasjon nr. 30.

INNHOLDSFORTEGNELSE

FORORD	7
KAPITTEL 1. INNLEDNING	9
1.1 Problemstillinger	10
1.2 Avgrensinger i tid og rom	10
1.3 Begrepsavklaring fattig og fattigdom	11
1.3.1 Betleri og løsgjengeri	12
1.4 Kilder til å undersøke de fattige og deres livssituasjon	13
1.4.1 Christiania politikammer og politirett – om kildene og kildekritiske vurderinger	14
1.4.2 Christiania tukthus' fangeprotokoller – om kilden og kildekritiske vurderinger	15
1.4.3 Stiftsdireksjonen og fattigvesenets arkiver – om kildene og kildekritiske vurderinger	15
1.4.4 Folketellinga av 1801 – om kilden og kildekritiske vurderinger	16
1.4.5 Lovgivning som kilde – om kildene og kildekritiske vurderinger	16
1.5 Fattigdom i tidligere forskning	17
1.6 Teori og metode	22
1.7 Tema og oppgavestruktur	24
KAPITTEL 2. "UMULIG AT SKIELNE DE GODE OG ONDE". FATTIGDOM, LOVGIVNING OG SOSIAL REFORM PÅ 1700-TALLET	27
2.1 Merkantilistisk fattig-, tigger- og arbeiderlovgivning	28
2.1.1 Repressiv fattig- og tjenestelovgivning	28
2.1.2 Christiania tukthus	30
2.1.3 Akershus stifts fattigvesen	31
2.1.4 Interessene bak tukthusanordningen og tjenestelovgivningen	32
2.2 Ideologisk skifte og sosial reform	34
2.2.1 Christiania tukthus i endring og reformtiltak mot fattigdom	36
2.2.2 Fordervelse – og håp for kommende slekter	38
2.3 Sosialpolitisk reaksjon: En moralsk løsning på problemet	40
KAPITTEL 3. "LØSGIENGERE, BETLENDE OG DISSE LIGE FOLK". DE REGISTRERTE FATTIGE I CHRISTIANIA OG FORSTEDENE 1790-1802	43
3.1 En presentasjon av betleri- og løsgjengerisakene	43
3.1.1 Om sakene og sakskategoriene	44
3.1.2 Endring over tid	47
3.2 Hvem var de arresterte?	49
3.2.1 De arrestertes kjønn og alder	49
3.2.2 De arrestertes sivilstand	54
3.3 Sakenes utfall	56
3.3.1 Løslatt, hjemsendt og formanet	56
3.3.2 Dømt til tukthusarbeid	56
3.3.3 Alternative straffer og tiltak	59

3.4 Fattigmanntall – Kategorisering, kontroll og tiltak i 1790	61
3.4.1 ”Nyder intet”. Fortegnelse over fattige i Christiania og forstedene 1790	61
3.4.2 ”De kand for effertiden trenge til understøttelse”. Manntall over betlere i 1790	63
3.5 ”Lever af almisse”. 1801-folketellingas fattige	65
3.6 Konklusjon	67
KAPITTEL 4. ”DET VIGTIGE SPØRGEMAAL: HVOR MAN SKAL GIØRE AF DEM?” KATEGORISERINGEN AV DE ARRESTERTE FOR LØSGJENGERI OG BETLERI I CHRISTIANIA 1790-1802	69
4.1 Ordensmakt og daglig kontroll	69
4.1.1 Politiets myndighet	71
4.1.2 Klager over ”Bætlere og Svin i mængde”	73
4.2 ”de rette Midler til at hemme Betlerie her i Byen”. Betleri- og løsgjengerisakenes utfall	75
4.2.1 Løslatelse: Advarsel, hjemsendelse eller forestilling om fattigstøtte	75
4.2.2 ”et saadant Mennekkelighedens Afskum”. Gjengangerne blant de tukthusdømte	76
4.2.3 Vann og brød – et alternativ til tukthus i perioden?	77
4.3 Tigging og de fattige i det offentlige rom	79
4.4 Verdige og uverdige fattige – klare kategorier?	82
4.4.1 Alderdom og uførhet – ”her er nok af yngre og friske Betlere som de aldrig røre”	83
4.4.2 ”skade alleene paa den Venstre haand” – var delvis ufør en ikke-kategori?	84
4.4.3 Kvinner ”paa egen Haand” – Arbeidsløse eller ørkesløse?	86
4.4.4 Løsgjengeribegrepet i endring?	90
4.5 Konklusjon	93
KAPITTEL 5. ”HENDES STORE TRANG DERTIL DRIVER HENDE”. OVERLEVELSESSTRATEGIER PÅ EKSISTENSMINIMUM	95
5.1 Mangesysleri og de fattiges økonomi	95
5.2 Har ”maattet gribe til Bettel-Staven”. Tigging som husholdsinntekt	99
5.2.1 ”Fuldkommen Arbejdsfør”. Enslige, kvinnelige forsørgere	100
5.2.2 Små tiggere: ustyrlige barn eller nødvendig husholdsinntekt?	101
5.3 ”enskjønt de faae Almisse, er det deres Pligt at arbejde”	104
5.4 ”ingen Venner eller Slægtninger” – Uten nettverk og offentlig støtte	106
5.5 Christianiaborgernes ulovlige veldedighet	109
5.6 ”hun har ladet sig bruge til Utugt”. Prostituerte i forhørene	112
5.6.1 ”vedblevet at være Løsgjengensker”. Kategorisering av løsgjengeri og prostitusjon	113
5.6.2 ”ærnrær sig ved et liderlig Levnet”. Prostitusjon kategorisert som næringsvei	116
5.7 Konklusjon	120
KAPITTEL 6. ”UDEN REISE PASS ELLER BESKEED”. HJEMSTAVN OG DE FATTIGES MOBILITET 1790-1802	123
6.1 De fattiges mobilitet og presset på Aker og Christiania	123
6.1.1 Fremmede i byen – forhør av ”nogle fra Landet hertil ankomne Familier”	124

6.1.2 "skikkelige men fattige Arbeidsfolk". Myndighetenes frykt for offentlige byrder	126
6.2 "vanket om i Norge uden reise Pass". Passtvang og mobilitet	127
6.2.1 "Omstreifen fra en Bøygde til en anden". Romanifolk i kildene	129
6.3 Konklusjon	135
KAPITTEL 7. "EN HAARD OG DYR TID". KONKLUSJON	137
7.1 Myndighetenes kategorisering av de fattige	139
7.2 De fattiges forsørgelse og selvforståelse	141
7.3 Konklusjon	144
LITTERATUR OG KILDER	145
Utrykte kilder	145
Digitale kilder	146
Trykte kilder	146
Lover, forordninger og reskript	147
Oppslagsverk	149
Litteratur	150
VEDLEGG	157
Vedlegg 1: Forhørte for betleri og løsgjengeri på Christiania politikammer 1790-1802	157
Vedlegg 2: Tabell til kapittel 2	173
Tabell V.1 Dømte for betleri, løsgjengeri og tyveri på tukthuset 1785-1810	173
Vedlegg 3: Christiania og forstedene – befolkning og ulike jurisdiksjoner	174
Vedlegg 4: Myndighetspersoner i Christiania 1790-1802	175
Vedlegg 5: Tabeller til kapittel 3. De arresterte for løsgjengeri og betleri 1790-1802	177
Tabell V.2 Arresterte for betleri og løsgjengeri årene 1790-1802 fordelt på år og måned	177
Tabell V.3 Tukthusedømte av de forhørte for løsgjengeri og betleri på Christiania politikammer 1790-1802 fordelt på sakskategori og år	177
Vedlegg 6: Tabeller til kapittel 3. Manntall over fattige og betlere i Christiania og forstedene 1790	178
Tabell V.4 Manntallsførte betlere i Christianias forsteder tilh. Aker i 1790 fordelt etter alder og kjønn	178
Tabell V.5 Manntallsførte betlere i Christianias forsteder tilh. Aker i 1790 fordelt etter alder og kjønn medregnet alle barn i husholdet	178
Tabell V.6 Manntallsførte betlere i Christianias forsteder tilh. Aker i 1790 fordelt etter sivilstatus og kjønn	178
Tabell V.7 Manntallsførte betlere uten oppgitt sivil status i Christianias forsteder tilh. Aker i 1790 fordelt alder og kjønn	179
Tabell V.8 Manntallsførte betlere i Christianias forsteder tilh. Aker i 1790 fordelt på kjønn og arbeidsførhet	179
Tabell V.9 Manntallsførte betlere i Christianias forsteder tilh. Aker i 1790 fordelt på distrikt	179
Tabell V.10 Manntallsførte betlere i Christianias forsteder tilhørende Aker 1790 fordelt på næringsvei	180
Tabell V.11 Manntallsførte fattige i Christiania og forstedene 1790 fordelt på alder og kjønn	181

Tabell V.12 Fortegnelse over fattige og trengende fordelt på distrikt	181
Tabell V.13 Antall personer i Christiania og forstedenes institusjoner i 1801	182
Vedlegg 7: Almissegivere i Christiania	183
Vedlegg 8: Tukthusanordningen av 1741 for Akershus stift	184

TABELLER I KAPITTEL 3

Tabell 3.1 Løsgjengeri- og betleriarrestasjoner i Christiania 1790-1802 fordelt på sakskategori	46
Tabell 3.2 Løsgjengeri og betleriarrestasjoner i Christiania 1790-1802 fordelt på år	47
Tabell 3.3 De arresterte for betleri og løsgjengeri i Christiania 1790-1802 fordelt på sakskategori og kjønn	50
Tabell 3.4 De arresterte for betleri og løsgjengeri i Christiania 1790-1802 fordelt på sakskategori, alder og kjønn	51
Tabell 3.5 Betleriarresterte i Christiania 1790-1802 fordelt på alder, kjønn og sivilstand	55
Tabell 3.6 Løsgjengeriarresterte i Christiania 1790-1802 fordelt på alder, kjønn og sivilstand	55
Tabell 3.7 Tukthusdømte av de forhørte for løsgjengeri og betleri på Christiania politikammer 1790-1802 fordelt på sakskategori og år	57
Tabell 3.8 Tukthusdømte av de forhørte for løsgjengeri og betleri på Christiania politikammer 1790-1802 fordelt på kjønn og alder	58

FORKORTELSER I TEKSTEN

NL = Norske Lov

RA = Riksarkivet i Oslo

rdlr = riksdaler

s. = skilling

SAO = Statsarkivet i Oslo

UiO = Universitetet i Oslo

Forord

En stor takk til min fantastiske veileder Hilde Sandvik for inspirasjon, tid og kunnskap.

Kollokviegruppa til Hilde har vært en fantastisk motor i arbeidet. Takk til Hanne Østhus som tok seg av meg da kildene virket ugjennomtrengelige og delte av sin kunnskap og kildetranskriberinger. Takk også til Serina, Marthe, Maria og Astrid som har hjulpet til med små og store historiske utfordringer.

Jeg vil også takke Kåre Andersen for hjelp til å lage databaser og ikke minst å ha laget en egen database over ønsket utvalg av 1801-folketellinga og Alfild Nakken for å gi meg upubliserte og uvurderlige tekster.

Og ikke minst en varm takk til Frode og Halvor for tålmodighet, hjelp og kjærighet.

Johanne Bergkvist
Oslo 4. november 2008

Kapittel 1. Innledning

[H]an selv sagde ligesom det viser sig at han er en Krøbling og kan saaledes intet fortiene noget uden ved at spille noget paa Violin og dermed fortiener han en og anden Tid en Skilling som han anvender til de smaa og uopfødde Børn. Konen sagde at hun spinder og vadsker for een og anden og dermed tiener og noget til, saavel hendes som Mands og Børns Livs nødvendige Underholdning, men da det er en Haard og Dyr Tid maae de under Tiiden gribe til at bede godt Folk om en Almisse som de og havde gjort i Dag hos Kiøbmand Rasch og saaledes der af Fattigfogden antaget.¹

Gulbrand Joensen og kona Ingeborg Marie ble i 1799 arrestert for tigging sammen med sine to små barn og forhørt på Christiania politikammer. Til tross for at familiefaren var krøpling og ikke kunne arbeide mottok familien kun en ubetydelig sum fra Aker fattigkasse.² Forklaringen deres om både arbeidsuførhet og dyrtid gir innblikk i en familieøkonomi på eksistensminimummarginene, der begge kjønn var familieforsørgere, med fiolinspill, vask, spinning og tigging. Gulbrand Joensen ble arrestert ytterligere tre ganger for betleri og fiolinspill, noe som vitner om varige forsørgelsesproblemer for familien.³ Til sammen 610 personer ble forhørt på Christiania politikammer i perioden 1790-1802 for tigging, løsgjengeri og beslektede lovbrudd. I tråd med fattig- og tjenestelovene skulle Gulbrand Joensen og Ingeborg Marie ha blitt dømt til arbeid på Christiania tukthus for tiggingen, men ble istedenfor løslatt med pålegg om å ikke tigge igjen.

Lovgivningen fra 1740-tallet skilte skarpt mellom verdige og uverdige. På slutten av 1700-tallet kom nye ideer. Ikke bare individuelle, men også samfunnsmessige forklaringer på nøden gjorde seg gjeldende. Enøkende interesse for ”fattigspørsmålet” preget slutten av 1700-tallet.⁴ Arbeidsløshet ble anerkjent som en årsak til nød, og dermed ble nøden og ikke latskap, sett som en årsak til tigging. Tukthuskommisjonen i Christiania hevdet at de som ble funnet i ”Leediggang og Betlerie” ofte påsto at ”de giærne vilde men ikke kunde faae Arbejde”. Det gjorde at tukthuskommisjonen syntes det var ”vanskelig om ikke umulig at skielne de gode og onde, og effter fortieneste at straffe de sidste”.⁵ Hvordan ble lovgivning og reformideer praktisert på slutten av 1700-tallet da fattigdomsproblemet ble tilspisset med økt befolkningsvekst, større sosiale skiller og dyrtid? Hvordan forholdt de fattige seg til myndighetenes kategorisering og hva forteller kildene om deres forsørgelse?

¹ SAO, Christiania politikammer 10.07.1799, folie 94 a, b. ”Fattigfogd” se kapittel 4, s. 72f.

² 12 skilling ukentlig fra Aker fattigkasse var langt under tukthusanordningens minimumsstøtte.

³ Christiania politikammer, etterforskning 08.04.1790, 04.02.1797, 23.12.1797, 19.07.1799.

⁴ Anne-Lise Seip, *Sosialhjelpsstaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740-1920*. Oslo: Gyldendal, 1984; Alfhild Nakken, ”Fattigdommen i Norge”, upublisert norsk oversettelse av ”La pauvreté en Norvège 1500-1800” i Thomas Riis, red. *Aspects of Poverty in Early Modern Europe III*. Odense: Odense University Press, 1990 s. 26.

⁵ RA, Det danske kanselliet, Skapsaker, Skap 16, pakke 31 Litera A I og B, ”Om Tugt – og Forbedringshuse i Norge”, Pro Memoria fra tukthuskommisjonen i Christiania til stiftsdireksjonen, 09.11.1791.

1.1 Problemstillinger

Perspektivet i oppgava vil være todelt, med vekt på både myndighetenes kategorisering av de fattige i reformperioden og de fattiges egne beretninger. Tukthuskommisjonens påstand om at det var vanskelig å skjelne de gode og onde, vitner om en endring i forhold til verdig- og uverdigsillet som var fastslått så skarpt i fattig- og tjenestelovgivningen fra tidligere i århundret. Innebar ”oppdagelsen” av arbeidsløshet en endring i synet på løsgjengeri og årsakene bak tigging? Oppgavas problemstillinger er: Hvordan kategoriserte fattig- og politimyndighetene de fattige og hvilke kriterier brukte de for å skille dem de mente var arbeidsvillige fra de arbeidsuwillige, de gode fra de onde og de verdige fra de uverdige? Hvem var de fattige og hvordan forholdt de seg til fattigdommen og myndighetens kategorisering av dem?

1.2 Avgrensinger i tid og rom

Undersøkelsens tidsramme er årene 1790-1802. Disse årene faller innenfor det Anne-Lise Seip omtaler som en generell europeisk sosialpolitisk reformperiode, ca 1780-1815. Arbeidsløshet ble forstått som en årsak til nød, og lovgivningens kategorier mellom ulike fattige ikke like skarpt trukket. I flere land kom reformer av fattigvesenet. Hamburgs fattigvesen la vekt på å sette de fattige i arbeid og ble en modell for nye tiltak. Etter mønster fra Hamburg innførte København en fattigplan med forebyggende hjelp i 1799. I Christiansand ble en fattigplan inspirert av denne innført i 1802.

Oppgavens startpunkt er 1790. Året før, i 1789, ble straffelovgivningen mot tyveri formildet til tukthus for første og andre gangs tyveri i stedet for fysisk refselse eller slaveri.⁶ Det innledet en omfattende endring i innsettelsespraksis i tukthusene. Fra 1790 var det en dramatisk nedgang i antallet dømt for løsgjengeri og tigging.⁷ Flere har derfor vektlagt at tukthusene endret karakter fra å bli brukt som en oppdragelses- og straffeanstalt for betlere og løsgjengere, til i hovedsak å være en straffeanstalt for tyveridømte.⁸

Oppgaven avsluttes i 1802. Dette er for å inkorporere folketellinga av 1801 som et viktig kvantitativt referansepunkt for undersøkelsen. I 1802 ble det i tillegg foretatt en administrativ endring av politiet, der politimesterembetet og byfogdembetet ble slått sammen, noe som førte til en endring også i kildesituasjonen.

⁶ ”Fr. ang. nærmere Bestemmelse af Straffe for Tyve og Hælere” av 20. februar 1789 i J. H. Schou, *Chronologisk Register[...]*. København, 1797/1795-1850 s. 235ff. Dødsstraff for tyveri ble avskaffet i 1771 under Struensee. Ditlev Tamm, *Dansk retshistorie*, Bind 1, København: Jurist og Økonomforbundets Forlag, 1990 s. 189 og 199.

⁷ Anders Daae, *Tugthuset og Arbejdshuse i Kristiania 1733-1814*. Særtryk af Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen og Praktisk Strafferet. Kjøbenhavn: Nielsen&Lydicke, 1908 s. 138-144.

⁸ Georges Midré, *Bot, bedring eller brød? Om bedømming og behandling av sosial nød fra reformasjonene til velferdsstaten*. Oslo: NAVF/Universitetsforlaget, 1995 s. 77.

Den geografiske avgrensingen for undersøkelsen er Christiania og forstedene på byens og landets grunn. Forstedene på landets grunn lå i Aker og på grunn av det nære, men også kompliserte forholdet mellom Christiania og Aker i fattigspørsmål vil deler av undersøkelsen dekke hele Aker.⁹ En undersøkelse av fattige i Christiania er interessant av flere grunner. Christiania var en forholdsvis liten by, men omringet av stadig voksende forsteder. Ingen andre norske byer hadde så folkerike forsteder i forhold til byen. De sosiale skillene mellom selve byen og forstedene var store og synlige. Selv om byens kvartaler huset enkelte almisse-mottakere, var hoveddelen av de fattige bosatt i forstedene. De ulike jurisdiksjonene og lovreguleringene for land og by skapte konflikt og forsørgelsesproblemer for de fattige i forstedene. I tillegg kom et sterkt befolkningspress i Akershus amt med flytting til Aker og Christiania. Bosettingsmønsteret mellom by og forsteder var en kime til konflikt mellom fattigvesenet i Aker, Oslo og Christiania da hjemstavnsrett var nødvendig for å få understøttelse.¹⁰

Til tross for endringer i fattigdomsforståelse i reformperioden, ble lovgivningen for Christiania og Aker stående ved lag. Praksisen i Christiania sto slik i spenningsfeltet mellom gjeldende lovgivning, manglende institusjonelle løsninger og nye ideer.

1.3 Begrepsavklaring fattig og fattigdom

Hvem som var fattige kan være vanskelig å avgrense da begrepet avhenger av ulike samtidige og historiske forståelser.¹¹ Ståle Dyrvik hevder at vi mangler kunnskap om fattigdommen på 1700-tallet. De nordiske landenes oppgaver over antall fattige på 1700-tallet er basert på kriterier som sannsynligvis ikke var like.¹² Panu Pulma hevder at antallet rapporterte tiggere i Finland ikke samsvarte med fattige eller tiggere da fattigdommen var stor på 1700-tallet og grensdragningen mellom de som ble identifisert som fattige og andre innbyggere var uklar. Den offisielle fattigdommen kunne dermed bli mindre der det var en tolerant innstilling til tigging og der nøden var stor.¹³ Dyrvik hevder at å sette likhetstegn mellom en fattig og de som mottok fattighjelp er en sirkelslutning. Han angir som en annen mulig definisjon av *fattig* – den personen som verken kan livberge seg ved eget arbeide eller egne midler, og heller ikke skaffer seg forsørgelse innenfor rammen av en privat husholdning.¹⁴ En slik definisjon er etter min mening også for snever da den

⁹ Se vedlegg 3 over fattigvesenets og politiets jurisdiksjon i Christiania og forstedene, s. 175.

¹⁰ Alfhild Nakken, "Fattigvesenet i Aker i årene omkring 1814" i *Byminner*, 1982 s. 24f, 28,30f.

¹¹ Robert Jütte, *Poverty and deviance in early modern Europe*. Cambridge University Press, 2001 s. 50.

¹² Ståle Dyrvik, red, *Oppdagninga av fattigdommen: sosial lovgiving i Norden på 1700-talet. Del av Det nordiska forskningsprosjektet Centralmakt och lokalsamhälle - beslutsprocess på 1700-talet*. Oslo-Bergen-Stavanger-Tromsø: Universitetsforlaget, 1983 s. 411ff.

¹³ Panu Pulma, *Fattigvård i frihetens Finland. En undersökning om förhållandet mellan centralmakt och lokalsamhälle*, Helsinki: SHS, 1985 s. 61.

¹⁴ Dyrvik, 1983 s. 413.

kun beskriver fattigunderstøttede eller personer rammet av umiddelbar nød. Store grupper av arbeidere, dagarbeidere, husmenn og tjenestefolk var i tidlig nytid sårbare for økonomiske konjunkturer, sesongledighet, sykdom og alderdom. De kunne livnære seg selv med arbeid eller forsørger innenfor husholdet, men sto i konstant fare for å komme under eksistensminimum. Eksistensminimum er et relativt begrep da det ikke bare rommer direkte overlevelse, men også er knyttet til idealer om et anstendig liv. Min definisjon av fattige er derfor i denne undersøkelsen operasjonell, knyttet til kildene: De som mottok fattighjelp, var registrert som fattige eller betlere eller ble arrestert for løsgjengeri eller tiggning. Undersøkelsen vil dermed omhandle både de som ble kategorisert som verdige og uverdige fattige.

I lovgivningen fra 1740 og 1750-åra var skillet mellom verdige eller uverdige fattige strengt trukket. Et slikt skille tok ikke hensyn til samfunnsmessige årsaker til fattigdom, kun individuelle årsaker som alderdom og sykdom. En ukritisk bruk av samtidas kategorier og ord kan dermed føre til at historikeren godtar samtidas forklaringer og klassifiseringer. Ved å være ukritisk til skillet mellom verdig og uverdig kan en komme til å anta at kategoriseringen avspeiler den sosiale virkeligheten direkte. Gunnar Flakstad har i sin undersøkelse av fattigvesenet i Akershus stift adoptert enkelte av samtidas årsaksforklaringer på fattigdom og tiggning. Han hevder at "Ikke sjelden var det for utenforstående vanskelig å avgjøre om en sto overfor virkelig eller forstilt nød".¹⁵ Forestillingen om "forstilt nød" var et av myndighetens argumenter mot å gi almisser til tiggere, da det var sannsynlig at de fortjente det mindre enn de som ble tatt hånd om av fattigvesenet. At historikeren gjentar en slik forestilling fører til at han ikke forklarer samfunnsmessig skapt fattigdom og forutsetter at kun de som myndighetene regnet som fattige, det vil si de arbeidsuføre, opplevde umiddelbar nød. Jeg bruker i oppgava betegnelsene verdig og uverdig for å beskrive myndighetenes bruk av begrepene, og ikke for å beskrive realiteter. Ved å belyse skillet ønsker jeg å avdekke konnotasjonene til den gjennomgående todelingen av fattige. Motsetningsparet kom til uttrykk som rette, hjemlige, dydige, arbeidsvillige og gode mot urette, fremmede, lidderlige, arbeidsuvillige og onde.

1.3.1 Betleri og løsgjengeri

Undersaaterne i Agerhuus Stift, baade i Kjøpstæderne og paa Landet, have en særdeles Tynge og Besværing af den store Mængde af modvillige, vanartige, stærke og fremmede Betlere, saavelsom af ulydige og gjenstridige Tjenestefolk, Løsgængere og dem, som sidde paa deres egen Haand, og ikke vil tjene aarlig Kost og Løn, men efter deres Magelighed alene ville lade sig leie dageviis, til Bondestandens og Landets Svækkelse.¹⁶

¹⁵ Gunnar R. Flakstad, *Begynnelsen til et offentlig fattigstell. Akershus' stiftsanordning 1741-1801*. Universitetet i Oslo: Hovedoppgave i historie, 1967 s. 9.

¹⁶ "Anordning om Tugthusets Indrettelse i Christiania og de Fattiges Forplegning i Aggershuus Stift" av 2. desember 1741 i *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge: i Tidsrummet 1660-1813, udgivne i Udto*

Hovedmålet med tukthusanordningen var å slå ned på betleri og løsgjengeri. Betleri slik det beskrives i lovgivning og i praksis var synonymt med tiggings, og disse to ordene ble brukt om hverandre i perioden. Løsgjengeri ble både i lovgivning og det kildematerialet jeg har undersøkt brukt for å omtale mangel på lovlig og fast tjeneste eller arbeid og var et synonym med lediggang. Tjenestemangel kunne være underliggende omtale av andre lovbrudd og forhørene dekker et bredt spekter av saker mot hjemmeboende barn av husmannsfolk, dagarbeidere, løsarbeidere, arbeidsløse, arbeidssøkende utenfor hjemsogn og passløse personer, fulle personer offentlig, prostituerte og reisende folk. Jeg har valgt å ta med de sakene som belyser fattigdom og tjenestemangel. Mitt utvalg av betleri- og løsgjengeri forhør er dermed basert på et ikke entydig materiale, noe som både gir et spenn i sakstyper og anklager, men også variasjon i myndighetens kategorisering og de arrestertes forklaringer.

1.4 Kilder til å undersøke de fattige og deres livssituasjon

Det er et stort og lite brukt kildemateriale som ligger til grunn for denne oppgava. Min hovedkilde for å belyse myndighetenes praksis og de fattiges fortellinger er Christiania politikammerretts forhør av arresterte for løsgjengeri og betleri. Disse sakene har jeg fulgt til Christiania politirett og tukthusets fangeprotokoller.¹⁷ I tillegg har jeg brukt fattigmanntall fra årene 1790 og folketellinga fra 1801 samt en reformdebatt fra 1791 og 1792 vedrørende bygging av frivillige arbeidsanstalter. Den store kildemengden har begrenset muligheten til å følge alle saksutfall i videre kilder, som behandling i stiftsdireksjonen, andre sogn, tukthusretten eller ordinært byting. En videre undersøkelse her kan ytterligere belyse reformperiodens dilemmaer og praksis. Jeg har heller ikke ønsket å skrive en administrasjonshistorie, og på grunn av det store kildematerialet har jeg måttet utelate kilder som kunne belyst planene om omorganisering av fattigvesenet på 1790-tallet, diskusjoner om fattigsykehus i perioden, det store antallet offentlige og private institusjoner og spenningen mellom disse og de ulike nivåene av fattigvesenet. Det finnes ingen altomfattende kilder til en analyse av de fattiges omfang og sammensetning i perioden. Kildene jeg har gjennomgått dekker sannsynligvis ikke det reelle antall personer som levde i nød og knapphet. En stor gruppe er trolig underrepresentert: arbeidende fattige. Samtidig gir kildeutvalget grunnlag for en bred kvalitativ og kvantitativ undersøkelse av de fattige og deres livssituasjon i Christiania, forstedene og Aker.

I tidligere forskning kommer de fattige selv sjelden til orde. Alfild Nakken skriver at en

af Fr. Aug. Wessel-Berg. 4 bind. Christiania: Cappelen, 1841-1847, innledning. Heretter referert til som Tukthusanordningen av 1741.

¹⁷ Det betyr at jeg ikke har gjort en utfyllende undersøkelse av tukthusets fangeprotokoller, og dermed ikke inkludert innsendte utelukkende fra andre rettsinstanser som bytinget eller tukthusretten.

undersøkelse av de fattige vanskeliggjøres av at de var en tilnærmet taus gruppe som ”sjelden [fikk] anledning til å fortelle om seg selv og tok bare unntagelsesvis ordet”. En historiker som vil vite noe om de fattige i tidsperioden, må derfor ”gå til de ikke-fattiges beretninger”. Kildene er derfor ikke objektive vurderinger og beskrivelser av fattigdommen, men ”resultater av de bedrestiltes befatning med og holdning til fattigdommen”.¹⁸ Bare en type kilde i fattigvesenets materiale ble skrevet av de fattige selv: søknadene om fattighjelp.¹⁹ Jeg har ikke kommet over slike søknader for Christiania, men Libæk nevner supplikker fra fattige i Laurvigen grevskap på 1700-tallet.²⁰ Alle mine kilder er nedskrevet av ulike myndigheter, og kan i første omgang brukes som levninger om opphavssituasjonen og dermed til å analysere myndighetenes forståelse av de fattige. Men jeg velger også å bruke forhørene som kilde til de fattiges beretninger om egen livssituasjon og selvforståelse.

1.4.1 Christiania politikammer og politirett – om kildene og kildekritiske vurderinger

Jeg har gjennomgått samtlige forhør som omhandler betleri og løsgjengeri i årene 1790 til 1802 i Christiania politikammers forhørsprotokoller. Forhørene mener jeg er blant de kildene som kommer nærmest de fattige og deres liv. Om rettsreferater og forhør skriver Erling Sandmo at ”ingen andre kilder til eldre norsk historie bringer oss så tett inn på livet av de vanlige, vanligvis tause menneskene”.²¹ Politiets oppgave var å holde orden, og foretok i perioden omfattende arrestasjoner av tiggere og løsgjengere. Nærheten til de arresterte er tydelig, da deres forklaringer i stor grad er nedskrevet fortløpende. Et sentralt kildekritisk problem er allikevel at forhørene er nedskrevet av politimyndighetene og preget av politiets forståelsesramme. Politiet blandet egne vurderinger av ”løse” personer med hva personene selv forklarte, og forhørene hadde svært sjelden andre vitner til stede enn vektere og fattigfogder. Men politiet trengte også et vurderingsgrunnlag for å avgjøre den fortsatte saksgangen, særlig ettersom reformperioden innebar færre tukthusdømte. Dermed gir forhør av arresterte løsgjengere og betlere til tider detaljerte opplysninger om de arresterte personenes liv med vekt på hva de fortalte selv. Alle forhørsprotokoller er bevart for perioden, men en mangel ved arkivet er at pakkesakene ikke inneholder alle vedlegg og en del er kassert. Det betyr at omtalte presteattester, bekreftelser fra arbeidsgivere og reisepass ikke er undersøkt.

Enkelte av sakene i politikammerretten ble sendt til politiretten for forhør og domsavsigelse. Kildekritisk må sakene her behandles som forhørene i politikammerretten, men sakene i politiretten

¹⁸ Nakken, 1990 s.1f.

¹⁹ Inger Marie Gran, *Der armoden rådde. En studie av de fattige på Inderøy 1850-1880*. Hovedfagsoppgave. Trondheim: Historisk Institutt, NTNU, 2001 s. 124.

²⁰ Alfild Nakken Libæk, *Grevskapet i Laurvigen. Fattigstellet 1735-1805*. Hovedoppgave i historie – Universitetet i Oslo, 1977 s. 50. Supplikk fra fattig enke til overinspektør Fabicius i 1765.

²¹ Erling Sandmo, *Mordernes forventninger. Kriminalitetshistoriske essay*. Oslo: Universitetsforlaget, 1998 s. 11.

gir i enda større grad innsyn i uenighet mellom myndighetspersoner om den praktiske utførelsen av lovgivningen i reformperioden fordi retten underkjente mange av politimesterens avgjørelser.²²

1.4.2 Christiania tukthus' fangeprotokoller – om kilden og kildekritiske vurderinger

Kopi av forhørene fra politikammeret eller politiretten ble sendt til stiftet, og til tukthuset ved avstraffelse. Tukthusets fangeprotokoller er den sikreste kilden til å vite utfallet av arrestasjonene og om de avsatte dommene ble iverksatt. Informasjonsgraden i tukthusets fangeprotokoller varierer sterkt. For 1775-1809 finnes en fangeprotokoll med enkel inn og utføring av fangene, med opplysninger om domsnummer, navn, innsettelsesdato, hva slags dom, fra hvor og for hvor lang tid, samt når personene ble utskrevet.²³ 4. juli 1796 (1796-1803) startet innføringen av en ny fangeprotokoll som inneholder detaljert informasjon om hver enkelt fange.²⁴ Protokollen fra 1796-1803 ble brukt parallelt med protokollen som viser inn- og utførsel av lemmer (1775-1809) og inneholder 20 kolonner over fire sider per innsatt med informasjon om alder, fødested, utseende, kroppslige lyter, om de hadde vært på tukthuset før og hva de hadde med av klær. Jeg vet ikke om den omfattende fangeprotokollen fra 1796 innebar en ny og mer omfattende registrering av lemmene, og dermed en økt systematisering av de innsatte. Men sannsynligvis har registreringen blitt til med tanke på økt kontroll av gjengangere og ettersøkning ved rømning. Begge fangeprotokollene er registrert på fornavn med sidehenvisninger.

1.4.3 Stiftsdireksjonen og fattigvesenets arkiver – om kildene og kildekritiske vurderinger

Tall i fattigregnskaper er ofte den eneste kilden til de myndighetene regnet som verdige fattige.²⁵ Imidlertid førte reformperiodens ideer til et ønske hos myndighetene om å effektivisere fattigvesenet. I 1790 og 1791 ble det derfor foretatt omfattende registrering av både de myndighetene kategoriserte som trengende og verdig fattige og tiggere og uverdige i Christiania, forstedene og Aker.²⁶ Manntallene er en unik kilde til å analysere de fattige og myndighetenes kategorisering av dem da de gir omfattende opplysninger om både fattighjelpsmottakere og hvem fattigkommisjonene vurderte som fattige, trengende eller betlere. Dette er altså en kilde til kategorisering av ”verdige” og ”uverdige”. Manntallene hadde som mål å skaffe opplysninger i forbindelse med reorganisering av fattigvesenet i Akershus og la vekt på opplysninger om hvor

²² Slik Hilde Sandvik har vist gjaldt for næringssaker på 1770-tallet. Hilde Sandvik, *”Umyndige” kvinner i handel og håndverk. Kvinner i bynæringene i Christiania i siste halvdel av 1700-tallet*, Oslo: Tingbokprosjektet, 1992 s. 84.

²³ SAO, Christiania tukthus, Fanger, Rekke II, Fangeprotokoll 3, 1775-1809. Heretter referert til som Tukthusprotokoll 1775-1809.

²⁴ SAO, Christiania tukthus, Fanger, Fangeprotokoller, rekke VI, Diverse Fangeprotokoller Nr. 3 1796-1803. Tukthusprotokoll 1796-1803.

²⁵ Det finnes fattigmanntall for Christiania fra 1742, ellers er det få slike personopplysninger for 1700-tallet.

²⁶ SAO, Christiania Stiftsdireksjon, Fattigsaker, Pakkesak 0006, Fortegnelse over fattige 1790, Bilag 1-7 og Manntall over betlere 1790; Pakkesak 0010, Fortegnelse over fattige i Aker 1790-1791.

lenge personene hadde oppholdt seg i sognet, om de var arbeidsføre og om de arbeidet, om de betlet og om de trengte hjelp. Ifølge Alfhild Nakken som har gjennomgått slike manntall for Aker er det sjelden kildene kaster lys over både de rette og urette fattige, og manntallene er derfor ”verdifulle glimt av den delen av de fattige – de urette fattige – som ellers er så vanskelige å få tak i”.²⁷

Manntallene gir ingen fullstendig oversikt over de fattige i 1790 og 1791, blant annet er ikke de legdsunderstøttede eller de bortsatte barna med i manntallet for Aker i 1791.²⁸ Kildemengden for fattigvesenet er svært stor og fordelt på ulike administrative nivåer. Jeg har derfor måttet gjøre strenge avgrensinger for undersøkelsen og har konsentrert meg om manntallene.

1.4.4 Folketellinga av 1801 – om kilden og kildekritiske vurderinger

De registrerte fattige i 1801-folketellinga for Christiania og forstedene gir utfyllende kunnskap om de fattige i perioden.²⁹ Folketellinga av 1801 er en interessant kilde til å analysere, ikke bare de registrerte fattige, men også deres hushold. Postene *husholdsstilling* og *yrke* oppgir om personen ble registrert som fattige, men folketellinga bruker mange betegnelser på fattige.

Folketellinga av 1801 er digitalisert og nominativ – den er basert på fullstendige personlister. Det er derfor mulig å finne arresterte og andre registrerte fattige i folketellinga, men et søk på de arresterte i 1801 ga få sikre treff. Et kildeproblem er inkonsekvent navnbruk, svært vanlige fornavn og patronymikon samt usikre bosteder. Det finnes mangler i tellinga, særlig for reisende og omstreifere.³⁰ Det er derfor grunn til å anta at de få sikre treffene i mitt materiale delvis skyldes mangelfull registrering av alle typer mobile folk eller folk uten hjemstavn. Jeg har derfor ikke gjort en fullstendig undersøkelse av de arresterte i folketellinga.

1.4.5 Lovgivning som kilde – om kildene og kildekritiske vurderinger

Lover er i stor grad blitt brukt som en viktig kilde til fattigdom. Både 1600- og 1700-tallets lovgivning er preget av skjerpede kontroll- og straffebestemmelser mot løsgjengeri og tiggging. Nakken skriver at gjentatte anordninger og påbud tyder på at myndighetenes kamp mot løsgjengeriet lyktes dårlig.³¹ Dyrvik viser hvordan klagene over ”tiggerkomplottet” i forkant av tukthusanordningen for Akershus av 1741 ikke stemmer overens med de fattige som ble registrert i den første generalinkvisisjonen i 1742. Seip viser hvordan tukthusanordningen med fokus mot det ”frivillige løsdriveri” ble iverksatt i en kriseperiode og således helt fra starten var i utakt med sosiale

²⁷ Nakken, 1990 s. 10. Nakken har undersøkt et fattigmanntall fra Aker 1791.

²⁸ Nakken, 1990 s. 11.

²⁹ Folketellinga 1801 – Christiania, Aker og Opsloe, i egen database utarbeidet av Kåre A. Andersen, Lest på <http://folk.uio.no/kaarean/webapps/php/test/login.php>; Digitalarkivet, <http://digitalarkivet.no/cgi-win/WebMeta.exe?spraak=n>

³⁰ Ståle Dyrvik og Ole Feldebæk, *Mellom brødre 1780-1830*, Bind 7 i Knut Helle, red, Aschehougs Norgeshistorie, 2005 [1996] s. 39.

³¹ Nakken, 1990 s. 20.

realiteter.³² Det normative gjenspeiler ikke nødvendigvis den sosiale realiteten, men påbud om streng kategorisering og straffetiltak samt oppstarten av et fattigvesen i Akershus gjorde tukthusanordningen til et effektivt middel for myndighetene. De fattiges handlingsrom ble bestemt av myndighetenes praksis i forhold til flere og delvis overlappende bestemmelser.

Tukthusanordningen av 1741 og tilhørende reskripter, den landsomfattende tjenestelovgivningen av 1754 for landet og reskript for kjøpstedene i Akershus stift fra 1776, politianordningen av 1745 for Christiania og byprivilegiene av 1749 regulerte de fattiges mobilitet, forsørgelsesmuligheter og tilstedeværelse i det offentlige rom.³³

1.5 Fattigdom i tidligere forskning

For tidligere forskning og deres historiske aktører har de fattige som samfunnets bunnsjikt i stor grad blitt sett på som passive og lite taleføre objekter. Fokus har i stor grad vært på politiske prosesser, lovgivning og administrasjon i tråd med interessen for velferdsstatens utvikling.

Manglende kilder har også vært nevnt som hovedårsak til få studier om hvordan de fattige opplevde eller beskrev sin situasjon.³⁴ Nyere forskning har imidlertid i større grad fokusert på de fattige selv, på kriminalitet, samt mer spesialiserte studier om helse, utdanning, emigrasjon, galskap og løsgjengeri. I 2005 markerte Universitetet i Bergen og Statsarkivet i Bergen at det var 250 år siden fattiganordninga for Bergen stift ble iverksatt med et større prosjekt med vekt på digitalisere sentrale fattighistoriske kilder fra Bergen stift. De har blant annet gjenskapt livsløpshistorier basert på hjemstavnsforhør.³⁵

Fattigdom er et bredt undersøkelsesområde, noe som også preger den historiske litteraturen på området. Norsk fattigdomsforskning har for det meste handlet om de ikke-fattiges reaksjon på fattigdommen og fokus har i stor grad vært rettet mot tilkomsten av de fire stiftsforordningene.³⁶ Det finnes ikke en utfyllende analyse av alle sider av emnet fattigdom i Norge på 1700- og begynnelsen av 1800-tallet, noe som ville omfattet det Nakken beskriver som ”fattigdommens natur, dens årsaker

³² Seip, 1984 s. 37.

³³ Tukthusanordningen av 1741; ”Fr. At alle af Bondestanden i Norge, baade Mands- og Qvinde-Personer, som ei bruge Gaarde eller Husmands-Pladser, Skal være forbundne at fæste sig i aarlig Tieneste, og ei være tilladte at arbeide for Dagløn”, av 9. august 1754 i Schou, 1797/1795-1850 s. 390-397 og ”Radstue-Pl. [3. Dec. 1755] (Refer. Til Khavns Magistrat 28 Nov.) Ang. Tienestetyende i Khavn og deres Forhold, samt Omgang imod dem i deres Tieneste; item om Fardag og Opsigelses-Tiden”, gjort gjeldende for Kiøbstæderne i Akershus ved Reskript av 26.jan. 1776, i Schou, 1797/1795-1850, s. 427-432; ”Politiets Indretning og Administration i Christiania By og dens under Byens Juridiction henhørende Forstæder” av 12.02.1745 i Schou, 1797/1795-1850 s. 506-514; Byprivilegiene for Christiania av 26.09.1749 Sandvik, 1992 s. 22. Heretter omtalt som Tjenesteloven av 1754, Tjenestereskript av 1776, Politianordningen av 1745, Byprivilegiene av 1749.

³⁴ Nakken 1990, s. 2.

³⁵ Om fattigprosjektet i Bergen: Yngve Nedrebø (red.), *Fattigfolk i Bergen stift 1755-2005*, Førde: Selja Forlag, 2005; <http://www.fattigkassa.no>; <http://www.arkivverket.no/webfelles/sab/fattig/index.htm>

³⁶ Nakken, 1990 s. 1.

og virkninger, de fattige selv og deres reaksjoner og de ikke-fattiges holdninger til fattigdommen”. Det finnes heller ikke helhetlige studier som undersøker fattigspørsmål i den sosialpolitiske reformperioden på slutten av 1700-tallet. Flere undersøkelser har imidlertid vært sentrale for mitt arbeid.

To hovedfagsoppgaver i historie har analysert fattigvesenet i Akershus stift. Disse er Gunnar Flakstads *Begynnelsen til et offentlig fattigstell. Akershus' stiftsanordning 1741-1801* og Alfhild Nakken Libæks *Grevskapet i Laurvigen. Fattigstellet 1735-1805*.³⁷ Flakstad gir en omfattende undersøkelse av Akershus stift fra iverksetting av tukthusanordningen og fattigadministrasjon til folketellinga av 1801. Han konkluderer i sin oppgave at fattigvesenet og tiltakene mot tiggere og løsgjengere fungerte best i oppstarten og at fattigvesenet i Akershus var i forfall mot slutten av 1700-tallet. Nakkens undersøkelse av Laurvigen dekker omlag samme periode. Hun viser at de lokale myndighetene unnlot å oppfylle alle tukthusanordningens bestemmelser, og at ønsket om å gjøre fattigvesenet så billig som mulig seiret over å iverksette et tilfredsstillende offentlig fattigvesen.

Ståle Dyrvik har med *Oppdaginga av fattigdommen* som del av det felles nordiske forskningsprosjektet, ”Centralmakt och lokalsamhälle – beslutsprocess på 1700-talet”, analysert beslutningsprosessen i fattigspørsmål og forholdet mellom lokal og sentral makt.³⁸ Dyrvik viser at drivkreftene og interessene bak dannelsen og iverksettinga av tukthusanordningen for Akershus stift i 1741, i liten grad handlet om de fattiges nød, men derimot tjenestefolkspørsmålet og beskyttelse av privilegiepolitikk. Dyrvik snur på hodet vektleggingen i tidligere forskning av kongens rolle i prosessen fram mot stiftslovgivningen i Akershus ved å vise at det var prosesser i det norske samfunnet forut for kongens Norgesbesøk som førte til tukthusanordningen. Han hevder hovedinteressene var bøndenes interesse av å tøyse arbeidskraften i landbruket, borgerskapets beskyttelse av privilegiepolitikken i byene og embetsstandens ønske om moralsk kontroll som lå bak fattiglovgivningen i Akershus og Bergen stift.³⁹

Anne-Lise Seip legger i *Norsk sosialpolitikk 1740-1920* vekt på hvordan svingninger i økonomisk teori og i statsoppfatning påvirket synet på fattigdom og statens ansvar for omsorg. Hun skiller mellom en merkantilistisk reguleringsstat og en liberalistisk laissez-fairestat, og plasserer reformperiodens sein-merkantilisme i krysningspunktet mellom disse.⁴⁰ Seip mener 1700-tallets fattiglover gjenspeiler myndighetenes ønske om å lindre nød i en voksende underklasse og regulere et arbeidsmarked hvor det meldte seg stadig flere ved ”ønsket om å fordele knappe ressurser

³⁷ Flakstad 1967; Nakken Libæk 1977.

³⁸ Dyrvik, 1983.

³⁹ Dyrvik, 1983 s. 168-172.

⁴⁰ Seip, 1984 s. 12, 32f.

rettferdig blant de svakeste, og om å disiplinere arbeidskraften til beste for staten og arbeidsgiverne".⁴¹ Svaret var en repressiv arbeider- og fattiglovgivning som skulle hindre både mobilitet og tiggings.⁴² Men i reformperioden finner hun at ikke bare lydighetsplikten ble slått fast, men også "samfunnets plikter overfor borgerne" ved å skaffe arbeid og yte underholdning.⁴³ I 1788 innførte Hamburgs fattigvesen et sosialpolitisk eksperiment i Hamburg basert på økonomen Johan Georg Büsch' analyser om at fattigdom ikke skyldtes lathet, men arbeidsløshet. Tiltaket var basert på merkantilistiske teorier om statsøkonomisk nytte, organisert etter rasjonelle prinsipper om kartlegging av behov, familieøkonomisk nytte, skolegang og helsetjenester. Seip vektlegger betydningen den Hamburgske modellen hadde for reformdebatt i Danmark-Norge, og Københavns fattigplan fra 1799 bygget på den hamburgske med offentlig arbeidsformidling med lønn på markedsnivå og full offentlig forsørgelse for noen grupper.⁴⁴

Et eksempel på at den hamburgske modellen nådde Norge har Wenche Hervig beskrevet for Kongsberg. Her ble det iverksatt en omorganisering av fattigvesenet fra 1806 etter at sølvverket ble lagt ned i 1805.⁴⁵ Fattigplanen var en kopi av den københavnske fra 1799, og dermed det hamburgske eksperimentsystemet. Her ble alle fattiges rett til underhold slått fast, med visse forbehold, og det offentlig hadde ansvar for å skaffe arbeid. Hervig viser at de nye ideene også representerte en forskyvning i synet på den økonomiske nytten av de fattiges arbeidskraft, der myndighetene erkjente at arbeidsanstalter for de fattige kunne være en utgift, men ville komme samfunnet til gode i framtida. Arbeid i det nyopprettede arbeidshuset var dermed middel til sysselsetting og opplæring, ikke nødvendigvis økonomisk overskudd. Lønn for arbeidet var sentralt da en av Büsch's økonomiske teorier var kjøpekraft og sirkulasjon av penger. Hervig slår fast at lønna allikevel var på et absolutt minimum.⁴⁶

Marit Slyngstad viser i sin hovedoppgave om tukthuset i Christiania i perioden 1741-1763 at statsmaktens bekjempelse av fattigdomsproblemet i stor grad handlet om å få bukt med grupper i samfunnet som representerte et økonomisk, moralsk og ordensmessig problem. Ifølge Slyngstad skjedde det med tukthusanordningen av 1741 en nykriminalisering av mennesker som var "et ordensproblem" eller førte "et uønsket levesett".⁴⁷ Med merkantilismens idé om at fattigdom var

⁴¹ Seip, 1984 s. 35.

⁴² Seip, upublisert, i Marit Slyngstad, *Ulydighet og straff. Intensjoner og praksis i statsmaktens bekjempelse av fattigdomsproblemet. En undersøkelse med utgangspunkt i tukthusforordningen av 2. desember 1741 og de innsatte lemmer ved Christiania tugthus i perioden 1741-63*. Oslo: Tingbokprosjektet, 1994 s. 4.

⁴³ Seip, 1984 s. 36.

⁴⁴ Caspar von Vogt utga bl.a et skrift om fattigvesenet i Hamburg i Danmark og Norge. Seip 1994, s.33ff.

⁴⁵ Wenche Grove Hervig, *Sysselsettings-, pensjonerings- og forsorgspolitik ved nedleggelsen av sølvverket i 1805*. Hovedoppgave i historie ved UiO, 1991 s. 80f.

⁴⁶ Hervig, 1991 s. 136ff. Menn fikk utbetalt (etter fratrukk) 1 rd og 12-18 sk og kvinner 24 sk (1/4 rd) i uka.

⁴⁷ Slyngstad kategoriserer en stor andel av de innsatte på tukthuset under fellesbetegnelsen ulydighet, med to undergrupper: Den første gruppa var de som skapte et ordensproblem bestående av "løse folk", betlere, løsgjengere

”samfunnsmessig uttømmende”, ble løsgjengere, betlere og tjenesteløse definert som ulydige i form av sin tilstand og ikke i kraft av aktive eller bevisste handlinger. De som kom på tukthuset for uønsket levesett var derimot ulydige i form av mer eller mindre bevisste handlinger og/ eller unnlot å følge ”nye” påbud. Den frihetsberøvelsen tukthusstraffen innebar var noe helt nytt og en kriminalisering av fattigdom. Hun bekrefter Dyrviks påstand om at de verdige fattige spilte en underordnet rolle i organiseringa av fattigvesenet.

Verken de merkantilistiske lovene og tiltakene eller reformperiodens økte interesse for fattigspørsmålet var særnorske fenomener. Ulike land har imidlertid vært gjenstand for ulikt forskningsfokus. Engelsk forskning har i stor grad fokusert på fattigdommens betydning for industrialiseringen, både i form av lovene mot løsgjengeri og tiggning som en nøkkel til å forstå omformingen til et kapitalistisk samfunn og fattiglovenes økonomiske betydning, i form av *laws of settlement* (hjemstavnsregler) og fattigstøtte som lønns subsidier og fattige som billig arbeidskraft.⁴⁸ Sosialhistorikeren Christopher Hill hevdet at ”Poor relief [...] was a subsidy to wages. It helped to keep England’s manufactures cheap”.⁴⁹ Anthony Brundage vektlegger hvordan 1790-tallet representerte “the grand clash of ideas about poverty and poor relief”.⁵⁰ Da sto tidligere institusjonskritikk og støtte til arbeidsføre som tiltak mot sesongmessig arbeidsløshet opp mot ideer om å ikke gripe inn i det frie arbeidsmarkedet. Det moderne fattigdomskonseptet ble formulert på slutten av 1700-tallet, med et rasjonelt, abstrakt og i hovedsak negativt syn på fattige og fattighjelp, noe som førte fram mot *The New Poor Law* i 1834 som vektla et minimumsfattigvesen og avskrekkende fattighus.⁵¹

Den britiske historikeren Olwen Hufton har vært banebrytende for forskning på de fattige i Frankrike med vekt på familieøkonomi.⁵² Hun legger vekt på endringen den franske revolusjonen innebar for de fattige og hevder at planen for en ny fattigdomslovgivning var en “culmination of the enlightenment, the creation of a social utopia in which the poor were to be legislated away”.⁵³ Staten konfiskerte alt kirkegods, også hospitaler for syke og fattige, almissegiving ble totalforbudt og *bureaux de charité* lagt ned. Men det som skulle brukes til de fattige ble brukt på krigen.

og folk uten tjeneste, folk som hadde rømt fra legd eller var ustadige i legden. Den andre gruppa var de som førte et uønsket levesett bestående av barn, uforlikte ektefolk, folk innsatt for drukkenskap, kortspill og dans, mennesker som hadde misbrukt almissen eller på grunn av sitt forhold til skole og religion. Med nykriminalisering mener Slyngstad at handlingene i seg selv ble ikke først nå gjort lovstridige, men gjort til gjenstand for en ny sanksjonsmulighet. Slyngstad, 1994 s. 228ff, 239f.

⁴⁸ Anthony Brundage, *The English poor Law 1700-1930. Social History in Perspective*. Palgrave, 2002 s. 4f.

⁴⁹ Christopher Hill, *1530-1780: Reformation to Industrial Revolution*. Volum 2, *The Pelican Economic History of Britain*. Harmondsworth: Penguin Books, 1986[1969] s. 259.

⁵⁰ Brundage, 2002 s. 29.

⁵¹ Brundage, 2002 s. 30-36, 76, 155.

⁵² Olwen Hufton, *The Poor in Eighteenth Century France*, London: Oxford at Clarendon Press, 1974.

⁵³ Olwen Hufton, “Women in Revolution 1789-1796”, i *Past and Present: A Journal of Historical Studies*, Oxford University Press, nr. 53, 1971 s. 90-108.

Tradisjonell understøttelse falt dermed bort uten erstatning. Fattigdommen ble nå forstått som et resultat av arbeidsløshet, og det lille som ble satt i verk av statlige tiltak var derfor i hovedsak arbeidsprosjekter for arbeidsføre menn. Hufton hevder at det etter hvert ble klart at fattigdomsproblemet ikke var arbeidsløshet, men lav lønn og en kollaps i arbeiderbefolkningens familieøkonomi.⁵⁴ Både tigging og løsgjengeri var forbudt, også i det før-revolusjonære Frankrike. Hufton hevder at dette ikke var ment å ramme de lokale fattige, men rettet mot omreisende fattige.⁵⁵ Dette står i kontrast til Foucault-inspirert forskning som legger vekt på den franske statens repressive karakter gjennom hele 1700-tallet, og hvordan tiggere og løsgjengere ble fengslet i stort antall gjennom hele 1700-tallet.⁵⁶

Michel Foucault har hatt stor vitenskapsteoretisk betydning for synet på de moderne tvangsinstitusjonene arbeidshus, tukthus og fengsler. I *Galskapens historie* fra 1961 viser han hvordan innesperring av fattige, arbeidsløse, løsgjengere og *gale* fra 1600-tallet var en institusjonell respons på økonomisk krise og arbeidsløshet, ny arbeidsetikk og ønsket om sivil orden.⁵⁷ Symbolet på *den store innesperringen* var arbeidshus og tukthus over hele Europa, og i Foucaults analyse *Hôpital Général* i Paris som selve landemerket med opprettelsen i 1656.⁵⁸ Institusjonaliseringen innebar en gjennomgripende endring der statsmakten nå kunne kontrollere og nyttegjøre seg av mennesker som av ulike grunner falt utenfor produksjonen.⁵⁹ Ved å sette de *uvirksomme* i arbeid kunne myndighetene i perioder med full sysselsetting sørge for billig arbeidskraft, og i perioder med arbeidsløshet fange opp de arbeidsløse i produksjonen og være en sosial beskyttelse mot opprør.⁶⁰ Økonomisk kan innesperringen ses som en fiasko og institusjonene forsvant på begynnelsen av 1800-tallet, men Foucault vektlegger den symbolske betydningen. Endringen innebar at arbeid og fattigdom ble sett som motsetninger. Arbeid ble løsningen, ikke bare på grunn av produktivitet, men som en moralsk motvekt til *uvirksomhet*. Den store innesperringen på 1600- og 1700-tallet skilte ikke mellom kriminelle, arbeidsløse eller *gale*, eller om *uvirksomheten* var frivillig eller ikke.⁶¹ De

⁵⁴ Hufton, 1971 s. 96ff.

⁵⁵ Olwen Hufton, "Begging, Vagrancy, Vagabondage and the Law: An Aspect of the Problem of Poverty in Eighteenth-Century France" i *European Studies Review*, II/1972, London: Sage Publications, 1972 s. 98-99.

⁵⁶ Robert M. Schwartz, *Policing the poor in Eighteenth-Century France*, Chapel Hill/ London: The University of North Carolina Press, 1988.

⁵⁷ Michel Foucault, *Madness and Civilization. A history of Insanity in the Age of Reason*. London og New York: Routledge, 2001 [1961], 36-40, 46f. Jeg vektlegger Foucaults vitenskapsteoretiske betydning da han har en selektiv kildebruk og noe springende realhistorisk framstilling.

⁵⁸ Foucault, 2001 s. 42f. Her ble en prosent av befolkningen i Paris innesperret.

⁵⁹ Foucault, 2001 s. 44.

⁶⁰ Foucault, 2001 s. 46-49. Arbeidshusene vokste fram i de mest industrialiserte områdene i England, Frankrike og Tyskland og private entreprenører kunne også profitere på virksomhetene

⁶¹ Foucault, 2001 s. 40ff, 51f. *Uvirksomhet* hevder Foucault ble den nye katolske og protestantiske hovedsynden.

gale ble skilt ut gjennom sin manglende evne til å følge den kollektive rytmen, men ble først ”oppdaget” på 1700-tallet som det motsatte av fornuft.⁶²

1.6 Teori og metode

Oppgava består av både kvalitative og kvantitative undersøkelser. Jeg vil gjøre en kvantitativ undersøkelse av de ulike gruppene fattige og sammenstille disse med hensyn til kategorisering, kjønn, alder, sivilstatus, arbeidsførhet og understøttelse. Pat Hudson hevder at kvantitative undersøkelser er den beste kilden til å undersøke vanlige mennesker. Hun skriver:

Personal papers and official records leave the historian with more information on elites than on the working classes, on adult males than on women and children, on settled natives rather than on migrant or ethnic minorities and on political and social activists rather than on the more passive majority of the population. Greater quantification can help to make best use of the documentation from the past particularly where that documentation deals with large numbers and with ordinary people.⁶³

Selv om mine kilder ikke inneholder store mengder data tilsvarende demografiske undersøkelser, gir mengden spredte opplysninger et relativt omfattende bilde av fattige i Christiania og forstedene i perioden, både for de verdige og uverdige fattige.⁶⁴

I tillegg til en kvantifisering av materialet analyserer jeg kildene kvalitativt. Hufton har analysert hvem de fattige i Frankrike var i siste halvdel av 1700-tallet, deres praksiser og holdninger.⁶⁵ Hun hevder at en undersøkelse av fattigdom i hovedsak må være kvalitativ, fordi ”There is no such thing as a graph on human suffering”.⁶⁶ En utfordring er å tolke de fattiges stemme gjennom et myndighetsfilter. Jeg vil allikevel teste ut et aktørperspektiv på kildematerialet jeg har valgt da politiforhørene er som historiske kilder det nærmeste en kommer de fattiges egen stemme i perioden.

Kildene gir mulighet til å rekonstruere såkalte livsløpshistorier for en del av personene. Jeg er inspirert av mikrohistoriens ”kollektive biografier” slik Sivert Langholm, Tore Pryser, Jan Eivind Myhre med flere utviklet dem med Kristiania- og Ullensakerprosjektet.⁶⁷ Jeg mener enkeltindivider i mitt kildemateriale kan bidra til økt historisk kunnskap ved å kaste lys over det Myhre beskriver som ”livsvilkår, handlingsvalg og skjebner som ellers ville ha forblitt skjult”.⁶⁸

⁶² Foucault, 2001 s. 53f, 59.

⁶³ Pat Hudson, *History by Numbers. An introduction to quantitative approaches*. London: Arnold, 2000 s. 6f.

⁶⁴ Jeg har brukt Access for å kategorisere materialet i databaser. En metodisk utfordring har vært valg knyttet til kategorisering og kvantifisering av sammensatte eller motstridende data.

⁶⁵ Hufton, 1974 s. 5.

⁶⁶ Hufton, 1974 s. 7.

⁶⁷ Prosjektene i *Norsk samfunnsutvikling 1860-1900* var basert på store mengder demografiske data, der representative enkeltlivsløp ble plukket ut for å illustrere større mønstre.

⁶⁸ Jan Eivind Myhre, ”Hans Jacob Hansen – fra husmann på Romerike til industriarbeider i Kristiania” i Myhre, Jan Eivind og Østberg, Sigurd (red.), *Mennesker i Kristiania. Sosialhistorisk søkelys på 1800-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget, 1979.

Enkeltpersoners livsløp, sosial mobilitet og endring av livsvilkår knyttet til arbeid, geografi, forsørgelse eller uførhet satt i en historisk kontekst vil kunne belyse hvordan lovgivning og praksis fortonet seg for de fattige. Kildematerialet åpner for muligheten av ytterligere undersøkelser i kirkebøker og andre kilder og kan dermed gi utfyllende informasjon om enkeltpersonene demografiske data og sosiale bakgrunn. Innenfor oppgavens ramme vil jeg ikke kunne rekonstruere hele livsløp slik Kristiania- og Ullensakerprosjektet har gjort, men utvikle metoden til å inkludere de fattiges egne *fortellinger* om sine livsløp.

I hvilken grad var de fattige aktører i sine egne liv? Historikeren Linda Gordon vektlegger både samfunnsmessige strukturer og de fattige som aktører som motsatt til rene teorier om sosial kontroll. Den poststrukturalistiske historikeren Joan Scott mener at Gordons vektlegging av de fattige som autonome individer er basert på ønsketenking, snarere enn historiske realiteter.⁶⁹ Hun vektlegger at diskursen begrenset de fattiges handlingsrom, også deres mulighet til å språkliggjøre sine erfaringer. De fattiges muligheter som aktører mener Scott ikke kan forstås løsrevet fra konteksten den oppstår i og eksisterer ikke utenfor disse kontekstene. Deres debatt om voldsutsatte og fattige enslige mødres handlingsrom i kontakt med det sosiale hjelpeapparatet på begynnelsen av 1900-tallet går rett til kjernen i dilemmaet mellom struktur- og aktørteorier. Spørsmålene de reiser er relevant for diskusjonen av de fattiges situasjon også i min undersøkelse. Hva er forholdet mellom språklige kategorier og sosial virkelighet og hvor determinerende er eksisterende diskurser, normer eller strukturer?

I et maktperspektiv er det selvsagt at de fattiges handlingsrom ble satt av myndigheter gjennom lovgivning og sosialpolitisk praksis. De fattige sto svakt og levde under vanskelige forhold uansett forsørgelsesmåte, med en mindreverdige og underlegen stilling, både i arbeid, tjeneste eller ovenfor politi eller fattigmyndigheter. Det begrenset deres muligheter som samfunnsmessige aktører. I denne oppgava vil jeg allikevel forsøke å fange de fattiges perspektiv slik de framstår i de ulike kildene og dermed teste ut aktørperspektivet på de fattige. Her er jeg inspirert av fransk og engelsk sosialhistorie, spesielt Olwen Huftons vektlegging av de fattiges egne strategier og E.P. Thompsons ikke-deterministiske analyser av framveksten av den engelske arbeiderklassen.⁷⁰

Antropologen James Scott har kritisert teorier om at underklassen aksepterte rådende hegemoniske forestillinger om maktforholdene, og hevder at i konfliktsituasjoner kunne de

⁶⁹ Linda Gordon, "Response to Scott" og "Book review: Gender and the Politics of History. By Joan Wallach Scott". New York: Colombia University press, 1988 i *Signs*, Vol.15, No.4. 1990 s. 852-858; Linda Gordon, *Pitied But Not Entitled. Single Mothers and the History of Welfare 1890-1935*. New York: The Free Press, 1994; Joan Scott, "Book review: Heroes of Their Own Lives: The Politics and History of Family Violence. By Linda Gordon". New York: Viking: 1988 i *Signs*, Vol.15. No.4. 1990 s. 848-852.

⁷⁰ Hufton, 1974; E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class*. London: Gollancz, 1980.

domineres underliggende syn komme fram. Den offentlig uttalte diskursen kaller Scott *public transcript*, mens de undertryktes ofte ikke artikulerte perspektiv kaller han *hidden transcript*. Rettsmøter mener jeg er slike konfliktsituasjoner der slike hidden transcripts kunne komme til overflaten, i motsvarighet til den offentlige diskursen.⁷¹ I et slikt perspektiv framstår de fattiges forklaringer og handlinger som både selvstendige og i forhold til maktstrukturer, og deres ”ulydighet” kan ses som overlevelsesstrategier og motstrategier.

1.7 Tema og oppgavestruktur

En undersøkelse av både de fattige og de ikke-fattiges holdninger til de fattige er sentralt for å forstå flere aspekter ved et samfunn: den økonomiske og sosiale politikken, forholdet mellom lover, institusjoner og praksis, og i bunnen samfunnets menneskesyn. Fattigpolitikken var ikke en lovgivning på siden av det andre samfunnslivet, men favnet en restriktiv arbeiderlovgivning, med mobilitetshinder og arbeidstvang for store deler av befolkningen. Skillet mellom verdige og uverdige fattige vokste fram fra 1500-tallet med repressiv politikk mot de uverdige, og fra 1600- og 1700-tallet en institusjonalisering av de fattige. Fattigpolitikk var arbeiderpolitikk, helse-, psykiatri- og minoritetspolitikk i Norge.

Skillet mellom de verdige og uverdige ble fra 1700-tallets stiftslovgivning videreført i 1800-tallets landsomfattende lover, og todelingen mellom verdige og uverdige ble også videreført med full kraft inn i den norske sosialhjelpsstaten og velferdsstaten med et skille mellom fattig- og sosiallovgivning og løsgjengerilov, og videre i skillet mellom sosialhjelp og rettighetsbasert trygd. Karin Lützen hevder til og med at fattigdom var en viktig komponent i selve kjønns- og klassestrukturen i det borgerlige samfunnets framvekst fra slutten av 1700-tallet, der de fattige og forestillingene om de fattige var sentrale i middelklassens distinksjon og utvikling som klasse.⁷² Undersøkelsen er også et apropos til dagens debatter i blant annet Oslo om tiggere og prostituerte i gatene, der fattige blant annet av byrådet blir sett som et ordensproblem framfor at deres fattigdom blir sett som et sosialt problem.⁷³ Det moralske skillet mellom verdige og uverdige trengende lever fortsatt i beste velgående.

Oppgava omhandler både myndighetenes kategorisering og de fattiges selvforståelse og forsørgelse. For å unngå en anekdotisk framstilling av de fattige, uten betydning for studier av

⁷¹ James Scott, *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts*, New Haven and London: Yale University Press, 1990, s.2ff.

⁷² Karin Lützen, *Byen tømmes. Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*, København: Hans Reitzels Forlag, 1998.

⁷³ Hildegunn Brattvåg. *Folk fra Romania som tigger i Oslo. En rapport fra Kirkens Bymisjons prosjekt Rett i koppen*. Oslo: 2007. Lest på:
<http://www.bymisjon.no/upload/Oslo/Hovedkontoret/Folk%20fra%20Romania%20som%20tigger%20Oslo.pdf>

samfunnets maktrelasjoner er disse perspektivene i så stor grad som mulig flettet sammen. I kapittel to analyserer jeg perioden på slutten av 1700-tallet på bakgrunn av lovgivning og reformpolitikk. Hva var stifts- og fattigmyndighetenes forståelse av fattigdomsproblemet og hvilken innvirkning hadde det på kategoriseringen av de fattige? I kapittel tre presenterer jeg en kvantitativ analyse av de fattige slik de framkommer i politiforhørene, manntall og folketelling. I kapittel fire analyserer jeg politiets kategorisering av de arresterte og sakenes utfall. Hvilke kriterier var grunnlag for tukthusdom og hvordan løste myndighetene dilemmaet mellom lovanvendelse, endret fattigdomsforståelse og mangel på institusjonelle løsninger? I kapittel fem og seks drøfter jeg de fattiges handlingsrom og overlevelsesstrategier på eksistensminimum i perioden, der kapittel fem handler om de fattiges sårbare familieøkonomi og forsørgelsesstrategier, og kapittel seks om hjemstavn og mobilitet.

Kapittel 2. "umulig at skielne de gode og onde".⁷⁴ Fattigdom, lovgivning og sosial reform på 1700-tallet

Det er alt nevnt som en påfallende kjensgjerning at vi ikke så en eneste tigger i Sverige. Men Norge har mange tiggere, og i Christiania er det fullt opp av dem. I de nordlige landsdeler er det ikke så mange, men her oversvømmer de byen. Selv gangene og værelsene i det vertshus hvor vi bodde var ikke fri for betlere. De unnså seg ikke for å åpne dørene til våre stuer, ja, de kom til og med inn i soveværelsene våre. Var det noen til stede forlangte de høylydt penger, hvis ikke forsynte de seg med det som fantes av lett transportable ting.⁷⁵

Den britiske turist og Cambridgeprofessoren Edward Daniel Clarkes reiseskildringer fra Christiania i 1799 gir ifølge historiker Edvard Bull et "uhyggelig bilde av fattigdommen".⁷⁶

Antall fattige økte i tidlig nytid over hele Europa grunnet befolkningsvekst og økte sosiale skiller. Også Norge gjennomgikk store strukturelle endringer på slutten av 1700-tallet.

Fattigdomsproblemet var størst på Østlandet som følge av den økte sosiale differensieringen og framvekst av en underklasse regulert med lov - husmennene.⁷⁷ I tillegg kom press på befolkningen med dyrtid, krig og kriser. Ifølge Clarke hadde spesielt Christiania og Kongsberg mange tiggere.⁷⁸ Christiania skilte seg allikevel sannsynligvis ikke fra andre europeiske byer med å ha synlige fattige i gatene. Men sammenliknet med andre norske byer hadde en stor andel av Christianias befolkning vært på tukthus.⁷⁹

Clarkes observasjoner av et stort *antall* tiggere kan også ses i sammenheng med ideen om fattige, og særlig tiggere og løsgjengere ble sett som uproduktive i seg selv og derfor en tapping av statens ressurser.⁸⁰ Deres mangel på arbeid ble derfor sett som opprørsk uvirksomhet og nøden selvforskyldt. Betleriet og løsgjengeriet var symptomene som skulle fjernes gjennom tuktt eller straff. På slutten av 1700-tallet vokste det samtidig fram ideer om at arbeidsløshet kunne være årsak til nød. Fortsatt ble de "uverdige" fattige truet med straff, men også andre syn og tiltak preget denne reformperioden. Clarkes vert i Norge, Bernt Anker, hadde tidligere finansiert to "barmhjertighetshjem" for fattige, men hadde gjort disse om til arbeidshjem. Clarke beskrev Anker som en som "tilbakevise den høyrøstede, klynkende nød som utstiller sine filler, og oppmuntre den tause, beskjedne, som lider i stillhet og arbeider under ufortjente

⁷⁴ Det danske kanselliet, Pro Memoria fra tukthuskommissjonen i Christiania til stiftsdireksjonen, 09.11.1791.

⁷⁵ Edward Daniel Clarke, *Reise i Norge 1799*. Oslo-Bergen-Tromsø: Universitetsforlaget, 1977: 131.

⁷⁶ Bull, Edvard og Valborg Sønstevald, *Kristianias historie*. Utgit til 300-aars jubileet 1924 av Kristiania kommune. Bind 3 1740-1814. Oslo: J.W. Cappelen, 1936: s.436

⁷⁷ Dyrvik, 1978 s. 84-92, 139, 179f, 393-404. Husmannsforordningen av 1750 og 1752.

⁷⁸ Clarke, 1977 s. 150.

⁷⁹ Bull, 1936 s. 440.

⁸⁰ Slyngstad, 1994 s. 229.

vanskeligheter”.⁸¹ Kategorien verdige fattige var i hans øyne ikke lenger kun den arbeidsuføre, men rommet også arbeidende fattige som levde i nød, skilt fra den uverdige gjennom sin dyd.

2.1 Merkantilistisk fattig-, tigger- og arbeiderlovgivning

Gradvis etter reformasjonen hadde det vokst fram et negativt syn på tiggere og løsgjengere. Der tiggning i store deler av middelalderen ble sett som et uttrykk for *naturlig*, og til og med *from* nød, ble det fra 1500-tallet i stadig større grad sett som samfunnstruende uorden. Skillet ble fra 1500-tallet over hele Europa, i både protestantiske og katolske land, gradvis trukket mellom ”verdige” og ”uverdige” fattige. De verdige fattige var de arbeidsuføre; sjuke, gamle og barn, mens de uverdige – arbeidsføre løsgjengere og betlere ble rammet av streng lovgivning – først forvisning og kroppsstraff, siden hardt arbeid i tukthus.⁸² Tukthusanordningen av 1741 innebar to offensive tiltak mot betlere, løsgjengere og andre ulydige personer: opprettelsen av tukthuset i Christiania og opprettelsen av et offentlig fattigvesen i Akershus stift.

2.1.1 Repressiv fattig- og tjenestelovgivning

Skillet mellom verdige og uverdige ble slått fast i all norsk etterreformatorisk lovgivning.⁸³ Men først på 1700-tallet ble fattigdomslovgivningen målrettet og med institusjonelle løsninger som organisert fattigvesen for de trengende og tukthus for løsgjengere og tiggere. I løpet av 1700-tallet vedtok de fire norske stiftene Akershus, Bergen, Christiansand og Trondhjem separate stiftslovgivninger som var kombinerte fattig-, tigger- og løsgjengerlover.⁸⁴ Først ute med en ny forordning var Akershus stift med tukthusanordningen av 1741.⁸⁵ Ifølge Slyngstad ble de fattige kriminalisert med tukthusanordningen.⁸⁶ Anordningen slo fast strenge kriterier for hvem som ble regnet som verdige eller uverdige fattige:

Ingen uden Selvraadige, Lade, Modvillige, Drukkenbolte, friske, ugudelige og arbeidsføre Betlere skal modtages i Tugthuset, men de Skrøbelige og rette Fattige skal underholdes i Kjøbstæderne, og forfleges i Lægderne paa Landet, Enhver paa det Sted, hvor han har hjemme.⁸⁷

Kun gamle og syke ble regnet som verdige fattige og ”de blinde, dumme, vanvittige, syge og sengeliggende Fattige” hadde med opprettelsen av et offentlig fattigvesen, som tukthusanordningen innebar, rett på understøttelse om ikke ektefelle, barn eller andre slektninger

⁸¹ Clarke, 1977 s. 131.

⁸² Jütte, 2001 s. 100-104.

⁸³ Nakken, 1990 s. 8, 17-20. Christian IVs Norske Lov (1604), Kirkeordinansen (1607) og Christian Vs Norske Lov (1687). Tiggning var for verdige tillatt innenfor sognets grenser med forordningen av 5.mai 1683..

⁸⁴ Bestemmelsene for de fire stiftene var ikke identiske, men ga en relativt enhetlig lovgivning for hele landet.

Bergen stift 29.08.1755, Christiansand stift 05.05.1786 Trondhjem by 03.04.1789, Trondhjem stift 13.08.1790.

⁸⁵ Tukthusanordningen av 1741. Forbildet var de danske tvillingforordningene av 24. september 1708, men utformingen ble en annen til tross for samme grunnprinsipp. Nakken, 1990 s. 23.

⁸⁶ Slyngstad, 1994 s. 19, 53.

⁸⁷ Tukthusanordningen av 1741, Cap. II. §1.

eller venner kunne pålegges å underholde dem.⁸⁸ Fattigstøtten var i form av fattighus, legd, oppfostring av foreldreløse barn eller eventuelt pengestøtte finansiert av hvert sogn gjennom beskatning.

De som i første omgang ble beskrevet som ”rette Fattige”, men forsøkte å unngå den ”almindelige Inquisition”, skulle også føres til Tukthuset ”saa at denne Anordning med allerstørste Alvorlighed, Omhyggelighed, og uden at see igjennem Fingre med Nogen, skal efterleves”.⁸⁹ Gamle og syke var dermed ikke verdige kun i form av sin tilstand, men måtte holde seg vekk fra tiggung og umoralsk levnet. Arbeidsføre uten tjeneste, tiggere og andre ulydige personer som skulle straffes med tukthus. Her skulle ”skadelige Folk, til Straf for dem selv, ved Arbeide kunde blive tæmmede”, mens ”den tilvoxende Ungdom” skulle lære å ”fortjene Brødet, uden at besvære Landet”.⁹⁰ Fattiglovgivningens strenge bestemmelser mot tiggung og løsgjengeri var slik tett knyttet til tjenestetvangen.

Plikten til fast og varig tjeneste ble ytterligere forsterket med den landsomfattende tjenestelovgivningen for landet fra 1754 og med egne bestemmelser for Christiania og kjøpstedene i Akershus stift fra 1776. Tjenestetvangen gjaldt begge kjønn og loven av 1754 slo fast at ”Skulde nogen, som Tieneste blev anbuden, sig derfor vægre, skal slige tienesteløse Folk som Løsgjængere ansees”.⁹¹ Løsgjengeri ble slik definert som mangel på arbeid eller lovlig næringsvei. I tillegg fantes hjemstavnsregler med krav om pass og vandelsattest for å søke arbeid utenfor hjemsoget. Samtidig med tukthusanordningen i 1741 ble passtvangen i Akershus stift innskjerpet, og fra 1744 måtte personer i stiftet som søkte tjeneste utenfor soget ha vandelsattest av presten.⁹² Med den landsomfattende tjenesteloven av 1754 ble mobiliteten innskjerpet ytterligere. Kun når fogden attesterte at det ikke fantes arbeid i hjemsoget kunne folk forlate soget.⁹³ På slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet var det dermed strenge begrensinger i underklassens sivile rettigheter, noe som rammet et bredt lag av fattige, tjenere, arbeidere, husmenn og til og med barn av bondestanden. Resultatet var en repressiv fattig- og tjenestelovgivning der myndighetene så de fattige, og særlig løsgjengere og tiggere, som et økonomisk, moralsk og ordensproblem. Tjenestetvangen og hjemstavnsbestemmelsene er

⁸⁸ Tukthusanordningen av 1741, Cap. II. § 1, 2).

⁸⁹ Tukthusanordningen av 1741, Cap I. Om Anstalternes Publication. 1] og 2].

⁹⁰ Tukthusanordningen av 1741, innledning.

⁹¹ Tjenesteloven av 1754, Kap 1.

⁹² ”Recr. (til Stiftsbefalingsmanden og Biskoppen i Agershuus Stift), indeh. Noget om Tughuset og de Fattiges Væsen”), samt Passe og Skudsmaal i Stiftet.” av 2. desember 1741 i Smith, 1823; Seip, 1984 s. 38. Reskript av 31.juli 1744.

⁹³ Seip, 1984 s. 38; Tjenesteloven av 1754.

bakgrunnen for Seips konklusjon om at mellom 1740 og 1780 ”ble den merkantilistiske reguleringsstas ideer gjennomført i sin strengeste form. Tyngst hvilte åket på underklassene”.⁹⁴

2.1.2 Christiania tukthus

Christiania tukthus ble etablert etter kongelig befaling i brev av 25. juni 1736 til stiftsbefalingsmann Jacob Benzon og biskop Peder Hersleb. Byggearbeidet var imidlertid ikke problemfritt og ble en dragkamp mellom interessentskapet for tukthuset på den ene sida og sentralmakta i København på den andre. Men høsten 1741 sto anstalten i Storgata 25 ferdig. Tukthusets inntekter skulle være en del avgifter, bøter og konfiskasjoner. Arbeidshuset var en privat manufaktur, basert på gratis arbeidskraft og store privilegier, friheter og rettigheter med hensyn til fabrikk- og manufakturdriften.⁹⁵ Med tukthuset hadde ønsket om å komme betleriet og løsgjengeriet til livs fått en *institusjonell* løsning som innebar frihetsberøvelse over lengre tid, med innesperring opptil flere år.⁹⁶ Tukthuset var fra starten beregnet på 200 fanger, men det gjennomsnittlige årlige belegget lå rundt 100 personer.⁹⁷

Utforminga av tukthusets mål må ses i sammenheng med hvordan statsmakten vurderte fattigdomsproblemet. Christiania tukthus skulle være en straffe- og forbedringsanstalt. Løsgjengere og betlere skulle oppdras gjennom hardt og monotont arbeid og gjennomføre konfirmasjonsundervisning hvis de manglet det. De innsatte skulle etter forordninga forberedes til et regelmessig liv og ernære seg på lovlig vis når de ble løslatt. Tukthuset i Christiania var direkte inspirert av Børnehuset i København, som igjen var inspirert av nederlandske *tuchthus*, *rasphuis* og *spinhuis*. De nederlandske anstaltene var inspirert av engelske *bridewells* og *houses of correction* fra 1500-tallet. Med merkantilismen oppsto en ny produksjonsform, manufakturene. Ifølge Georges Midré var manufakturen ”selve symbolene på epokens nye produksjonsrelasjoner”.⁹⁸

Manufakturen krevde en ny form for arbeidsorganisering og disiplin. Tvangsarbeidet skulle temme de innsatte, med en tenkt rehabiliterende funksjon. Men tukthuset var ikke bare en forbedringsanstalt, men også en straffeanstalt. Det er vanskelig å sette et klart skille mellom hva som var ment som straff og hva som var forbedring, hvem som bare skulle straffes og hvem som skulle bare forbedres. Noen lærte håndverk og noen fortsatte å jobbe i tobakksspinneriet etter endt soning. Men en god del lemmer ble innsatt på nytt, gjerne etter kort tid. Slyngstad sier at

⁹⁴ Seip, 1984 s. 38.

⁹⁵ På det meste ble det drevet 56 ulike virksomheter, men kun ullmanufakturen og fargeriet eksisterte fortsatt da straffeanstaltkommisjonen oppsummerte virksomheten i 1837. Slyngstad, 1994 s. 37. Tukthusanordningen av 1741, Cap 7 bestemte selve driften og organiseringen av tukthuset.

⁹⁶ Slyngstad, 1994 s. 239.

⁹⁷ Daae, 1908 s. 117, 157.

⁹⁸ Midré 1995, s. 43.

”Om tukthusstraffen virket stigmatiserende, må være avhengig av i hvor stor grad den enkelte fra før var en sosialt utstøtt person”.⁹⁹ Tukthusets overinspektør Hartwig skrev mot slutten av århundret at det kunne være vanskelig for løslatte lemmer å få tjeneste.¹⁰⁰ Overgangen mellom forbedring og menneskelig fornedring synes å ha vært kort, ifølge Slyngstad.¹⁰¹ Hun viser også at det var en interessekonflikt mellom tvangsarbeidet og opplæringa, der undervisninga sto i motsetning til lønnsomheten.¹⁰²

2.1.3 Akershus stifts fattigvesen

Tukthusanordningen slo fast et fattigvesen basert på tvungne ytelser i form av skatt, ikke som tidligere privat forsorg. Det offentlige fattigvesenet skulle gi de aller svakeste og sykeste rett til fattigstøtte, men i praksis var fattigvesenet utilstrekkelig, også for dem loven omtalte som verdig trengende og innebar et minimumsfattigstell både på landet og kjøpstedene i Akershus.¹⁰³ I tillegg forfalt fattigvesenet gjennom 1700-tallets siste tiår da folkemengden hadde økt betydelig med særlig stor økning av de laveste samfunnslagene og kun de aller mest hjelpeløse fikk underhold.¹⁰⁴

Stiftsdireksjonen hadde det øverste tilsynet med tukthuset og fattigvesenet, og opprettet fattigkommisjoner og fattigkasser som skulle finansiere fattigvesenet.¹⁰⁵ I løpet av få år etter at tukthusanordningen ble vedtatt, ble det opprettet fattigkommisjoner i de fleste sognene i Akershus stift, bestående av sognepresten, lensmannen og to representanter for bøndene.¹⁰⁶ Fattigkommisjonen i Christiania besto av ett medlem av magistraten (som regel presidenten), stiftsprosten, overinspektøren ved tukthuset og to av byens eligerte menn. Stiftamtmannen og biskopen kunne møte i kommisjonen og overinspektøren måtte ikke fatte noen beslutninger uten deres samtykke.¹⁰⁷ I tillegg besto Christiania av to fattigkommuner, østre og vestre distrikt. I tillegg kom flere roder i byen og forstedene.

I Christiania ble det i 1790-årene drevet sju fattighus. Fire av anstaltene var offentlige. I tillegg spilte de private en stor rolle for understøttelsen i Christiania og tre fattighus var privat finansiert. Gjennom hele 1700-tallet underholdt de private stiftelsene nesten like mange personer

⁹⁹ Slyngstad 1994, s. 238.

¹⁰⁰ Slyngstad, 1994 s. 238.

¹⁰¹ Slyngstad, 1994 s. 237-238

¹⁰² Slyngstad, 1994 s. 235-236, 239

¹⁰³ Nakken, 1990 s. 25. Basert på Nakken Libæk og Flakstads undersøkelser.

¹⁰⁴ Nakken, 1990 s. 25f.

¹⁰⁵ Mykland, Liv, *Håndbok for brukere av statsarkivene*, Riksantikvaren Skriftserie 19. Oslo: Universitetsforlaget, 2005 s. 269f.

¹⁰⁶ Thingsrud, Leif (1997). ”Fattigvesenets arkiver. Elendighetens registre.” i *Tobias* 4/97. Lest på Byarkivet sin nettside: <http://www.byarkivet.oslo.kommune.no/OBA/tobias/tobiasartikler/t4975.htm>.

¹⁰⁷ Daae, 1908 s. 132 f

som det offentlige fattigvesenet.¹⁰⁸ Fattigkommunen Aker var både bondebygd og bymessig strøk innenfor samme sogn som omsluttet Christiania.¹⁰⁹ Særlig var det mange fattige i sognets mer urbaniserte strøk, det vil si forstedene til Christiania. Gjennom 1700-tallet ble flest underholdt med legd, men legdsordningen var mindre brukt fra begynnelsen av 1800-tallet, samtidig som antall personer som fikk utbetalt pengestøtte hadde økt.¹¹⁰

2.1.4 Interessene bak tukthusanordningen og tjenestelovgivningen

Dyrvik hevder at interessene bak tukthusanordningen for Akershus i liten grad handlet om de fattiges nød og de verdige fattige. Sentralt i argumentasjonen for ny lovgivning sto tjenestefolkspørsmålet og beskyttelse av privilegiepolitikken. Myndighetene så de fattige, og særlig løsgjengere og tiggere, som et økonomisk, moralsk og ordensproblem. Dyrvik viser at drivkrafta i hovedsak var interesser i det norske samfunnet, der bøndene så de fattige som en utgift og ønsket tilgang på billig arbeidskraft, mens byborgerne ønsket å beskytte sine håndverks- og handelsprivilegier mot fattige som kunne underby deres tjenester.¹¹¹ Embetsmennene formidlet i 1735 bøndenes og borgernes ideer, samt sitt eget syn på de fattige som et moralsk og ordensproblem. Fattigdomsproblemet ble beskrevet som stort. Særlig ble løsgjengere, tatere og soldater sett som den største trusselen, og flere beskrev *truende grupper* av løsgjengere.¹¹² Sentralt i argumentasjonen i forkant av lovgivningen var frykten for omstreiferi og dyre dagarbeidere. Bøndene ønsket større kontroll med arbeidskrafta og så med bekymring på et økende antall dagarbeidere som ofte fikk bedre betalt for sesongarbeid enn helårstjeneste. Fattigdomsproblemet ble sett fra almissegiveren, målt i antall tiggere.

Tukthusanordningen var basert på en merkantilistisk ideologi om å utnytte samfunnets arbeidsressurser til det beste for staten. Myndighetenes fokus var på løsgjengeri, arbeidskraftmangel og tigging. De fattige ble vurdert etter verdighetskriterier, og ikke nød, og deres sosiale problemer ble forsøkt løst med streng regulering av arbeidsmarkedet og strenge straffer for løsgjengeri.¹¹³ Tukthusanordningen ble iverksatt fra 1740-åra, som var år med nød og stor arbeidsløshet, og lovgivningen var dermed fra starten i utakt med den sosiale situasjonen, preget av arbeidsløshet og nød.¹¹⁴ Hungerskatastrofene ble færre utover 1700-tallet på landsbasis,

¹⁰⁸ Flakstad, 1967 s. 93. Se vedlegg 5, tabell V.13 med forklaring, s. 183.

¹⁰⁹ Nakken, 1982 s. 24.

¹¹⁰ Nakken, 1982 s. 29f.

¹¹¹ Dyrvik 1983: 168ff. Basert på 128 uttalelser om fattigdomsproblemet fra norske embetsmenn i 1735-1736.

¹¹² Dyrvik, 1983 s. 121f.

¹¹³ Seip, 1984 s. 36; Tukthusforordningen av 1741, innledning.

¹¹⁴ Seip, 1984 s. 37. 1741-1743 var demografiske kriseår på grunn av epidemier og hungersnød over hele landet.

men fortsatte på Østlandet i det Dyrvik kaller ”Norges kornkammer” samtidig som landsdelen hadde den sterkeste befolkningsveksten.¹¹⁵

Christiania tukthus ble etablert samtidig som pietistiske strømninger gjorde seg gjeldende i Norge, og i sterkere grad enn de engelske og nederlandske institusjonene hadde de norske anstaltene et synlig skoleaspekt.¹¹⁶ Pietismen fikk størst påvirkningskraft i Danmark-Norge på 1730-tallet under Christian VI som iverksatte pietistisk lovgivning, som gjorde seg gjeldende med et ensartet undervisningssystem for Danmark-Norge med konfirmasjonsforordningen fra 1736, skoleforordning og lærerinstruks av 1739 og konventikkelplakaten av 1741.

Tukthusanordningen på stiftsnivå kan ses i sammenheng med pietistisk lovgivning da orden disiplin og gudfryktighet var sentrale kjennetegn.¹¹⁷ Tukten som skulle utøves i tukthuset assosieres ikke bare med straff, men også med oppdragelse eller oppfostring som tok sikte på å tvinge fram en moralsk forbedring av mennesket. Betegnelsen tuktt ble brukt på forholdet mellom Gud og menneskene, mellom foreldre og barn og mellom husbonde og tjenestefolk, og var uttrykk for at det eksisterte et fastlagt og asymmetrisk maktforhold, samt at disiplinen ikke var vilkårlig.

Jørn Øyrehagen Sunde hevder at tukthusanordningen for Akershus av 1741 ble initiert fra geistlig hold, mens statspietismen fortsatt var en viktig del av det dansk-norske eneveldet. Han hevder at først med Bergensanordningen av 1755 seiret naturretten over den dansk-norske statspietismen, og at først med Trondhjemsforordningen av 1789 fikk Norge en verdslig fattigforordning der hovedtema var de rette og ikke de urette fattige.¹¹⁸ Dette hevder han var ledd i at den etter-reformatoriske panikken båret videre av pietistene endelig slapp taket. Etter min mening overdriver Sunde forskjellene mellom anordningene for de to stiftene Akershus og Bergen. Til tross for at Bergensforordningene hadde en strammere form enn anordningen for Akershus, var vektleggingen av reguleringen av de urette fattige den samme i begge forordningene.¹¹⁹ Dyrvik hevder at både stiftsanordningene i Akershus og Bergen var initiert etter verdslige interesser i det norske samfunnet. Han hevder at det i liten grad var pietistiske

¹¹⁵ Dyrvik, Ståle, *Den lange fredstiden 1720 – 1784*. Bind 8 i Mykland, Knut (red.) Norges historie. Oslo: J.W. Cappelens Forlag, 1978 s. 92. 1772-73, 1789, 1801 og 1809 var demografiske kriseår, der dødstillene oversteg fødselstall.

¹¹⁶ Slyngstad 1994, s 27.

¹¹⁷ Slyngstad, 1994 s. 27f.

¹¹⁸ Jørn Ø. Sunde, “‘Lade og Ørkesløse Betlere’ – Fattigforordninga for Bergens stift av 1755 i eit idéhistorisk perspektiv” i Nedrebø, 2005 s. 29ff.

¹¹⁹ Dyrvik påpeker visse ulikheter mellom Akershus og Bergen i den formelle beslutningsprosessen. Viktigst var at Bergen allerede hadde et tukthus, slik at det ikke var et stridspunkt som i Akershus. En hovedgrunn til at Bergensforordningen ble relativt kort, var at et helt kapittel om tjenestefolk ble tatt ut da den landsomfattende tjenesteloven ble vedtatt i 1754. Dyrvik, 1983 s. 156-165.

hensyn som lå bak begge stiftsforordningene, kun "ein lett pietistisk farge".¹²⁰

Trondhjemsforordningens prinsipper fikk ikke varig betydning for fattiglovgivningen videre og de uverdige fattige ble vektlagt i fattiglovene på 1800-tallet. Sunde legger vekt på at lovreguleringen av "ørkesløshet" var et pietistisk trekk ved Akershusanordningen, men straffeforfølgelsen av "ørkesløse" forsvant ikke med reformviljen på slutten av 1700-tallet. Forbudet mot ørkesløshet ble videreført gjennom 1800-tallet, også da tjenestetvangen ble opphevet, og stående ved lag i løsgjengerlova hele 1900-tallet. Det var dermed slik jeg ser det ikke Bergensforordningen av 1755, men tukthusanordningen av 1741 som representerte et viktig politisk og rettskulturelt veiskille med vektleggingen av skillet mellom verdige og uverdige, og rettsliggjøringen og tvangsreguleringen av fattigdom. Det er viktig å unngå det jeg oppfatter som en lineær lovforståelse hos Sunde, da flere av fattiglovgivningens bestemmelser preget av reformvilje på slutten av 1700-tallet ikke representerte en endelig seier over pietismens "ørkesløshet" eller merkantilismens "tukt og tvang", men snarere et humanistisk sidespor i utviklingen.

2.2 Ideologisk skifte og sosial reform

Mot slutten av 1700-tallet kom som tidligere nevnt et ideologisk skifte. Fra England kom sterk institusjonskritikk allerede fra 1760-tallet, blant annet på grunn av enorm dødelighet på barnehjem og fattighus, og fra 1780-åra ideer fra Hamburg om et eksperimentsystem der fattigvesenet ble omorganisert med preventiv hjelp, frivillig arbeid og utdanning.¹²¹ I Akershus diskuterte myndighetene arbeidsløshet som en årsak til nød, men de restriktive fattiglovene for både Akershus og Bergen stift ble stående ved lag, og det samme gjorde tjenestelovgivningen. Stiftslovene for Christiansand og Trondhjem ble imidlertid vedtatt etter 1780, og her finner vi et mildere språk til tross for at de bygde på tidligere lovgivning. Seip hevder at "senmerkantilismens humanitet trenger inn".¹²² Kun tre år etter en stiftsforordning som fulgte tett etter den bergenske,¹²³ slo Christiansand stift fast i 1789 at det var "Statens Pligt at forsyne alle dem med Arbeide og Underholdning, der trænger til Samme, og ikke selv kunne forskaffe sig den".¹²⁴ Tyngdepunktet ble her flyttet fra vekt på å regulere de uverdige fattige til understøttelsen av de verdige. I tillegg ble ikke bare syke og gamle regnet som verdige, men også arbeidsvillige arbeidsføre uten arbeid. Myndighetenes oppgave ble dermed å plassere de arbeidsføre fattige i

¹²⁰ Dyrvik 1983, s. 179.

¹²¹ Seip, 1984 s. 48-51.

¹²² Seip, 1984 s. 38.

¹²³ Nakken, 1990 s. 27

¹²⁴ Seip, 1984 s. 38f.

verdigg- og uverdiggkategoriene, som ”arbeidsvillige” eller ”arbeidsuvillige”. I 1802 vedtok Christiansand en fattigplan delvis med København som forbilde. I 1805 ble Kongsberg fattigvesen omorganisert etter prinsipp av Københavnforordningen av 1799, til tross for at kanselliet ønsket at den mer restriktive forordningen for de danske kjøpstedene av 1803 skulle ligge til grunn.¹²⁵ Reformperiodens ambivalente holdning til de fattige vises i Trondhjemsforordningene av 1789 og 1790, som også slo fast at ingen som ”er af den Alder og Helbred, at de ved Arbejde eller Tieneste kunde finde sit Ophold” måtte få fattighjelp.¹²⁶

I Christiania ble det foreslått en ny plan for fattigvesenet i 1795. Stiftamtmann Moltke var en drivkraft i arbeidet med denne. Kommisjonen slo fast arbeidsløshet som den viktigste årsaken til fattigvesenets vanskeligheter.¹²⁷ Den slo videre fast at ”Det bør være en ufravikelig regel, at den, der på lovlig måte med arbeid vil fortjene til livets opphold, bør av det steds øvrighet hvor han henhører, erholde samme anvist”.¹²⁸ Arbeid var dermed ansett ikke bare som en plikt, men også en rettighet. I utkastet ble det foreslått flere arbeidsanstalter, og for å finansiere dem ble det foreslått avgift på eiendomssalg og diverse former for luksusbeskatning. Verdigg og uverdiggskillet fra tukthusanordningen ble ikke utfordret, men Moltke la vekt på de mange trengende som ”lide Nød, som ej lindres”. Nytt var også ønsket om å forebygge ”Lasterne” heller enn å straffe dem.¹²⁹ Moltke hevdet at størstedelen av Christianias fattige hadde kommet fra Aker sogn og omkringliggende egner, og at det derfor var nødvendig med samme tiltak på landet som i byen. Planen av 1795 forble liggende til behandling i kanselliet og aldri iverksatt. København innførte i 1799 en fattigplan inspirert av Hamburgmodellen. Samme år ble det i Christiania opprettet en kommisjon som skulle vurdere om prinsippene og deler eller hele den nye planen for København kunne gjøres gjeldende for kjøpstedene i Akershus stift. Ønsket var en mer ”hensigtsmæssig Indretning” av oppfostringshuset, tukthuset, arbeids- og forbedringshus, de offentlige anstaltene og fattigvesenet. Stiftamtmann Kaas rapporterte til kanselliet i 1801, men heller ikke Københavns forordning ble gjort gjeldende for Christiania.¹³⁰ Planen gir allikevel et interessant bilde av myndighetenes ønsker om tiltak i reformperioden. Allerede i 1802 ønsket kanselliet stiftsdireksjonens tilbakemelding på om de kunne bruke fattigplanen for Sjælland fra samme år, men stiftmann Gebhard Moltke mottok få betenkninger fra proster og embetsmenn i stiftet.¹³¹

¹²⁵ Seip, 1984 s. 48f.

¹²⁶ Nakken 1990: 9.

¹²⁷ Nakken, 1990 s. 27; SAO, Christiania stiftsdireksjon, Fattigvesen, Pakkesak 0004, Plan for fattigvesenet, signert Moltke 1795.

¹²⁸ Flakstad, 1967 s. 116.

¹²⁹ Christiania stiftsdireksjon, Pakkesak 0004, Plan for fattigvesenet, signert Moltke 1795.

¹³⁰ Christiania stiftsdireksjon, Pakkesak 0004, diverse brev; Nakken, ”Fattigvesenet i Akershus stift i årene før 1814”, upublisert og udatert manuskript s. 2.

¹³¹ Nakken, udatert s. 3.

Svarene som kom inn i 1803 og 1804 var i hovedsak ikke grunnleggende kritisk til tukthusanordningen av 1741, men slo fast at den hadde visse mangler. Resultatet av korrespondansen mellom stiftet og kanselliet førte til økte inntekter til fattigvesenet i stiftets kjøpsteder.¹³²

Reformviljen innenfor fattigpolitikken kan ses i sammenheng med et sein-merkantilistisk syn på økonomi og flere reformer som innebar en næringsliberalisering på slutten av 1700-tallet. Christiania var et privilegiesamfunn der næringsrett var avgjørende for personers sysselsettingsmuligheter og byprivilegiene slo fast bøter for *fuskere*, *land-* og *forprangere* og selgekoner og *omløbere* som brøt denne reguleringen.¹³³ Sandvik viser en mildere bruk av næringsreguleringene i Christiania, der frifinnelsene økte fra 1770-tallet til begynnelsen av 1790-tallet. Det var særlig i saker som gjaldt søm og baking og hadde stor betydning for kvinner. Begrunnelsen var at næringsreguleringene ikke skulle hindre folk i å forsørge seg selv og ikke hindre flittighet. Politimester Andreas Bull kritiserte alle Christianias håndverkslaug i 1793, og hevdet at laugene var fattigdomsskapende. I 1796 ble bakerlauget avvirket fordi de ikke kunne skaffe nok brød til byen.¹³⁴ Magistraten tillot også en del småhandel i strid med privilegiene for at de fattige ikke skulle bli en byrde for byen.¹³⁵

2.2.1 Christiania tukthus i endring og reformtiltak mot fattigdom

Endringene i tyverilovgivningingen i 1789 førte til endring i sammensetningen av tukthusinnsatte. Sammen med dyrtid førte det til en stor økning tukthusedømte for tyveri. Resultatet av det økte antallet tyveridømte var ifølge stiftamtmann Moltke at innsendte til tukthuset i Christiania for betleri og løsgjengeri ble avvist på grunn av plassmangel. I 1791 hevdet han at det var kun de mest "forherdede" av betlerne som satt på tukthuset.¹³⁶ Med endringen i innsettelsesgrunnlaget, ble også kjønns sammensetningen endret fra at kvinner var i flertall til en overvekt av menn.¹³⁷ Ifølge Midré ble de pedagogiske sidene tonet ned og arbeidet var fra slutten av 1700-tallet et "middel til å påføre et onde, til å straffe".¹³⁸ Kritikken av effekten av tukthuset som

¹³² Nakken, udatert s. 3-7.

¹³³ Fusking i fag innebar å drive håndverk uten borgerbrev. Landprang og forprang var oppkjøp av varer med tanke på handel og profitt. Privilegiebestemmelsene rammet ifølge Sandvik kvinner som sydde, bakte og solgte brød og dermed beveget seg inn på skreddernes og bakernes privilegerte områder. Sandvik, 1992 s. 71, 34, 19-23.

¹³⁴ Sandvik 1992, s. 85, 115.

¹³⁵ Sandvik 1992, s. 121. Grensen ble trukket ved visse varer og kvanta (frukt, et *glass* øl, *stykke* brød osv). Spinning, søm (ikke skreddersøm, men linnetssøm) og strikking ble angitt som lovlige leveveier.

¹³⁶ Moltke hevdet på 1790-tallet at *klasse 1* på Tukthuset nesten ikke omfattet andre enn de mest forherdede betlere. Flakstad, 1967 s. 42. Klasse 1 på Tukthuset var innsatte for "Løsgjengeri, Betleri, Pasforseelse, Spil og Dobbelt, Fylderier, ond Forligelse blant Ægtefolk, Ugudelighed, Uvillighed til Skolegang og konfirmation, Tjenesteforsømmelse, Gjenstridighed og Ulydighed mod Forældre og Husbond". Daae, 1908 s. 138.

¹³⁷ Daae, 1908 s. 138-144. Se vedlegg 2, tabell V.1, s. 174.

¹³⁸ Midré, 1995 s. 73-74 og 77.

forbedringsanstalt hadde kommet fra distriktene allerede fra 1770-åra,¹³⁹ men endringen av sammenblandingen av ulike lovbrøyttere fra 1789 førte til ytterligere kritikk av tukthuset som oppdragelsesanstalt.

Stiftamtmand Frederik Moltke tok på begynnelsen av 1790-tallet initiativ til å bygge frivillige arbeidshus i Akershus som alternativ til tukthusstraff for tiggere og løsgjengere, noe også tukthuskommisjonen i Christiania ivret for. I et brev til stiftsdireksjonen i 1791 uttrykte tukthuskommisjonen bekymring for forholdene for underklassen:

Der som med nogen Opmærksomhed betragte den gemeene Mands Forfatning og Vilkaar, vil Rettelig bringe i Erfaring, at den største Deel geraader i Armod og Tvang, enten af Mangel paa Arbejde og Fortieneste, eller af Ulydighed og uvillighed i det Arbejde, og derfor forføres ja forledes til Leediggang, Ørkesløshed og Betlerie, med alle de deraf opkommende Udsvævelser og Laster.¹⁴⁰

Nøden skyltes ifølge tukthuskommisjonen enten mangelen på arbeid og andre lovlige næringsveier *eller* uvillighet. Da tidligere tukthusedømte klaget over at de ikke fikk tjeneste, klaget tukthuskommisjonen allerede i 1792 på at

Den Ringe Fremgang de offentlige Indretningene til Arbejds Anstalter inden har haft, gjør at Nærings Veye for den ringeste Classe af Folke-Mængden er særdeeles vanskelig at opnaae og allermeest for dem som have udstaaet Tugthus Straf og fornemmelig af Qvinde-Kiønnet.¹⁴¹

Med den økte forståelsen for arbeidsløshet kom spørsmålet opp: hvordan dømme folk for løsgjengeri, når de selv hevdet at det var umulig for dem å få arbeid? Allerede i 1786 hadde Christianiaborgerne tatt initiativ til å opprette arbeidshus, og åpnet et spinnehus samme år. Anstalten tok imot 100-120 arbeidsføre, kvinner og barn til å spinne strie- og lerretsgarn. Klagene i 1791 og 1792, samt det store registrerte antallet fattige i perioden, vitner om at dette ikke var et tilstrekkelig tiltak mot fattigdommen i Christiania og forstedene. I 1803 ble det opprettet en anstalt for menn der oppgavene var å spinne ull og plukke drev.¹⁴² Etatsråd Christen Pram skrev at anstaltene i 1803-1804 sysselsatte 90 personer i det gamle ”Værk – og Arbeidshus” og 60-70 i et nyere opprettet, dels finansiert privat, dels av det offentlige fattigvesenet:

Man oeconomiserer saaledes, at Fattigvesenet taber intet paa denne Manufacturering, og man har derved givet Fattigforsørgelsen den Udstrækning at der nu aldeles ingen offentlige Tiggere taaes i Christiania, at Fattigfogderne strængeligen eftersætte og bemerke sig enhver, de finde, og at jeg aldeles ingen Tigger saa i Byen, de forskjellige Gange jeg der opholdt mig.¹⁴³

At disse begrensede anstaltene skulle fjerne synlig tigging synes noe overdrevet og i motsetning til andre kilder. I 1801 beskrev magistraten i Christiania situasjonen slik:

¹³⁹ Nakken Libæk, 1977 s. 68.

¹⁴⁰ Det danske kanselliet, Pro Memoria fra tukthuskommisjonen i Christiania til stiftsdireksjonen, 09.11.1791.

¹⁴¹ Det danske kanselliet, Pro Memoria fra tukthuskommisjonen i Christiania til stiftsdireksjonen 15.02.1792.

¹⁴² Midré, 1995 s. 80.

¹⁴³ Christen Pram i Daae, 1908 s. 169.

Byen eier intet arbeidshus. Den har alene et spinnehus—hvori der kan forskaffes arbeid for 50 mennesker. På et sted hvor man ennå ikke er i stand til å anviser den trengende men til dels arbeidsføre fattige det fornødne arbeid--, er det såre naturlig at trangen har vært almindelig stor, især i vintermånedene-- . De overordentlige høye priser på fødevarer, som nå i noen få år, og især i siste vinter har funnet sted, -- har også gjort at de sedvanlige understøttelser, som til andre tider kunne ha vært tilstrekkelige, nå ikke er det".¹⁴⁴

2.2.2 Fordervelse – og håp for kommende slekter

Midré hevder at selv om de nye arbeidsanstaltene var påvirket av humanistiske ideer, så brøt de ikke helt med tukthusets opprinnelige formål. Bekymringen for omfanget av betleriet, uorden og økning av fattigutgiftene ble fortsatt tydelig uttrykt.¹⁴⁵ Der fattigdom med tukthusanordningen av 1741 kan sies å ha blitt kriminalisert, ble fattigdom, til tross for ulike oppfatninger om hvem som kunne dømmes for løsgjengeri og betleri, ikke avkriminalisert med sein-merkantilistiske reformer. Mindre tro på straff som oppdragelse innebar ikke at myndighetene ga opp tvang mot tiggere og løsgjengere, men dette ble i større grad tiltak rettet mot de som ble definert som forherdede og onde. Arbeid ble fortsatt sett på som det beste botemiddelet mot fattigdom, løsgjengeri og tiggings, men nå heller i form av frivillige arbeidshus enn tukthusstraff. Om arbeidsanstaltene skrev tukthuskommisjonen i 1791 at

Ingen Indretning kan da tænkes meere angelegen og rigtig [...] for menneskeligheden, end den som foreener og befordrer de Midler, ved hvilke Arbejde og Flid kan ophielpes og opmuntres, da fattiges og trængendes Vilkaar lettes og formildes samt de onde og Rygeslyse ved passelige Tvangs Midler føres til Rettelse og Forbedring.¹⁴⁶

Brevene fra tukthuskommisjonen i 1791 og 1792 gir et godt innblikk i ideologien til de myndighetene som var i nærkontakt med de fattige. Fokus ble dreid mot patriarkalsk veiledning og "selvhjelpsideologi" der flid og dydighet sto mot latskap og sysselløshet. Moral og selvdisiplin var viktige begreper i den borgerlige samfunnsformuleringen.¹⁴⁷ Denne nye borgerlige holdningen var tydelig da tukthuskommisjonen i Christiania la vekt på at tukthuset hindret oppdragelse av de som var mottakelige, og at straff for løsgjengeri når mangelen på arbeid skyldtes mangel på tilbud om arbeid "ofte meere herder og fordærver end retter og forbædrer".¹⁴⁸ Der tukthusanordningen fra 1741 hadde sett all lediggang som selvforskyldt, skulle nå fattigmyndighetene skille *skyld* fra *uskyld*. For å kunne gjøre en avgrensning mellom de verdige og uverdige, og ikke dømme de ufrivillig arbeidsløse for løsgjengeri, mente tukthuskommisjonen at det var nødvendig å kunne tilby arbeid, noe som skulle gjøres gjennom frivillige arbeidsanstalter. Først ved å tilby tjenesteløse arbeid mente tukthuskommisjonen at de

¹⁴⁴ Christiania magistrat i Flakstad, 1967 s. 116.

¹⁴⁵ Midré, 1995 s. 79f.

¹⁴⁶ Det danske kanselliet, Pro Memoria fra tukthuskommisjonen i Christiania til stiftsdireksjonen, 09.11.1791. Arbeidsanstalter var tema og tjenestesystemet ble ikke nevnt i debatten som et av statens tiltak.

¹⁴⁷ Birgitta Jordansson, *Den goda människan från Göteborg. Genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga samhällets framväxt*. Göteborg: Arkiv förlag, 1998, s. 52 og 33.

¹⁴⁸ Det danske kanselliet, Pro Memoria fra tukthuskommisjonen i Christiania til stiftsdireksjonen, 09.11.1791.

”onde” kunne straffes. Ved å diskutere de gode og onde fattige løftet tukthuskommissjonen verdig- og uverdigsillet til et moralsk nivå, og moral ble et viktig kriterium for å skille de ”forherdede” fra dem det fortsatt var mulig å oppdra til lydighet og flittighet. I

tukthuskommissjonens øyne var det fortsatt håp for kommende slekter, for:

Endnu er Fordervelsen ikke bleven saa indrodet eller taget saaledes overhaand, at jo den nærværende Slægt kan tvinges til at følge Dydens og Pligternes Vey, da man seer daglige Exempler paa, at hvor stor Blanding af gode og onde end findes blant Mængden, de dog med Omsorg, Antagelse og Agtpaagivenhed for deres Beste kunde Leedes til Efftertanke og egen Bistræbelse til det Gode, og hva Adsiget har den tilkommende Slægt ikke at haabe, naar den tilvoxende Ungdom oplæres, holdes, og vænnes til Arbejde, som det Kraftigste Middel til at afholde denne fra Svag og Tilbøyelighed til Laster¹⁴⁹

Håpet om forbedring ble formulert som ”den faderlige Omsorg, som een aarvogen, opmærksom og omhyggelig Øvrighet lader sig være angelegen til at forbædre den ringere Stands Vanmagt og gjøre den for det Almindeligste mindre besværlig og byrdefuld”.

Todelingen mellom de onde og gode slik det framstår i diskusjonen i 1791 og 1792 gjorde seg også gjeldende i reformperioden i planene om omorganisering av tukthuset, bygging av arbeidshus og effektivisering av fattigvesenet. Stiftamtmann Moltke klaget i 1791 til kanselliet over effekten tukthuset hadde på dem som skulle forbedres:

Kan man vente nogen Forbedring i Lemmernes Sæder og Tænkemaade, naar de dømt for enten Løs og Leedig Gang, hvilket ikke kunde straffes saa haardt i det Land, hvor vi haver Fabriquer, Manufacturer og Arbejde, eller Løsagtighed og anden Fejl, som en følge af slet Opdragelse og ufuldkommen Skoole Anstalt – skal levee i Samqvem med en Flok af ulærde Forbrydere, som ikke formodes, at de vende tilbage til Reskaffenhed¹⁵⁰

Tradisjonelt hadde familien et stort ansvar for gamle og syke, også tjenestefolk, men utover det lokale forsørgelsesprinsippet var tukthusanordningen eller forarbeidet med denne lite preget av paternalistisk omsorg. Vektlegging av omsorgen for de fattige i de to siste stiftslovene og i tukthusmyndighetenes drøfting av problemene på 1790-tallet vitner dermed om en ideologisk endring i forhold til lovgivning iverksatt tidligere på 1700-tallet. Moltke understreket allikevel i sitt utkast til ny fattigplan 1795 at fattigvesenet måtte stå på ”saadan Fod, at den virkelige trængende ikke savner Understøttelse som hans Medborgere skylder ham, og at ikke den lade og dovne skal erholde Hielp og høste Fordele paa hines Bekostning”.¹⁵¹ Skillet mellom verdige og uverdige fattige bestod selv om gruppa verdige rommet flere. Der lovgivningen overså samfunnsmessige konjunkturer, så myndighetene fattigdommen i større grad i sammenheng med arbeidsmarkedssituasjonen.¹⁵²

¹⁴⁹ Det danske kanselliet, Pro Memoria fra tukthuskommissjonen i Christiania til stiftsdireksjonen, 09.11.1791.

¹⁵⁰ Det danske kanselliet, Pro Memoria fra stiftamtmann Moltke til det danske kanselliet 04. 08.1791 s. 3 og 4.

¹⁵¹ Christiania siftdireksjon, Fattigvesen, Bragernes prosti, Pakkesak 0004, Plan for fattigvesenet, signert Moltke 1795.

¹⁵² Nakken, 1990 s. 26.

2.3 Sosialpolitisk reaksjon: En moralsk løsning på problemet

Til tross for større vektlegging av de verdige fattige på slutten av 1700-tallet, ble de grunnleggende trekkene fra de repressive lovene videreført. Fortsatt ble arbeidsføre fattige sett som kjerneproblemet, og skillet mellom verdige og uverdige fattige videreført. I tillegg ble ideene som i stor grad skulle påvirke fattigdomsdebatt og lovgivning på 1800-tallet født nettopp på slutten av 1700-tallet. Klassiske økonomer som Adam Smith og David Ricardo vurderte fattighjelp som en hemske for den selvregulerte økonomien. I tillegg fikk Thomas Malthus' moralske løsninger på fattigdom med streng regulering av fattige, seine ekteskap og minimal fattighjelp stor innflytelse. Malthusianisme gikk godt overens med liberalismens ideer om å ikke gripe inn i markedets regulering av arbeidskraften, verken med tjenestetvang, hjemstavn eller lønnstilskudd. Følgen av en slik forståelse var også ideen om at fattigdom, og særlig arbeidsløshet, var selvforskyldt og at det var skadelig for samfunnet å bote på nøden.¹⁵³

Etter nødsårene og Napoleonskrigens slutt kjølnet omsorgen for de verdige fattige. Tukthusanordningen for Akershus og de andre stiftslovene ble stående uforandret fram til ny fattiglov i 1845, hvor ifølge Seip det skarpe skillet mellom verdige og uverdige ble videreført. I Danmark skjedde et skifte i 1803 med en ny, restriktiv forordning for kjøpstedene, kun fire år etter den hamburgske omorganiseringen av fattigvesenet i København i 1799.¹⁵⁴ I 1813 oppfordret Kanselliet lokale myndigheter om å ”overvåke løsgjengeriet og holde almisselemmene til arbeidsomhet, til beste for næringslivet og de ’fremspirene Fabrikker og Industrianlæg’”.¹⁵⁵ Samme år ble tjenesteloven av 1754 endret – nå skulle tjenesteløse settes i lokale arresthus og ikke tukthus.¹⁵⁶ Tukthuset hadde dermed ifølge Daae fått karakter av en ren straffeanstalt. Men selv om løsgjengere fortsatt skulle settes i arbeid ble Christianias nye arbeidsanstalt ”Prinds Augusts Minde” i Storgata tatt i bruk først i 1819. Anstalten overtok etter tukthuset, i tråd med tidas nye kontrollformer, *arbeidshuset*.¹⁵⁷ Målet var dobbelt – å gi tilbud til de fattige som ikke kunne sysselsette seg selv og ”Tvinge til Arbeide dem, som vel kunne, men ei ville, sysselsætte sig paa en nyttig maade”.¹⁵⁸ Det kan dermed være vanskelig å skille tukthuset

¹⁵³ Dyrvik, 1999 s. 249.

¹⁵⁴ Seip, 1984 s. 49.

¹⁵⁵ Sitert fra *Collegial-Tidende* 1813 nr. 39 s. 620 f. Lest i Seip, 1984 s. 40.

¹⁵⁶ ”74. Placat, for Norge, angaaende Forandring i Forordningen af 9de August 1754. Hans Majestæt Kongen har, under 25de forrige Maaned, allernaadigst behaget at fastsætte følgende Forandringer i Forordningen for Norge af 9de August 1754, § 1, angaaende Straffen for Løsgjængerie”, 1813. Lest i Wenche Blomberg, *Christiania dollhus – mellom dårekista og asylet. Rapport til Norges forskningsråd*, Institutt for kriminologi og retts sosiologi, UiO, 2005 s. 34.

¹⁵⁷ Daae, 1908, s. 144, 160. Midré, 1995 s. 73f og 77.

¹⁵⁸ Holst 1823 i Midré, 1995 s. 81.

og arbeidshusets formål. Fortsatt i 1837 ble tukthuset beskrevet som ”Hjælpeindretninger for Fattigvesenet”.¹⁵⁹

Lovgivningen ble mildnet på noen punkter. Fra 1818 ble retten til å søke arbeid utenfor sognet slått fast.¹⁶⁰ Ifølge Oskar Kristiansen stemte ikke stavnsbåndet med ”grundsætningerne for grundloven av 1814”.¹⁶¹ Oppløsningen av de strengeste hjemstavnslovene var inspirert av liberalistisk ideer om at mobilitet var nødvendig for utviklingen av den kapitalistiske økonomien, men rokket ikke ved den generelle tjenestetvungen. Danmark innførte i malthusiansk ånd i 1824 restriksjoner på ekteskapsinngåelse for dem som mottok fattighjelp. I 1834 fikk England en ny fattiglov der avskrekkende arbeidshus med minimums levestandard ble etablert.¹⁶² Disse ideene preget den norske debatten om fattiglovene av 1845 og 1863, men ble ikke gjennomført. Loven av 1845 var imidlertid renset for humane drag og ifølge Seip ble ”Kommunenes frihet kjøpt med de fattiges rettsvern”.¹⁶³ Skillet mellom verdige og uverdige fattige fortsatte med økt styrke, først i loven av 1845 og videre i tilstramminger i loven av 1863.¹⁶⁴ Først i 1854 ble tjenestetvungen opphevet, noe som ble begrunnet med at ”Ingen kan i nogen henseende behandles eller straffes som Løsgjænger, naar han ernærer sig uden at betle eller falde det Offentlige til Byrde”.¹⁶⁵ Det åpnet for en endring av løsgjengeribegrepet fram mot 1900-tallets løsgjengerilovgivning, hvor de som ”falt det offentlige til byrde” ble skilt ut fra fattiglovgivningen, og alkoholikere, tiggere, prostituerte og romanifolk ble utsatt for fortsatt tvangsbruk”.¹⁶⁶ Tiggning forble forbudt fram til løsgjengerloven ble opphevet 1. januar 2006.¹⁶⁷

¹⁵⁹ Slyngstad, 1994 s. 38I. En beretning om *Beskaffenheden af Norges Strafanstalter og Fangepleie*.

¹⁶⁰ Seip, 1984 s. 40f. Bestemt i ”Lov av 12. september 1818 om ”Tjenestetyendes Flytning”.

¹⁶¹ Oskar Kristiansen, *De Fattige i Norge 1814-1845*, Oslo: Cammermeyes Boghandel, 1934 s. 160.

¹⁶² Brundage, 2002 s. 61-89.

¹⁶³ Seip, 1984 s. 63.

¹⁶⁴ Fattiglovene av 1845, 1863 og 1900 kan leses på <http://www.hist.uib.no/krim/fattig/>

¹⁶⁵ ”Lov av 28 August 1854 vedkommende den i Landdistrikterne bestaaende Forpligtelse til at tage fast aarlig Tjeneste” i C.A. Barth (1876). *Om Husbondes og Tjenestetyendes gjensidige Pligter og Rettigheder efter den norske Lovgivning*. Christiania: Mallings Boghandel.

¹⁶⁶ ”Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukenskap” av 31.mai 1900. Lest på <http://www.lovdatab.no>; Frode Ulvund, ”Dei farlege fattige – Fattigdom som avvik” i Nedrebø, 2005 s. 37, 54f.

¹⁶⁷ LOV 2005-12-21 nr 131: Lov om oppheving av lausgjengarlova og om endringar i straffelova o.a. (eige straffebod mot vald i nære relasjonar o.a.). Lest på <http://www.lovdatab.no>.

Kapittel 3. "løsgjengere, Betlende og disse lige Folk".¹⁶⁸ De registrerte fattige i Christiania og forstedene 1790-1802

Saasart jeg forige Uge havde modtaget Deres Høy-Velbaarenheds Høye Ordre om at lade Mandtaller forfattes over de fattige paa Landet omkring denne Bye samt herom meddele underretninger og angive forslag, alt sigtende til at anhjølpe de fattiges trang og Betleriets Avskaffelse, har jeg tilskrevet Lænsmand Knoph samt desuden anmodet Præsten Hr Sverdrup at tilholde sine Medhiælpere at være Lænsmanden behielpelig i denne sag, Tid vil imidlertid undgaae, thi Aggers – Sogn og de ved Byen under Landets Jurisdiction værende stæder, som vrимle av fattige, ere vidtløftig jeg skal icke avlæde med munligste hastighed og saa nøyagtig som det bliver mig muelig at stræbeeffer Høybemældte ordrer opfyldelse hvilket jeg imidlertid icke ville unnlade herved i forvey en at indberætte¹⁶⁹

Kamp mot betleriet var hele 1700-tallet en viktig drivkraft i fattigpolitikken. Mandatet for kartleggingen av fattige på begynnelsen av 1790-tallet var todelt: Å få slutt på betleriet og lette de fattiges nød. Det kommer fram i dette brevet til stiftmann Moltke angående registrering av manntall over betlere i Christianias forsteder i 1790. Til tross for myndighetenes uttalte bekymring for underklassens forsørgelsesmuligheter ble 610 personer i perioden 1790-1802 arrestert for betleri, løsgjengeri og beslektede lovbrudd og forhørt på Christiania politikammer.¹⁷⁰ I dette kapittelet analyserer jeg hvem de arresterte var basert på kvantitative data og hva som var utfallet av arrestasjonene. De forhørte var i utgangspunktet arrestert som uverdige fattige, men hvem anså myndighetene som fattige og trengende i årene 1790-1802? Flakstad angir at privat og offentlig fattigforsorg i 1801 underholdt rundt 550 personer eller 6-7 % av befolkningen i Christiania og forstedene på byens grunn.¹⁷¹ Etersom jeg definerer fattig videre enn kun de understøttede kan folketellinga av 1801 og fattigmanntall fra 1790 gi en pekepinn, men ikke entydige svar, på hvem som var fattige i Christiania og forstedene i årene 1790-1802.

3.1 En presentasjon av betleri- og løsgjengerisakene

Tukthusanordningens pålegg om to årlige stiftsomfattende generalinkvisisjoner krevde ikke bare en institusjon til oppbevaring av de anholdte og dømte, men også et omfattende overvåkingsapparat. Slike større *jagningsarrestasjoner* ble derfor kun avholdt sporadisk på

¹⁶⁸ Omtale av ti arresterte i Christiania politikammer 10.11.1791, folie 95B, 96Aog B.

¹⁶⁹ Christiania stiftsdireksjon, Pakkesak 0006, Pro Memoria til Moltke, Christiania 19.04.1790. Jeg har ikke tydet avsenders signatur, men det er samme som signerte betlermanntall for forstedene på Akers grunn.

¹⁷⁰ Hanne Østhus har kategorisert alle sakene i politikammeret i perioden 1790-1795 og viser at anklager om betleri og løsgjengeri utgjorde 13 % av sakene i politikammeret (48 av 365 saker). Hanne Østhus, *Vanartige tjenestefolk eller uordentlige husbønder? Tjenestefolk i arbeidskonflikter i Christiania på slutten av 1700-tallet*, Masteroppgave i historie ved UiO, 2007 s. 4. En slik utfyllende undersøkelse av alle sakene i perioden har jeg ikke gjort. Antall betleri- og løsgjengeriforhør rundt århundreskiftet skiller seg så mye fra årene Østhus har undersøkt, slik at fordelingen av saker ikke nødvendigvis gir et dekkende bilde av årene 1796-1802.

¹⁷¹ Flakstad, 1967 s. 115f. Han angir 318 offentlig (263 voksne og 55 barn) og 230-235 privat.

slutten av 1700-tallet.¹⁷² Allikevel ble det i perioden 1790-1802 arrestert 610 personer, både enkeltvis og i små og store jagninger, som ble avhørt på Christiania politikammer for betleri og løsgjengeri og beslektede lovbrudd. Jeg har gjennomgått samtlige av disse forhørene.¹⁷³ Antall årlige arrestasjoner varierte mellom sju og 113, slik at antall forhørte ikke nødvendigvis gjenspeiler en fast andel av byens fattige, tiggere eller løsgjengere, men like mye var utslag av politiets tiltak. Forhørene gir allikevel et rikt innblikk i hvordan lovgivningen ble håndhevet og om livet som fattig, noe jeg vil utdype i seinere kapitler. I dette kapittelet vil jeg vise hovedtendensen i forhørmaterialet.

3.1.1 Om sakene og sakskategoriene

Betleri og tiggning ble i forhørene brukt om hverandre som synonymer og ble brukt om alle måter å be om almisse fra privatpersoner. Tukthusanordningen kopler også betleri til lediggang da ”Betlere, som ei have antaget Tjeneste eller have saadan Næring, hvorved de kan fortjene deres Føde, skal indføres til Tugthuset”.¹⁷⁴ Løsgjengerianklagene var mer differensierte enn anklagene om betleri. Slik jeg beskrev innledningsvis var løsgjengeri en bred anklage mot tjenesteløse som ikke var i fast årlig tjeneste eller hadde annen lovlig næringsvei, regulert i både tukthusanordningen og tjenestelovgivningen. I forhørene kommer anklagene til uttrykk eksplisitt, som løsgjengeri eller lediggang eller implisitt, for eksempel i form av indirekte beskrivelser av en ”mistænkelig Person der ingen fast Condition havde”.¹⁷⁵ I tillegg kunne anklagene være overlappende, sprikende eller variere i de ulike rettskildene. En person omtalt som ”løsgængerske” ved arrestasjon og i politikammerrettskjennelsen kunne i tukthusets fangeprotokoll bli oppgitt som inndømt for ”Lidelighed”.¹⁷⁶ Slike moralske tilleggsanklager til løsgjengeri kunne være *ørkesløshet*, *ryggesløshet*,¹⁷⁷ *ludderlighet*, *lettferdig levnet*,¹⁷⁸ *utukt* eller

¹⁷² Min undersøkelse av forhørene i Christiania politikammer viser stiftsbeordrede jagninger årene 1793, 1794, 1796, 1797, 1799 og 1801, der 1801 skiller seg ut som den meste omfattende. Om jagningene ble gjennomført i hele stiftet eller kun Christiania kommer ikke fram av forhørene. Flakstad hevder at det ikke fant sted stiftsomfattende inkvisisjoner i perioden 1781-1800, annet enn lokalt, men at generalinkvisisjonene ble gjenopptatt i 1801. Nakken mener imidlertid at det ikke kan stemme at det ble utført så få inkvisisjoner, og viser til at både i 1794, 1796, 1797 og 1799 ga stiftsdireksjonen de lokale myndighetene beskjed om at det på bestemt dato skulle holdes alminnelig inkvisisjon over hele stiftet. Flakstad 1967, s. 37; Nakken, 1977 s. 64.

¹⁷³ For oversikt over samtlige arresterte, dato for forhør, sakskategori og utfall se vedlegg 1, s. 158. 610 forhør betyr 610 forhørte personer, men ikke nødvendigvis *ulike* personer, da enkelte ble forhørt flere ganger (opp til sju ganger over flere år). Gjengangere kan være vanskelige å identifisere da det er brukt ulike varianter av navn og oppgitt sprikende opplysninger. Det totale antall *forskjellige* personer er derfor vanskelig å gjengi.

¹⁷⁴ Tukthusanordningen av 1741, Cap. III, § 2.

¹⁷⁵ Christiania politikammer 25.7.1793, folie 242A og B.

¹⁷⁶ Christiania politikammer 30.09.1799, folie 112 a, b og 113 a. Tukthusets fangeprotokoll 02.10.1799.

¹⁷⁷ Otto Kalkar, *Ordbog til det ældre danske sprog (1300-1700)*, bd. III, København: Thieles Bogtrykkeri, 1886-1892. orkesløshet: ”uvirksomhet, lediggang” s. 386, ryggesløshet: ”hensynsløs, likegyldighet” s. 635,

¹⁷⁸ Kalkar, bd. II, Liderlig: ”uagtsom, skødesløs” s. 789. ”Lettferdig” ifølge Bodil Chr. Erichsen ”kvinner som var besvangret utenfor ekteskap”. Bodil Chr. Erichsen, *Kriminalitet og rettsvesen i Kristiania på slutten av 1600-tallet*,

løssaktighet.¹⁷⁹ I tillegg kom anklager om ordensforstyrrelser og *drikkfeldighet*. Felles for sakene jeg har gjennomgått er at tjenestemangel eller fattigdom var forhørstema.¹⁸⁰ Jeg har valgt bort tjenestetvister, selv om også disse sakene kan belyse spørsmål om løsgjengeri da løsgjengerianklagede blant annet oppga at de hadde forlatt sin tjeneste før den kontraktsfestede tjenestetida utløp fordi de syntes ”der var slemt at være.”¹⁸¹ Slyngstad hevder at selv om løsgjengeri og manglende tjeneste er sammenfallende, innebar løsgjengeri å bevege seg over større områder.¹⁸² Det er ikke mitt inntrykk fra politiforhør og tukthusprotokoller, hvor saker som innebar at folk beveget seg på ulikt vis over større områder ble omtalt som blant annet *omløben* og *omstreifen fra en Bøygde til en anden* og kom gjerne som tilleggsanklager til både løsgjengeri og betleri.¹⁸³ Hjemstavn var imidlertid et sentralt element i lovgivningen, og en person som oppholdt seg utenfor hjem sogn kunne dømmes som løsgjenger med eksplisitt omtale som *fremmed* eller uten pass og legitimasjon.¹⁸⁴

Jeg har valgt å kategorisere betleri og løsgjengerianklagene i undergrupper basert på hovedkriterier i forhørene da særlig løsgjengerianklagene var svært differensierte. Til tross for at løsgjengerisakene ikke var ensartede, lå myndighetenes fokus på fast og lovlig tjeneste til grunn. Min undersøkelse viser at av 610 forhør omhandlet 390, eller litt under to trededeler, betleri. 220 forhør, noe over en tredel, omhandlet løsgjengeri og beslektede lovbrudd. Overvekten av betleriarrestasjoner (1.1) indikerer at myndighetene i størst grad forholdt seg til de *synlige* utslagene av fattigdom. Den nest største saksgruppa er de jeg har kategorisert som løsgjengeri og lediggang, der tema for forhøret var anklager om tjenestemangel, med 95 personer (2.1).

Oslo: Tingbokprosjektet, 1993 s. 177. I forhørene brukes ikke lettferdig om kvinner med barn, men er knyttet til ulovlig seksualitet generelt.

¹⁷⁹ Utukt har utvilsomt en seksuell overtone, i forhørene knyttet til prostitusjon, men i Kalkar bd. IV betyr utukt dårlig atferd eller uvillig til oppdragelse, dvs tukt. Kalkar bd. III, ”løs, upålitelig”, her forstått som ulovlig seksualitet.

¹⁸⁰ Uorden og fyll er ikke inkludert der personene var i tjeneste/ lære, selv om det kunne ha konsekvenser for arbeidssituasjonen deres.

¹⁸¹ Christiania politikammer 07.11.1793, folie 256A, B og 257A. Lisbet Jensdatter hadde forlatt sin siste tjeneste hos vertshusmann Arne Grue. Bente Granrud hevder at tjenestejenter gikk til sak mot arbeidsgivere for å hindre tukthusstraff for å rømme fra tjeneste, men Østhus har ikke kunnet påvise en slik forbindelse. Østhus, 2007 s. 45.

¹⁸² Slyngstad, 1994 s. 181f.

¹⁸³ Brukt om samme lovbrudd, respektive i Tukthusprotokoll 1775-1809 og Tukthusprotokoll 1796-1803, begge datert 19.02.1798. En *omløber* defineres i Kalkar som ”landstyrker, tigger”, Kalkar bd III. Omløpere ble i politianordningen brukt om kvinner som gikk rundt på dørene med varer for salg i et slags ansettelsesforhold eller kredittforhold med en kjøpmann eller høker. Sandvik, 1992 s. 59. *Omløben* og *omløber* ble i forhørene jeg har gjennomgått brukt på begge måter og til dels overlappende.

¹⁸⁴ Anklagene om løsgjengeri dekker derfor i enkelte tilfeller personer som var i fast arbeid, men allikevel ulovlig fordi de ikke hadde fått godkjent opphold av sogneprest eller andre myndighetspersoner. Jeg har kun inkludert saker jeg mener belyser fattigdom, og ikke alle ”fremmede Personer” som ble forhørt. Saker som er utelatt, men kan ytterligere belyse mobilitet i perioden er f.eks en ”Italiensk Mand” med kone, barn og tjenestepike som ikke hadde meldt seg for politiet, Christiania politikammer 19.11.1800.

Kombinert med de uspesifiserte fellesanklagene om betleri eller løsgjengeri (2.6) utgjorde disse sakene 120 personer.

Tabell 3.1 Løsgjengeri- og betleriarrestasjoner i Christiania 1790-1802 fordelt på sakskategori¹⁸⁵

Sakskategori	Forhørte personer	Prosent
1. Betleri		
1.1 Betleri	384	
1.2 Betleri og fyll og uorden	6	
Sum	390	64 %
2. Løsgjengeri		
2.1 Løsgjengeri og lediggang	95	
2.2 Løsgjengeri og fyll og uorden ¹⁸⁶	23	
2.3 Løsgjengeri og løsaktighet ¹⁸⁷	32	
2.4 Løsgjengeri og hjemstavn ¹⁸⁸	38	
2.5 Løsgjengeri og tyveri/forprang ¹⁸⁹	6	
2.6 Betleri og løsgjengeri kombinerte saker ¹⁹⁰	25	
2.7 Betleri og løsgjengeri og fyll og uorden kombinerte saker	1	
Sum	220	36 %
Total	610	100 %

Forhør der løsgjengerianklagen eksplisitt var knyttet til løsaktighet eller annen ulovlig seksualitet utgjorde 32 saker (2.3). I enkelte av sakene omtales eksplisitt salg av seksuelle tjenester, og dermed prostitusjon, mens andre anklager var mer tvetydige. I hovedsak ble alle sakene behandlet som lediggang av politiet og anklager mot enkelte av gjengangere kunne veksle mellom løsaktighet og løsgjengeri i ulike forhør.¹⁹¹ Enkelte anklager om løsaktighet var rettet mot menn og kvinner funnet i samme seng der de enten var slektninger som kun overnattet

¹⁸⁵ Christiania politikammer 1790-1802. Sakene kan framstå tvetydige i forhør og inndelingen er derfor basert på eksplisitte utsagn, slik at sakene kategorisert som løsaktighet inkluderer ikke unge jenter arrestert på gata kveldstid om de kun ble omtalt som løsgjengere.

¹⁸⁶ Inkludert er lidderlighet, ørkesløshet, ryggesløshet og drikkfeldighet. To var fattiglemmer arrestert for fyll, i et tjenesteperspektiv ikke løsgjengerisaker, men løsgjengeri dekker også i vid forstand slike moral- og ordenssaker. Inkludert er også to forhør der tilleggsanklager var tyveri/pantsetting av andres ting.

¹⁸⁷ Inkludert i sakene er løsaktighet, utukt og lettferdig levnet. Kun en sak omhandler hor og fyll.

¹⁸⁸ Anklager om mangel på pass, omløben, omvanken eller at de forhørte ble omtalt som fremmede. Sakene inkluderer en norsk desertør som utga seg for å være svensk og en tilleggsanklage om tyveri.

¹⁸⁹ Tyveri, mistanke om tyveri, forfalskning og forprang enten i kombinasjon med tjenestemangel eller dømt som løsgjengeri på grunn av utilstrekkelige bevis til ordinær domstol.

¹⁹⁰ I enkelte av jagningene kan det være vanskelig å skille mellom flertydige anklager, som "løsgjengere, Betlende og disse lige Folk" i Christiania politikammer 10.11.1791, folie 95B, 96Aog B. Jeg har kategorisert sakene som løsgjengeri. Selv om flere kan ha blitt arrestert for betleri ble de løslatt fordi de var i arbeid. Myndighetene vektla dermed tjenesteperspektivet i disse sakene.

¹⁹¹ Sakene kategorisert som løsaktighet inkluderer ikke unge jenter arrestert på gata kveldstid om de kun ble omtalt som løsgjengere, selv om det kan forstås som en implisitt anklage om løsaktighet.

sammen eller var samboere som ble grepet i ”for tidlig Sammenleje”.¹⁹² Uorden og fyll utgjorde 30 saker med betleri- og løsgjengerisakene kombinert (1.2, 2.2 og 2.7).

De fleste av de 610 arresterte var hjemmehørende andre steder enn Christiania. Jeg har allikevel valgt å kategorisere 38 forhør som spesifikke hjemstavnsaker. Forhørene hadde hjemstavn som hovedtema og omhandlet passløse eller fremmede personer (2.4). Ni av personene var passløse svensker, mens de fleste andre var innrapportert til Christianiapolitiet som fremmede personer fra fattigvesenets rodemestere i Christiania og forstedene eller av prestens medhjelpere i Aker. Ettersom tyveri skulle dømmes i bytinget, og dermed påtalt av byfogden, utgjorde tilleggsanklager om tyveri, forprang eller andre slike mistenkelige forhold (2.5) en svært liten del av løsgjengerianklagene med kun seks saker.¹⁹³ Min gjennomgang viser at myndighetenes bruk av løsgjengerianklage eller domfellelse for løsgjengeri kunne skjule andre lovbrudd som tyveri der bevisene ikke var tilstrekkelige for en ordinær domstol. Anklage om forprang ble ved et par tilfeller dømt som løsgjengeri. Det ble lagt hovedvekt på mangel på fast og lovlig tjeneste. Ved et tilfelle var løsgjengeri i form av omreisende handel direkte årsak til mistanke om tyveri og dermed oversendt bytinget.

3.1.2 Endring over tid

Antall arresterte i perioden 1790-1802 varierer i stor grad mellom de ulike årene, med et påfallende høydepunkt med mange arresterte i 1800 og 1801 og et lavpunkt i 1795 i forhold til de andre årene. Arrestasjonene ble dermed ikke gjennomført med samme styrke i hele perioden, men antall arrestert for løsgjengeri var påfallende jevnt i forhold til de store toppene av arresterte for betleri enkelte av årene.

Tabell 3.2 Løsgjengeri og betleriarrestasjoner i Christiania 1790-1802 fordelt på år¹⁹⁴

Sakskategori	1790	1791	1792	1793	1794	1795	1796	1797	1798	1799	1800	1801	1802	Sum
Betleri	20	6	23	12	3	3	20	22	56	23	75	96	31	390
Løsgjengeri	15	26	7	26	11	4	10	24	7	11	29	17	33	220
Sum	35	32	30	38	14	7	30	46	63	34	104	113	64	610

Kan endringen over tid fortelle om det Robert Jütte kaller *syklisk* fattigdom i perioden? Sykliske årsaker til fattigdom hevder han var den stadige befolkningsøkningen som førte til press på ressursene, inflasjon der matvareprisene steg mye raskere enn prisen på andre varer, lønninger

¹⁹² Christiania politikammer 20.05.1797, s. 387 B og 388 A. I de mer eksplisitte prostitusjonssakene var det ved flere tilfeller menn til stede da kvinner ble arrestert for løsaktighet, men ingen av mennene ble arrestert.

¹⁹³ Tyveri er dermed ikke del av min undersøkelse, men gruppene var sannsynligvis ikke helt forskjellige. Flere av de arresterte for løsgjengeri og betleri oppga at de ikke fikk tjeneste etter tukthusdom for tyveri. Flere ble i tillegg til betleri og løsgjengeri anklaget for småtyveri eller lån og pantsetting av andres ting.

¹⁹⁴ Christiania politikammer 1790-1802.

som ikke holdt opp med prisutviklinga og dermed redusert kjøpekraft, særlig for lønnsarbeidere.¹⁹⁵ Ifølge Jütte ble *langsiktige utviklingstrekk* som økte kornpriser forsterket av *kortsiktige kriser* grunnet uår, som skapte dyrtid og ved flere uår på rad, underernæring og hungersnød.¹⁹⁶ For Norge og Christiania var perioden preget av befolkningsøkning og prisvekst. Mellom 1750 og 1800 ble prisene fordoblet, og særlig økte prisene på korn og tilsvarende basisvarer samtidig som arbeidslønnen ikke forandret seg.¹⁹⁷ Tidsrommet 1780 til 1820 var en svært ustabil periode i jordbruket og vekslet mellom gode og dårlige år.¹⁹⁸ Ettersom undersøkelsen ikke er en dyptpløyende undersøkelse av økonomiske og sosiale forhold i perioden er det vanskelig å si noe kvantitativt om de langsiktige utviklingstrekkenes innvirkning på arrestasjonene. Men både arresterte fattige og politimyndighetene hadde dyrtid som en samfunnsmessig forklaring på nød.

Min gjennomgang viser ikke umiddelbare utslag av kortsiktige kriser. De fire første årene etter endringene i tukthusets inntak lå antall arresterte jevnt rundt om lag 30 personer, så skjedde et fall årene 1794 og 1795, før antallet i 1796 kom opp på samme nivå som de første årene jeg har undersøkt. Fra 1797 økte antall saker betraktelig, før det skjedde en eksplosiv økning i antall saker rundt århundreskiftet, i årene 1800 og 1801, for så i 1802 falle tilbake på samme nivå som 1798. 1794 og 1795 var uår på Østlandet. Deretter var årene 1798-1802 en serie med dårlige år.¹⁹⁹ 1798 og 1800 var særlig dårlige og 1801 var i tillegg et demografisk kriseår på Østlandet.²⁰⁰ Mens årene 1794 og 1795 var de årene med *færrest* arrestasjoner, respektive 14 og sju, var årene 1800 og 1801 de årene med *flest* arrestasjoner, hele 103 og 113 respektive. Det vitner om at antall arresterte ikke nødvendigvis gjenspeilte antall tiggere eller løsgjengere i Christiania og byens forsteder, men forteller like mye om myndighetenes reaksjoner og tiltak. Hva var bakgrunnen for den ulike praksisen fra politiet? Det varierende antall arrestasjoner per år vitner om ulik tilnærming til periodens dilemma. Den enkelte politimesters vurderinger hadde sannsynligvis stor betydning.²⁰¹ Det er heller ingen umiddelbar sammenheng mellom antall arresterte og antall tukthusdømte, noe som understrekes av at året med flest arrestasjoner 1801,

¹⁹⁵ Robert Jütte, *Poverty and deviance in early modern Europe*. Cambridge University Press, 1994 s. 28 f. Kjøpekraften ble redusert med 50 % i de største tyske byene mellom 1500-1700.

¹⁹⁶ Jütte, 2001 s. 27-36.

¹⁹⁷ Dyrvik, 1978 s. 179. Mens bøndene opplevde en velstandsøkning, opplevde husmennene en negativ utvikling da husmennenes inntekt i hovedsak var knyttet til lav arbeidslønn. Dyrvik 1978, s. 180ff.

¹⁹⁸ Dyrvik, 2005, s. 65.

¹⁹⁹ Flakstad, 1967 s. 107.

²⁰⁰ Dyrvik, 2005 s. 65; Dyrvik, Ståle, *Den lange fredstiden 1720 – 1784*. Bind 8 i Mykland, Knut (red.) Norges historie. Oslo: J.W. Cappelens Forlag A.S, 1978: 92. På Østlandet var det demografiske kriseår i 1772-73, 1789, 1801 og 1809.

²⁰¹ Jeg utdyper politimestrenes rolle i kapittel 4. Se vedlegg 4 over myndighetspersoner i Christiania, s. 176.

ble ingen av de betleriarresterte satt på tukthuset. Arrestasjonene hadde dermed en annen funksjon enn å sende de arresterte til tukthuset, noe jeg drøfter i kapittel 4.

Antall arrestasjoner viser også en annen tydelig tendens, nemlig at antallet løsgjengeriarrestasjoner holdt seg relativt stabilt i hele perioden, mens det var antall arresterte for betleri som varierte fra år til år. En viktig årsak til så stor variasjon mellom årene kan skyldes enkelte større myndighetstiltak, jagningsarrestasjoner der et stort antall betlere ble arrestert på en dag. I den store stiftsbefalte jagningen i september 1801 ble hele 60 personer arrestert for betleri på en enkelt dag. Endagsarrestasjonene gir sannsynligvis ikke et korrekt antall trengende i Christiania, men kan gi innblikk i denne dagens synlige tiggere og fattige i de sentrale byområdene. Men slike enkeltjagninger kan også gi en skjevhet i materialet med tanke på hvilke måneder flest personer ble arrestert, slik tilfellet er med månedene med flest arresterte – februar og september.²⁰² Ingen av årets måneder hadde arresterte alle årene. Det er heller ingen åpenbar sentrering av arresterte i perioden rundt *faredagene* 14. april eller 14. oktober.²⁰³ Arrestasjonene av betlere eller løsgjengere fulgte dermed ikke årets arbeidsrytme.

3.2 Hvem var de arresterte?

Dyrtid og usikre husmannskår i perioden var økonomiske og sosiale årsaker til at store grupper av arbeidere og husmenn var svært sårbare for både personlige og konjunkturmessige kriser. Livssyklusen slik den framtrer i forhørene med hensyn til kjønn, alder og sivilstatus var en viktig komponent i fattigdomsstrukturen og dermed enkeltpersoners og husholds fattigdom og sårbarhet i forhold til ulike kriser.²⁰⁴

3.2.1 De arrestertes kjønn og alder

Folketellinga av 1801 viser at Christiania skilte seg fra landsbygda ved å ha få barn under 15, mens gruppa 16 til 30 var den største. Det skyldes i stor grad innflyttere og høy barnedødelighet. Byen og forstedene hadde også et markert kvinneoverskudd, særlig på grunn av mange kvinner i hustjeneste. Kvinneandelen økte stadig i høyere aldersgrupper. Kvinnene levde lenger enn menn og det var fem

²⁰² Se vedlegg 5, tabell V.2 Arresterte for betleri og løsgjengeri årene 1790-1802 fordelt på år og måned, s. 178.

²⁰³ Faredager var de dagene årlig da tjenestefolk kunne skifte tjeneste og folk kunne flytte, Faredagene i Christiania var andre fredag etter påske og mikkelsdag, dvs 29. september. Tjenesteskript av 1776, 1.)

²⁰⁴ De forhørte redegjorde i varierende grad for alder, sivilstatus, barn, næringsvei, fødested og bosted, foreldrenes yrker og navn. For enkelte ble hele livsløp og omfattende personopplysninger registrert, mens andre kun ble oppgitt med navn eller vage karakteristikk. En kvantifisering av alle disse trekkene er derfor vanskelig.

enker for hver enkemann.²⁰⁵ Alder var et av kjennetegnene ved kvinners fattigdom i tidlig moderne tid. Hvordan gjenspeiles kjønnsforskjellene i forhørs materialet?

Tabell 3.3 De arresterte for betleri og løsgjengeri i Christiania 1790-1802 fordelt på sakskategori og kjønn²⁰⁶

Sakskategori	Menn	Menn prosent	Kvinner	Kvinner prosent	Ukjent kjønn	Ukjent kjønn prosent	Til sammen
Betleri	174	45 %	192	49 %	24	6 %	390
Løsgjengeri	57	26 %	163	74 %			220
Til sammen	231		355		24		610
Prosent	38 %		58 %		4 %		100 %

Kvinner utgjorde noe mer enn halvparten av Christianias befolkning, men det at kvinner dominerer forhørene så mye kan i seg selv være en indikasjon på kvinners fattigdom og forsørgelsesproblemer. Kjønnfordelingen når vi ser nærmere på de to ulike lovbruddene betleri og løsgjengeri er derfor påfallende. Fordelingen mellom kvinner og menn er relativt jevn for de arresterte betlerne, med kvinner i et moderat flertall. For de løsgjengerianklagede er kjønnfordelingen imidlertid en annen. Her utgjør kvinner det store flertallet, med hele 74 %. Hva kan forklare dette kjønns skillet mellom de to lovbruddene?

Det at antall menn og kvinner som ble arrestert for betleri var om lag det samme, viser at både menn og kvinner var sårbare og uten forsørgelsesmuligheter i flere livsfaser, også som familieforsørgere. Forhørene er i hovedsak sparsommelige med informasjon om selve arrestasjonen, men tyder på at betleriarrestasjonen i hovedsak var basert på synlighet i offentligheten da de aller fleste anklaget for betleri ble observert av vekterne eller fattigfogdene og derfor arrestert på gata. Kjønnfordelingen kan således tenkes å være basert på en reell kjønnfordeling blant de tiggende, selv om antall arresterte ikke nødvendigvis gjenspeiler det reelle antallet tiggere i byen. Mens kun noen få av betleriarrestasjonene var forårsaket av anklager eller målrettet oppsøking av mistenkte, var løsgjengerisakene i større grad basert på målrettede arrestasjoner basert på anmeldelse fra fattigvesenets rodemestere eller andre. Der løsgjengerianklagene kom på grunn av synlighet, handlet sakene ofte om ordensforstyrrelser, fyll eller mulig gateprostitusjon. Det ser dermed ut som det var et skille mellom betleri og løsgjengeriarrestasjonenes grunnlag, der de fleste betleriarrestasjonene var basert på synlighet i gatebildet og sporadiske tiltak, mens løsgjengeriarrestasjonene *både* var basert på anklage og synlighet i offentligheten. Etersom flest kvinner ble arrestert for løsgjengeri

²⁰⁵ I landet som helhet var 1-15 den største aldersgruppa. Knut Sprauten, *Byen ved festningen. Fra 1536 til 1814*, bind 2 av Oslo bys historie. Oslo: Cappelen, 1992 s. 363f. For hele befolkningen var det 92 menn per 100 kvinner. Dyrvik, 2005 s. 43.

²⁰⁶ Christiania politikammer 1790-1802.

ser det ut som om arbeidsløse kvinner i større grad enn menn ble anklaget for tjenestemangel, selv om lovgivningen påla både menn og kvinner å ha fast, stedbunden tjeneste eller arbeid, og ikke dagarbeid. Det kan bety at tjenesteløse kvinner i større grad ble kartlagt eller at kvinner i større grad hadde problemer med å skaffe fast og lovlig tjeneste, f.eks pga barn utenfor ekteskap.

Tabell 3.4 De arresterte for betleri og løsgjengeri i Christiania 1790-1802 fordelt på sakskategori, alder og kjønn²⁰⁷

Kjønn og sakskategori	0-14	15-29	30-44	45-59	60-74	75-89	90-	Ukjent	Total
Kvinner									
Betleri	17	10	26	14	27	24	2	72 ²⁰⁸	192
Løsgjengeri	2	77 ²⁰⁹	24	12		1		47	163
Sum kvinner	19	87	50	26	27	25	2	119	355
Menn									
Betleri	32	15	13	13	42	35	1	23	174
Løsgjengeri	4	16	15	5				17	57
Sum menn	36	31	28	18	42	35	1	40	231
Ukjent kjønn									
Betleri	9							15 ²¹⁰	24
Løsgjengeri									
Sum ukjent kjønn	9							15	24
Til sammen	64	118	78	44	69	60	3	174	610

Alderssammensetningen for de arresterte følger ulike kjønns- og saksmønstre. For en stor andel av de arresterte er ikke alder oppgitt i forhørene og for enkelte av barna og de gamle og syke ikke kjønn. Flere opplysninger kan dermed endre mønstrene slik de nå framstår.²¹¹ Min undersøkelse viser at en betydelig andel av de arresterte for tigging var barn til og med 14 år, der gutter dominerte.²¹² Antall barn varierte sterkt de ulike årene og særlig i de større jågingene ble grupper av barn arrestert. Barna var på politikammeret både som arresterte og med arresterte foreldre eller eldre søsken. Barn ned til seks år ble selv forhørt, mens i enkelte tilfeller ble

²⁰⁷ Christiania politikammer 1790-1802.

²⁰⁸ Av disse er tre registrert som gamle.

²⁰⁹ Fire oppgitt som unge.

²¹⁰ 15 registrert som gamle, skrøpelige eller usle mennesker.

²¹¹ Ukjent alder kan innebære visse alderskarakteristikk som ung, gammel, middel alder eller krøpling og usle mennesker som ikke er utdypet i undersøkelsen.

²¹² Forhørene gir ikke alltid tydelig informasjon om antall barn til stede under forhør, enten med foreldrene eller som arresterte. Enkelte ganger ble det oppgitt eksplisitt at barna var *arrestert* sammen med foreldrene, mens det i andre forhør ikke ble skilt mellom barn som var med på forhør, antall barn i husholdet eller antall barn til sammen. Kun der barna ble eksplisitt registrert som arresterte eller forhørte har jeg regnet dem med blant de 610 arresterte. Barn ved brystet er dermed ikke er innregnet i det totale antallet. Der grupper av barn ble arrestert uten voksne har jeg derimot inkludert alle barna blant de forhørte uavhengig deres alder eller beskrivelsen av dem.

utelukkende foreldrene forhørt på barnas vegne. Et dominerende trekk ved de tiggende barna var at de var enkebarn eller på annet vis manglet en eller begge foreldrenes forsørgelse. Min undersøkelse viser at flere av barna ble arrestert sammen med foreldrene og flere kvinner og menn var tiggende familieforsørgere, noe som belyser ytterligere barnefamiliens vilkår. Hva kjennetegnet de arresterte barna og barnefamiliene? Det store antall arresterte barn og familieforsørgere i Christiania bekrefter familieforsørgelsesproblemer for familier med barn. Medlemmer av både familier med to gifte foreldre og enkefamilier ble arrestert for betleri, men enkefamiliene dominerte. Forsørgelse av barn var sannsynligvis årsaken til at aldersgruppa 30-44 var en av de større gruppene av kvinner arrestert for betleri. Overvekten kvinnelige tiggende forsørgere kommer særlig av enkefamiliens forsørgelsesproblemer som falt sammen med myndighetenes tilsynelatende motvilje mot å understøtte dem til tross for tap av mannlig forsørger.

Tap av forsørger, særlig mannlig, var ifølge Jütte ofte den umiddelbare årsaken til fattigdom blant barn og unge. For enslige, kvinnelige forsørgere var årsaken ektemannens død, barn utenfor ekteskap og i enkelte tilfeller at mannen hadde forlatt familien. For gifte familier innebar tap av forsørger sykdom hos en eller begge ektefellene, både kvinne og menn. Med en relativt høy giftermålsalder for både kvinner og menn, og hyppig gjengifte for menn, er det sannsynlig at mange hadde små barn hjemmeboende lenge. Flere av de arresterte mennene i Christiania var eldre familiefedre på rundt 60 med spedbarn. Det må kunne sies å ha vært en glidende overgang mellom perioder som voksen forsørger, med utflyttede barn og alderdom. 1700-tallets arbeiderbarn flyttet ofte tidlig ut for å tjene,²¹³ samtidig ser det ut til i forhørs materialet at stor fattigdom kunne gjøre det vanskelig å skaffe tjeneste for barn og ungdom, for eksempel på grunn av manglende klær.

Hva kjennetegnet de unge voksne? Her var et betraktelig kjønnskill, der en del unge menn ble arrestert for tiggning, men få kvinner. I alderen 15-29, ble ti kvinner arrestert for tiggning, mens antall tiggende kvinner økte i alderen 30-44 særlig på grunn av familieforsørgelse. For menn var antall arresterte tiggere jevn i de to aldersgruppene. Forklaring er sannsynligvis at selv om mange kvinner i aldersgruppa 15-29 ble arrestert for mangel på arbeid, kunne de sannsynligvis finne andre forsørgelsesmåter før de gikk til det skrittet å tigge. Til gjengjeld ble et stort antall kvinner arrestert for løsgjengeri i aldersgruppene 15-29 og 30-44 (særlig den yngste halvdel) mens betraktelig færre menn ble arrestert for løsgjengeri i disse aldersgruppene.

²¹³ Dyrvik, 1978 s. 285.

Kvinner i tjenestealder var dermed mer sårbare for løsgjengerianklage enn menn i samme alder, og mange av kvinnene argumenterte for at det var umulig for dem å skaffe tjeneste. Flere av de unge kvinnene var ugifte mødre, noe som gjorde det vanskelig å skaffe den lovpålagte faste og stedbundne tjenesten. Generelt kan kjønnsulikheten bety at det enten var lettere for menn å skaffe lovlig forsørgelse i relativt ung alder, eller så ble reguleringen av arbeidsløshet, dagarbeid og mangesysleri håndhevet forskjellig for kvinner og menn. De fleste av kvinnene ble arrestert for sin synlighet som småhandlende og noen muligens som prostituerte, mens menns mangesysleri som dagarbeidere og håndlangere i mindre grad var synlig som ulovlig selv om det også ble rammet av lovgivningen mot løsgjengeri. For menn var forholdet mellom betleri og løsgjengerianklage relativt lik for tjenestealder og resterende voksen tid. Det finnes ingen topper i materialet av løsgjengeriarresterte menn, heller ikke i sentral tjenestealder. Det kan tyde på at det fantes flere forsørgelsesmuligheter for menn, men også at tjenesteløse menn eller daglønnsarbeidere ikke ble mistenkeliggjort i samme grad som tjenesteløse eller mangesyslende kvinner. Samtidig var flere unge menn enn unge kvinner avhengig av å tigge.

Alderdommen innledet den siste fasen med fattigdom. For mange i underklassen kom alderdomsslitasje på kroppen etter hardt og langvarig arbeid og underernæring ikke så veldig langt etter fruktbar alder. Hvis en kvinne fikk sine siste barn i 40-åra var det sannsynlig at barnet fortsatt bodde hjemme når foreldrene ble definert som ”gamle” i slutten av 50-åra eller 60-åra.²¹⁴ Dyrvik beskriver alderdommen for den ugifte som ”selve vanskjebnen” da utkommet sviktet når arbeidsevnen avtok.²¹⁵ Husmannskontraktene var umyndiggjørende avtaler på livstid med klausul hvis arbeidsplikten ble oppfylt, noe som var et stort problem ved alderdom.²¹⁶ Antall tiggende menn steg også påfallende fra 60-årsalderen, noe som kan tyde på at menn falt ut av arbeidslivet som eldre, på grunn av slitasje og at yngre tok deres plass i en periode med arbeidsløshet. Min undersøkelse viser at til tross for alderdomsslitasje og nedsatt arbeidsevne hadde menn i denne alderen problemer med å bli regnet som verdig trengende av fattigmyndighetene da de ikke nødvendigvis var helt arbeidsuføre. Alderdomssvakhet og forkrøpling var sentrale forklaringer både menn og kvinner i de eldste aldersgruppene om hvorfor de ikke kunne arbeide. Men av de arresterte utgjorde den ”arbeidsføre” aldersgruppene 15-59 flere personer enn de fra 60 og eldre, noe som viser at mangel på forsørgelse og levebrød var mer kompleks enn alder i seg selv.

²¹⁴ Peter Laslett gjengitt i Pat Thane, ”Old People and their families in the English past” i Martin Daunton, red. *Charity, Self-Interest and Welfare in the English Past*. London: University College London Press, 1996 s. 115.

²¹⁵ Dyrvik, 1978 s. 101. Mangel på ekteskap var dermed en mer risikabel forsørgelse da enslige kunne klare seg som friske og unge med eget arbeid eller som tjenere, men sto så uten livsnødvendige slektninger og familieforsørgere ved sykdom eller alderdom.

²¹⁶ Dyrvik 1978, s. 180ff.

Flere unge og voksne oppga at de var syke, krøplinger eller uføre på grunn av skade. Både unge og gamle oppga fysiske årsaker som sykdom og skade til at de ikke kunne forsørge seg selv eller familien. Flere hadde sengeliggende familiemedlemmer og oppga ulike sykdommer og skader, for eksempel "Slaug", epilepsi, tæring, et "Tilfælde" i en fot, en arm eller i sida. Flere oppga forkrøplede hender og føtter og brukte krykker, eller var blinde. Relativt unge mennesker kunne oppgi "et tilfælde av Alders Svaghed".²¹⁷ Sykdommene kunne skyldes en rekke forhold, men det er verdt å merke at de ikke bare var årsak til fattigdom, men kunne være forårsaket av fattigdom. Arbeidsulykker ble i forhør nevnt som en sentral årsak til menns uførhet og manglende forsørgelsesmuligheter. De hadde falt ned fra bordstabler, fått vognlass over brystet eller hogd seg i foten og fått koldbrann. Kvinner var gravide eller lå i barsel, mens barn kunne være sengeliggende eller *vanvittige*.

3.2.2 De arrestertes sivilstand

Å være gift var avgjørende siden familieøkonomien var basert på hele husholdets inntekter. Dyrvik beskriver ekteskapet som uløselig knyttet til kvinners "eneste virkelige sosiale posisjon" og at ugifte var særlig utsatte i alderdommen.²¹⁸ I hvilken grad stemmer det med de forhørte for betleri og løsgjengeri? Min gjennomgang viser at de arresterte for betleri og løsgjengeri framstår som ulike grupper med tanke på kjønn, alder og sivilstand. De arresterte for betleri var relativt jevnt fordelt mellom mellom menn og kvinner. For både kvinner og menn var det en jevn fordeling av gifte, enker/enkemenn, ugifte og personer med ukjent sivil status. For de løsgjengerianklagede ser vi derimot et annet mønster. Her var det en stor overvekt av kvinner. Få av kvinnene var gifte, men et overveldende flertall var unge og ugifte, inkludert en del ugifte mødre. De fleste mennene var også unge og ugifte. Sannsynligvis var flere løsgjengerianklagede enn det som ble oppgitt ugifte, da lovgivningen især forbød kvinner mellom 12 og 40 småsalg og tukthusanordningen påbød ugifte kvinner, men ikke enker, å ha fast tjeneste.²¹⁹ For de betleriarresterte utgjorde enker en betydelig gruppe, mens det ble forhørt få enkemenn.

²¹⁷ Christiania politikammer 05.05.1792, folie 150A,B og 151A. Karie Johannesdatter 39 år.

²¹⁸ Dyrvik, 1978 s. 101.

²¹⁹ Tjenestereskript av 1776 §16 og 17; Tukthusanordningen av 1741, Cap. III. § 3. Muligens var gruppa ugifte menn også større enn det jeg har kunnet dokumentere da flere var avtakkede soldater og tilsynelatende uten familie.

Tabell 3.5 Betleriarresterte i Christiania 1790-1802 fordelt på alder, kjønn og sivilstand²²⁰

	0-14	15-29	30-44	45-59	60-74	75-89	90-	Ukjent alder	Sum
Kvinner:									
Gift		1	6	3	6	3		15	34
Enker			8	5	15	11		7 ²²¹	46
Ugifte	17	9	5	4	2	3		3	43
Ugift med barn			3					2	5
Forlatt/Separert			2			1		3	6
Ukjent ²²²			2 ²²³	2	4	6	2	42 ²²⁴	58
Sum	17	10	26	14	27	24	2	72	192
Menn:									
Gift		2	7	3	13	18		3	46
Enkemenn					5	4			9
Ugifte	32	13	3	2	3	2			55
Ukjent ²²⁵			3	8	21	11	1	20	64
Sum menn	32	15	13	13	42	35	1	23	174
Ukjent kjønn:									
Ugift	9								9
Ukjent								15 ²²⁶	15
Sum ukjent	9							15	24
Sum totalt	41	15	13	13	40	43	1	39	390

Tabell 3.6 Løsgjengeriarresterte i Christiania 1790-1802 fordelt på alder, kjønn og sivilstand²²⁷

	0-14	15-29	30-44	45-59	60-74	75-89	90-	Ukjent alder	Sum
Kvinner:									
Gift		3	1 ²²⁸	2				2	8
Enker		1	3 ²²⁹	3				3	11
Ugifte	2	59 ²³⁰	10	2				30 ²³¹	101
Ugift med barn/gravid		12	6					4	22
Forlatt/Separert		1	4	4				3	12
Ukjent		1		1		1		5	8
Sum kvinner	2	77	24	12		1		47	163
Menn:									
Gift			5	1				4	10
Enkemenn				3				2	5
Ugifte	4	16	5					1	26
Forlatt/Separert			1						1
Ukjent			4	1				10	15
Sum menn	4	16	15	5				17	57
Sum totalt	6	93	39	17		1		64	220

²²⁰ Christiania politikammer 1790-1802.

²²¹ Inkludert 1 gammel. Inkludert to kvinner som hadde fått barn i sin enkestand.

²²² Det er grunn til å anta at enda flere er ugifte, da flere er avtakkede soldater og sivilstatus ikke er oppgitt.

²²³ En kvinne med barn i hver av aldersgruppene 30-44 og 60-74.

²²⁴ Inkludert 3 gamle. Inkludert en kvinne med barn.

²²⁵ Det er grunn til å anta at enda flere var ugifte enn det som ble registrert, da flere var avtakkede soldater og ikke oppgitt sivilstatus indikerer at de ikke hadde familie.

²²⁶ Alle gamle.

²²⁷ Christiania politikammer 1790-1802.

²²⁸ Mannen var utkommandert tambur.

²²⁹ En av enkene var gravid i sin enkestand.

²³⁰ Inkludert fire kvinner betegnet som unge.

²³¹ En oppga at hun var forlova.

3.3 Sakenes utfall

Av de 610 arresterte for betleri og løsgjengeri ble kun 72 dømt til tukthus i årene 1790-1802. Lovgivningens vekt på tukthusstraff for alle betlere og tjenesteløse var umulig å gjennomføre på grunn av at tukthuset var fylt opp med tyveridømte.²³² I tillegg kom – slik jeg har vist i kapittel 2 – kritikken av effekten straffen hadde på de dømte med håp om forbedring. Det lave antall dømte i forhold til arresterte er derfor ikke overraskende. Utfallet ble for de fleste sakene avgjort av politimesteren, men kun halvparten av tukthusdommene ble avgjort av politimesteren.

3.3.1 Løslatt, hjemsendt og formanet

Flesteparten av de forhørte på Christiania politikammer i årene 1790-1802 ble enten løslatt med advarsel eller hjemtransportert til forsteder eller andre sogn.²³³ I enkelte av forhørene er det oppgitt at den arresterte ble løslatt og ”for videre Tiltale denne Gang frie at være”.²³⁴ Men det er lite sannsynlig at frigivelsen var betingelsesløs og innebar en fullstendig frikjennelse. Snarere innebar arrestasjonene i seg selv en advarsel. Advarselen ble formulert som formaning om å finne seg arbeid, oppføre seg ordentlig eller ikke betle i byen, eller avkrevd som et løfte fra de arresterte om å forbedre seg, f.eks ”hun erklærede at hun i gaær var bleven befunden i betlerie, men lovede at hun ikke hereffter deri skulde befindes”.²³⁵ De løslatte med hjemstavn et annet sted enn Christiania og forstedene på byens grunn ble enten utstyrt med pass eller transportert til hjemsted via lensmannen i Aker, til sammen 128 personer.²³⁶ Arrestasjoner og formaning som politiets middel til overvåking og kontroll må med tanke på det lave antall dømte ha vært hovedhensiktene med å forhøre så mange personer i årene jeg har undersøkt. Bortvisningen fra Christiania ser i tillegg ut til å ha vært et sentralt mål med arrestasjonene.

3.3.2 Dømt til tukthusarbeid

72 av de 610 arresterte personene ble dømt til tukthus. Det vil si kun 12 % av det totale antall arresterte i årene 1790-1802. Midré hevder at tukthusets reduserte inntak av løsgjengere og betlere ikke skyldtes at løsgjengeriet var forsvunnet eller at samtida ikke lenger betraktet betleriet som et problem, men at forklaringen var at ”tukthuset hadde utspilt sin rolle som et kontrollinstrument

²³² Midré, 1995 s. 73.

²³³ Da utfall ofte ikke ble oppgitt i forhørene annet enn at forhøret ble sendt til stiftet er tallet basert på antakelsen om fravær av tukthusstraff eller andre registrerte tiltak betydde løslatelse.

²³⁴ Slik fem av seks ble løslatt etter en stiftsbefalt jagning etter løsgjengere. Christiania politikammer 30.09.1799, folie 112 a og kjennelse, folie 112b og 113 a.

²³⁵ Christiania politikammer 19.04.1792, folie 138a og b.

²³⁶ 37 personer ble hjemsendt, ført ut av byen, ført til foreldre eller løslatt mot å reise til hjemsted. 26 utstyrt med pass, 65 ble transportert til lensmannen i Aker eller annet hjemsted. Der utfall ikke er oppgitt eller det kun er oppgitt at saken ble sendt til stiftet er det også mulig at personene ble transportert eller utstyrt med pass til hjemstavssted.

overfor denne typen avvikere”.²³⁷ Hva kjennetegner de ulike dommene? 29 dommer ble avsagt i politikammerretten hvor politimesteren benyttet seg av sin domsmyndighet, men kun 24 av disse ble fullbyrdet. Av til sammen 72 dømte ble dermed kun 67 faktisk satt inn på Christiania tukthus.²³⁸ Det skyldes fem klager på politikammerrettens avgjørelse, hvor saken ble sendt til politiretten, men aldri behandlet her og personene ser ut til å ha sluppet videre straff. Det indikerer at det kunne nytte å klage på avgjørelsene i politikammerretten. 12 dommer ble avsagt i tukthusretten, en ekstrarett under bytinget. 21 personer ble satt inn etter stiftets resolusjon, ni ble dømt i Christiania politirett, mens en av de arresterte ble dømt til tukthus i ordinær domstol, det vil si bytinget.

Tabell 3.7 Tukthusdømte av de forhørte for løsgjengeri og betleri på Christiania politikammer 1790-1802 fordelt på sakskategori og år²³⁹

År	1790	1791	1792	1793	1794	1795	1796	1797	1798	1799	1800	1801	1802
Betleri	1		2	1	1		2	2	1	1			
Løsgj.	9	5	3	5	9	3	5	8	4	1	2	1 ²⁴⁰	7
Sum	10	5	5	6	10	3	7	9	5	2	2	1	7
													72

Hvem var de dømte og hva ble de dømt for? Hvorfor ble de dømt, når så få av saken fikk dette utfallet? De fleste ble dømt for løsgjengeri og løsgjengerirelaterte forseelser. Der det er vanskelig å skille løsgjengeri og betlerisaker har jeg gruppert disse som løsgjengeri, slik at kun 10 av 72 dommer gjaldt betleri.²⁴¹ Hovedvekten av løsgjengerisakene gjaldt lediggang, deretter var uorden og løsakthet de viktigste anklagene. Ved straff ble det svært ofte lagt vekk på at tidligere advarsler ikke var fulgt, uavhengig om personene fortsatt var i samme situasjon som de var i første omgang, slik at tidligere arrestasjon eller straff ble brukt som argument for tukthusdom. Det var i seg selv årsak til en marginalisering av de dømte og en stor andel av de dømte var gjengangere. De 72 dommene gjaldt 51 personer. 12 av de dømte ble dømt til sammen 33 ganger, det vil si mellom to og fire ganger i perioden jeg har undersøkt. 39 personer ble dømt kun én gang. Gjengangerne utgjorde dermed 24 % av de arresterte, men 46 % av domfellelsene. En stor del av de arresterte for fyll var gjengangere og utgjorde dermed få personer og således en liten del av det totale fattigdomsproblemet. Men myndighetene så fyll som en selvforskyldt årsak til tjenestemangel eller nød, noe som førte til overrepresentasjon blant de tukthusdømte i forhold til

²³⁷ Midré, 1995 s. 73f og 77.

²³⁸ Jeg redegjør for politimesterens myndighet i kapittel 4.

Ved gjennomgangen av de dømte vil jeg behandle de 72 dommene, inkludert de som ikke ble iverksatt.

²³⁹ Christiania politikammer 1790-1802.

²⁴⁰ Dømt for tyveri, men løsgjengeri viktig årsak til mistanke. Se vedlegg 5, tabell V.3 Dømte fordelt på alle sakskategoriene og oversikt over gjengangerne, s. 178.

²⁴¹ De som ble dømt for betleri ble de i politiets øyne ansett som særdeles forherdede.

arresterte. Anklagene om fyll utgjorde fem prosent av arrestasjonene, men over 20 prosent av dommene.

Tabell 3.8 Tukthusdømte av de forhørte for løsgjengeri og betleri på Christiania politikammer 1790-1802 fordelt på kjønn og alder²⁴²

Kjønn og alder	0-14	15-29	30-44	45-59	60-74	75-89	90-	Ukjent	Total
Kvinner	1	31 ²⁴³	14	5	2			1 ²⁴⁴	54
Menn	3	4	6	2	1			2	18
Sum									72

Hovedvekten av kvinner blant de dømte er påfallende. De dømte kvinnene i alderskategoriene 15-29 og 30-44 var i hovedsak mellom 20 og 40. Kun tre av kvinnene ble dømt for betleri, resten for løsgjengeri. 11 av sakene der kvinner ble dømt for løsgjengeri omhandlet forhørene eksplisitt løsaktighet. 10 av kvinnene ble dømt for saker knyttet til uorden, mot fem av mennene. Kun to beboere på fattighus ble dømt til tukthus for betleri eller løsgjengeri og beslektede forseelser i perioden.²⁴⁵ Hele ni av de dømte var ugifte mødre.²⁴⁶ Det at unge kvinner arrestert for løsgjengeri dominerte domfellelsene vitner om en bevisst utsilning av de arresterte som ble dømt til tukthus, og kan ses som til dels et forsøk på målrettede tiltak fra myndighetenes side mot ledige kvinner i tjenestepliktig alder. Fem av mennene ble dømt for betleri, mens kun en mann ble dømt for rent løsgjengeri. For resten av de løsgjengeridømte mennene kom en tilleggsanklage som betleri, uorden eller annen kriminalitet.

Av 61 arresterte i alderen 0-14 ble kun fire barn i alderen 11-14 dømt for betleri, én i tillegg for fyll. Det tyder på at tukthuset i liten grad ble brukt for å tukte barn.²⁴⁷ Tre ble innsatt etter stiftets ordre, mens den yngste ble dømt i tukthusrett. Alle ble dømt til konfirmasjon. Konfirmasjon var obligatorisk etter 1736, men kun fire av til sammen 13 ukonfirmerte i alderen 11-20 ble dømt i årene 1790-1802. Ettersom de dømte var blant de yngste av de ukonfirmerte i arresten, er det grunn til å

²⁴² Christiania politikammer 1790.1802.

²⁴³ Inkludert en ung jente, sannsynligvis rundt 20 da hun var lillesøster til en annen i begynnelsen av 20-åra.

²⁴⁴ Hun oppga at hun ikke visste sin egen alder, ingen ytterligere spesifisering fra politiet.

²⁴⁵ Christiania politikammer 16.111796 Aase Knudsdatter (løsgjengeri og fyll - utkledd i mannskler). Hun ble dømt for hor i 1791. Saken er drøftet i kapittel 4. og kom på fattighuset etter tukthusoppholdet; Christiania politikammer 20.04.1799 Henrich Nielsen (betleri) fritt hus på fattighus, men ikke pengebidrag.

²⁴⁶ De dømtes kvinnes sivilstand der oppgitt: to enker, åtte forlatt av mann (to personer dømt til sammen åtte ganger), en fraskilt (fra tobakksspinner, markert sosialt fall pga alkoholisme), to gift (en løs/krim, en løs/uorden), ni var ugifte mødre, 30 ugift. De dømte mennenes sivilstand der oppgitt: to enkemenn, en gift (løs/krim), 11 ugift.

²⁴⁷ Det ser ut til at kun barn og unge som ble oppfattet som særs ulydige havnet på tukthuset, og de fire dømte barna ble satt inn i 1790-1794, altså i årene rett etter tukthusets endring. Selv om tukthusanordningen hjemlet straff av *vanartige* barn så ble det slått fast i anordningen at huset først skulle fylles opp med voksne. I tillegg hadde bruken av tukthuset som oppdragelsesanstalt for barn avtatt da det fra 1771 ikke lenger var tillatt for foreldre å sette barna sine på tukthuset uten dom. Arvid Evjen Andersen, *Problembarn 1741-1771. En undersøkelse av de ulydige barna på Christiania tukthus og forholdet mellom stat og hushold i relasjon til hustukten*. Masteroppgave ved UiO, 2005.

anta at noe annet enn at de var ukonfirmerte lå til grunn for dommen. Den yngste, 11 år gamle Hans Andersen, hadde tidligere blitt arrestert for betleri, og på nytt arrestert for fyll på gata da han ble dømt i 1790. Mora som var enke møtte ikke til forhør og hevdet hun ikke kunne styre ham. De to guttene på 14, Østen Nielsen og Lars Tollefsen, var arrestert for betleri i 1792. Før det hadde tidligere vært på tukthuset, en for å ha rømt fra legd og en for tyveri. Østen var barn av ei fattig enke, mens Lars var uekte barn av en bonde. Lars hadde også blitt arrestert bare to måneder før han ble dømt. Kersti Danielsdatter, 14, oppga at hun alltid hadde betlet da hun ble forhørt i 1794.²⁴⁸

3.3.3 Alternative straffer og tiltak

I perioden ble 18 personer ble dømt til vann og brød – i årene 1797-1799 og 1802, alle dommene iverksatt av Fleischer. 13 ble dømt for betleri, tre for løsgjengeri og uorden og to for løsgjengeri og løssaktighet.²⁴⁹ Straffen ble gjennomført ”i Cachottet” på rådstuearresten eller på Hammersborg fattighus og varte mellom 24 timer og åtte dager. I motsetning til tukthusdommene der løsgjengeridommene dominerte, ble flere arresterte for betleri enn løsgjengeri dømt til vann og brød. Det understreker Midrés påstand om at selv om tukthuset hadde utspilt sin rolle, ønsket myndighetene fortsatt å slå ned på betleriet.²⁵⁰ Vann og brød framstår dermed som et alternativ til tukthus under Fleischer som politimester. Fire av de dømte til vann og brød bodde på fattighus og to mottok kun pengestøtte fra Christiania eller Aker fattigkasse. Tukthusanordningen krevde straff for tiggende fattighjelpsmottakere, men de skulle i utgangspunktet ikke på tukthuset, da tukthuset ønsket arbeidsføre lemmer til sin manufakturdrift. Fattiglemmer i byen som tagg skulle trekkes i fattigstøtte, første gang ”en Fjerdedeel af en Uges Almisse”, ved andre gangs betleri en fjerdedel av fattigstøtten i fire uker. Ved tredje gangs betleri skulle straffen for en fattighjelpsmottaker være vann og brød i byens fengsel i 14 dager, og hvis personen fortsatte å betle skulle han eller hun innsettes ved dom på tukthuset.²⁵¹ Denne saksgangen ble som jeg kan se ikke praktisert, da de fattigunderstøttede som ble dømt til vann og brød ikke tidligere hadde blitt trukket i støtte.

Av de 610 forhørte var 105, i overkant av 17 %, enten på fattighus eller mottok pengestøtte ukentlig fra Christiania eller Aker fattigkasse.²⁵² Tre personer oppga at de var på

²⁴⁸ Lars Tollefsen Christiania politikammer 19.04.1792, folie 138B og 139A, Tukthusprotokoll 1775-1809 26.04.1792 s. 207, lemnenr. 4479; Østen Nielsen Christiania politikammer 12.04.1792, folie 137A og B, Tukthusprotokoll 1775-1809 30.04.1792, s. 207 4481; Kersti Danielsdatter Christiania politikammer 12.04.1794, folie 278A, Tukthusprotokoll 1775-1809, s. 243, nr. 4668.

²⁴⁹ Inger Marie Reuter to ganger og Johannes Helgesen tre ganger.

²⁵⁰ Kvinnelige løsgjengere skulle settes i kasjotten der det ikke var tukthus. Politimesteren kan ha ansett det som tilstrekkelig lovhjemmel, da tukthuset i praksis var fullt. Tjenesteloven av 1754, 1.)

²⁵¹ Tukthusanordningen av 1741, Cap. VI. § 3.

²⁵² Enkelte bidrag ser ut til å ha vært svært små og omtalt f.eks som ubetydelig årlig bidrag fra Aker eller innebar kun fritt hus på en av fattigstuene, men uten pengestøtte. En oppga av fritt hus innebar brensel.

legd, en hadde mottatt en skjepp rug, mens to av de arresterte var til oppfostring og tre av de arresterte hadde barna til oppfostring.²⁵³ Kun to av de arresterte *fattiglemmene* ble dømt til tukthus. Kun ti personer, åtte kvinner og to menn, ble ilagt trekk i fattigstøtte for sitt betleri i politikammeret.²⁵⁴ Politiet ga sjelden trekk i almisse som straff, men sendte forhørene til stiftet som tok stilling til saken. Stiftet eller de lokale fattigkommisjonene kan dermed ha brukt slikt mulkt hyppigere enn det som framkommer av forhørene.²⁵⁵ Ved jagingen i nødsåret 1800 framstår straffen som svært paradoksal da politimesteren beskrev de arrestertes nød, og deretter ila dem en økonomisk bot, noe som må ha vært ytterligere *fattigdomsskapende*. Han sendte i dette tilfellet også forhørene til fattigkassa. Flere av de samme personene ble arrestert seinere samme år og forklarte at de hadde blitt trukket i sin ukentlige støtte, men oppga ingen økt fattigstøtte til tross for at politimesteren gjorde lokale fattigmyndigheter oppmerksom på deres nød.²⁵⁶

Kun ni forhør ble sendt direkte til fattigkommisjonen. I et tilfelle ville politimesteren selv undersøke muligheten for fattighus, ved et tilfelle hjelpe til å skaffe lære til ung enkesønn og ved ett tilfelle sørge for at et barn til en ugift mor ble bortsatt. Én person ble ført til sykehuset etter eget spørsmål om det. Bortsett fra det er det få tegn til at politiet selv grep inn for å hjelpe eller forbedre livssituasjonen til de arresterte, til tross for at de tidvis påpekte at de burde få offentlig støtte eller klaget over manglende fattigstøtte. De arrestertes bønn om ”Tillæg” i fattigstøtten ble dermed i all hovedsak overlatt til stiftet for vurdering eller de arresterte ble som den 89 år gamle ”Bætlersken” Anne Cathrine Olsdatter bedt om å selv ”henholde sig til Fattig-Kommissionen”.²⁵⁷ Ifølge Nakken sto fattigvesenet ovenfor både et kontroll- og et ressursproblem, som hun angir som to sider av samme sak. Ifølge Lajos Juhaz var det rundt 1800 svært vanskelig å få gjennom søknader om fattigstøtte. Det til tross for flere forsøk på kartlegging av fattigdomsproblemene, planer om omorganisering av fattigvesenet, og forsøk på å få økte inntekter.²⁵⁸

²⁵³ I tillegg oppga kun fire at de mottok militær eller annen pensjon på 12 rdlr årlig.

²⁵⁴ Det skjedde etter to jagningsarrestasjoner: Christiania politikammer 09.12.1793 (*Mulct* for to personer) og 09.08.1800, samt ved et enkelttilfelle 11.12.1797 der ei kvinne ble både ilagt ¼ trekk av ukentlig almisse og vann og brød på Hammersborg fattighus i åtte dager.

²⁵⁵ Om fattighusene ila slik straff selv etter at forhørene ble sendt til stiftsdireksjonen er det ingen opplysninger om, heller ikke ved gjentatte arrestasjoner av fattighjelpsmottakere.

²⁵⁶ Christiania politikammer, 13.12.1800. Johanne og Karen Larsdatter oppga at de etter 09.08.1800 hadde blitt trukket respektive fire og tre skilling hver.

²⁵⁷ Christiania politikammer 13.02.1794, folie 270a.

²⁵⁸ Nakken, upublisert; Nakken, 1990 s. 26. Juhaz upublisert.

3.4 Fattigmanntall – Kategorisering, kontroll og tiltak i 1790

Starten på min undersøkelse, 1790, sammenfaller med endringen i tukthusets sammensetning. Det synkende antallet dømt for betleri og løsgjengeri la grunnlag for ny praksis rettet mot byens og forstedenes fattige. Den nyinnsatte stiftamtmann Moltke ga derfor ordre samme år om registrering av to manntall – ett over fattige og trengende i Christiania og forstedene og ett over betlere i Christianias forsteder i Aker.²⁵⁹ For å effektivisere administrasjon og få oversikt og kontroll over de fattige trengte stiftsmyndighetene og de lokale fattigkommisjonene underlagsmateriale for nye tiltak. Derfor ble både de som allerede fikk fattigstøtte og de som rodemestrene mente kunne trenge det registrert. At det allikevel ble skilt mellom fattige og betlere i to ulike fortegnelser var i tråd med lovgivning og holdninger til de fattige. Min undersøkelse av manntallene viser at grensene mellom fattige/trengende og betlere ikke var så skarp som lovgivningas skarpe inndeling i verdige og uverdige skulle tilsi. Både i manntallet over betlere og fortegnelsen over fattige og trengende ble det oppført personer som mottok fattigunderstøttelse, som betlet, som ikke betlet, som var i arbeid, som var krøplinger eller syke – både verdige og uverdige etter lovas bestemmelser. Til sammen ble 266 personer ført med ytterligere 158 husholdsmedlemmer. Til sammen ble 424 personer ført i manntallene i 1790, 3,6 % av befolkninga i Christianias forsteder på landet og byens grunn. I 1791 ble det i tillegg ført et manntall over fattige og trengende i Aker, som også inkludert Christianias forsteder. Her ble 254 voksne personer ført, men ikke de på legd eller barn til oppfostring.²⁶⁰

Et påfallende trekk ved de to manntallene sett under ett er det lave tallet på registrerte fattige i selve Christiania, sett opp mot forstedene både på byens og landets grunn.²⁶¹ Nakken viser for manntall over fattige i Aker i 1791 at størstedelen av sognets fattige var i de mest ”urbaniserte” strøkene, særlig Grønland og Sagene.²⁶² Det betyr at forstedene var hovedpunkt for fattige i både Aker og Christiania.

3.4.1 ”Nyder intet”. Fortegnelse over fattige i Christiania og forstedene 1790

154 personer ble registrert i fortegnelsen over fattige og trengende utført i april 1790. 111 var kvinner, hele 72 %.²⁶³ Av de seks barna som ble oppført som selvstendige poster var to

²⁵⁹ Christiania stiftsdireksjon, Pakkesak 0006, ”Forklaring over Fattige og Trængende”, datert 14.-20. april 1790, bilag 1-7; ”Mandtal over De Betlere som opholde sig paa de Christiania Bye Angrændsende stæder, som henhøre under Aggers Præstegield”, datert 25. mai 1790.

²⁶⁰ Alfhild Nakken har gjennomgått manntallene for Aker 1791. Nakken, 1990 s. 10-13

²⁶¹ Se vedlegg 6, tabell V.9 s. 180 og V.12 s. 182.

²⁶² Nakken 1990, s. 11.

²⁶³ Tabeller til gjennomgang av fortegnelse over fattige 1790 i vedlegg 6, V.11 og V.12, s. 182. Christiania stiftsdireksjon, Pakkesak 0006, fortegnelse over fattige. Inndelt i distriktene 1) Vestre og nordre side av Bymarken fra den almindelige Kongevei ved Saugene på Byens Grunn. 2) Møller, Grubbe og Aggers Gaden, Hammersborg, Bergfierdingen ned til Saugene, Stoergaden og Fierdingen. 3) Østre og Søndre Quarter i Byen. 5) Væstre og Nordre

foreldreløse, og ingen av dem mottok støtte fra fattigkassa. Kun for én ble det oppgitt at hun ikke kunne lese, mens en annen var til hjelp. I tillegg til de seks barna som ble ført som egne poster, er det oppgitt 66 hushold med til sammen 124 barn.²⁶⁴ Enkene dominerte blant de registrerte familieforsørgerne, og de 34 enkene hadde til sammen 70 barn.²⁶⁵ 19 ektepar hadde til sammen 44 barn og to ugifte mødre hadde ett barn hver. Ei kvinne med et barn var forlatt av mannen og ei kvinne uten sivil status var oppgitt med ett barn. Der det er oppgitt noe om foreldrenes helse var ni skrøpelige, syke eller vanføre gifte fedre (av disse mottok to pensjon på 12 rdlr årlig), to skrøpelige, syke eller vanføre gifte mødre og fem skrøpelige, syke eller sengeliggende enker.

Fortegnelsen gir innblikk i fattigvesenets manglende oversikt over de fattigunderstøttede og hva de fikk utbetalt. Siri Gulbrandsdatter var 20 år og blind og ble registrert i distrikt 1 som ”Yderst Trængende”. Hun mottok støtte, men manntallsskriveren var usikker på hvor mye da hun ikke var hjemme da fortegnelsen ble ført. 35 personer mottok fattigstøtte, mellom seks og 18 ss ukentlig. 15 av husholdene som mottok støtte hadde hjemmeboende barn. Her var flere av enkemødrene oppgitt som arbeidsføre samtidig som de mottok støtte til seg og barna. Fattigmyndighetenes praksis varierte dermed mellom de ulike distriktene og kanskje mellom ulike personer i forhold til for eksempel sosial status.

I fortegnelsen over fattige og trengende ble til sammen 40 oppgitt som arbeidsføre. Skrøpelige, syke og sengeliggende utgjorde 55 personer,²⁶⁶ mens åtte hadde måtelig helse, så vidt arbeidsfør eller noe vanfør.²⁶⁷ Fortegnelsen gir innblikk i en forsørgelse med svært usikre inntektskilder. Enka Karen Halvorsdatter bodde en leiegård på Hammersborg med to av sine tre barn. Hun ble registrert som frisk og oppga at hun arbeidet hist og her, mens det yngste barnet på sju ble oppført som betler. Kari Larsdatter på 44 år var ugift mor til et barn på to år. Hun var arbeidsfør og oppga at hun var på spinnehuset og tagg. Enka Sara Joensdatter var så vidt arbeidsfør og bodde sammen med sin voksne datter. Begge utførte forefallende arbeid, mens datteren tigget og mora ikke. Menn utførte dagarbeid, skoflikking, murarbeid, malerarbeid eller laget svovelstikker om de var arbeidsføre. Kvinne gjorde i hovedsak håndarbeid, spant hjemme eller på spinnehuset, samt forefallende arbeid eller småsalg.

Kvarter i Byen samt Grændsen. 6) Watterland og Saugbanken. 7) Pebevigen, RuseLøck-Gade og ByeMarkens paa den Østre siide af Konge Vejen indtil Skillebekk. Etter ”Magistratens foranstaltning” utført av de ulike fattigkommisjonenes kvartermestere 14.-20. april 1790.

²⁶⁴ Ikke alle barna var hjemmeboende: To bortsatt til Vaisenhuset og fire på landet. I tillegg var seks av barna over 20 år, enkelte oppgitt med at de ”forsyner” seg selv, mens andre bodde hjemme.

²⁶⁵ Av dem hadde fire enker tilsammen to av flere barn på Vaisenhuset og to av flere borte.

²⁶⁶ Inkludert fire blinde eller nær blind og en person med vattensott

²⁶⁷ Inkludert syk for tida, men arbeidsfør, vanfør i en arm eller arbeidsfør eller skrøpelig: ingen av delene.

3.4.2 "De kand for efftertiden trenge til understøttelse". Manntall over betlere i 1790

Manntallet over betlere i Christianias forsteder fra mai 1790 innledes med Ingeborg Olsdatter fra Lakkegata og Smalgangen på Grønland, en typisk representant for de registrerte:

1. Ingeborg Olsdatter. 70 Aar gammel, er Syg og Skrøbelig, har ingen understøttelse, og har skade i den Høire Foed, samt har intet, at ernære sig med, uden hun gaaer omkring paa adskillige stæder og Sælger Svovel-Sticker, hun har ingen hielp af Fattig Cassen den hun ikke har gjort Anmodning Om, hun har sin Alter gang udi Agger, og har Bestandig opholdt sig i Agger Sogn.²⁶⁸

I manntallet over betlere i Christianias forsteder ble det registrert 112 personer, derav 80 kvinner og 24 menn, samt åtte barn, hvor to var jenter, fire gutter og to barn med ukjent kjønn. Det er en sterk overvekt kvinner, hele 73 %.²⁶⁹ At kvinner utgjorde nesten $\frac{3}{4}$ av de registrerte betlerne er i seg selv en indikasjon på kvinners fattigdom og forsørgelsesproblemer. Både for menn og kvinner i manntallet skiller de to aldersgruppene 46-60 og 61-75 seg som markert størst. Til sammen utgjorde de 58 % av de registrerte.²⁷⁰ Kun én person ble registrert som betler i alderen 16-30, en kvinne som ble registrert som *krøpling*. Funnet tilsvarer få betleriarresterte av kvinner i denne aldersgruppa, mens det er påfallende at ingen menn i aldersgruppa ble registrert da antall menn arrestert for betleri var relativt jevnt i alle aldersgrupper. Andelen barn registrert som betlere er svært lav med kun åtte personer i alderen 0-15, og alle disse var på oppfostring eller i legd.

En husholdsundersøkelse av de registrerte betlerne gir et noe annet bilde. 23 av de registrerte personene hadde til sammen 33 barn, fordelt på 20 hushold. I tillegg tok ei kvinne med barn seg av sin *gamle* mor på 60 år.²⁷¹ Med barn og mor i husholdene ble 146 personer registrert som betlere og deres hushold. Aldersfordelinga i manntallet når husholdet er regnet med i sin helhet gir 41 personer i aldersgruppa 0-15, dvs 28 % av det totale antallet 146 personer. Den store gruppen med familieforsørgere for hjemmeboende barn og de to store aldersgruppene 46-60 og 61-75 passer godt med dominerende faser av livssyklisk fattigdom med hjemmeboende barn og tidlig alderdom.

Tap av forsørger var en viktig umiddelbar årsak til fattigdom både for kvinner og barn og unge. 45 av de registrerte var enker, samt tre enkemenn. Det var dermed 15 ganger så mange enker som enkemenn registrert som betlere. Av de 20 husholdene med barn hadde 15 enker som husholdsoverhode, og to hushold var forlatt av ektemannen. Kun tre hushold med barn hadde

²⁶⁸ Manntall over betlere 1790. Først to steder på Grønland: Lakkegata/ Smalgangen og Grønlandsleiret/ Enerhaugen, Sagene, Oslo med Alunverket, på Alunverket og den Vestre Fierding av Aker (dvs Vestre Aker).

²⁶⁹ Tabeller til gjennomgang av manntall over betlere 1790 se vedlegg 6, V.4-V.10, s. 1979-180.

²⁷⁰ Gruppa med ukjent alder er nokså stor og kan skjule en annen fordeling, mest sannsynlig en høyere andel i de to eldste alderskategoriene (61-75 og 76-90).

²⁷¹ Hun var den eneste av de registrerte som oppga at hun forsørget en forelder. Men flere oppga slik familieforsørgelse da enkelte av de registrerte oppga at deres voksne barn delvis forsørget dem.

begge forsørgere. Fire av de åtte barna registrert som egne poster i betlermantallet var foreldreløse. Tap av forsørger innebar ikke nødvendigvis forsørgerens død. Ifølge Peter Laslett kunne gamle menn ende opp med små barn i husholdet til høy alder på grunn av gjengifte, noe som kunne bety at det var foreldrene som var avhengige av sine unge barn, og ikke omvendt.²⁷² Christian Larsen på 64 og kona Marthe Hansdatter på 66 år hadde en datter boende hjemme ”der har lært at være kommen dem til hielp ved hendes Smaa Fortienister”. De hadde ikke betlet, men ”De kand for efftertiden trenge til understøttelse”. At gamle menn giftet seg på nytt ser vi i mantallet ved at en gammel, blind mann som hadde blitt jaget fra Oslo fattigstue hadde giftet seg etter det. 16 personer, åtte menn og åtte kvinner i betlermantallet var gift. Av disse var sju ektepar, der både mannen og kona var registrert i mantallet. Et av ekteparene med barn bodde ikke sammen, da ektemannen hadde forlatt kona, og han oppgis som syk og henfalt til drukkenskap. De to resterende gifte personene var en mann som nylig var gift ifølge presten, men der kona ikke ble registret, og en kvinne med to barn der ektemannen var arrestert for tyveri.

Hva forteller mantallet over betlere om fattigdom og forsørgelsesproblemer? En tredel av de registrerte i betlermantallet ble eksplisitt oppgitt som uføre. Det er også sannsynlig at flere enn det som ble oppgitt var syke/arbeidsuføre, da flere er oppført som fattighjelpsmottakere og flere var relativt gamle. Kun en arbeidsfør kvinne ble oppgitt som arbeidsløs da hun oppga at hun kunne ”i disse knappe tider ikke skaffe seg arbeid”. Magrethe Madsdatter er et eksempel på at kvinnelige aleneforsørgere spesifikt ble vurdert som forsørgelsespliktige. Hun hadde to barn, med en mann som var arrestert for tyveri. Hun ble vurdert som ”Arbeydsføhr, og bør forsyne sig og Børn, uden at Betle”.

Ikke alle de registrerte i mantallet over betlere hadde betlet.²⁷³ Om en enke på 57, med hjemmeboende barn på åtte år, er det skrevet at hun aldri har betlet, men baker havre- og flatbrød når kreftene tillater, men at hun på grunn av måtelig helbred trenger hjelp da det ”for efftertiden umuligt at fortiene ophold for Sig og børn”. En kvinne på 70 gikk omkring og solgte svovelstikker uten at det står at hun har betlet. Om flere står det at de ernærte seg på *ærlig* måte. To av de mannlige familieforsørgerne er oppgitt med arbeid samtidig som de begge hadde mottatt 1 mark av fattigkassa og ingen ting er nevnt om betleri.²⁷⁴ Grensene mellom en fattig daglønnsarbeider og en betler synes dermed for myndighetene å være noe uklar. Lars Iversen var 64 år og livnærte seg av arbeid, men ”hans Kræffter dagligen aftager, saa kand han neppe

²⁷² Laslett i Thane, 1996.

²⁷³ For sju ble det oppgitt at de aldri hadde betlet, 22 er oppgitt med at de betlet, mens 19 ble oppgitt som trengende eller at de ville komme til å betle om de ikke fikk hjelp.

²⁷⁴ Mark ble brukt for ort på Østlandet og jeg har derfor transkribert mark der det står mark/orttegn. I utgangspunktet gikk det 16 skilling på en mark og 24 på en ort. Norsk historisk leksikon [søkeord: mark, ort].

fortiæne Livets ophold, hvortil Aarsagen ogsaa bliver, at hand har Skade paa hands Venstre Arm som hindrer ham, hand har ikke betlet eller søgt hielp af Cassen”.

Personer kunne både motta fattigstøtte, være i arbeid og ikke betle, og samtidig bli registrert i betlermantallet. Betlerbegrepet ser her ut til å ha kunnet overtatt lovens definisjon av mangel på fast årstjeneste som løsgjengeri eller utført som en fortegnelse over alle fattige i forstedene. Marie Mogensdatter på 50 belyser fattigmyndighetenes tvetydige forhold til betleri i praksis da det ble oppgitt at hun ”nærer sif ved Betlerie, men faaet af Cassen” – 2 mark.

75 av de registrerte hadde støtte fra fattigkassa eller hadde hatt det tidligere.²⁷⁵ Denne støtten er imidlertid vanskelig å kvantifisere da det for flere ikke ble oppgitt hvor ofte de fikk støtte eller hvor lenge de hadde fått understøttelse. Chatrine Hansdatter var ”Sygelig, og kand intet fortiene har derfor faaet af Cassen” 1 rdlr 2 mark. Summene ser ut til i hovedsak å ha vært enkeltsummer og må da sies å ha vært svært små. Gunild Olsdatter på 60 hadde fått 1 rdlr og 12 skilling, men ifølge manntallsførerne ”behøver meere”. Enka Ellen Olsdatter hadde tre små barn og til tross for at ”hun har af Fattig Cassen faaet [2 mark] hun behøver meere hielp i Tilfælde hun med Børnene ej skal Betle”. Formålet med nedtegnelsen var tydelig proaktivt i omtalen av de som ble omtalt som trengende.

3.5 ”Lever af almisse”. 1801-folketellingas fattige

Folketellinga av 1801 angir at 417 personer var på fattighus i Christiania og forstedene på byens og landets grunn.²⁷⁶ Regnes Oslo hospital med, underholdt byen flere forsorgsunderstøttede i fattighusene enn utenfor.²⁷⁷ I folketellinga av 1801 ble 496 personer i Christiania, Aker og Oslo registrert som *fattige* eller at de levde av *almisse*, noe som utgjorde under 3 % av befolkningen som helhet.²⁷⁸ Kun 35 personer ble registrert på legd i Aker, delvis overlappende med søk på *fattig*. I forhold til Flakstads anslag om at 6-7 % mottok offentlig eller privat støtte i Christiania er folketellingas tall svært lavt. En viktig årsak er at hans undersøkelse gjaldt Christiania og forstedene på byens grunn, mens mitt utvalg inkluderer Aker og Oslo. Få ble registrert som fattige i Aker, inkludert Christianias forsteder på landets grunn.²⁷⁹ Det er paradoksalt da en stor

²⁷⁵ Seks personer var på Oslo fattigstue hvor de fikk støtte til ”Brænde”. To personer mottok 12 ss ukentlig fra Alunverkets eier Collett, en oppga at hun fikk livsopphold dekket av Else Wæwersdatter.

²⁷⁶ Sprauten, 1992 s. 368. Se vedlegg 6, V.13 for oversikt over alle institusjonene, s. 183.

²⁷⁷ Nakken, 1990 s. 25. Basert på upubliserte tall fra statsarkivar Lajos Juhaz.

²⁷⁸ Søk på husholdsstilling og yrke. Oppfostringsbarn ikke inkludert. Mitt utvalg er Christiania, Oslo og Aker som utgjorde 16.803 personer totalt, 1801-folketellinga. Kåre A. Andersen viser at av 356 registrerte fattige i Christiania og forstedene på byens grunn bodde kun 68 i vanlige husholdninger. Kåre A. Andersen, ”Om å få kilden i tale – bruk av IKT i en bred utnyttelse av digitale historiske kilder”, udatert manuskript s. 9.

²⁷⁹ Det stemmer overens med Nakkens anslag om at rundt 1800 var kun 50-60 personer på legd i Aker og at 60-70 personer var bortauksjonert eller fikk penger. Nakken, 1982 s. 29f.

andel av de manntallsførte fattige i 1790 og 1791 bodde i forstene på landets grunn. Nøden var sannsynligvis høyere enn det som ble registrert i folketellinga da 1801 var et nødsår og demografisk kriseår. Det tyder på at de som ble registrert som fattige i all hovedsak bare var de understøttede. Folketellinga gir allikevel ikke oversikt over hvem som mottok fattigstøtte. For enkelte ble det oppgitt ”Nyder af fattig cassa” eller ”Ike af cassa”. ”Fattig lem” indikerer at personen ble forsørget på fattighus, eller i losji på legd eller pengestøtte, men mer tvetydig var ”fattig” eller ”Lever af almisse”.

Folketellinga gir dermed ikke noe utfyllende bilde av hvem som var fattige i Christiania og forstedene. De oppførte som fattige kunne være husholdsoverhoder der resten av husholdet ikke var oppgitt som fattige. For eksempel ble Gudmund Knudsen, 45 år fra Saugbanken ført som ”Arbejdsmand og 32 s. ugentlig af fattig-cassen”. Kona og de tre barna i husholdet ble derimot ikke oppført som fattige i tellinga.²⁸⁰ Husholdsproblemet er gjennomgående for kildene jeg har undersøkt, da både de arresterte, de manntallsførte og de registrerte i 1801-folketellinga ofte kun utgjorde deler av et fattig hushold. Knut Sprauten har gjort en undersøkelse av den sosiale strukturen i Christiania og forstedene på byens grunn, der 526 av 8931 personer, og dermed nesten seks %, var almisselemmer i 1801. Dette er basert på yrket til hovedpersonen i et hushold, og ektefelle og barn er dermed medregnet selv om de ikke ble registrert som fattige i folketellinga.²⁸¹ Det er utenfor oppgavas ramme å tilsvarende rekonstruere de fattiges hushold også i forstedene på landets grunn, men Sprautens husholdsundersøkelse er en påminnelse om at bak de eksplisitt registrerte fattige skjuler det seg muligheter for videre undersøkelse av de fattige i Christiania og forstedene.

Et eksempel på hvordan folketellinga gir innblikk en vanskelig kvantifiserbar arbeider- og underklasse er enkelte leiegårder sett under ett. I gården ”Litra E” ved Møllerbrua bodde seks personer som ikke var registrert som fattige eller almisselemmer, men der alle hadde karakteristiske kjennetegn på fattigdom. En enke på 69 har oppgitt som yrke ”Intet”, hennes ugifte datter på 24 ”Sælger sagfliser” og forsørget med det sannsynligvis både mor og sønn på to år og datter på 10 år. Datteren ble i tillegg oppført som ”Betler” under yrke, som en av kun sju i Christiania, Aker og Oslo. I tillegg var en enke i logi og hadde som yrke ”Bær sagfliser”, mens datteren hennes på 20 var ugift og som yrke oppført ”Haver den faldende syge”.²⁸² Sivilstatus, yrker og sykdomsforhold sammen med et av barnas betleri gjør dem sammenlagt svært like den gruppa av de som ble arrestert for betleri eller registrert i fattigmanntall i perioden. De arresterte

²⁸⁰ Folketellinga av 1801, Christiania

²⁸¹ Sprauten, 1992 s. 365.

²⁸² 1801-folketellinga, Christiania, Møllergata og Bergfjerdings, ”Litra E Aggers Bakken Ved Lofsrud”.

kan dermed være en inngangsport til å analysere i 1801-folketellinga arbeidende fattige som ellers var underregistrert som fattige.

3.6 Konklusjon

I kapittel 1 definerte jeg de fattige i Christiania og forstedene operasjonelt ut fra kildene. I dette kapittelet har jeg vist at også en slik definisjon har begrensninger, for eksempel med tanke på de registrertes hushold. Verken manntallene eller folketellinga av 1801 gir entydige svar på hvem som fikk fattigunderstøttelse og kildene gir ikke noen objektiv statistikk over de fattige eller fattigdomsomsfanget. Videre undersøkelser av hushold og livsløp kan gi flere svar.

Innledningsvis i perioden, i 1790, ble det ført manntall over betlere og fattige og trengende i Christiania og forstedene på byens og landets grunn som del av myndighetenes reformplaner. Et påfallende trekk i både manntallene og 1801-folketellinga var den store overvekten kvinner. I tillegg viser manntallene at fattigmyndighetene i starten av periodens var både tvetydighet og pragmatiske i forhold til lovgivningens inndeling av verdige og uverdige fattige. Manntallene ble ført atskilt – et over betlere og et over fattige og trengende. Men i begge manntallene ble det allikevel registrert betlere, arbeidsføre, gamle og syke og allerede fattighjelpsmottakere. Den lokale praksisen varierte i vurderingen av de verdige. Der arbeidsføre mødre i en rode ble bedt om å skaffe arbeid, ble bosatte i et annet distrikt gitt støtte fra fattigkassa. De arbeidsføre var dermed fortsatt reformperiodens uløste dilemma.

610 personer ble arrestert for betleri og løsgjengeri, mens kun 72 personer ble dømt til tukthus. Antall arrestasjoner varierte sterkt de ulike årene, mens antall dømte var mer stabilt. Hovedhensikten med det tidvis store antall arrestasjoner ser dermed ut til å ha vært å advare og bortvise fra byen. Min gjennomgang av forhørene viser at de fleste ble arrestert for betleri, men at det store flertallet av de dømte ble dømt for løsgjengeri. Særlig ble unge kvinner i tjenestealder utsatt for tilsynelatende målrettede arrestasjoner og gjentatte straffer for lediggang. Det moderate antallet dømte indikerer en marginalisering av de dømte og den negative spiraleffekten med gjentatte straffer for et lite antall gjengangere understreker det. Kjønnbalansen for de arresterte for betleri var relativt jevn, mens flest kvinner ble arrestert for løsgjengeri. Ulikhetene mellom de arresterte for de ulike forseelsene indikerer at det til en viss grad var ulike grupper med hensyn til alder, kjønn og sivilstatus. Antall arresterte og dømte var i hovedsak resultat av politiets og de enkelte politimesternes tiltak og sammenfaller ikke med nødsårene i perioden og sannsynligvis ikke med det faktiske antallet tiggere eller arbeidsledige i årene 1790-1802.

Kapittel 4. ”det vigtige Spørgemaal: hvor man skal gjøre af dem?” Kategoriseringen av de arresterte for løsgjengeri og betleri i Christiania 1790-1802

[N]aar som nu, en 27 Menneske er paagrebne, saa paafølge det vigtige Spørgemaal: hvor man skal gjøre af dem?. Svaret i Almindelighed maae nødvendiggen blive: Enten at de maae dømmes paa Tugthuuset eller løslades. - Skal man da dømme Folk paa Tugthuuset fordi de staaer med den ene Foed i Graven og af Alderdom og Hunger ikke kan Arbeyde, eller opholde Livet med 2 a 3 s. om Dagen? Skal man dømme den opvoxende Ungdom, som maae ved Betlerie føde og med sammentygede Kjaker skiule sine udsultede og nøgne Forældre og Slægtninge, til Tugthuuset? Og skal der da ingen Forskiæl være paa Tyven eller Misdæderen, og paa den som Armod og Mangel paa Fattig-Anstalter gjør til Løsgjengere og Betlere?²⁸³

I august 1800 ble 27 personer forhørt på Christiania politikammer etter en *jagning* etter betlere. Politimester Fleischer var ambivalent til nøden han var vitne til og hvordan politiet skulle håndheve lovgivningen i praksis. I dette kapittelet vil jeg undersøke hvordan politiet i praksis forholdt seg til den gjeldende lovgivningen og de generelle reformideene i perioden. Med endringene i bruken av tukthuset fra 1789 manglet Christiania de institusjonene lovgivningen påla til oppdragelse og straff av betlere og løsgjengere. Mens hele 610 personer ble forhørt for betleri og løsgjengeri i Christiania i årene i 1790-1802 ble kun 72 dømt til tukthus. Hva var årsaken til arrestasjon i første omgang og hvordan kategoriserte politiet de arresterte? Og hvordan løste politi- og tukthusmyndighetene spørsmålet politimester Fleischer stilte i 1800 som ”det vigtige Spørgemaal: hvor man skal gjøre af dem?”.

4.1 Ordensmakt og daglig kontroll

Opplysningene om hver enkelt arrestert i jagningsforhøret fra 1800 er knappere enn mange av de andre forhørene i perioden. Om Dorthe Olsdatter står det kun ”er gift og har 4 smaae Børn, hvoraf hun bar det ene ved Brystet, boer paa Grønland; hendes Mand Jaen Andersen ernærer sig saa godt med Arbeyde paa Tomterne; har intet af Fattig Cassen, Tilhører Aggers Meenighed.” Forhøret vitner om knapphet og nød for både fattighjelpsmottakere, gamle husmannsfolk og arbeidende familier. 19 av de 27 var i alderen 60-90 år og flere av de yngre var på fattigstuen, syke eller forsørgere av mange barn. Personene må ha gjort inntrykk på politimester Fleischer, for kjennelsen var uvanlig lang og engasjert. Han diskuterte eksplisitt deres nød, samt problemene med å dømme dem. Svaret på spørsmålet han stilte, om hvor man skulle gjøre av dem, vitner om problemene med å kategorisere *lovbryterne* betlere og løsgjengere, i tråd med *både* eksisterende lovgivning og reformperiodens uttalte ideer.

²⁸³ Christiania politikammer 09.08.1800.

Politimesterens utøvelse av lovens bestemmelser ble utfordret av barmhjertighet for de fattige, som han mente sto med en fot i graven, og som ikke kunne arbeide enten på grunn av alderdom eller sult. I tråd med kritikken av tukthusets sammenblanding av ulike typer lovbrøttere spurte han også om det ikke skulle være forskjell på tyver og ugjerningsmenn, og de som på grunn av fattigdom ble tvunget til tigging og løsgjengeri. Fleischer mente at utilstrekkelig fattigstøtte, bestående av et par skilling om dagen, økte antallet betlere, og gjorde det vanskelig for politiet å håndheve tukthusanordningen:

Der er ingen Tvivl om, det denne Dags Jagning Forretning ogsaa udviser, at her er alt for mange Betlere i Byen. Naar Øvrigheden paa Landet og Qvartermesterne holde sej Tugthuus Anordningen af 2den Decbr. 1741 effterrettelig, og naar Fattig Commissionerne tillige toeg i Betragtning Menneskets Trang til Mad og Drikke, samt de Kostbare Tider man lever /:, og deraf s. Byens Biedrag til de Fattige er betydelig :/ gjorde den rimelige slutning at 2 a 3 s. daglig for en Almisse-Lem, som undertiden sidder med Kone og Børn, ikke kan forslaae til Livets Ophold; Saa maatte Betleriet tage af istæden for det tager til, som det nu gjør. Alle Politiets Bestræbelser ere frugtesløse al den Stund hine Mangler og Feyl ikke afhielpes. Politiet allene, heder det i daglig Tale, skal hemme Betlerie,²⁸⁴

Politimesterens medrivende, men også ambivalente kjennelse representerer således godt samtidige myndigheters syn på fattigdommen, der skillet mellom verdige og uverdige fattige ble forskjøvet til skillet mellom de onde forherdede forbryterne og de som fortsatt kunne oppdras til det gode. Han konkluderte kjennelsen med ”Som en Følge af disse Sandheder og Grundsætninger er adskillige af de i Dag paagrebne Betlere strax løsladte”. Politimesteren mente dermed at de arresterte i denne jagningen ikke kunne straffes med tukthus, men alle kom allikevel ikke ustraffet fra forhøret. Åtte personer, inkludert Dorthe Olsdatter fra Grønland, ble transportert til lensmann Knoph i Aker ”for derfra at henbringes hver til sit sted i Bøygden”. En ung kvinne, ”Antonette Peersdatter vil man forsøge paa at faae til Arbeyde paa et Spinderie”, altså en av de frivillige arbeidsanstaltene. Mest interessant er allikevel at sju av de tiggende fattiglemmene ble, etter henvisning til tukthusanordningens bestemmelser, straffet med trekk i fattigstøtten – en fjerdedel av ukentlig almisse, til tross for politimesterens beskrivelse av deres nød. Riktignok forsikret Fleischer om at ”dog skal Forhøret tilligemed Kjendelsen sendes til Stiftet med Forestilling, at en og anden almisse-Lem maae erholde meere af Fattig Cassen”. Men politimesterens ønske om økt fattigstøtte ser ikke ut til å ha ført til ukentlige tillegg eller endret de arrestertes livssituasjon, for i en jagning i desember samme år ble tre av de tidligere straffede fattiglemmene arrestert igjen sammen med en av de andre løslatte gamle kvinnene.²⁸⁵

²⁸⁴ Christiania politikammer 09.08.1800.

²⁸⁵ Christiania politikammer 13.12.1800.

4.1.1 Politiets myndighet

Politiets rolle var å holde ro og orden og politisakene var alt som ”angikk samfunnsorden, ordnede borgerlige forhold og det meste av det som angikk den økonomiske og sosiale lovgivning”.²⁸⁶

Politimesteren i Christiania skulle ifølge politianordningen av 1745 iverksette de tiltakene som tukthusanordningen krevde for å anholde og straffe betlere og løsgjengere og ha

Tilsyn med Betlere og Løsgjængere i Byen, og at intet mod Tugthus-Anordningen forøves; og hvilke Betlere paa Gaden eller i Husene findes at tigge [...] dem skal han, efter foregaaende Conference med Politie-Retten, levere til Tugthuset eller andre Manufacturer og Haandværker, ligesom de ere beqvemme til, hvor de paa visse Aar skal arbeide.²⁸⁷

Politimesteren hadde domsmyndighet i saker som omhandlet tiggings og løsgjengeri, sammen med saker som orden, nærings- og tjenestetvister.²⁸⁸ Politikammerretten ble konstituert på politimesterens eller politibetjentenes værelser på Rådstuen. Her kunne politimesteren idømme både bøter og tukthusstraff, mens straffens lengde skulle fastsettes av tukthusdireksjonen.²⁸⁹

Saksgangen i løsgjengeri- og betlerisakene var summarisk, men dommer i politikammerretten kunne ankes til politiretten, en høyere rettsinstans som dømte i nærings- og ordenssaker.²⁹⁰ Større saker krevde domsavsigelse i politiretten, men ankemuligheten til den overordnede rettsinstansen var begrenset. Tukthusanordningen slo fast at de anklagede ikke skulle ha forsvarer eller oppta retten med unødvendig anketid og at ”I disse Sager skal det ikke tillades Procuratorene at gaae i rette, paa det at Retten ei med unyttig Ophold og Vidløftighed skal vorde Opholdet”.²⁹¹ I løsgjengeri og betleriforhørene hadde dermed politimesteren stor formell myndighet. Som jeg har vist i kapittel 3 ble de fleste arresterte løslatt eller hjemtransportert selv om det ikke alltid ble beskrevet eksplisitt. De fleste sakene ble oversendt til og endelig avgjort av stiftsdireksjonen, og i perioden 1790-1802 ble det avsagt få kjennelser eller beslutninger på politikammeret. Da de fleste tukthusdommene allikevel ble avsagt i politikammerretten handlet politimesteren trolig i samsvar med stiftets vurderinger.

I årene 1790-1802 var det tre ulike politimestre i Christiania samt flere konstituerte politimestre ved politimesterens fravær. De ulike personenes synspunkter ser ut til å ha hatt stor innvirkning på tiltakene politiet iverksatte mot løsgjengere og tiggere. Andreas Bull var politimester

²⁸⁶ Fartein Valen-Senstad. *For lov og rett i 200 år. Oslo Politis Historie*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1953 s. 18; Politianordningen av 1745.

²⁸⁷ Politianordningen av 1745, IV. Om Fremmede og Løsgjængere, § 3

²⁸⁸ Politianordningen av 1745.

²⁸⁹ Bøtene kunne være opp til 3-4 lodd sølv, dvs 1,5 – 2 riksdaler. Steinar Imsen og Harald Winge (1999). *Norsk Historisk Leksikon*, søkeord: Lodd, politi; Tukthusanordningen av 1741, Cap. III. § 14.

²⁹⁰ Christiania politirett besto av stiftamtmanden, kommandanten på Akershus, magistratspresidenten og en av byens 12 eligerte menn. Politimesteren deltok uten voteringsrett. Ofte møtte to-tre, unntaksvis en. SAO, Lest på: http://www.arkivverket.no/fk/classes/fk_arkivskaper.php?ft=1&qc=48ed00be2b1bc0bf30b7131c097c5731&arkivskaperid=4283.

²⁹¹ Tukthusanordningen av 1741, Cap. III, § 14.

i årene 1790-96 og angrep laugenes privilegier til å drive håndverk som en årsak til både arbeidsløshet og fattigdom. Hans liberale idé om fattigdommens årsaker ble hardnakket imøtegått av Skomakerlauget som ønsket fortsatt privilegiebeskyttelse, med blant annet argument om laugenes omsorg for fattige medlemmer.²⁹² I 1796 ble imidlertid bakerlauget opphevet av politiretten. Hadde Bulls liberale syn på næringsreguleringene innvirkning på synet på de arresterte for betleri og løsgjengeri? Det ble i årene han var politimester arrestert få personer, men de målrettede arrestasjonene av tjenesteløse unge kvinner vitner om at hans liberale motstand mot laugene ikke nødvendigvis hadde konsekvenser for synet på tjenestetvang. Paul Holmsen hevder at den etterfølgende politimesteren Baltazar Sechmann Fleischers periode 1797-1802 hadde færre saker enn tidligere, noe som skyldtes at reglene var blitt innøvde i befolkningen og at det ikke ble utøvet samme strenghet i overholdelse av loven som tidligere.²⁹³ Min undersøkelse viser at det ikke gjaldt betleri- og løsgjengerisaker i forhold til årene da Bull var politimester. Under Bull var det få arrestasjoner, mens Fleischer gjennomførte omfattende arrestasjoner. Fleischer vektla at tukthusanordningen og tjenestelovgivningen skulle følges, og i årene 1797-1799 ble fattigfogdene og vekterne refset ”i Anledning at ingen af disse Persohner opfyldte sine Pligter”.²⁹⁴ Politimester Wulfsberg tok over politimesterembetet fra oktober 1802 og representerte en endring i politimetoder, med større vekt på etterforskning og undersøkelser.

Den daglige kontrollen over betlere og løsgjengere skulle ifølge tukthusanordningen i kjøpstedene holdes av så mange *stodderfogder* som det var behov for å ”holde Gaderne frie og ryddige for Indenbyes- og fremmede Betlere”.²⁹⁵ På landet skulle *bygdevektere* ”af Uberygtet Opførsel” bli lønnet av fattigkassa.²⁹⁶ Christianias ordens- og vaktjeneste besto i perioden jeg har undersøkt av et lønnet vekterkorps under vaktmester Michelsen. Fartein Valen Sendstad skriver at vekterlønnen var så dårlig at den ikke var mer enn ”et hakk eller to bedre enn fattigunderstøttelse” og vekterne besto derfor av ”avfoldige oldinger, folk som midlertidig trengte arbeid, eller av arbeidsfolk som ikke fikk den vanlig fortjenesten til å strekke til”.²⁹⁷ Til tross for vektermerket morgenstjernen – en stokk med en piggete kule i enden - var vekterne dermed ikke langt fra de fattige selv.²⁹⁸ Det understrekes av forhør av den tidligere gevorbne soldaten og nattvekter i

²⁹² Debatt i Norske Intelligent-Sedler i 1793. Bull, A. ”Om Haandverkerne i Christiania”, i *Norsk Topografisk årbok*, Tredie Hefte, Christiania: Jens Orbek Berg, 1793; Skomakerlauget i Christiania. ”Nogle Tanker i Anledning det af S.T. Hr. A. Bull i tredie Hefte af den Topographiske Journal for Norge: Om Haandverkerne i Christiania”, Tillegg til Norske Intelligent-Sedler, 1793, nr. 19.

²⁹³ Paul Holmsen: Kristiania politis historie 1624-1884, 1884 s. 113.

²⁹⁴ Christiania politikammer 11.12.1797, 15 A.

²⁹⁵ Tukthusanordningen av 1741, Cap. VI. § 10.

²⁹⁶ Tukthusanordningen av 1741, Cap. VI. § 10.

²⁹⁷ Valen-Senstad, 1953 s. 16f.

²⁹⁸ Fleischer satte opp vekterlønnen med 2 mark i sin periode. Holmsen, 1884 s. 99. I 1801 var det i Christiania lønnet 20 gatevektere som mottok 36 rdlr hver årlig, vaktmester som mottok 80 rdlr, 2 tårnvektere om dagen og to om natta

Christiania i 15 år, Paul Torstensen og hans familie. Han var fattiglem på Hammersborg fattighus med kona Grisille Haagensdatter. Begge ble arrestert gjentatte ganger for betleri i perioden 1796-1799.²⁹⁹ I tillegg ble datteren Marthe Maria Paulsdatter arrestert tre ganger for løsgjengeri, og ble dømt til tukthus i 1802 for å oppholde seg på et beryktet hus, sannsynligvis som prostituert.³⁰⁰ Stodderfogdene ble i Christiania omtalt som *fattigfogder*. Deres status var enda lavere enn vekterne, og Valen-Sendstad omtaler dem som ”en slags privilegerte løsgjengere som skulle vokte på sine egne, føre dem ut av byen eller bygda”, noe som gjorde at fattigfogdene til dels ble regnet for å være ”uærlige”.³⁰¹

4.1.2 Klager over ”Bætlere og Svin i mængde”

I desember 1797 klaget Fleischer både til politiretten og magistraten om at politivekterne og fattigfogdene ikke gjorde jobben sin til tross for at de ”som bekjendt lovet Byen at drage Omsorg for, at de skulle gjøre Nytte for sine Penge”. Vekterne og fogdene fikk ”en Passelig mulct for deres Skjødesløshed”.³⁰² Politimesterens misnøye med vekterne og fattigfogdene belyser interessante trekk ved politiets praksis ovenfor fattige i offentligheten da det her ble slått fast at de gjeldende lovene skulle håndheves til tross for institusjonelle mangler og nye ideer. I mars 1798 ble dagvekterne og fattigfogdene igjen innkalt på politikammeret, hvor de to dagvekterne Jørgen Kieldsen og Lars Olsen, samt Lars Asbiørnsen, en av de to fattigfogdene møtte.³⁰³ Nå ble de trukket i lønn for sin likegyldighet, noe de tilsynelatende selv bekreftet i forhøret: ”De bleve enkyndigede hva som oven der er anført til Grund for Indkaldelsen, hvilket de svarede at saa Lenge som ingen Klaget over dem kunde de gjerne være saa dovne som de ville”. De to politibetjentene som var til stede kunne bekrefte uordenen i byen og forklarte ”at her paa Gaderne var baade Bætlere og Svin i mængde, at de offte have tiltalt Dagvægterne for deres Lunkenhed og Ligegyldighed, men at dette aldeles ikke har frugtet, da de med deres Vidende eller Skjøn Slet ingen Nytte gjør.”³⁰⁴ I april året etter 1799 ble fattigfogdene og politivekterne for tredje gang forhørt av politimester Fleischer, som

som fikk 30 rdlr hver, 2 politivektere som hadde 42 rdlr, 1 slutter med 16 rdlr i årlig lønn. Til sammenlikning hadde By- og rådstueskriveren 251 rdlr årlig og nattmannen 12 rdlr. Sprauten, 1992 s. 355. Fattigfogdene var ikke på byens lønningsliste, men ble lønnet gjennom fattigvesenet.

²⁹⁹ Christiania politikammer, Paul Torstensen: 07.10.1797, 17.02.1798 (dømt til vann og brød). Oppgitt også at han ble dømt til vann og brød 16.12.1797 men forhøret er ikke registrert i politikammerprotokollen. Grisille Haagensdatter: 09.12.1796 (ledsager for blind), 24.11.1798.

³⁰⁰ Christiania politikammer, 17.09.1800 (løsgjengeri), 27.07.1801 (løs og ledig, tyveri og uordentlighet), 14.09.1802 (løsgjengeri, løsaktighet, beryktet hus). Hun hadde tjent i sju år til hun var 22, men var uten attester og uten fast tjeneste fra 1800.

³⁰¹ Valen-Sendstad, 1953 s. 57.

³⁰² Christiania politikammer 11.12.1797, 15 A.

³⁰³ Christiania politikammer 20. 03.1798, folie 28 A og B.

³⁰⁴ Christiania politikammer 20. 03.1798, folie 28 A og B, møte med fattigfogdene og dagvekterne.

”havde bragt i Erfaring at hværken Fattig Fogderne eller Politie Vægterne nu i en lang Tid havde opfyldt hva som paalaa dem da baade betlere og Kreature gaae paa Gaden i Mængde”.³⁰⁵

Problemet slik politimesteren formulerte det, var vekternes og fattigfogdenes manglende innsats med å fjerne tiggere, samt kyr og griser, fra gatene. Beskrivelsen av vekternes og fattigfogdenes plikter belyser videre politiets rolle i fattigdomsspørsmålet: holde orden i byen og gatene ryddige. Tiggere, kyr fra Dælenga og smittefarlige griser ble dermed omtalt om hverandre og som del av samme problem. Etersom Christiania manglet institusjoner for å huse arresterte for betleri og løsgjengeri synes vekternes manglende innsats i tråd med tidas realiteter. Vekterne og fattigfogdenes manglende vilje til å arrestere mistenkte løsgjengere og betlere kan ha vært et uttrykk for reformperiodens generelle dilemma – en stor og synlig fattigdom uten institusjonelle løsninger, og ikke kun den latskapen de av politimesteren ble tillagt. Fleischer anerkjente også problemet med at straffeinstitusjonen manglet, men hevdet at det ikke måtte stå i veien for utførelsen av pliktene: ”Thi hvorvel Byen ikke her de fornødne Indretninger til at af hielpe den væsentlige mangel med betlerie saa faar dog alligevel Poletiet viise den Aarvogenhed som samme skylder Publicum”.³⁰⁶ For, til tross for manglende institusjoner til å huse betlere og løsgjengere, og nye ideer om fattigdommens årsaker – arbeidsløshet – var politiet i høyeste grad pålagt av stiftsmyndighetene å arrestere og forhøre mistenkelige personer, tiggere og løsgjengere. Hvordan løste politiet dette dilemmaet i praksis? Tukthuset hadde ikke plass til de mange anholdte for disse forseelsene, og ingen nye anstalter var bygget, om enn påtenkt. I 1799 hevdet imidlertid vekterne at de ”i Vinter har giort alt hva der stoed i deres Magt”, noe politimesteren mente ”for en deel var Sandhed” og besluttet derfor at de skulle få utbetalt gjenstående lønn fra året før.³⁰⁷

Politimesterens innkallelse av vekterne og fattigfogdene, med trekk i lønna og trusler om oppsigelse, ser også ut til å ha ført til et oppsving i betleriarrestasjoner i månedene etterpå. Samtidig var de stiftsbefalte jagningene på 1790-tallet beskjedne i omfang med mellom to og 11 arresterte, i hovedsak for løsgjengeri. Jagningene etter løsgjengere framstår som mer målrettet enn jagninger etter betlere og førte oftere til domfellelse. Først i september 1801 ble det gjennomført en omfattende jagning etter ”mangfoldige Betlere” som var ”befundne i Gaderne”.³⁰⁸ Da ble 60 personer arrestert, inkludert barn. Forhørene bærer preg av det store antallet arresterte på rådstuen og er svært kortfattede. Flere personer er kun beskrevet i vendinger som ”5 Qvinder fra Saugerne” og forhøret avsluttes med en oppsamling av ”15 gamle Krøblinge og usle Mennesker og endelig et lidet Barn som ingen vedkiendte sig og som alle blev formanede at fraholde sig alt Betlerie”. Til

³⁰⁵ Christiania politikammer 18.04.1799, folie 78 a, forhør av fattigfogdene og dagvekkerne.

³⁰⁶ Christiania politikammer 18.04.1799, folie 78 a.

³⁰⁷ Christiania politikammer 18.04.1799, folie 78 a.

³⁰⁸ Christiania politikammer 26. 09.1801.

tross for det store antallet arresterte, ble ingen av de arresterte i jagningen i 1801 satt inn på tukthuset. De fleste ble formanet om å skaffe seg tjeneste og ikke tigge uten å måtte vente straff, inkludert svært gamle, krøplinger og barn. Mange ble transportert til lensmannen i Aker. I motsetning til andre forhør på 1790-tallet skrev politiet ingen ting som tyder på at hensikten var å kartlegge behov for fattigstøtte. Hensikten med jagningen var dermed sannynligvis å true folk fra å tigge, ikke å kartlegge fattigdommen.

4.2 "de rette Midler til at hemme Betlerie her i Byen". Betleri- og løsgjengerisakenes utfall

Det er vanskelig at treffe de rette Midler til at hemme Betlerie her i Byen; man arbeider nok baade med Trudsler og Formaninger for at faae Betlende paagrebne og naar man da vel har faaet dem fat, saa spørges, hvor skal man gjøre af dem – Hensidde paa Vand og Brød frugter intet – Tugthussstraf er for haard til visse Tider, thi den [slet oftoes] ikke som den Skyldige derved eholde – og – nogen Anstalt til Forbædring ved Arbeidshuuse gives ej.³⁰⁹

Fleischer var den av politimestrene som mest eksplisitt diskuterte reformperiodens dilemmaer, særlig med hensyn til straff. I 1798, samme år som han klaget over at vekterne og fattigfogdene ikke arresterte nok betlere, reflekterte han over hvordan betleriet kunne hemmes. Samtidig slo han fast at de mulige straffene hadde begrenset effekt og offentlig arbeidstiltak manglet. Hvordan kategoriserte politimesterne de arresterte og hva avgjorde sakens utfall?

4.2.1 Løslatelse: Advarsel, hjemsendelse eller forestilling om fattigstøtte

Fattigfogden sagde at han vel i Dag antraf hende i Betlerie men har ikke seet hende forhen gaee omkring og betle. Hun lovede for Eftertiden at vilde søge sit Brød paa andre Maader hvorfor hun denne Gang blev løsladt af Arresten med den sedvanlige Advarsel som er det eeneste Middel man har saa længe der ikke sørges for andre Fattig Anstalter.³¹⁰

Marthe Chatarina var 35 år, født byen og bosatt i Vaterland. Hun ble etter et kort forhør i 1799 løslatt med den advarsel om å ikke la seg finne i byen i betleri. Fleischer mente at en slik advarsel var det eneste middelet mot betleri så lenge det ikke fantes tilstrekkelig med fattiganstalter. Mangelen på institusjonelle løsninger, både i form av straff og arbeid, og ikke minst et utilstrekkelig fattigvesen, preger sakene i politikammeret fra 1790-tallet og begynnelsen av 1800-tallet. Da politimesteren samtidig ivret for at loven skulle håndheves og politiet arrestere betlere og tiggere, framstår advarselen han ga ikke kun som et hjertesukk eller nødløsning. Til tross for at tukthusstraff var en reell trussel for de arresterte, underbygger Fleischers omtale av advarselen som det eneste middelet mot betleri at en stor del av forhørene hadde som mål å *kartlegge* og *advare*, ikke

³⁰⁹ Christiania politikammer 20. 03.1798, folie 28 B. Til tross for at han påpekte at byen manglet arbeidsanstalter, at tukthusstraff var en for hard straff og vann og brød en dårlig erstatning valgte Fleischer etter kjennelsen å dømme fattighjelpsmottakeren Anders Hansen på 85 fra Aker og 61 år gamle Jahn Olsen uten tilholdssted, begge gift, til vann og brød. Den skrøpelige enkemannen Abraham Engebretsen på 82 ble derimot løslatt.

³¹⁰ Christiania politikammer 13.07.1799, folie 96 b, 97 a, b, 98 a.

nødvendigvis å *straffe*. Selv om størstedelen av de arresterte ble løslatt, ble de også advart om å ikke betle mer og formanet om å ta arbeid eller oppføre seg skikkelig. Denne advarselen innebar at de ikke i egentlig forstand ble frikjent, selvom de tilsynelatende fikk forståelse for sin vanskelige livssituasjon. Det er tydelig ved gjentatte arrestasjoner. Det at de hadde brutt løftene som ble avlagt på politikammeret ble et argument for straff, selv om situasjonen var den samme som ved første forhør. I tillegg var hjemsendelse eller bortvisning en straff i seg selv for de som oppsøkte Christiania og forstedene for å livnære seg. Størstedelen av de arresterte hadde hjemstavn utenfor byen, og de ble transportert til lensmann Knoph i Aker, som holdt til på Grønland, og som skulle føre dem videre til hjemstedet, eller de ble løslatt mot løfte om å begi seg hjem til forstedene eller andre steder i Aker. Bodde de lenger unna ble de utdelt stiftets reisepass. Et hovedmål med betleri og løsgjengeriarrestasjonene ser ut til å ha vært å oppdage og bortvise fremmede personer.

4.2.2 ”et saadant Menneskelighedens Afskum”. Gjengangerne blant de tukthusdømte

Gjengangerne dominerer blant de dømte. De kan tyde på at myndighetenes inngripen ikke endret deres livssituasjon, men snarere forverret denne, eller at dommene representerte en utskillingsprosess av de myndighetene mente var spesielt forherdede. Blant de dømte dominerte løsgjengerianklagede unge kvinner. Deretter gjaldt de fleste dommene uorden og løsaktighet. Gjennomgående ble de betleridømte beskrevet som beryktede eller lidderlige. Både betleri- og løsgjengeriforhørene gir inntrykk av at selv om de dømte i første omgang ikke skilte seg ut fra andre forhørte som ikke ble dømt, så førte tukthusdom og opphold til en ytterligere marginalisering der livsløpet framstår som en nedadgående spiral.

Randi Margrethe Giertsdatter ble arrestert fem ganger i årene 1793-1798 og dømt fire ganger for fyll, betleri, løsgjengeri eller lidderlighet.³¹¹ Hun var blitt forlatt av mannen mange år tidligere, og barna forsørget seg selv. Hun ble dømt til tukthus første gang i 1793 for ”drikk og spetakelagtig Opførsel”, etter å ha blitt forfulgt av en folkemengde gjennom gatene. Hun ble vurdert som ”gandske arbeidsfør; men tillige ansees nøgen uden en gang at have de nødvendigste Klæder at skiule sig med”.³¹² Flere menn og kvinner som ble arrestert for fyll ble plaget av folkemengder og forårsaket dermed i myndighetenes øyne *uorden* og *opptøyer*. Fyll ble symbolet på selvforskyldt fattigdom og omtalen av Randi vitner om en marginalisert person:

Arestantinden var en af de værste Omløbende forefindende Bætlere, da hun altid gelejdede sit Bæterie med en utilladelig Støjen og en uforstannet Mund, som igien havde sin Aarsag i en nesten bestandig Drukkenkab; saaledes brugte hun ogsaa, at gjøre adskillig qvalm i Kramboderne offentlig paa Gaderne der igien medførte den Uorden og mod Politiet stadens Skikk at Gadedrengene forsamlede sig om hende for at gjøre Spectakkel med et saadant Menneskelighedens Afskum.³¹³

³¹¹ Christiania politikammer 25.11.1794, folie 305A og B.

³¹² Christiania politikammer 21.11. 1793, folie 257A; Tukthusets fangeprotokoll 08.12.1793, s. 235, nr 4632.

³¹³ Christiania politikammer 13.01.1797, folie 371 A og B. vaktmester Michelsen og fattigfogdene.

I 1798 ble hun arrestert for tiggning og fyll da hun hadde fått noen synåler i en krambod.³¹⁴ Randi Giertsdatter nektet begge deler og framhevet at hun livnærte seg med småsalg på landet. Da hun ble arrestert så politimesteren fra vinduet at hun oppførte seg ”i sine Ord og Utladelser saaledes: at Administrator kunde kysse hende i R.” Politibetjentene og vekterne bragte hende ned at til Raadstuen hvor blev forfulgte af Smaadrænge som hun fremviste sin R. og meere.”

Politimesteren vurderte allikevel ”at siden man ikke finder af Randi Giertsdatter i Gaar betlende eller gjort nogen Støy paa Gaderne, saa kan hun for denne Gang løslades af Arresten, med Paalæg at begive sig strax udaf Byen og ej her mer at lade sig finde.” Det er en uvanlig kjennelse, da politiet ellers slo hardt ned på uorden og motvillighet. Randi Giertsdatter ble allikevel arrestert igjen før det var gått et halvt år.³¹⁵ Hun innrømmet nå at hun hadde ”en stor Attraa til Brænde viins drikk naar hun samme paa en eller anden Maade kunde faae”. Fylla framstår nå som ren alkoholisme og Fleischer mente forsøk på forbedring hadde vært nyttesløse:

Der kan vel ikke hende den nøgne og til umandelig Drikk henfaldene Qvinde Randi Giertsdatter noget mer velfærdigt og billig, end at hun kommer paa et Sted hvor hun erholder Livets ophold og Klæder til at skjule sin Crop. Og da man nu hertil har ingen anden offentl: Stiftelse end T:h: saa dette bliver Stædet. At sende hende tilbage til sit Fødestæd det har man forsøgt uden Virkning – forgiæves ville det ogsaa være denne Gang at forsøge derpaa – Hun har desuden været paa Tugth. 3de Gange forhen – der paaheftes hende altsaa ingen macula som hun forhen ved sit bedrøvelige Liv og Levnet selv har paa draget sig, der da ogsaa er Casus denne Gang.”³¹⁶

Fleischer argumenterte med at tukthuset for Randi Giertsdatter vil være til hennes fordel da det ikke fantes andre offentlig stiftelser som kunne gi henne mat og klær. Hun ble arrestert for fyll og uorden, men dømt for tiggning i tukthusretten da hun i forhør innrømmet at hun hadde bedt om almisse.³¹⁷ Denne gangen ble hun på tukthuset i to år.

4.2.3 Vann og brød – et alternativ til tukthus i perioden?

Vann og brød ble benyttet av politimester Fleischer som en erstatning for annen straff i betlerisakene og løsgjengerisakene. Johannes Helgesen ble arrestert seks ganger for betleri mellom 1793 og 1798 og dømt til vann og brød tre av gangene. Han var arbeidsufør etter en arbeidsulykke i 1791 da han som 55-åring ramlet ned fra en bordstabel på kammerherre Ankers bordtomt og skadet skulder og hofte som ble så ”sunderslagen og Lemlæstret, at han siden den tid ikke har kundet fortjene sig noget til Livs Ophold”. Han var derfor på Hammersborg fattighus, men ble i 1793 arrestert for tiggning fordi fattigpengene på 12 skilling var ”saa ganske utilstrækkelig til Underholdning, saa har han været nødtvungen at søge ved Bætlerie at opnaae saa meget som kan

³¹⁴ Christiania politikammer 26. 04.1798, folie 32 A og B.

³¹⁵ Christiania politikammer 11. 10.1798, folie 47 a, b, 48 a. Politiet leste her hennes forklaring av 26.04.1798, men jeg kan ikke finne den i forhørsprotokollen.

³¹⁶ Christiania politikammer 16. 10.1798, Kjennelse 48 a.

³¹⁷ Christiania politikammer 11. 10.1798, folie 47 a, b og 16. 10.1798, Kjennelse, folie 48 A. Tukthusprotokoll 1775-1809 13.10.1798, s. 331, 5072. Dømt i tukthusretten.

være nødvendig for at han ikke skulle omkomme af Hunger”.³¹⁸ Politiet lovet at de skulle for Johannes Helgesen og flere andre ”paa vedbørlige Steder skal gjøre Forestilling om at deres tilstand maate blive forbedret“. Da Johannes Helgesen ble arrestert igen i 1796, var den ukentlige støtten økt til 16 ss, så politiets forespørsler kan ha hatt betydning. Han ble omtalt som ”Krøbling og Fattig stue Læm” og nektet for å ha tigget, men hevdet at skulle kjøpe sild.³¹⁹ Politivekterne Amund Andersen og Niels Hansen hadde heller ikke sett ham betle, men ”da de Kjende ham som en der dagl. Befinder sig paa Gaden, ja endog seet ham Bætle, troede de saa meget vissere at have Erinde i Dag paa Gaden ej havde hensigt til andet”.

I februar 1797 ble Johannes igjen arrestert i en jagning for å ha mottatt almisse fra presten Bødtker, Norman Brantzeg, Smith og Jacob Nielsen hver ga ham 2 skilling ukentlig og fattigfogden hadde ikke sett ham andre steder enn hos dem.³²⁰ Han ble løslatt med ”alvorlige Paaleg og Advarsler”, men arrestert allerede oktober samme år, i en ny jagning. Fattigfogdene ga nå ”denne det Vidnesbyrd at han var een af de værste Tiggere i Byen”.³²¹ Han ble dømt til to dager vann og brød og ”for Efftertiden entholder sig fra alt Tiggerie her i Byen”.³²² Straffen skremte allikevel ikke Johannes Helgesen tilstrekkelig til at han sluttet å betle. Han ble arrestert igjen i 1798 og igjen dømt til vann og brød, denne gang i fire dager for ”om muelig at kunde hemme dette hans Bætlerie”.³²³ Tonen var betydelig endret fra første avhør i 1793 der politimesteren selv skulle undersøke om det var mulig å høyne fattighjelpen hans. Samtidig hadde ikke Johannes Helgesens situasjon endret seg betydelig. I alle årene var han arbeidsufør på grunn av en arbeidsulykke sju år før. Vann og brød ble dermed virkningsløs som avskrekkende straff for Johannes Helgesen. Seinere i februar 1798 ble han arrestert igjen og tilsto at han hadde betlet og at ”hans Erinde var at gaae til Hr Kamrherre med en P:M: som han nu fremleverede, men han blev antruffet forinden han kom saa langt”.³²⁴ Han ble for andre gang samme måned dømt til å ”hensettes i Cachottet paa Vand og Brød i 4re Dage”. Vann og brød kunne være en hard straff, og belastningen på en gammel mann må ikke undervurderes.³²⁵

³¹⁸ Christiania politikammer 20.7.1793, folie 240B.

³¹⁹ Christiania politikammer 07.05.1796, folie 342 A og B og 343A og B.

³²⁰ Christiania politikammer 04.02.1797, folie 374 A og B.

³²¹ Christiania politikammer 04.02.1797, s. 374 A og B og 07.10.1797, folie 7 B.

³²² Christiania Politikammer 07.10.1797, folie: 7 B. Jeg kan ikke se at Johannes Helgesen ble trukket i fattigstøtten før han ble satt på vann og brød, slik tukthusanordningen tilsa og i forhold til lovens 14 dager på vann og brød for tredje gangs betleri for fattighjelpsmottaker ble han kun dømt til to døgn.

³²³ Christiania politikammer 02.02.1798, folie 23 b, 24 a

³²⁴ Christiania politikammer 19.02.1798, folie 24 b og 25 a. Sannsynligvis den samme Johannes Helgesen, men ble først omtalt som Johannes Nielsen, så Johannes Helgesen. Ifølge politiet ga han samme forklaring 16.12.1797 og 16.02.1798, men verken Johannes Helgesen eller Johannes Nielsen ble registrert disse dagene.

³²⁵ Birgit Petersson hevder at flere døde av belastningen vann og brød innebar, og at den svenske straffeloven i 1864 derfor reduserte det øvre antall dager fra 28 til 20. Birgit Petersson, ”*Den farliga underklassen*”. *Studier i fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige*. Stockholm: Almqvist&Wiksell International. 1983, s. 170. I den norske kriminalloven av 1842 ble det slått fast at maks lengde på vann og brød-straff var 30 dager og ved mer enn fem dager skulle den dømte

Hvorfor var Johannes Helgesen en av få som gjentatte ganger ble straffet med vann og brød? I motsetning til mange andre gjengangere ble han ikke omtalt med moralske karakteristikk, som full eller uordentlig. Han framstår som en ufør eldre mann som selv hevdet at han ville dø av sult om han ikke fikk inntekter utover fattigstøtten. Fattigmyndighetene anså ham som verdig nok til at han fikk opphold på et fattighus og en ukentlig pengestøtte og han oppga at han mottok ukentlig støtte fra flere av byens borgere, samtidig ble han straffeforfulgt i større grad enn politiets vanlige praksis skulle tilsi. Siste gang Johannes Helgesen ble arrestert var han på veg til sin tidligere arbeidsgiver kammerherre Anker, sannsynligvis for å be om hjelp, sju år etter arbeidsulykken som gjorde ham arbeidsufør. Muligens var han for selvbevisst og lite ydmyk i politiets øyne og dermed dømt for sitt pågående betleri.

4.3 Tigging og de fattige i det offentlige rom

Betleri kan synes enkel å forklare som synonym til tigging slik jeg har definert det i kapittel tre, men hva innebar egentlig det å bli anklaget for forseelsen å be om almisse? I tukthusanordningen beskrives betleri med at ”ingen Ung eller Gammel, Indfødt eller Fremmed, maa betle, paa Gader og Torve, ved Kirker og paa Markeder, ved Huse, Døre og Kramboder; ei heller maa Nogen om Aftenen lade sig finde for Folks Døre med Sang eller Spil, for at søge Almisse”.³²⁶ Det gjaldt også fattigunderstøttede.³²⁷ På landet var det forbudt for husmannsfolk å ”trygle Sædkorn” og for unge ektefolk var det forbudt å ”betle til Bøling eller huusholdning”.³²⁸ I tillegg måtte ingen prest ”recommendere Trygle-Breve med sin Paaskrift til Sognefolkene”.³²⁹ Aktiv søking etter almisse, i form av ulike forespørsler, musikk og brev regnes i forordningen som betleri. I de fleste forhørene på politikammeret spesifiseres ikke betleriet, og beskrivelser av fiolinspill, sang eller ombæring av supplikker og tiggerbrev var unntak fra regelen.³³⁰ Ved et tilfelle skilles det i forhør mellom betleri og sang med ”de ernærede sig den eene ved at Betle og den tvænde Synge for Folk, hvorfor hd og kaldes Synger Ole”.³³¹ Det er allikevel ingen ting som tyder på at politiet aksepterte slik sang i større grad enn rent betleri. Ifølge en vekterinstruks fra København fra 1789 beskrives inngående hva som kunne regnes som betleri:

ha pauser i straffen. Hver dag på vann og brød ble regnet som åtte dager i arrest eller fire dager i ordinært fengsel. ”Lov angaaende Forbrydelser af 20de August 1842”, Kristiania 1874, § 15-28. Lest på: <http://www.hist.uib.no/krim/1874/>

³²⁶ Tukthusanordningen av 1741, Cap. VI. § 1.

³²⁷ Tukthusanordningen av 1741, Cap. VI. § 3.

³²⁸ Tukthusanordningen av 1741, Cap. VI. §5 og § 6.

³²⁹ Tukthusanordningen av 1741, Cap. VI. § 7.

³³⁰ Christiania politikammer, for eksempel 18.02.1797 Carl Friderich Cederstorm skrev på vegger etter almisse da han var stum etter å ha sett en henrettelse og ble forhørt skriftlig; 20.12.1797 Karen Nielsdatter, ”Saakaldet Tigger Brev” for den syke parykkmakeren Schionem; 06.01.1801 Ole Olsen og kona tippet med supplikk; 26.09.1801 Morten Engebretsen fiolinspill.

³³¹ Christiania politikammer 23.04.1792, 139 b og 140 a.

For Betlere ansees de, som paa Gader, Torve, Huse, Døre eller andensteds, enten ved Ord eller Gebærder, bede om eller modtage Almisse, synge eller spille for Døre eller andensteds, samt stedse opholde sig paa visse Steder, eller for Forbiegaaende fremvise deres Bræk og enten virkelige eller forstilte Skade.³³²

Som i tukthusanordningen anses som betleri det å be om almisse eller spille musikk, men i den københavnske vekterinstruksen spesifiseres dette videre til også å *motta*, uavhengig om personen aktivt hadde *bedt* om almisse. Tukthusanordningen nevner ikke skade i generelle vendinger slik den danske forordningen gjør. Min undersøkelse viser at kun i ett av de 610 forhørene fortalte ei kvinne at hun viste fram sine skadede kroppsdeler for å vekke medlidenhet. 36 år gamle Cathrine Johannesdatter ble arrestert etter at stiftamtman og kammerherre Kaas hadde bedt politiet om det. Hun bodde på Hammersborg fattighus hvor hun hadde 20 skilling ukentlig, men

Arbeyde sagde hun ikke at kunde forette formedelst et Tilfælde i den eene Foed, som forvoldede at hun maae betjene sig af Krykker, og da ovenmeldte 20 s. ugentlig ikke ere tilstrækkelig for hende til Livets Ophold, saa er det at hun nogle Gange har forføiet sig til Byen for, ved at fremvise sit Syge Been, at opvække Medlidenhed, og hun kan ikke nægte at hun med samme leylighed har betlet.³³³

Hun ba i forhøret om at ”hun maatte blive henlagt paa en af Byens Sygehuuse for at blive Cureret, da hun, om saadant lykkes, forsikkrede ikke offtere at skal lade sig findes i Betlerie”. Hva som skjedde med henne videre er ikke oppgitt, men hun ble ikke dømt til tukthus.

I tillegg til åpenbar tiggning, var en viktig årsak til arrestasjon de fattiges synlighet i byen. Vekterinstruksen fra København understrekte at det å stadig oppholde seg på visse steder ble regnet som betleri, noe som var en begrensning av de fattiges deltakelse i offentligheten. Noe slikt spesifiseres ikke i tukthusanordningen, men min undersøkelse viser at arrestasjonene i Christiania fungerte som en sterk begrensning av de fattiges tilstedeværelse i det offentlige rom og at det å være fattig eller skrøpelig i byens gater i seg selv kunne vekke mistanke om betleri. Særlig i de større jagningene ser det ut til at politiet og vekterne arresterte flere enn de som de hadde sett tigge. I mai 1796 ble 12 personer arrestert i en jagning omtalt som ”nogle i Dag paa Gaden av Politi-vægterne antrufne Betlere”, men de fleste nektet for at de hadde betlet.³³⁴ Flere av de arresterte hevdet at de hadde andre ærender eller var i byen for å motta fast almisse av noen av byens borgere, mens politiet mente at deres tilstedeværelse i byen måtte skyldes betleri. Forhørene belyser at arrestasjonene i stor grad dreide seg om regulering og kontroll av de fattige i det offentlige rom. Anne Henrichsdatter hevdet at ”Hendes Erinde i Dag paa Gaden var at sælge Karve Kaal, og ingenlunde at Bætle men i det hun standsede paa Gaden for at tale med en anden Kone blev hun av Pol. Vægterne anholt”.³³⁵ Hun bodde med ektemannen, arbeidsmann Ole Jensen, i leie hos

³³² ”Instrux (udstædt af politimesteren i Khavn) for Vægterne, som om Dagen skal patrøllere, for at paagribe omløbende Betlere” av 31. juli 1789, i Schou, 1797/1795-1850.

³³³ Christiania politikammer 05.05 1800, folie 175 b.

³³⁴ Christiania politikammer, 07.05.1796, folie 342 A og B og 343A og B. Langballe konstituert politimester.

³³⁵ Christiania politikammer, 07.05.1796, folie 342 A og B og 343A og B.

vertshusholder og høker Arne Grue på Vaterland. Vekterne innrømmet at de ikke hadde sett henne ”bede nogen om Almisse, men da de saae hende staae længe stille paa Gaden med en tom Kurv, formodede hendes hensigt var at Bætle, og at hun blot vendtete effter at de skulle gaae hende av Syne”. Anne Henrichsdatter hadde som gift kone tillatelse til å selge planter og frukt. Likevel vekket kurvsalget mistanke om at hun betlet.

Mistanke om betleri var dermed i flere tilfeller nok til å arrestere fattige, men i en sak i 1793 oppga fattigfogdene at de ventet til de grep den mistenkte ”i Giærningen”. 30 år gamle Marthe Danielsdatter ble innbrakt av fattigfogdene i 1793 fordi hun betlet i byen med et spedbarn på armen.³³⁶ Marthe innrømmet å ha betlet med barnet hun hadde fått med en soldat utenfor ekteskap siden oktober. Fattigfogdene forklarte at de hadde sett henne både i sommer og vinter med en kurv på den ene armen og barnet på den andre. Kurven mente de hun brukte for å ”Lægge Skiul paa at hun Bætle, men de har ikke villet paagribe hende førend de traf hende i Giærningen”. Mistanken var i denne saken ikke nok til at Marthe ble arrestert, til tross for at fattigfogdene hadde observert henne over tid. Det indikerer at de ville være sikre i sin påstand om betleri, men de kunne ha arrestert henne for løsgjengeri tidligere. Den konstituerte politimesteren Aarøe understreket at ”hun var Ung, frisk og arbeidsfør, og altsaa ikke kunde ansees paa nogen Maade at henhøre til dem som for sin egen Person kunde trænge til – eller behøve Almisse”. 30 år gamle Marthe hadde vært på tukthuset to ganger før for løsgjengeri, allerede første gang da hun var 12 år. Marthes hevdet at siden hun hadde sluppet ut fra tukthuset for seks år siden hadde hun ”søgt og havd Tieneste” de første fire årene, men hadde ”Lagt paa Sin egend Haand” de to siste årene. Politiets vurdering av henne som en som ikke hadde behov for understøttelse vitner om en rigid forståelse av verdig/uverdigg-skillen slik det ble slått fast i tukthusanordningen da de to årene uten tjeneste sammenfalt med hennes svangerskap, fødsel, barseltid og det nesten et år gamle barnets spedbarnsperiode. Tidligere tukthusopphold hadde dermed ifølge henne selv ikke hindret henne i å få fast tjeneste, men som ugift mor ser det ut til at det skjedde et drastisk skifte i hennes forsørgelsesmuligheter. Som aleneforsørger for et lite barn var det lite sannsynlig at hun kunne ha skaffet fast tjeneste, men politiet slo fast at hun burde arbeide. Hennes arbeidsløshet ble dermed forstått som uvillighet og latskap, noe som viser at politiet vurderte ugifte mødre som både arbeidspiktige og arbeidsføre. Hun ble allikevel dømt for tigging, og ikke løsgjengeri.

Politiet sendte saken videre til stiftet og åtte dager seinere ble Marthe innsatt på tukthuset etter stiftets ordre. Tukthuskommisjonen bestemte at hun skulle være på tukthuset i to år, en svært

³³⁶ Christiania politikammer 5.12.1793, folie 258B og 259A.

streng straff for forseelsen.³³⁷ Marthe ble dermed en av de få personene som ble dømt til tukthusarbeid i 1793. Dommen kan synes i utakt med gjeldende vurderinger av arbeidssituasjonen for kvinner. Aarøe vurderte hennes som arbeidsfør i forhøret, men domsavgjørelsen ble gjort av stiftsdireksjonen. Var årsaken til den strenge vurderingen at hun var ugift mor? Sønnen Daniel Olsen er ikke nevnt i tukthusprotokollen, noe som indikerer at straffen innebar at hun ble fratatt barnet hun hadde tigget for å forsørge.³³⁸ Det var Marthes handling og synlighet i gatebildet, nemlig å betle over tid med gjenkjennelige trekk som spedbarn og kurv, som førte til at hun ble arrestert. Men betleriet alene var ikke tilstrekkelig til å dømme henne da tukthusstraff for betleri i alle årene jeg har undersøkt var uvanlig. Hvorfor ble Marthe vurdert som så uverdigg at hun ble straffet med tukthusarbeid? Hun hadde vært på tukthuset flere ganger før, noe som i flere andre saker ble brukt mot de arresterte og førte til ytterligere straff. Et annet viktig aspekt kan være fattigfogdens påstand om at hun bevisst gikk i byen med en kurv for å skjule sitt egentlige ærende. Slik bevisst fordekning kan ha blitt brukt mot henne og vært med på å kriminalisere henne ytterligere. Det er påfallende fraværende i politiets vurdering av de få forsørgelsesmulighetene hun som tidligere tukthusdømt og ugift mor hadde. Da hun ikke var gift var selgekurven heller ingen lovlig mulighet til å forsørge seg og barnet. At fattigfogdene avventet arrestasjon til de var helt sikre på at hun betlet vitner om en målrettet arrestasjon, noe som indikerer at de ønsket henne dømt til tross for det lave antallet betleridømte. Den strenge straffen kan i tillegg forstås som at tukthusets funksjon i mindre grad var å oppdra de inndømte til tjenestevillighet, men straffe de som stiftamtmann Moltke i 1791 kalte *forherdede betlere*.³³⁹ Oppdragelseselementet var allikevel ikke helt fraværende på 1790-tallet. Da Marthe ble sluppet etter to år vurderte tukthuset at de hadde lyktes med arbeidsstraffen og bemerket at hun hadde ”opf. Sig upaaklagel”. Hva Marthe mente vet vi ikke, da hun ikke er registrert i videre forhør, men i 1801 satt hun sannynligvis arrestert igjen på rådhuset.³⁴⁰

4.4 Verdige og uverdige fattige – klare kategorier?

Ifølge tukthusanordningen var de ”rette Fattige” kun de som ”formedelst Alderdom og Skrøbelighed ei kan fortjene Føden”.³⁴¹ Men de var ikke verdige bare i form av sin tilstand, da tukthusanordningen understreket at ikke bare ”Stærke, friske og arbeidsføre Betlere” og ”Ledig- og Løsgængere” skulle dømmes til tukthus, men også de som i første omgang ble regnet som

³³⁷ Tukthusprotokoll 1775-1809 13.12.1793, s.235, Nr. 4635. I fangeprotokollen er det lagt til ”NB har vært her 3 gange før” som en korrigerende opplysning i forhør om at hun hadde vært på tukthuset to ganger.

³³⁸ Tukthuset anså det som et problem at mødre ble innsendt med barna da det hindret de dem i å arbeide. Slyngstad viser at mange barn i perioden 1741-63 ble satt til oppfostring. Slyngstad, 1994 s. 96.

³³⁹ Flakstad, 1967 s. 42.

³⁴⁰ Folketellinga av 1801, Christiania. Marthe Danielsdatter, 38 år gml, ugift og en av rådhusets ”Arrestandter”.

³⁴¹ Tukthusanordningen av 1741, Cap. II. § 3

rette Fattige om de ”forstikke sig og saaledes undgaae den almindelige Inqvisition”.³⁴² En stor del av de arresterte oppga enten vansker med å skaffe tjeneste eller lovlig arbeid eller at de var arbeidsuføre på grunn av skade, sykdom eller alderdom, og både med og uten fattigstøtte hadde de problemer med å forsørge seg. Hvordan forholdt politiet seg til både tukthusanordningens verdig- og uverdiggkriterier og reformperiodens nye ideer?

4.4.1 Alderdom og uførhet – ”her er nok af yngre og friske Betlere som de aldrig røre”

Hvis skrøpelige og syke skulle bli regnet som verdige fattige måtte de ikke bli tatt i tiggning eller forsøke å unndra seg myndighetenes kartlegging eller kontroll. Alderdomssvakhet var heller ingen selvsagt unnskyldning for politiet for å ikke arbeide. I september 1801 ble Niels Rasch, som var så gammel at han hadde tjent som soldat under tre konger, formanet av politiet ”ej at lade sig finde i Betlerie”.³⁴³ Ole Samuelsen på 72 ble forhørt etter ham og ble ”ligeledes formanet at gaae i Arbeide”, noe som tilsynelatende viser tilbake til at også den Rasch ble bedt om å forsørge seg selv. Men ikke alle gamle ble vurdert så strengt, og eldre var i hovedsak den gruppa som fikk mest forståelse på politikammeret. Etter at politimester Fleischer i mars 1798 anklaget vekterne og fattigfogdene for ikke å utføre sine plikter med å arrestere tiggere og løsgjengere, kom enkeltvise arrestasjoner de følgende månedene tett.³⁴⁴ I juni samme år arresterte politivekterne en ”Bætlerske”, Marthe Hansdatter, som var ”henved 100 Aar”.³⁴⁵ Hun hadde aldri mottatt noe av fattigkassa, men ”ernæret sig ved at sælge Blomster og Granbar, og derunder har det og skeet at hun er kommen til at bede en og anden om Almisse”. Politimesteren bestemte at hun kunne løslates og at ”Politivægterne hereffter tage sig noget nyttigere for, end at paagrivbe 100 Aars gamle og skrøbelige Menneske, da her er nok af yngre og friske Betlere som de aldrig røre”.³⁴⁶ Fleischer reagerte på at de hadde arrestert en så gammel person, ikke bare på grunn av hennes tilstand, men også prioriteringen å arrestere en skrøpelig person, samtidig som det fantes mange *arbeidsføre* tiggere. Fleischer forholdt seg dermed til et verdig/uverdigg skille som gikk på arbeidsførhet og de opprinnelige kriteriene for skillet, som *sykdom* og *alderdom*.

Unntaksvis viste politimesteren en aktiv rolle i forhold til at de arresterte ikke hadde rettmessig fattigstøtte. Enka etter en arbeider, Maria Larsdatter, bodde på fattighuset i Fjerdingen og mottok 12 skilling i uka.³⁴⁷ Hun oppga at hun var syk med ”Værk” og derfor ikke hadde kunnet arbeide på tre uker og ”vil næppe paa lang tiid herfra des formedeelst ved sine hænders gierninger

³⁴² Tukthusanordningen av 1741, Cap. I.

³⁴³ Christiania politikammer 26.09.1801. Henvisningen til konger antyder at han var rundt 80 år.

³⁴⁴ Christiania politikammer 20. 03.1798.

³⁴⁵ Christiania politikammer 04.06.1798, folie 35 B.

³⁴⁶ Christiania politikammer 04.06.1798, folie 35 B.

³⁴⁷ Christiania politikammer 06.02.1792, folie 115A og B.

kunde fortjene noget”. Hun hadde derfor betlet, men håpet at hun i stedet for å bli straffet kunne ”ueden Betleri at ernære Sig, og altsaa at hun maatte nyde ugentlig tillæg av Fattig Cassen”. Politiet mente hun var i en ”Beklagelig forfatning, hvilke ere hende meere til gienstand for Offentlig understøttelse en Straf, saa blev hun av Arresten løsladt med tilhold ikke oftere at indfinde Sig i Betleri, og det passerede at udsedes til Fattig-Commisionen”. Politiet understreket at hun trengte offentlig hjelp og hun ble dermed vurdert som verdig, til tross for at tukthusanordningen krevde straff også for syke og gamle som tagg.

4.4.2 ”skade alleene paa den Venstre haand” – var delvis ufør en ikke-kategori?

Polimester Fleischer ba vekterne i 1798 om å konsentrere seg om de yngre og friskere betlerne. I denne kategorien ble *delvis uføre* inkludert. Østen Nielsen ble arrestert gjentatte ganger og dømt til tukthus både for tiggning, løsgjengeri og tyveri. Selv hevdet han at han var ufør og ”Formeedelst een Vandskabt haand er han næsten uduelig til arbejde”, men politiet avviste dette og skrev i samme forhør ”Endelig andmærkede Mand at hd har skade alleene paa den Venstre haand og saaledes kunde andbringe til saadant arbejde hvortil udfordres alleene forstørste deelen den Høire Haand”. Tukthuset var ikke like overbevist om at han kunne arbeide. Da han i 1791 ble satt inn på tukthuset for første gang, dømt for lediggang, etter å ha ”bortgaaet fra den Mand hvor han var hensat som Lægslem” i Våler i Østfold, besluttet tukthuskommisjonen at han etter 13 dager skulle sendes tilbake ”som en Krøbling”.³⁴⁸ Tukthuset ville ikke ha arbeidskraft med ”kun en Haand”. Det framgår dermed et skille mellom tukthuset og domsmyndighetene i forståelsen av Østen Niensens arbeidsevne. Allikevel skulle han bli dømt gjentatte ganger.

Østen Nielsen var uten støtte fra det offentlige etter tukthusoppholdet for å ha rømt fra legd. Faren var død og mora levde ”i ydelig fattig Omstændigheder”.³⁴⁹ Da han ble arrestert for betleri i Christiania som 14-åring i 1792 hadde han allerede blitt arrestert i byen en gang før, men blitt sendt tilbake til hjemstedet. Han kom allikevel tilbake til Christiania for å tigge ”Da Nøden har Drevet ham dertil siden han i Waaler Sogn hvor hds hiemstæd er, ingen Klækkelig undersøtning siden han kom fra Tugthuset har erholdet”. Til tross for at det i tukthusprotokollen oppgis at han var ”Lam i den Eene Arm” ble han dømt for lediggang. I tukthusets fangeprotokoll er det oppgitt at han var innsatt med konfirmasjonsdom. Det indikerer at tukthuskommisjonen i større grad enn politiet mente at han var arbeidsufør og derfor ikke bare vektla arbeidsstraffen, men også opplæringen.³⁵⁰

³⁴⁸ Tukthusprotokoll 1775-1809 26.07.1791 s. 189, nr 4393. Christiania politikammer 12.04.1792, folie 137a, b.

³⁴⁹ Christiania politikammer 12.04.1792, folie 137a og b.

³⁵⁰ Tukthusprotokoll 1775-1809 30.04.1792, s. 207, nr 4481.

Han ble 17 måneder på tukthuset.³⁵¹ Arrestasjonen av Østen Nielsen fikk også konsekvenser for Amund Hansen som hadde huset den unge gutten, men forhøret av ham var et unntak, da svært få ble innkaldt til forhør for å huse fremmede tiggere eller løsgjengere.³⁵² Konfirmasjonen på tukthuset gjorde ikke Østen Nielsen i stand til å forsørge seg selv på lovlig vis, og i 1794 ble han igjen dømt, nå to år for tyveri og lediggang.³⁵³ I 1797 forsøkte han å unnsnippe fattigfogden Iver Tostensen som hadde sett ham tigge:

Foruden at han beviislig er en af de værste Tiggere Byen er belastet med, er han ogsaa særdeles gelægen til utilladelige Optøyer paa Gaderne: et Exempel herpaa er det som under nærværende Forhør er oplyst, at han nemlig, da Fattigfogden Iver Torstensen i Gaar var i Færd med at anholde ham, spendte denne overende og havde virkelig undløbet dersom Arne Grue ikke i det samme havde kommet til og grebet Personen.³⁵⁴

Østen Nielsen nektet for å ha dyttet fattigfogden overende for å unnsnippe pågripelse og heller ikke vognmann Arne Grue som hadde grepet inn hadde ikke sett om han dyttet fattigfogden. Et påfallende aspekt ved den iherdige arrestasjonen er at Østen Nielsen ble arrestert dagen etter at vekterne og fattigfogdene i politiforhør ble anklaget for å være ”årsaken til at Pol. Mæsteren ved alle sine Bestræbelser ikke kan opfylde sine Løffter”.³⁵⁵ Østen Nielsen ble nå betegnet som en av de verste tiggerne og fordi han motsatte seg arrestasjon i 1797 også ansett som tilbøyelig til *opptøyer*. Fleischer konkluderte med at ”Her er altsaa meer end Grund nok til saaledes at Kjende for Ret: Østen Nielsen bør hensikkes til Arbeid i Christiania Tugthuus i saa lang Tid som Directionen for Got befinde at fastsette”. Østen Nielsen ble dermed igjen dømt til to års tukthusarbeid for sitt betleri, løsgjengeri og motstand mot arrestasjon. Selv hevdet han at han ”ikke paa anden Maade end ved Betlerie at kunne ernære sig fordi han kun havde een Haand”, men nektet for å ha betlet da han ble arrestert. Flere arresterte innrømte tilsvarende at de betlet, men at de hadde et annet ærende enn tigging da de ble arrestert. Det bekrefter at fattige raskt ble mistenkeliggjort i offentligheten, også når de ikke betlet. Men det kan også forstås som en forklaringsstrategi, der de arresterte ønsket å forklare sin livssituasjon, men fryktet straff i større grad om de ble tatt i selve handlingen, slik tilfellet var med Marthe Danielsdatter.

Østen Nielsen ble i tukthusets fangeprotokoll i 1797 beskrevet inngående. Østen Nielsen ble satt inn på tukthuset med klær som nesten alle var ”Ruttne filler, og blev Bortkastet”.³⁵⁶ I tillegg til sin skadede arm hadde han et ”lidet og blegagtig” ansikt, noe som tyder på at han hadde fått den

³⁵¹ For betleri, løsgjengeri eller til endt konfirmasjon, beskrevet ulikt i dom, tukthusets fangeprotokoll og seinere politikammerforhør.

³⁵² Christiania politikammer 23.04.1792, folie 139 b og 140 a, Amund Hansen. Samme dag ble Jacob Hansen advart. Han hadde huset de betlerianklagede ungdommene Ole Olsen (Synger Ole) og Erich Evensen.

³⁵³ Tukthusprotokoll 1775-1809 04.10.1794, s. 252, nr 4709. Innsendt fra Våler.

³⁵⁴ Christiania politikammer 13.12.1797, folie 15 A og B.

³⁵⁵ Christiania politikammer 11.12.1797, folie 15 A.

³⁵⁶ Tukthusprotokoll 1796-1803 14.12.1797, s. 124.

karakteristiske ”Tugthuscoleur”.³⁵⁷ Moltke hevdet at de skadelige virkningene for de tukthusedømte var ”uforholds messig til Deres Forbrydelse”.³⁵⁸ Til tross for at de skadelige forholdene på tukthuset må ha ført til at mange dømte ble syke og arbeidsuføre, var disse følgene ikke tema i politiforhørene. I motsetning til forrige opphold da han hadde ”opf sig godt” rømte Østen Nielsen, nå 23 år, fra tukthuset. Kun etter noen få dager på frifot ble han ”Indbragt som deserteur, fra Bragnes”.³⁵⁹ Om rømningen førte til fysisk refselse i tukthuset ble ikke oppgitt, men rømningen fikk ingen konsekvenser for lengden på straffen. På toårsdagen etter at han ble dømt ble han løslatt og sendt til Våler med 24 skilling i reisepenger.³⁶⁰

Østen Nielsen var ulydig og rømte både fra legd og tukthuset, og motsatte seg arrestasjon. Han gjorde motstand mot politiets kategorisering av ham da han ikke nektet for at han betlet, men argumenterte med at han måtte fordi han var *arbeidsufør*. Selv om tukthuset ved et tilfelle påpekte at han var en krøpling og derfor sendte ham tilbake til Våler, førte ikke det til noen endring i synet på ham hos politiet. Det bekrefter at politiet forholdt seg til tukthusanordningens bestemmelser om at de som i utgangspunktet kunne tenkes å være verdige ikke måtte undra seg myndighetenes kontroll. I tillegg ser det ut til at politiets forståelse av kategoriene arbeidsfør eller arbeidsufør var absolutte og ikke ga rom for at delvis arbeidsuførhet kunne føre til total utestening av arbeidsmarkedet. Ikke i noen av forhørene ble Østen Nielsen omtalt som umoralsk på noe annet vis enn ulydig. Selv om han kunne bruke høyre arm, er det sannsynlig at han hadde få muligheter til å få fast tjeneste. Hans livssituasjon må dermed ha blitt svært begrenset av politiets vurdering av han som arbeidsfør slik tilfellet også var for den ugifte mora Marthe Danielsdatter eller fattighuslemmet Johannes Nielsen, som alle ble straffet for sin tigging.

4.4.3 Kvinner ”paa egen Haand” – Arbeidsløse eller ørkesløse?

Tukthusanordningen slo fast at ”det vorder Ingen tilladt, at hendrive deres Tid i Ørkesløshed, at sidde paa egen haand og lade sig leie i Dagetal, men de skal Alle forsyne sig efterdags med slig aarlig Tjeneste”.³⁶¹ Som jeg har vist i kapittel to anerkjente allikevel tukthusmyndighetene i Christiania arbeidsløshet som en mulig årsak til nød, og at det uten tilstrekkelige tilbud om arbeid var vanskelig å dømme folk til tukthus når de hevdet at de ikke fikk tjeneste. Hvordan forholdt politiet seg til dilemmaet om at særlig tidligere tukthusedømte unge kvinner var uten

³⁵⁷ Conradine Dunker, *Gamle Dage. Erindringer og tidsbilleder*, Gyldendalske Boghandel Nordisk forlag, 1909 s. 183. Dunker besøkte ofte tukthuset da hun var ung på 1700-tallet, nedskrevet i 1850-årene.

³⁵⁸ Det danske kanselliet, Pro Memoria fra Moltke 04. 08.1791 (under Buskerud).

³⁵⁹ Desertør forstås i denne sammenhengen som tukthusrømning. Tukthusprotokoll 1796-1803 02.11.1799. I Tukthusprotokoll 1775-1809 ble rømningen kun ført som ”utkom 27.10.1799 ”og ”blev igjen indbraget d. 2de Nov. s.a.”. Tukthusprotokoll 1775-1809 14.12.1797, s. 315, nr 5004.

³⁶⁰ Tukthusprotokoll 1796-1803 02.11.1799. Løslatt 14. desember 1799.

³⁶¹ Tukthusanordningen av 1741, Cap. I. 1)

næringsmuligheter? I juli 1791 forhørte politimester Bull fire unge kvinner arrestert i en jaging på Hammersborg, en av Christianias forsteder nord for byen.³⁶² Anne Maria Halvorsdatter, Ingeborg Christophersdatter, Inger Chatrine Nielsdatter og Marthe Jonasdatter var anklaget for løsgjengeri på grunn av mangel på fast tjeneste eller annet lovlig arbeid. I forhør forklarte to av kvinnene at de levde av å sanke og selge blomster og liknende fra marka, men slikt småsyssel ble regnet for ledighet da tjenestereskriptet slo fast at

Unge og Friske Qvindfolk, som kan tiene for deres Brød, maae ikke henligge ledige og uden Tieneste, ei heller maae de omgaae og sælge Frugter og deslige. Handler noget Qvindfolk, der er imellem 12 og 40 Aar, imod denne og 16 §, da skal hun straffes med nogen Tids Arbeide i Spindehuset.³⁶³

Om de ikke selv kunne skaffe seg tjeneste var de pliktige å melde seg hoe byens *festekoner* som formidlet tjeneste, mens sykelige kvinner, eller de som av en eller annen grunn hadde kommet ut av tjeneste, skulle melde seg hos en av byens fabrikk- og manufakturereprenører for å spinne til de igjen kunne ta fast tjeneste.³⁶⁴

Anne Maria Halvorsdatter, Ingeborg Christophersdatter og Inger Chatrine Nielsdatter hadde alle vært på tukthuset før, to eller tre ganger. Ingeborg var i tillegg blitt advart av politibetjentene flere ganger tidligere for at hun skulle holde seg fra "uordentligheter" og at hun var "bekiendt for een bedragerisk Qvinde". Inger Chatrine oppga at hun hadde vært "ulykkelig nok at faae et Børn" som nå var 29 uker gammelt og politibetjentene hevdet at hun losjerte hos en "uanstændig" person. De arrestertes moral ble slik undersøkt og vurdert i tillegg til den konkrete anklagen om løsgjengeri. Den fjerde kvinnen, Marthe Jonasdatter, hadde bodd ett år i Christiania og var forlovet med en steinbryter som hadde lovet å "fullbyrde" ekteskapet. Han var innkalt til forhøret, men møtte ikke. Marthe ble pålagt av politimesteren å oppfylle ekteskapet innen 14 dager, eller forlate byen hvis hun ikke skulle bli "tilkalt og andset som een Tugt Huus Lem". Hjemstavnsbestemmelsene ble dermed håndhevet strengt selv om Marthe var lovet ekteskap i byen.³⁶⁵ Marthe ble løslatt, men om hun var i stand til å fullføre ekteskapet så raskt som myndighetene påbød går ikke fram av forhørsprotokollen.

Saken mot tre av de fire, Anne Maria Halvorsdatter, Ingeborg Christophersdatter og Inger Chatrine Nielsdatter, ble sendt til politiretten, noe som var sjelden i årene 1790-1802. Men i 1791 ble flere saker med løsgjengerianklagede kvinner prøvet her. I politiretten forsvarte de tre kvinnene seg med at det hadde vært umulig for dem å få tjeneste ettersom de hadde vært på tukthuset før, og i tillegg blitt løslatt i forbindelse med faredagen denne våren, da skifte av fast tjeneste ble gjort: "De

³⁶² Christiania politikammer, forhør 05.07.1791, folie 57A og B.

³⁶³ Tjenestereskript av 1776, 17 §

³⁶⁴ Tjenestereskript av 1776, § 19 og 16. Alle borgere som ville drive manufakturer hadde tilgang på fattige "for billig Betaling"; Tukthusanordningen av 1741, kap II, § 13.

³⁶⁵ Ifølge Kari Telste ble et stort antall fattige samboere, sammen med ugifte mødre, arrestert i inkvisisjoner etter løsgjengere i Drammen mellom 1810 og 1820. Kari Telste, *Brutte løfter. En kulturhistorisk studie av kjønn og ære 1700-1900*, Oslo: UiO Unipub, 2000 s. 243ff.

Indstævnete hver for sig svarede, at naar Tiden for deres Løsladelse af Tugthuuset betragtes vil det befindes at det ikke har været dem muligt at kunde komme i stadig Tieneste den de ellers har tænkt at søge". Vanskelighetene med å skaffe tjeneste etter endt tukthusopphold ble beskrevet av stiftamtmann Moltke samme år med at "enhver vil gjerne undslaae sig for at antage i Tieneste een, som har været i Tugthuuset".³⁶⁶ Allikevel argumenterte politifullmektig Grønn i politiretten med at de tre kvinnene var anholdt for løsgjengeri og *tidligere* dømt for løsgjengeri, og derfor burde straffes med tukthus igjen. Men politiretten valgte å tro på de anklagedes forklaring om at de ikke hadde kunnet få fast tjeneste. De ble derfor løslatt med påbud om å skaffe seg arbeid eller tjeneste "enten Strax eller til neste faredag, og ej som Løsgjengere lade sig betræde, samt føre et ærbart og anstændigt Levnet".³⁶⁷ I motsetning til politiet brukte politiretten de løsgjengerianklagedes tidligere tukthusstraff til deres forsvar, og ikke for å undergrave deres troverdighet. Det at kvinnene hadde vært straffet tidligere ble i frifinnelsen brukt som argument for at de ikke hadde gjort noe ulovlig selv om de var arbeidsløse. Politiets opplysninger om at flere av kvinnene var uordentlige, losjerte hos uanstendige folk eller hadde barn utenfor ekteskapet var viktig for vurderingen av deres moral og dermed troverdighet. Politiretten var imidlertid ikke overbevist om at de anklagede hadde "ført et uanstændigt eller usømmelig Levnet". Hilde Sandvik viser at det ikke var uvanlig i perioden at politiretten gikk mot politimesterens innstilling.³⁶⁸

Skyldtes frifinnelsen av de løsgjengerianklagede kvinnene en ny grensedracting mellom arbeidsløs og arbeidsu villig i tråd med reformperiodens prinsipper? En liknende sak samme år kan belyse det. I september 1791, kom en liknende sak mot tjenesteløse unge kvinner opp i politiretten og dermed også behandlet på flere rettsnivåer. I motsetning til frifinnelsen i juli, ble flere av kvinnene i september dømt til tukthus. Hva skilte de to løsgjengerisakene? Aase Knudsdatter, Anne Danielsdatter, Inger Christine Nielsdatter og Anne Erlandsdatter ble arrestert på Hammersborg etter opplysninger fra rodemester og høker Brodahl.³⁶⁹ I forhørsprotokollen ble kvinnene ikke bare beskrevet som løsgjengere, men også "Ryggesløse Menesker". Anklagene mot dem vekslet mellom løsgjengeri og løsaktighet og spriker dermed mer enn i julisaken. Mens anklagen mot Anne Danielsdatter kun gjaldt lediggang var den eneste gifte kvinna i de to sakene, Aase Knudsdatter – skomakersvenn Ole Nielsens hustru – sett i en annen manns seng og kun anklaget for løsaktighet, og ikke løsgjengeri. Det skyldes sannsynligvis hennes sivilstatus som gift, da gifte kvinner var unntatt flere av de detaljerte tjenestekravene. I forhøret av Aase var det dermed hennes handlinger som ble

³⁶⁶ Det danske kanselliet, Pro Memoria fra Moltke til det danske kanselliet 04.08.1791.

³⁶⁷ Christiania politirett, forhør 20.07.1791, s. 572. Dom samme dag, s. 572 og 573.

³⁶⁸ Sandvik, 1992 s. 84.

³⁶⁹ Christiania politikammer 13.09.1791, folie 70B, 71A, B og 72A. Som rodemester var Brodahl ansvarlig for oppsynet med fattige i sitt administrative distrikt av fattigvesenet. Høker var en småkjøpmann. Inger Christine Nielsdatter var den samme som Inger Chatrine Nielsdatter som ble frikjent i den omtalte saken fra juli samme år.

gjennomgått i forhøret, ikke arbeidsførhet eller tjenestevillighet. Rodemesteren fortalte politiet at Aase var et *uordentlig* menneske som hadde drevet med *horeri* og *drukkenskap*. På spørsmål fra politiet fortalte Aase at hun hadde vært tre ganger på tukthuset for ”mistænkelighet og løssagtighet da hun har ladet sig forføre av Mandfolk”, en forklaring der hun framstår som mer passiv enn i anklagene fra rodemesteren.

Inger Christine Nielsdatter ble arrestert både i juli og september, og den konkrete anklagen mot henne var mer uklar. I forhøret hevdet hun at hun siden frifinnelsen i politiretten i juli hadde levd et ”Ordentlig liv”, og derfor ikke kunne forstå hvorfor hun var blitt arrestert. Politiet ville dermed ha Brodahls forklaring da han hadde ”andgivet og taget [henne] som et Ryggsløs Menniske”. Ryggsløshet i betydningen av likegyldighet indikerer en anklage om et umoralsk liv, men kan like gjerne innebære lediggang som løssaktighet. Anne Danielsdatter og Anne Erlandsdatter ble derimot ikke beskrevet med tilsvarende moralske karakteristikk som de to andre. Anne Danielsdatter hadde tidligere vært tiltalt som løsgjenger og som straff blitt bortvist fra byen for å reise til broren i et nabosogn. Her hadde hun imidlertid blitt avvist av presten ”der ikke indtager saadanne”.³⁷⁰ Etter det hadde hun livnært seg ved det arbeidet hun hadde kunnet få i Aker. Slikt dagarbeid var kategorisert som ulovlig lediggang, og dermed løsgjengeri. Den fjerde arresterte, Anne Erlandsdatter, hadde kommet til Hammersborg for kun 14 dager siden for å lage kurver og livnære seg og sin 80 år gamle mor i Bragernes.

Forhøret hos politimesteren ble utsatt for å få forklaring av rodemester Brodahl, og fortsatte igjen tre dager seinere, nå med rodemesteren til stede.³⁷¹ I dette forhøret møter vi også en annen kvinne, arrestert for å ha vært på byens kirkegård om natta. Dorthe Andersdatter hadde blitt arrestert for løsgjengeri for åtte uker før, men sluppet straff mot løfte om å dra til hjemsoget Skedsmo, men hadde ikke dratt dit.³⁷² Hun ”maatte tilstaae” at hun hadde vært på tukthuset for løsgjengeri seks ganger før, til sammen i hele 10 år, fram til hun slapp ut for 1 ½ år siden. Etter det hadde hun livnært seg av å plukke blomster om sommeren og arbeide på tobakkspinneri om vinteren. Denne sommeren hadde hun også fått et barn som nylig hadde dødd. Hva som skjedde med Anne Erlandsdatter er ikke nevnt videre, men sannsynligvis ble hun sendt tilbake til Bragernes i tråd med hjemstavnsbestemmelsene. Saken mot de fire andre kvinnene kom opp i politiretten.³⁷³ Her ble det i samtidig reist sak mot Margrethe Torchildsdatter for løssaktighet da hun hadde blitt arrestert av vekterne i følge med to soldater. Hun hadde vært to ganger på tukthuset for løssaktighet og arrestert en gang, men sluppet mot løfte om bedring.

³⁷⁰ Et forhør i 1794 indikerer at hun var ugift mor allerede da. Christiania politikammer, 08.11.1794, folie 303A.

³⁷¹ Christiania politikammer, forhør fortsatt 16.09. 1791, folie 72A og B.

³⁷² Christiania politikammer, forhør 14.07.1791, folie 59A og Christiania politirett 27.7.1791, s. 573 og 574.

³⁷³ Christiania politirett, forhør 21.09.1791, s. 578 og 579.

Politifullmektig Grønn hevdet i politiretten at ”her ligger fullstendig Beviis for, at disse actionerede bør være værdig til Tugthus Straf” og de anklagede hadde ”paa Tilspørgende intet videre til sit Forsvar”. Dommen var nå i tråd med politiets innstilling, og retten mente de hadde både bevis og innrømmelser.³⁷⁴ De fem kvinnene ble dømt til tukthusstraff, til ”Rettelse og forbædring at indsættes i Stiffets Tugthus, og være dette anordnede Arbejde undergivende i den Tiid som Commissionen med Directionens Approbation bestemmer”. Alle, unntatt Anne Danielsdatter, hadde tidligere vært på tukthuset. Dommen mot Aase Knudsdatter er skrevet for seg i politirettens protokoll, noe som understreker forskjellen mellom denne rene løsaktighetssaken og de andre sakene. Politiretten var overbevist om at hun hadde et ”uordentlig og ryggesløst Levnet, da hun som gift men forladt af hendes Mand der ikke vil lide eller Kiændes ved hende, har ladet sig finde i Seng med en u-gift Mands-Person, ligesom hun er overbeviist at være hengivet til Drukkenskab og Syberie”.³⁷⁵ Det ble påpekt at disse lastene ikke har ”været at bringe til rettelse” selv om hun har vært straffet med tukthuset flere ganger. Til tross for det spesielle ved denne saken er den allikevel knyttet til utfallet av anklagen mot de andre kvinnene. Tukthusprotokollen skiller ikke mellom hvem som ble satt inn på tukthuset for ”leediggang, løsagtighed” samme dag som domsavsigelsen.³⁷⁶ Her mottok de sannsynligvis ”en Velkomst, der bestod i en Dragt Prygl” rett innenfor tukthusets port.³⁷⁷ Det er påfallende at politirettens konklusjon i juli 1791 om at tukthusopphold gjorde det umulig for de unge jentene å få tjeneste ikke lenger var et tema i politiretten i september samme år, når det i så stor grad var en del av den offentlige diskusjonen om tukthuset i årene 1791 og 1792, slik jeg har vist i kapittel to. Til tross for myndighetenes fokus på kvinners forsørgelsesproblemer, og særlig for tidligere tukthusdømte, viser dommen i september 1791 at myndighetene fortsatt slo ned på unge tjenesteløse kvinners løsgjengeri. Der arbeidsløshet var tema i frifinnelsen i juli 1791, var de anklagedes laster i fokus ved domfellelsen i september samme år.

4.4.4 Løsgjengeribegrepet i endring?

Hva var det som gjorde at politiretten vurderte de to sakene fra juli og september samme år så forskjellig? Det var ikke absolutte skiller mellom kvinnene i de to sakene, deres bakgrunn eller anklagene mot dem, men anklagene i september var i større grad enn i juli knyttet til løsaktighet. Ettersom det fra 1790 var en skarp nedgang i antall løsgjengeridømte og myndighetene fokuserte på arbeidsløshet som et samfunnsproblem, er det grunn til å reflektere videre rundt koplingen mellom løsgjengeri og løsaktighet i anklagene mot kvinnene som ble dømt. Etnolog Bente Granrud hevder

³⁷⁴ Christiania politirett, dom 21.09.1791, s. 579.

³⁷⁵ Syberie= drikkfeldighet. Mannen ville ikke ”befattede sig med denne hans hustrue, siden hun er ryggesløs Menniske og udsat af den Stand, at han bør tage hende i forsvar”. Christiania politirett 21.09.1791, s. 578, 579.

³⁷⁶ Tukthusprotokoll 1775-1809 21.09.1791, s. 191, domsnummer 4405.

³⁷⁷ Dunker, 1909 s. 183.

løsaktighet og løsgjengeri i disse sakene var to sider av samme sak, der politiretten så ”kvinnelige løsgjengere som potensielt uanstendige, eller løsaktige, kvinner”.³⁷⁸ I Christian Vs Norske Lov var løsaktighet ikke en anklage forbeholdt kvinner, men Granrud definerer løsaktighet som ”en kvinne, som regel ugift, som mistenkes for å ha hatt ulovlig seksuell omgang med en eller flere menn”.³⁷⁹ Definisjonen hevder hun ”tenderer mot begrepet prostitusjon” men at det ikke er *direkte* belegg for det i kildene”. Var politiets anklager om løsaktighet en implisitt beskrivelse av prostitusjon?

Min undersøkelse viser at et par menn ble mistenkt for løsaktighet for ulovlig samboerskap eller opphold i beryktet hus, men hovedvekten av de anklagete for løsaktighet i politiforhørene var unge tjenesteløse kvinner. Aase Knudsdatter ble anklaget for både for hor og løsaktighet, mens en av kvinnene som nylig hadde fått barn utenfor ekteskap ikke ble omtalt som løsaktig av den grunn.³⁸⁰ Alle som kunne mistenkeliggjøres for et løsaktig liv, ble dermed ikke omtalt som løsaktige i forhør. Dette underbygger antakelsen om at løsaktighet kan ha betegnet prostitusjon eller prostitusjonsliknende aktivitet, men i flere av tilfellene like sannynligvis unge jenters uregulerte seksuelle forhold. Prostitusjon omtales i flere forhør som å *ernære* seg av løsaktighet eller utukt, slik at prostitusjon dermed også ble definert eksplisitt. Om de anklagete for *løsaktighet* varprostituerte eller om dette var politiets forståelse av dem kommer dermed ikke klart fram med den vage anklagen om løsaktighet. Politiets kategorisering var også uklar: hva skulle kvinnene dømmes for – mangel på tjeneste eller ulovlig seksualitet?

Løsgjengeribegrepet har endret seg over tid avhengig av hva myndighetene har vært opptatt av å kartlegge og straffe. Ettersom arbeidsløshet på slutten av 1700-tallet ble målt opp mot tjenestetvungen, var også løsgjengeribegrepet motsetningsfylt. Langt fra alle løsgjengerianklager mot unge kvinner var koplet til løsaktighet, noe dommen mot Anne Danielsdatter viser, da hennes forseelse var at hun levde av dagarbeid. Men mangel på arbeid ble som jeg har vist i kapittel to sett av myndighetene som skadelig både for kvinner og menn og i tillegg til at det i seg selv ble betegnet som ørkesløshet kunne lediggang føre til ytterligere laster. I tillegg til løsaktighet var drikkfeldighet, skjødsløshet og lidderlighet moralske kriterier som ble knyttet til både menn og kvinners umoralske lediggang. Da tukthuset ble fylt opp med tyveridømte fra 1789 ble det plass til færre løsgjengeridømte, og dermed ble de tjenesteløses moralske levnet et viktigere kriterium for å vurdere hvem som burde straffes. Der tukthusanordningen så all lediggang som selvforskyldt, skulle nå fattigmyndighetene skille skyld fra uskyld. Moltkes påstand om at kun ”de forherdede” ble satt

³⁷⁸ Granrud 1998, s. 81, 83.

³⁷⁹ Granrud skiller løsaktighet fra både hor (der en av partene var gift) og leiermål (seksuell omgang som resulterte i barn). I Christian Vs Norske Lov brukes løsaktighet som et vidt begrep for å dekke både menn og kvinners ulovlige seksuelle forhold. NL 1687, 13 Cap. Om Løsgtighed. Lest på: http://www.hf.uio.no/PNH/chr5web/chr5_06_13.html.

³⁸⁰ Christiania politikammer 13.09.1791, folie 70B, 71A, B og 72A.

inn på tukthuset passer godt med mitt inntrykk at det ble lagt vekt på moralske kriterier for tukthusstraff.

Tidligere tukthusdom førte i all hovedsak til å svekke de arrestertes troverdighet, og ikke som et argument for at lediggangen var ufrivillig slik tukthuskommisjonen mente samme år. Effekten av tidligere straff kommer tydelig fram i sakene mot Inger Cathrine Nielsdatter som ble arrestert i begge jagningsarrestasjonen i 1791. Hun ble først frikjent for løsgjengeri i juli, men dømt i september samme år. I 1793 ble hun igjen dømt til et år i tukthus, nå for løsgjengeri og ”Drukkenhed”.³⁸¹ Her ble dommen fra 1791 brukt som bevis for ”velfortient Straf”.³⁸² Det var ikke koplingen til løsaktighet i dommen fra 1791 som hang ved, men anklagen om det umoralske løsgjengeriet. En umiddelbar kopling mellom løsgjengeri og løsaktighet slik Granrud gjør, er dermed er en for enkel slutning av disse sakene. Sakene i Christiania politirett i 1791 vitner snarere om en kamp om løsgjengeribegrepet og om de fattiges *tilstand* var nok til å straffe dem dersom de ikke representerte ”*et ordensproblem*” eller førte ”*et uønsket levesett*”.³⁸³ Slik ble løsaktighet, ryggesløshet, lidderlighet eller andre karakteristikker viktige for å betone ulydige handlinger og personlighetstrekk, for slik å skille arbeidsvillige fra arbeidsuvillige. Det *uforskyldte* løsgjengeriet ble av myndighetene sett opp mot det *selvforskyldte* løsgjengeriet. Sakens alvor ble ikke nødvendigvis bestemt av løsaktighet, men av graden av ulydighet. For sakene i min undersøkelse gir endringen seg utslag i hvem som ble dømt, men ikke nødvendigvis hva slags umoral de ble dømt for i tillegg til løsgjengeri. Aase Knudsdatter ble arrestert igjen i 1794 etter tukthusdommen på et år i september 1791, nå ”som et til Drukkenskab yderlig hengivent Menneske”.³⁸⁴ Hun ble dømt til to års tukthusarbeid i politikammeret, som unntaksvis fastsatte tid, for ”Drukkenskab og et uordentlig og ryggesløst Levnet” da de tidligere fire tukthusstraffene ikke hadde ført til forbedring. Hun ble allikevel dømt etter tjenestereskript av 1776 som vektla ugifte kvinners tjenesteplikt.³⁸⁵ Etter at kjennelsen ble opplest ”declarerede hun sig med samme misfornøjet hvorforre samme bliver at indstevnes i Politie-Retten.” I motsetning til 1791 kom saken ikke opp i politiretten, men Aase ble heller ikke satt inn på tukthus til tross for dom i politikammeret. Også for tukthusets gjengangere kunne det nytte å klage.

³⁸¹ Tukthusprotokoll 1775-1809 24.07.1793, s. 229, domsnummer 4602.

³⁸² Christiania politirett, forhør og dom 24.07.1793, s. 644 og 645.

³⁸³ Slyngstad definerer ”ulydighet - ordensproblem” og ”ulydighet - uønsket levesett” som de to viktigste årsakene til tukthusdom i 1741-1745 og 1758-62. Slyngstad 1994, s. 59ff.

³⁸⁴ Christiania politikammer 21.05.1794.

³⁸⁵ Tjenestereskript av 1776, 17§.

4.5 Konklusjon

Fleischers spørsmål innledningsvis, om hvor han skulle gjøre av de arresterte, belyser politiets ambivalente praksis i reformperioden. Da tyveridømte fra 1790 begynte å fylle opp tukthuset, fikk det utilsiktede konsekvenser for myndighetens muligheter til å straffe løsgjengere og betlere. Samtidig førte reformideer til kritikk av sammenblandingen av ulike lovbrøtere og tukthsuet ble ansett å være en for streng straff for mange av de arresterte for betleri og løsgjengeri. Den minimale og vanskelig oppnådde fattigstøtten skapte problemer for politiets utøvelse av tukthusordningen, og Fleischer kritiserte i 1800 fattigvesenet for å overse dyrtid og nød. Allikevel slo Fleischer fast at politiet måtte håndheve loven og refset vektere og fattigfogder for å ikke utføre tilstrekkelig med arrestasjoner. Forhørene og dommene bærer preg av ulike forståelser av årsaker til nød og nødvendige og mulige tiltak. Særlig i de første årene på 1790-tallet foregikk en dragkamp mellom lovgivningens strenge bestemmelser og synet på arbeidsløshet, og dermed om selve løsgjengeribegrepet. Moral og lydighet var de viktigste kriteriene for å skille skyld fra uskyld og uverdigg fra verdigg fattig. Men de som falt mellom kategoriene, som delvis uføre og ugifte mødre, ble vurdert strengt. Gjentatte tukthusdommer ser ut til å ha ført til ytterligere marginalisering med tanke på muligheten til arbeid og lovlig forsørgelse. Med mange arrestasjoner og få tukthusdommer må hovedhensikten med arrestasjonene ha vært å hindre betleri gjennom trusler og bortvisning. I tillegg framstår vann og brød som en alternativ straff mellom tukthusets institusjonelle langtidsoppbevaring og løslatelse. Straffen viser bruken av avskrekking som metode, og avløste dermed tukthuset tanke om oppdragende tukt. Straffen må allikevel ses som et unntak, men kan og ses som et bilde på reformperiodens paradokser, slik Fleischers kjennelser rommet. Reformperiodens humanisme hadde slik grenser, og nød og mangelfull understøttelse ble registrert, men ikke løst. Middelet var snarere formaning om bedre oppførsel og arrestasjonene ser i hovedsak ikke ut til å ha ført til en større inngripen fra fattigvesenet. Sakene mot tjenesteløse unge kvinner belyser en dragkamp om løsgjengeribegrepet. Samtidig som tukthus- og stiftsmyndighetene vektla de få forsørgelsesmulighetene for unge kvinner, og særlig tidligere tukthusdømte, var den gruppa som i størst grad ble dømt til tukthus ledige kvinner. Her er det tydelig at moralske kriterier ble vurdert som viktige for domfellelse og de "uordentlige", eller "onde" som tukthuskommissjonen omtalte dem i 1791, ble i større grad skilt ut som en tydelig gruppe uverdigg fattige. For de dømte representerte tukthusdommen en ytterligere marginalisering da det ved løslatelse ville det igjen bli vanskelig å få tjeneste og de sto dermed i fare for å bli dømt for løsgjengeri på nytt.

Kapittel 5. ”hendes store Trang dertil driver hende”. Overlevelsesstrategier på eksistensminimum

Ingebor Olsdatter, Enke gl: 87 aar, tilholder hos Ole Ellingsen i Vatterland, kan ej for Tiden formeedelst hende Kræfter Avtagelse fortiene noget ved Arbeide, og nyder ingen Understøtning av Fattig Cassen – hendes eneste Nærings vej i den samme Tid har været at gaa omkring med gamle Klæder for at sælge, og i den Anledning var hun og i dag hos Bøllung for at handle med en der værende Pige om en Soelhat – Vel kan hun ikke nægte, at hun jo undertiden anmoder een og andan om Almisse paa Gaden, da hendes store Trang dertil driver hende.³⁸⁶

Ingebor Olsdatter ble arrestert da politivekterne så at hun kom ut fra bakeren med et brød, noe de mente innebar at hun måtte ha betlet. Hun beskrev i politiforhøret i 1796 hvordan hun uten krefter til arbeid og uten støtte fra fattigkassa forsørget seg med å gå rundt og selge gamle klær. Som enke hadde hun tillatelse til å ”gaa omkring i Husene og paa Gaderne med Noget at sælge”.³⁸⁷ Men Ingeborg oppga at det ikke var nok til å leve av og at hun derfor måtte tigge. Som gammel enke bosatt i en av Christianias forsteder kan Ingeborg Olsdatter sies å være en *prototyp* verdig fattig for perioden. Det at hun ikke fikk offentlig støtte vitner dermed om et utilstrekkelig fattigvesen, også innenfor tukthusanordningens rammer. I tillegg viser forhøret at vekterne tolket tigging strengt da hun ble arrestert fordi hun hadde brød i forkleet da hun gikk fra en av byens bakere som delte ut faste gaver til byens fattige. Arbeidsløshet og dyrtid med stigende priser og lave lønninger sammen med mangelfull fattighjelp gjorde de fattige på slutten av 1700-tallet avhengige av en rekke legale og illegale inntektsmåter. I forhørene av de arresterte for tigging og løsgjengeri ble det beskrevet en rekke forsørgelsesstrategier som spenner fra tigging, småproduksjon og salg, forprang, ulike former for arbeid og tjenester, til prostitusjon og tyveri.³⁸⁸ I dette kapittelet vil jeg legge vekt på mangesysleri, tigging og prostitusjon.

5.1 Mangesysleri og de fattiges økonomi

Pålegget om fast og stedbunden tjeneste ble slått fast i tukthusanordningen og innebar at dagarbeid og selvstendige sysselsettingsmuligheter ble definert som løsgjengeri for store grupper kvinner og menn.³⁸⁹ Forbudet mot småsalg ble videre regulert i politianordningen og byprivilegiene. Politianordningen hadde bestemmelser mot handel på dørene, *omløben*, og bondehandel, *forprang*.³⁹⁰ Byprivilegiene for Christiania hindret folk i Christianias nærområder å drive med en rekke næringsvirksomheter og krevde blant annet magistratens autorisasjon for å

³⁸⁶ Christiania politikammer 07.05.1796, folie 342 A og B og 343A og B.

³⁸⁷ Tukthusanordningen av 1741, Cap. III. § 3.

³⁸⁸ Edvard Bull hevder at det var en stor økning i tyveri på slutten av 1700-tallet på grunn av dyrtida. Bull, 1936.

³⁸⁹ Tukthusanordningen av 1741, Cap. I.

³⁹⁰ Sandvik, 1992 s. 20-23, 34, 71.

selge hjemmelagede tekstiler.³⁹¹ E. P. Thompson hevder at for England var ”crime – in the sense of being on the wrong side of the law [...] for the vast numbers of undifferentiated working people, normal”.³⁹² De mange lovreguleringene i spenningsfeltet mellom de ulike jurisdiksjoner for by og land plasserte arbeidsløse, sesongarbeidere eller mangesyslende i Christiania og forstedene på feil side av loven. I praksis ga den strenge reguleringene de fattige problematisk få lovlige forsørgelsesmuligheter. Men løsgjengeri eller lediggang innebar i hovedsak ikke sysselløshet, men å ”sidde paa egen Haand”, som kunne innebære dagarbeid, tjenester, produksjon, småsalg eller prostitusjon. Forhørene gir derfor innblikk i de fattiges mangesyslerøkonomi, der flere små og store, faste og sporadiske inntektskilder var nødvendige for den enkelte arrestertes livsopphold eller familieforsørgelse. *Mangesysleri* bruker jeg dermed for å betegne de fattiges sammensatte inntektskilder som kunne veksle mellom både lovlige og ulovlige og variere mellom ulike stadier i personenes livsløp, sesong, arbeidsmuligheter og arbeidsførhet.

Forhørene gir mange eksempler på at både arbeidskonflikter eller manglende arbeidsmuligheter kunne ligge til grunn for mangesysleri og dermed anklager om løsgjengeri, eller behov for å tigge. 25 år gamle Einar Johansen hadde vært matros i fem år og hadde kommet til Christiania tre uker før han ble arrestert i juli 1793 med en brigg fra Fredriksvern i Laurvigen grevskap. Han skulle reise som matros til Frankrike, men hadde blitt uenig med skipper Niels Harris om hyren.³⁹³ De første åtte dagene hadde han arbeidet som ”Arbeids mand eller Bryggebærer” og de siste 14 dagene hadde han lånt en båt og levd av å hente ved fra Nesodden, noe som førte til at han ble arrestert som en ”mistænkelig Person der ingen fast Condition havde”. Da han ikke hadde noen papirer ble han beholdt i arresten til politiet kunne få flere opplysninger om ham fra Fredriksvern. Den 51 år gamle enka Johanne Maria Andersdatter hadde ikke barn eller støtte fra Akers fattigkasse, men arbeidet når hun kunne.³⁹⁴ Hun ble arrestert for betleri hos vinhandler Smith i april 1799. Hun forklarte at hun ”i Vinter hafft noget Stry at spinde for Konen paa Blindern men saadan fortieneste har været tilstrækkelig for hende saa længe hun fik at spinde, men da dette manglede har hun i Hendes trængende Omstændigheder imod hendes Villie maattet gaae ud og betle”. Så lenge hun hadde arbeid kunne hun forsørge seg selv, men måtte tigge når tilbudet om arbeid manglet.

Både menn og kvinner oppga dagarbeid eller sesongarbeid som levebrød. Dagarbeidet ser ut til å ha kunnet være fast i perioder og vekslet mellom by og land. Sesongarbeid på landet

³⁹¹ Byprivilegiene av 1749 i Sandvik, 1992 s. 22.

³⁹² E P. Thompson i J.A. Sharpe, *Crime in early modern England 1550-1750*, London: Longman, 1992 s. 119.

³⁹³ Christiania politikammer 25.07.1793, folie 242A og B.

³⁹⁴ Christiania politikammer 20.04.1799, folie 78 b, 79 a, b.

kunne være tresking på vinteren og i byen for eksempel som håndtlangere for murermestere om sommeren. Andre forsørgelsesmåter som går igjen var sanking av bær og vekster fra naturen, eller ved eller sagflis fra sagbrukene på Sagene. Kvinner oppga syng, spinning, strikking og vask, mens menn oppga bryggearbeid, murarbeid, skoflikking og produksjon av sleiver og skjeer. Ektepar, eller foreldre og barn, samarbeid om innsanking eller produksjon og salg. Berthe Pedersdatter ble arrestert for første gang da hun tigget mens hun solgte sopelimene mannen Brect Nielsen hadde laget.³⁹⁵ Han var 73 år og ti år eldre enn henne og hadde vært syk et par måneder, og selv om de derfor hadde fått 20 skilling i ukentlig fattigstøtte var det ikke nok å leve av for begge to. Mer spesialisert var kvinners produksjon av kurver og stråhatter og menns metallarbeid og bødtkervirksomhet. Både menn og kvinner solgte kram og arbeidet på bordtomtene til høy alder. Den tidligere natt- og tårnvekkeren Halvor Sørensen hadde blitt dimittert fire år tidligere fra vokterjobben og etter det utført murarbeid om sommeren og tresking om vinteren.³⁹⁶ I tillegg hadde både han og kona Sybille arbeidet med bordbæring på Ankers bordtomt til de var rundt 63 år. Men kona hadde vært syk i ni uker da Halvor Sørensen ble arrestert. Selv hadde han ramlet ned fra en bordstabel seks uker før og skadet seg slik at han ikke kunne jobbe. Ekteparet hadde ikke fått noe av fattigkassa, men ”effter hans sidste Ameldelse for Commissionen troer han at blive tillagt noget”. Han innrømmet at han ”i disse for ham og Kone trykkende Omstændigheder” hadde ”i Dag hos en og anden havde ind fundet sig og bedet om en Almisse”. Han ble løslatt, men hvor lenge de måtte vente på offentlig støtte kommer ikke fram.

Det midlertidige ved arbeidet sammen med at flere sysler ble kombinert samtidig gjør det vanskelig å kvantifisere de arrestertes inntektskilder. Mange av aktivitetene, ifølge E.P. Thompson, ”stubbornly refuse to be reduced to statistical form”,³⁹⁷ selv om de må ha utgjort det betydelige inntektsgrunnlaget for de fattige husholdene. Den ugifte mora Anna Maria Halvorsdatter, 32, ble arrestert for tigging i 1800, men nektet for det. Hun oppga at hun forsørget seg og sitt to år gamle barn med ”Syng, Spinding, Vaskning og Binding, samt ved om Løverdagen at sælge Granbar, med hvilket hun i Dag var gaaen til Byen men aldeles ikke for at betle.”³⁹⁸ Om forklaringen stemmer, understreker det poenget fra kapittel fire om at fattige ble mistenkeliggjort ved sin tilstedeværelse i offentligheten og at hennes småsalg dermed ble sett som et skalkeskjul for betleri. Uansett gir forhøret innblikk i at flere sysler var nødvendig for å forsørge seg og et lite barn uten fast tjeneste eller arbeid. En betydelig andel av de forhørte hadde vært i tjeneste i mange år eller arbeidet i tidlig industri, bordtomter og verk, men hadde da de ble

³⁹⁵ Christiania politikammer 01.02.1798.

³⁹⁶ Christiania politikammer 09.05.1798, folie 33 B.

³⁹⁷ Thompson, 1980 s. 235.

³⁹⁸ Christiania politikammer 13.12.1800.

arrestert mer sporadiske inntektskilder utenom enkelte knyttet til spinnerier eller tobakkspinnerier. Forhørene gir dermed innblikk i en rekke strategier når fast tjeneste eller annet lovlig arbeid manglet. Men for en fattig var håndarbeid ikke bare en inntektskilde, men også en investering som krevde råvarer og muligheter for avsetning. Det er derfor ikke sikkert at Anna Maria Halvorsdatter var fullt sysselsatt med håndarbeidet hun oppga, men heller sydde, spant, vasket og strikket når mulighetene bød seg. 70 år gamle Maria Larsdatter ble arrestert i 1792. Hun var enke etter en arbeider og bodde på fattighuset i Fjerdings. Hun oppga at hun ukentlig vevde og solgte strømpebein ”Naaer hun har noget at Væve av og kand faae dem afsadte”.³⁹⁹ Hun var avhengig av å kunne skaffe noe å veve av – og få solgt det hun laget.

Hufton har kalt de fattiges forsørgelsesstrategier for *An Economy of Makeshifts*, en kriseøkonomi som innebar provisoriske løsninger og strategier. Hun hevder at den franske arbeiderklassen og de fattiges egne forsørgelsesstrategier og *provisoriske økonomi* var en kamp for å forme en *levedyktig økonomi*.⁴⁰⁰ For 50 % av den før-revolusjonære franske befolkningen, og i kriseperioder mer, var familieøkonomien en balanseøvelse der alle familiemedlemmene var nødvendige for å forsørge familien.⁴⁰¹ Etter revolusjonen hevder hun at arbeiderklassens familieøkonomi brøt sammen samtidig som den katolske kirkens almisser ikke ble erstattet for de fattigste.⁴⁰² Hufton identifiserer tre franske pressområder, den sentrale provinsen Auvergne i det nordlige Massif, Comminges i Pyreneene og Savoy i Alpene, der utilstrekkelige småbruk skapte omfattende migrasjon til nærliggende områder med etterspørsel etter arbeidskraft til landbruket.⁴⁰³ Disse områdene med tradisjonell sesongmigrasjon produserte igjen store antall menn som kunne ende opp som omflakkende tiggere i perioder med kriser.⁴⁰⁴ Resultatet av mennenes sesongmigrasjon fra Auvergne, ofte helt til Spania, var at familieøkonomien ble preget av at mennenes fravær kunne vare opptil flere år. Mora ble dermed familiens overhode, som i de hardeste tidene fulgte barn og gamle inn til byene for å tigge.⁴⁰⁵ For å overleve skiftende omstendigheter og konjunktursvingninger var de fattige avhengige av både legitime og illegitime inntekter, der omflakking, tigging, tyveri, saltsmugling og prostitusjon var viktige elementer.⁴⁰⁶ Saltsmugling var på grunn av de tallrike tollgrensene under det gamle franske regimet en viktig

³⁹⁹ Christiania politikammer 06.02.1792, folie 115A og B.

⁴⁰⁰ Hufton, 1974 s. 68f. Makeshift = provisorisk.

⁴⁰¹ Hufton, 1975 s. 1.

⁴⁰² Hufton, 1971 s. 96ff.

⁴⁰³ Hufton, 1972 s. 102.

⁴⁰⁴ Hufton, 1972 s. 108.

⁴⁰⁵ Hufton, “Women and the Family Economy in Eighteenth-Century France” i *French Historical Studies*, Vol. 9, No. 1, Duke University Press, 1975 17.

⁴⁰⁶ Hufton, 1974.

forsørgelsesmulighet for fattige, særlig kvinner og barn.⁴⁰⁷ Til tross for store forskjeller mellom 1700-tallets Frankrike og Norge er Huftons forståelse av familieøkonomien som omskiftelig, sårbar og avhengig av alle husholdsmedlemmer en nyttig analyse også for de fattige i Norge på 1700-tallet. Min undersøkelse vitner om forsørgelsesstrategier på begge sider av det lovlige, og der både menn og kvinner framstår som nødvendige for familiens livsopphold. Tigging var bare en av mange forsørgelsesstrategier, men Hufton hevder tigging var den viktigste bestanddelen av ”an economy of expedients”, hvor særlig kvinner utgjorde drivkraften.⁴⁰⁸ Forhørene av arresterte for betleri i Christiania gir innblikk i tigging både som en fleksibel husholdsinntekt når andre inntekter var utilstrekkelige eller det ikke var mulig å skaffe arbeid, og som en akutt kriseløsning når andre inntektskilder falt bort.

5.2 Har ”maattet gribe til Bettel-Staven”. Tigging som husholdsinntekt

Ved Arbejde, deels paa Bord tomterne og deels med Muurmestere som Haantlanger, vil han indtil sidst forløbne Vinter have ernæret sig; Men da en Sygdom paakom ham strax ved Vinterens Begyndelse, som fratoeg ham alle Cræfter, saa har han siden den Tid ikke kundet arbejde, og desaarsag for at opholde livet paa sig og Kone /: den han ville skal være tilladt med Slag, og altsaa udyglig til at fortjene noget:/ samt 1 spæde Barn, maattet gribe til Bettel-Staven.⁴⁰⁹

60 år gamle Ole Olsen ble arrestert for tigging på gata i juni 1800. Han nektet ikke for at ”hans Erinde til Byen i Dag var at betle” da han oppga at det var den eneste måten å forsørge kone og et lite barn på to år. Familien mottok heller ingen ting av fattigkassa og Ole Olsen ble arrestert for betleri på nytt måneden etter.⁴¹⁰ Han gjentok forklaringen fra det første forhøret at ”Aarsag til at han ikke har antaget sit Arbejde opgav han den: at han ikke heele Dagen kan være ude fra sin Syge Kone og spæde Børn, hvilke ingen andre har til at oppasse sig end ham”. Denne gangen nektet han for å ha betlet, men hevdet han var på vei til brygga for å tjene noen skilling. I tillegg var han blitt lovet arbeid fra neste uke og han var da ”fuldkommen stemt til, da at angive sig i Arbejde” og forsikret at han ”heller betale et Menneske for at oppasse hans syge Kone og Børn”.⁴¹¹ Politiet løslot ham for denne gang ”I Haab om at Ole Olsen opfylder sit givne Løfte at antage Arbejde”.⁴¹² Forhørene setter familiefarens forsørgerdilemma på spissen: skulle Ole Olsen jobbe eller ta seg av sin syke familie? Politiet ser ut til å ha forholdt seg kjølig til forsørgelsesproblemet. Ole Olsen ble løslatt, men politiet ga ikke uttrykk for at de mente at familien kunne eller burde få fattigstøtte. Ole var en eldre far, sannsynligvis med færre arbeids-

⁴⁰⁷ Hufton, 1975 s. 21.

⁴⁰⁸ Hufton, 1975 s. 21. Expedients = Hensiktsmessig, fra hånden til munnen, nødløsning.

⁴⁰⁹ Christiania politikammer 14.06.1800, folie 182 a.

⁴¹⁰ Christiania politikammer 17.07.1800, folie 186 a, b.

⁴¹¹ Ole Olsen oppga at arbeidet var hos Lilloue, som sannsynligvis var murmester Peder Lillo nevnt av sesongarbeider Hans Karlsen i Christiania politikammer 20.05.1797, folie 387 B og 388 A.

⁴¹² Christiania politikammer 19.07.1800, folie 187A.

og forsørgelsesmuligheter enn en ung mann i samme situasjon. Oles forklaring, om at både egen tidligere sykdom og pleie av kone og barn var årsakene til at betleri var nødvendig for å forsørge familien, understreker betydningen av begge ektefellenes inntekter i en sårbar arbeiderøkonomi.

Sykdom hos en eller begge forsørgere var hyppig forekommende for de arresterte familieforsørgerne og både gifte menn og kvinner ble arrestert for å forsørge seg og familien med tigging. 30 år gamle Inger Bemtsdatter ble forhørt med sine to barn på 6 år og 12 uker. Hun hevdet å kun ha spurt én person på gata om almisse ”hvilket var alt det Bætlerie hun vidste at have forøvet enten i Dag eller andre Tider”. Årsaken var at familien fra Grønland ikke hadde hatt noe å leve av da mannen hadde vært syk i lang tid. Johannes Pedersen på 36 var sesongarbeider, om sommeren utførte han murarbeid og om vinteren ”Skrædderier”.⁴¹³ Mannens sesongarbeid, særlig som murer, vitner om sårbare inntektskilder, i tillegg til de umiddelbare problemene ved hans sykdom. Samtidig hadde Inger nylig fått et spedbarn, noe som begrenset mulighetene hennes til å være eneforsørger. Inger Bemtsdatter og barna ble løslatt med advarsel, men det ble ikke gitt noen anmodning om å søke offentlig støtte. Både Ole Olsen og Inger Bemtsdatter var representative for det som framstår som en sårbar arbeiderøkonomi, der gifte kvinner utgjorde den største gruppa av arresterte familieforsørgere.

5.2.1 ”Fuldkommen Arbejdsfør”. Enslige, kvinnelige forsørgere

[I] Nogle Uger fore Juul tog hendes Mand fra hende uden at hun ved hvor hen, og siden den Tid har hun ernæret sig ved Spinden og Binden og andet Arbeyde saa godt som hun har kundet; Men nu da intet Arbeyde er at faae tilstod hun at have betlet, Ligesom hun og deri i Dag er antruffen. 2de Børn af hvilke det 11/2 Aars gamle hun bragte med sig nu under Forhøret, sagde hun at have og i øvrig tilstod hun at erholde 2de Portioner af den paa Weisenhuuset uddelede Spise.⁴¹⁴

Kisti Christiansdatter var forlatt av mannen og hadde to små barn å forsørge. Hun hadde tidligere bodd på en husmannsplass under Blindern i Aker sogn, men hadde sist høst flyttet til Akersgaten ved Hammersborg. Hun oppga mangel på arbeid som årsak til at hun hadde tigget sammen med et av barna. Hushold med bare en forsørger, enten på grunn av sykdom eller at familien bare hadde ett overhode hadde betydelige forsørgelsesproblemer. Ugifte mødre, enker eller forlatte kvinner var særlig utsatt da de i tillegg til tap av det som sannsynligvis var familiens hovedinntekt ikke ble ansett som verdige til fattigstøtte. Få familier med bare ett husholdsoverhode fikk hjelp av fattigmyndighetene og det er få tegn i forhørene til innlevelse fra politiet i problemene til enslige, kvinnelige forsørgere.

Den 38 år gamle enka Karie Johannesdatter fra Sagene ble arrestert to ganger for betleri i 1790. Hun ble arrestert i april og nektet ikke for at ”baade hun end Barn har vært nødsagde i

⁴¹³ Christiania politikammer 02.02.1798, folie 23 b, 24 a.

⁴¹⁴ Christiania politikammer 14. 02.1801.

Vinter at søge sit ophold ved Betlerie formedelst hendes yderlige Fattigdom, da hun ikke har kundet erholde noget af de Publique hielpe midler”.⁴¹⁵ Formuleringen tyder på at hun hadde fått avslag på søknad om å få fattigstøtte, og i likhet med andre arbeidsføre forsørgere møtte hun liten forståelse for at hun ikke kunne livnære familien. I begge forhørene bemerket politiet at Karie Johannesdatter ”ansaa ellers at være Fuldkommen Arbejdsfør”, men fulgte ikke opp det hun selv oppga som årsaken til fattigdommen, nemlig at hun ikke tjente tilstrekkelig til å forsørge seg og datteren på 13 år med å bære einer og sagfliser til byen ”og naaer hun komme hiem Spinder paa een Rok”.⁴¹⁶ En lørdag i juni ble hun arrestert igjen og forhørt to dager seinere. Hun solgte ”Granknup” og nektet for at hun hadde betlet siden hun ble løslatt ved forrige arrestasjon selv om det ”i denne Knappe tiid ikke har vært noget at fortiene til underholdning for hende og Barn”.⁴¹⁷

Hufton hevder at ”Poverty is an acid: it corrodes and dissolves human relationships”, og at en av de viktigste grunnene til at kvinner tagg var at faren drakk opp familiens inntekter eller forlot familien.⁴¹⁸ Familieforsørgerne som ble arrestert for tiggning var oftest gifte forsørgere eller enker, mens ugifte mødre utgjorde en betydelig andel av de dømte for løsgjengeri. Det kan bety at begge gruppene hadde *forsørgelsesproblemer*, men at de valgte ulike *forsørgelsesstrategier*.⁴¹⁹ Huftons påstand om at fattigdom tæret på de mellommenneskelige båndene stemmer, men vel så mye på grunn av myndighetenes inngripen som indre oppløsning i de fattige familiene. Kisti Christiansdatter var en av få kvinner som oppga at hun var forlatt av ektemannen.⁴²⁰

5.2.2 Små tiggere: ustyrlige barn eller nødvendig husholdsinntekt?

betlende Børn, saavel Fader- og Moderløse, som og de, der have Forældre levende; ved hvilke skal anføres, om de betle formedelst forældrenes Uformuenhed; herforuden skal de Børn optegnes, hvis Forældres Tilstand ikke formaaer at holde dem i Skole og underholde dem uden Betlerie; de skal Alle anføres ved Alder, samt Forældrenes Næring, Levemaade og Vilkaar nøie efterforskes og beskrives;⁴²¹

Tukthusanordningen anga at familieforholdene til tiggende barn skulle undersøkes, og var de ”fattige Børns Forældres Armod foraarsages af deres Liderlighed eller Dovenskab” skulle foreldrene dømmes til tukthus.⁴²² Men hvem skulle forsørge barna? Anordningen slo fast at det ikke var ønskelig med mange barn på tukthuset og at foreldreløse barn av handels- og håndverksstand under 10 år skulle fordeles på foreldrenes profesjoner og forsørges og opplæres

⁴¹⁵ Christiania politikammer 08.04.1790, folie 368B, 369A og B.

⁴¹⁶ Christiania politikammer 07.06.1790, folie 374B og 375A og B. Her omtalt som Karen.

⁴¹⁷ Christiania politikammer 07.06.1790, folie 374B og 375A og B.

⁴¹⁸ Hufton, 1972 s. 108.

⁴¹⁹ Det indikerer at selv om de ugifte mødrene ikke fikk fast tjeneste kunne de forsørge seg ”paa egen Haand”.

⁴²⁰ Enkelte av de ugifte mødrene var ikke forlatt av barnefaren, men bodde sammen med kjæresten som ikke fikk tillatelse til å gifte seg da de var militære. Christiania politikammer 10.11.1791, folie 95B, 96A og B.

⁴²¹ Tukthusanordningen av 1741, Cap. II. § 1, 5)

⁴²² Tukthusanordningen av 1741, Cap. II. § 8.

innen sin stand.⁴²³ Fattige foreldreløse betlerbarn under åtte år ”naar de ingen paarørende eller Slægt have, som kan og vil avføde dem” skulle oppfostres hos formuende folk i sognene.⁴²⁴ Om barna ikke kunne settes bort til frivillige, skulle de ”hensættes til skikkelige og fattige Folk, som dem for billig Betaling vil opføde og holde til Skole”. De som hadde foreldre ”der ei formaae at opføde dem” skulle mot billig betinget betaling ”forblive hos dem, saafremt de føre saa Christeligt et Levnet, at Børnene kan betroes dem, men hvis ei, skal de indtages hos Fremmede”.⁴²⁵ Bestemmelsen om at barna kunne forsørges mot betaling i sitt eget hjem må ikke forstås dit hen at alle barnefamilier i nød var verdig trengende da forsørgernes førhet og årsakene til nøden skulle undersøkes nøye. De arresterte barnas forklaringer vitner om en sårbar underklasse med både strukturelle og livssykliske forsørgelsesproblemer, uten særlig støtte fra det offentlige til tross for kronisk nød. I forhørene beskrev både foreldre og barn hvordan de tigget på grunn av familiens manglende livsgrunnlag, både på grunn av lav lønn, manglende arbeidsmuligheter eller arbeidsuførhet.

Hufton hevder at muligheten til å tigge var mer begrenset for friske voksne enn for barn og gamle, men at mora i familien spilte en større rolle enn faren i organiseringa av ”the family begging economy” med å lære barna hvor og hvordan de skulle tigge.⁴²⁶ Både barn og voksne kunne dømmes for betleri, og både barn og voksne ble også i praksis straffet med tukthus. Da tukthusanordningen oppga at store mengder med barn ikke var ønsket på tukthuset, er det allikevel grunn til å anta at trusselen om straff ble opplevd som mindre truende for barn enn for voksne.⁴²⁷ Få forhør gir innblikk i den eksakte organiseringen av tiggingen, men gir eksempler på at både mødre og fedre tagg for å forsørge familien. Både kvinner og menn hjalp eller oppfordret barna til å tigge.

Da 11 år gamle Christopher Halvorsen ble arrestert for tigging, ble faren arrestert for å ha passet på mens sønnen tagg. Fattigfogdene forklarte at de hadde sett den 11 år gamle gutten Christopher Halvorsen ”Bætle paa nogle stæder, og iblandt andet hos Paul Thrane, og Faderen har staaet udenfor, naaer Sønnen er gaaet ind”. Faren, Halvor Knudsen, hadde de ikke tidligere sett tigge. Han hadde vært soldat i 18 år, men hadde ingen pensjon etter avskjeden tre år før.⁴²⁸ Han forsørget kone og to barn ”ved Dagarbejde hos en og anden som Behøve ham”, men da kona hadde vært sengeliggende i fem uker kunne han ikke nekte for ”i disse hans trykkende Omstendigheder, at have taget det her for Retten værende Barn med sig og gaaet om og ladet

⁴²³ Tukthusanordningen av 1741, Cap. II. § 5

⁴²⁴ Tukthusanordningen av 1741, Cap. II. § 8.

⁴²⁵ Tukthusanordningen av 1741, Cap. II. § 5

⁴²⁶ Hufton, 1972 s. 114.

⁴²⁷ Tukthusanordningen av 1741, Cap 2, § 5.

⁴²⁸ Christiania politikammer 13. 03.1798, 27 B, 28 A

denne anmode godtfolk om en liden Almissee, og udi dette Bætelierie var han af Fattigfogderne bleven antruffet”. Halvor Knudsen og sønnen Christopher ble løslatt med advarsel:

For denne Gang kan Christopher Halvorsen løslades af Arresten, uden videre Straf, men skulde han offtere indfinde sig i Betlerie enten selv eller med sin Søn da mae han vente at blive derfor anset, da han er et Arbeidsført Menneske, har kuns lagt paa aar tilbage og bør altsaa kunde ernære sig og Sine paa en lovlig maade”.

Halvor var en arbeidsfør mann i 40-årene, men som dagarbeider ser det ut til at familien var avhengig av kona som delforsørger. Etter at hun hadde vært sjuk mer enn en måned tok faren initiativ til at sønnen skulle tigge, mens han selv passet på. Farens problemer som forsørger da kona var sjuk ble imidlertid ikke møtt med forståelse i politiets beslutning, fordi de mente han som arbeidsfør fullt ut var i stand til å forsørge både seg selv og familien.

Et av de sentrale spørsmålene for politiet var hvem som hadde ansvaret for forsørgelse av de tiggende barna. Seks år gamle Halvor Chrestensen ble arrestert i 1798 for tigging.⁴²⁹ Han var uekte barn og mora, Anne Emanuelsdatter, var død. Halvor ble ført hjem til faren, Christen Halvorsen, på Grønland. Seksåringen ble imidlertid arrestert igjen måneden etter, og tigginga framstår nå som utslag av alvorlig omsorgssvikt. Halvor oppga at han siden forrige forhør ikke hadde ”været hjemme hos sin Fader, men søgt Logie om Natten i Byens Vagt og om Dagen har han for det meste faaet Middagsspise hos General Wackenitz”.⁴³⁰ Stemora, Kirstine Jansdatter, møtte til forhør dagen etter.⁴³¹ Hun oppga at ektemannen hadde fått Halvor et år før deres ekteskap, og at Halvor hadde vært med mora på byens sykehus hvor hun døde for omtrent fire måneder siden. Rett etter hennes død tok en sersjant Stenersen gutten til seg og ”ville beholde ham samt give ham Føde og Klæder”. Men han hadde som rømt derfra flere ganger og nå vært borte siden tredje markedsdag. Stemora sa at han ikke hadde ”meldt sig hos hænde om at antage sig – dog kunde hun ikke nægte somme tider at have seet ham paa Gaden, og ved den Lejlighed givet ham en Kage”. Ansvar for gutten tok hun ikke da ”hun, tilligemed hendes Mand, ere i meget Fattigdom, saa var det dem umulig at kunde underholde ham, fornemmelig: de verken Formaning eller Refselse kan virke noget til hans Forbædring”. Halvor innrømmet at han ”er løbt bort i Byen for at tigge og gjøre andre samme Spektakler” og fattigfogdene forklarte at de ”offte og mange Gange havde seet Drængen at Bætle og iblandt andet i Gaar. Ligesom de og have seet ham, tilligemed andre Smaadrænge Løbe i Gaden og gjøre sig tilgade ved at kjøre i Kjælke”. Kirstine Jansdatter hevdet at hun og mannen var for fattige til å forsørge gutten når han krevde så mye tilsyn og fikk heller ikke forespeilet noen støtte fra fattigvesenet. Men politiet slo fast at det

⁴²⁹ Christiania politikammer 26.01.1798, folie 23 A og B

⁴³⁰ Christiania politikammer 02.02.1798, folie 23 b, 24 a.

⁴³¹ Christiania politikammer 13.02.1798, fortsatt forhør.

var ”Faderens Pligt at opdra ham”, noe lov om fars forsørgelsesplikt for barn slo fast.⁴³² Halvor ble dermed igjen ført hjem til faren på Grønland. Som uekte barn med død mor framstår Halvor i forhøret som svært utsatt. Seks år gammel hadde han rømt fra fosterhjemmet og fikk et slags underhold med nattlosji hos byvakta og middag hver dag hos en av byens generaler, men de meldte ham verken for faren, fattigmyndighetene eller politiet.

5.3 ”enskjønt de faae Almisse, er det deres Pligt at arbeide”

Det betydelige antallet fattigunderstøttede som ble arrestert for tiggging, vitner om at mange fattighjelpsmottakere mottok utilstrekkelig støtte. Tukthusanordningens beløp ble slått fast i 1741, men endret seg ikke i løpet av århundret til tross for dyrtid. Mens de som ble innkvartert hos private var berettiget 24-36 skilling i uka, skulle de som kunne klare seg uten tilsyn få 16-24 skilling i almisse.⁴³³ Tukthusanordningens minimumssum var dermed 16 skilling ukentlig, eller 8 riksdaler og 64 s. i året. Nakken viser at i 1790-åra var det ukentlige bidraget til fattiglemmene mellom 4 og 28 s., mens prisen på et brød av simpleste sort rug var 4 s.⁴³⁴ Summene de arresterte oppga å motta var i tillegg ofte langt under lovens minimumsstøtte og i forhørene spenner fattigstøtten mellom uspesifiserte engangsbeløp til 20 skilling i uka. Nakken Libæk skriver at vi ikke må glemme hvor dårlig underholdet var, og viser til Doktor Horn i Tønsberg som i 1800 skrev at det var umulig å holde liv i et menneske med 8 s. dagen.⁴³⁵ Det var flere ganger det de fleste offentlige forsorgsunderstøttede hadde i årlig underhold. Min undersøkelse viser at tiggende fattighjelpsmottakere klaget over liten støtte og særlig at denne var utilstrekkelig fordi de ikke kunne arbeide på grunn av alderdom og svakhet. 82 år gamle Christen Winzensen fra Skillebekk i Aker, mottok 2 riksdaler i året av Aker fattigkasse, men hevdet at

hands høie alder og Sygelige forfatning har tvungen ham til at Betle, da hd uden Betlerie ikke kand ernære Sig, saameget mindre som ham av Aggers Fattig Casse er bleven tilstaaet som ubetydelig i aarlig Almisse. Ved ugetlig at gaae Omkring heri byen kand hd indsamle Sig omtrent 48 s, og naaer hd nu skulde bleve nægtet dette maatte han enten mangle det nødsagte til Livets Ophold eller og blive tilstaaet et Klækkelig tillæg av Agger Fattig Casse.⁴³⁶

Han hadde tigget for seg og kona i mellom fem og åtte år, men først arrestert av lensmann Knoph da han en onsdags kveld var på vei til Gamlebyen for å motta en almisse som bispen hadde lovet ham. Christen forsvarte seg med selvbevisste argumenter om at hvis ikke han fikk ytterligere støtte var han nødt til fortsatt å tigge for å skaffe det nødvendigste for å leve. Han ble pålagt av politiet å ikke komme til byen for å betle, som ”og tillige betydet at der skal bleve givet

⁴³² Lov av 1763. Seip 1984, ”Lovutviklingen i hovedtrekk”, uten sidetall.

⁴³³ Tukthusanordningen av 1741, Cap II, § 2 og § 3. Sengeliggende håndverkssvenner og drenger og tjenestedrenger og piker skulle motta i kjøpstedene 24 til 36 ss og på landet 20 til 28 ss, samme kapittel § 10.

⁴³⁴ Nakken, 1990 s. 26

⁴³⁵ Horn i Libæk, 1977 s. 52.

⁴³⁶ Christiania politikammer 05.05.1792, folie 150A,B og 151A.

forestilling om til Agger Fattig Commission andgaaende det attraaeden Tillæg effter han av Arresten blev løsladt.” Hans ønske om støtte ble sendt til Aker fattigkommisjon, men det er lite sannsynlig at han og kona fikk like mye offentlig støtte som han aleine kunne tigge inn til begge to da han oppga at han mottok rundt 48 skilling i uka ved å tigge.

Christen Pram beskrev i 1803 hvordan arbeidsplikten ble praktisert ved at lemmene på Christianias fattighus var sysselsatt så fram de ikke var sengeliggende.⁴³⁷ Tukthusanordningens strenge kriterier for hvem som kunne komme på fattighus står i kontrast til at de som mottok fattigstøtte hadde arbeidsplikt:

Fattiges Forstandere, hvilke skal formane dem til Guds frykt, have Opsyn med dem, at de flittig søge Kirken, og foreholde dem, ei at drive deres Tid i Lathed, men at Enhver efter Evne og som Alderdommen og Tilstanden det tillader, bør arbeide; Qvindfolkene bør spinde og binde for Andre, og Mandfolkene søge at fortjene noget ved det, som de i deres Ungdom kan have lært; thi, enskjønt de faae Almisse, er det deres Pligt at arbeide, hva de formaae;⁴³⁸

Fattighjelpsmottakere skulle med andre ord arbeide etter evne, noe de fleste oppga var umulig. Uten *arbeidsevne* eller *arbeidsmuligheter* var det dermed vanskelig å leve på fattigstøtte.⁴³⁹ Enka Catrine Amundsdatter, om lag 70 år, innrømmet å ha bedt folk om en skilling da hun hevdet det var umulig å leve på 12 skilling i uka.⁴⁴⁰ Siden hun heller ikke kunne ernære seg ved ”Spindning eller paa anden Maade” forklarte hun at hun hadde sett seg nødt til ”at søge almisse hos een og anden heri Byen”. Siden hun ikke tidligere var blitt tatt for betleri fikk hun ”efftergivet sin forseelse”. I samme jaging ble også Lars Knudsen Borgen på 53 år arrestert. Han var svaksynt og hadde derfor hatt opphold på fattighuset i ti år hvor også han mottok 12 s. ukentlig. I tillegg arbeidet han i ”Enke Madame Thoresens Tobak Spinderie”. I kjøpstedene kunne almisselemmer leies ut til manufakturdrift ”for billig Betaling” hvis de var i stand til å arbeide.⁴⁴¹ Om Lars Knudsen var leid ut slik loven la opp til kommer ikke fram av forhøret, men det ser ut til at tobaksspinneriene i Christiania hadde en arbeidsstyrke bestående av flere fattige da 13 av de arresterte for betleri oppga å arbeide på et av byens tobakks spinnerier.⁴⁴² På spinneriet tjente Lars 6 s. daglig. Han forklarte først at han tagg i byen på grunn av at spinneriets drift hadde vært innstilt i 14 dager, men på spørsmål fra politiet innrømmer han at han ikke bare har betlet i denne tida, men ”de sidste 5 aar vær løverdag Gaaet Omkring og Betlet heri Byen, og hvilket han har

⁴³⁷ Pram i Daae, 1908 s. 169.

⁴³⁸ Tukthusanordningen av 1741, Cap. II. § 3.

⁴³⁹ Fattigstøtten lå for de arresterte fattighjelpsmottakerne normalt på 12-16 skilling ukentlig og eventuelt fritt hus på fattighus. Dyrvik angir at daglønna var på 8-12 sk. samt kost og losji, noe som var langt over sedvanlig årslønn som for en ungdom tilsvarte to gode melkekyr, samt kost for 10-11 rdlr årlig. Dyrvik, 1978 s. 132.

⁴⁴⁰ Christiania politikammer 21.11.1791, folie 97A

⁴⁴¹ Tukthusanordningen av 1741, Cap. II. § 13.

⁴⁴² Ifølge Daae var det ikke vanlig at byens borgere benyttet seg av de fattige som billig arbeidskraft, med unntak av at tukthusets tobakks spinneri var forpaktet bort og overtatt av Paul Thrane i 1784. Daae, 1908 s. 163. 13 arresterte og et av deres barn arbeidet på byens tobakks spinnerier.

forøvet enten Spinderiet har gaaet heller ikke”. Tigginga skyldte altså ikke som han påsto det midlertidige arbeidsoppholdet, men et permanent behov da han hadde tigget uavhengig stans i fabrikkdriften. Lars endret dermed forklaring underveis i forhøret.

5.4 ”ingen Venner eller Slægtninger” – Uten nettverk og offentlig støtte

Ole Christensen hadde vært blind i åtte år, men hadde ikke hatt hjelp av noen fattigkasse og heller ikke søkt om støtte da han ble arrestert for tiggning i 1792.⁴⁴³ 43 år gamle Ole var gift, men forklarte at ”hand ingen Venner eller Slægtninger hafde der kunde understøtte og hielpe ham”. Han levde i ”Den yderste Nød og uformuenhed” og forklarte at han derfor ”ved Betlerie har maattet søge sit Ophold”. Ole Christensen ble arrestert sammen med 18 år gamle Knud Simensen, som hadde hjulpet ham med å ”finde Vejen heri Byen eller Omkring i Bygderne”. Knud forklarte at han ”aldrig har Betlet for Sig Selv, og naaer hd har Gaaet Omkring med bemeldte Ole Christensen da har denne faaet av de Tilbetlede Penge”. Som ledsager hadde Knud ikke selv betlet, men mottatt 3-4 skilling daglig av det Ole hadde ”tiltigget sig lidet eller meget”. Knud Simensens far, en tidligere arbeidsmann, var død og ”forlod ham og hands moder i yderlig fattig Omstændighederr”. Mora Anbiør hadde derfor overlatt sin relativt voksne sønn til Ole ”da hun intet vidste at skaffe ham nogen tieniste i Vinter, og paa denne Maade troede at skaffe ham sidt Ophold”. Knud var ukonfirmert og politiet slo fast at han ”kand næppe kiende Bogstaver, har kund een 3 á 4 Uger gaaet i Skole”. Ole forklarte relativt detaljert og tilsynelatende fritt om sin betling og den nødvendige hjelpen fra Knud, som ”vedstoed og erkjendte for Rigtig hvad Ole Christensen om ham har forklaret”. Både Ole Christensen og Knud Simensen hadde hjemstavn i Aker, men begge var innflyttere fra andre steder i stiftet. Ole var født på Hedmark, men har hatt sin altergang ved Aker kirke siden han var 17, mens Knud var født i Gudbrandsdalen, men hadde vært med foreldrene i Aker i 12 år, nå sist på Økern. De ble transportert til lensmann Knoph på Grønland samme dag som de ble arrestert av vaktmesteren, som sannsynligvis løslot dem eller fulgte dem til sine hjem. Knud Simensen var en ung gutt i tjenestealder, men han ble ikke dømt for løsgjengeri eller tiggning. Samme år ble to ukonfirmerte gutter på 14 dømt til tukthus, men de var allerede gjengangere og dermed sannsynligvis bedømt hardere.⁴⁴⁴ Om arrestasjonen førte til at Ole fikk støtte fra fattigkassa i Aker kommer heller ikke fram av forhørsprotokollen, men hvorfor hadde han som blind ikke søkt om offentlig støtte? Han ba heller ikke politiet om hjelp

⁴⁴³ Christiania politikammer 04.04.1792, folie 135A, B og 136A.

⁴⁴⁴ Christiania politikammer 12.04.1792, folie 137A og B, betleri, Østen Nielsen og Tukthusprotokoll 1775-1809 30.04.1792, s. 207 nr. 4481 ”for lediggang”. Det opplyses om at han er lam i den ene armen. Tid: ”Confirmations dom” – utgått 14. oktober 1793. Christiania politikammer 19.04.1792, folie 138B og 139A, betleri, Lars Tollefsen og Tukthusprotokoll 1775-1809 26.04.1792 s. 207, nr. 4479. SAO, Christiania 1, Byfogden A, F Rettergang, Fa tingbøker, Nr. 73 16/7 1789-4/7 1793, tukthusrett, folie 153 a og b.

under forhøret, slik flere andre gjorde, men forklarte utførlig om hvordan han livnærte seg. Hvorfor Ole ikke inntok en aktiv krevende rolle kan skyldes flere forhold og kan indikere at han ikke ønsket offentlig understøttelse.

Offentlig understøttelse var som nevnt lav og innebar i tillegg å være underlagt fattigvesenets kontroll og arbeidsplikt.⁴⁴⁵ Det store antall arresterte som mottok fattigstøtte viser at understøttelsen var utilstrekkelig, og for Ole Christensen var sannsynligvis betleri langt mer innbringende enn ordinær fattigstøtte på kanskje 16 skilling ukentlig. Knud mottok av Ole 3-4 skilling hver dag, det vil si ukentlig mellom 21 og 28 skilling. Sannsynligvis samlet Ole inn mer enn det dobbelte av det Knud fikk som betaling for hjelpen som ledsager og kunne muligens forsørge både seg og kona. Uten annet arbeid ville Knud, som sannsynligvis var arbeidsfør, ikke få offentlig støtte. Men også for Ole som var blind var den innbetlede summen langt mer enn tukthusanordningens bestemmelser. For Ole Christensen fra Aker var det også en mulighet å bli plassert i legd, som innebar arbeid og mulig ydmykende behandling. Minimal understøttelse kan dermed ha påført mer anstrengelse enn nytte så lenge personen var i stand til å betle. Skam over å be om offentlige tjenester oppfatter jeg allikevel ikke som tema i forhørene og flere av de arresterte uttrykte sin frustrasjon over å ikke få tilstrekkelig med støtte, slik forhøret av et gammelt ektepar i legd kan illustrere. Anders Gundersen på 80 og kona Ingeborg Torsdatter på 60 forklarte at de ”have slet intet af Aggers Fattig Casse, men derimod ligge i Lægd” på gården Smestad i Aker. De hevdet at

De kan ikke leve i deres høye Alderdom af denne Lægds Hjelp, og der for maae de undertiden gaae omkring for at betle. De synes det var billist at erfare af dem derforuden fik 12 s. ugentlig af Fattig Cassen, da der ere saa mange andre som erholder dette og meere, uden at trænge saa meget dertil som de.⁴⁴⁶

Mens blinde Ole Christensen både var gift og fikk hjelp av en ledsager til å komme seg rundt, var en betydelig del av de arresterte enslige og uten slike nettverk. Ugifte kvinner og menn var særlig sårbare når forsørgelsesmulighetene avtok på grunn av alderdom, sykdom eller at de for eksempel falt utenfor arbeidsmarkedet på grunn av tidligere straffer. De dimitterte soldatene hadde i hovedsak tjent i store deler av sitt ungdoms- og voksenliv. Som aldrende, ugifte, med foreldre som for lengst var døde og uten kontakt med slekt og venner på mange år da de hadde vært stasjonert langt fra hjemstedet ser det ut til at de hadde spesielt lite å falle tilbake på om de ikke fikk pensjon. Niels Olsen ble arrestert i 1797 for både betleri og løsgjengeri.⁴⁴⁷ Han hadde tjent som soldat i 22 år. Da han ble dimittert uten pensjon ble han raskt dømt til slaveriet for

⁴⁴⁵ Omfanget av kontrollen sier forhørene lite om, men Niels Thoresen ”forlod Hammersborg Fattigstue, da han ikke havde meere Lyst at være der” og betlet siden. Christiania politikammer 22.1.1794, folie 267A.

⁴⁴⁶ Christiania politikammer 09.08.1800. Han ble omtalt i forhøret som Andersen Gundersen.

⁴⁴⁷ Christiania politikammer 23.02.1797.

tyveri.⁴⁴⁸ 59 år gammel oppga han i forhør at hadde ikke lært noe håndverk og oppga at han ikke visste hvordan han skulle ernære seg selv om han hadde ”arbejdsføre Lemmer”.⁴⁴⁹ Han ba om ”at der maatte blive føjet en Anstalt for ham, at han enten kan komme i Slaveriet igien eller og paa Tugthuuset hvorend han da undgik bætelierie og Løsgengerie”. Gustav Indrebø oppgir i tillegg at de pensjonerte soldatene var skrøpelige, blant annet fordi militærtukten var hard og helseskadelig med spissrot, stokkeslag og arbeid for å ”fatiguere”.⁴⁵⁰ Niels Olsen var en av flere dimitterte eller pensjonerte soldater som ble arrestert i Christiania. De militære utgjorde 10-15% av befolkningen i Christiania og forstedene og var dermed en betydelig gruppe bosatt i byen. Det gjenspeiles i forhørene, der flere av de arresterte var tiggende eller ledige dimitterte soldater, norske og svenske desertører, tiggende barn av soldater med i arbeid men med utilstrekkelig lønn eller familien til utkommanderte soldater, ugifte mødre der soldater var barnefaren eller kvinner som overnattet i soldatbrakkene. I utgangspunktet skulle militære straffes i henhold til tukthusanordningen, men fra 1750 ble de unntatt da militæret mente det tappet dem for arbeidskraft og derfor valgte å straffe dem med kortvarigere straffer.⁴⁵¹ Det er ingen referanse til denne lovgivningen for de arresterte dimitterte soldatene og soldatfamiliene.

Enslige kvinner og menn kunne forsørge seg selv med tjeneste, militærtjeneste eller arbeid og håndverk i mange år, men ved sykdom eller alderdom var de i en særdeles svak stilling. For tjenestejentene var graviditet og barn utenfor ekteskapet en viktig årsak til tap av forsørgelsesmuligheter og for menn var arbeidsskade en viktig grunn til forkrøpling og tap av inntekt. Flere av de militære som ble arrestert for tiggende oppga at de ikke hadde pensjon og heller ikke hadde lært noe yrke eller håndverk. Min gjennomgang av forhør av både løsgjengeri- og betlerianklagede viser at tjeneste eller arbeid startet i tidlig alder, mellom sjuårsalderen og konfirmasjon.⁴⁵² Flere av de unge oppga at de i perioder hadde vært uten tjeneste og bodd hjemme hos en eller begge foreldrene i voksen alder, i strid med tjenestelovgivningens bestemmelser.⁴⁵³ Forsørgelse gjennom slektsbånd til søsken og deres inngifte familie, foreldre, steforeldre og barn

⁴⁴⁸ Enkelte av de pensjonerte soldatene oppga at de mottok 12 rdlr i årlig pensjon, som var blant de lavere summene soldatene fikk utbetalt fra kvesthuskassa. Kvesthuskassa var militær pensjonskasse og invalidehospital. I motsetning til Danmark var det i Norge ikke arbeidshus for soldater da det ble oppfattet som en konkurrent til tukthusets manufakturprivilegier. Gustav Indrebø, *Den norske kvæsthuskassa (Krigshospitalkassa) 1679-1814: med eit tillegg um den norske officers-enkjekassa. Eit blad av vaar militære administrasjons-historie*, Serprent av Meddelelser fra det norske riksarkiv. III, Oslo, 1927 s. 39, 42ff, 50, 59ff.

⁴⁴⁹ Christiania politikammer 23.02.1797, folie 378B.

⁴⁵⁰ Indrebø, 1927 s. 28f. I tillegg ble soldatene anklaget for å være skrøpelige ”formedelst egen liderlighed”. Jeg tolker det som kjønns sykdom, noe som også ble knyttet til enkelte tidligere soldater i forhørene jeg har gjennomgått.

⁴⁵¹ Reskript av 25. april 1750. Indrebø, 1927 s. 34.

⁴⁵² F.eks oppga 43 år gamle Hans Karlsen at han hadde vært ”Anfahrer” ved Kongsberg sølvverk fra han var sju til 16 og 42 år gamle Inger Olsdatter hadde tjent fra hun var åtte år til tre uker før begge ble arrestert for å dele seng og dermed enten løssaktighet eller løsgjengeri. Christiania politikammer 20.05.1797, folie 387b og 388a.

⁴⁵³ Tjenesteloven av 1754, 3.)

framstår allikevel som et betydelig sikkerhetsnett for unge, tjenesteløse eller svakere stilte personer på arbeidsmarkedet til tross for fattige omstendigheter.

Foreldreløse ungdommer hadde få retrettmuligheter når tjeneste, lære eller andre arbeidsmuligheter sviktet eller de ble syke. De var derfor svært sårbare for sykdom eller arbeidstap. 14 år gamle Ole Olsen fra Bragernes, omtalt som ”en Fattigdreng”, ble funnet nesten ”færdig til at døe av Sult og Elendighed” på kanselliråd Monsens tomt.⁴⁵⁴ Politimester Fleischer gikk selv og hentet ham til rådstuen ”for at erholde lidt til Livets Ophold”. Gutten ble forhørt dagen etter. Han ba da om å komme på sykehus fordi han var ”meget syg, det Administrator ogsaa ikke andet end kunne stadfæste i Følge hans slette Udseende”. Ole Olsen hadde vært to år i Christiania, en tid på gården Lillo i Aker Sogn og en tid hos replageren Niels Mølleige. Den øvrige tida hadde han gått om og betlet. Foreldrene var døde for omtrent seks år siden og ”Han har ingen Slægtninger i Bragnæs, men vel paa Ringeriget hvor hans Bedstefader, en Bonde ved Navn Michel Asbiørnsen, er boende”. Navnet på gården visste han ikke, men Ole håpet at slektningene på Ringerike ville ta seg av ham og ba om å bli sendt dit etter sykehusopphold. Han ”paakalde Retfærdighed og Medlidenhed at den vilde bevirke at han nu blev indlagt paa Sygehuus for det første, for om mueligt nogenlunde at faae Helbred igien; Siden ønskede han nok at komme til Ringeriget, da han formodede at hans Slægtninger der vil tage sig af ham. Appellen om både rettfærdighet og medlidenhet vitner om en selvforståelse hos den unge gutten om at hans situasjon både var urettferdig og tragisk, og kan ses som et forsøk på appellere til to ulike syn på fattige hos politiet: Det humanistiske og det veldedige.

5.5 Christianiaborgernes ulovlige veldedighet

Han ville ikke have gaaet omkring at betle, men rigtig nok har han af en del huuse heri Byen hver Løverdags nogle Skillinger og saaledes ogsaa i Dag var det at Fattig-Fogden traf ham hos Glasmeister Liebe, hvilken er een af de som forunder ham den ommeldte Løverdags Gave.⁴⁵⁵

Niels Hansen mente han ikke hadde betlet da han ble arrestert av fattigfogd Iver Tollefsen i 1799. Han hadde tre ganger tidligere blitt avhørt ”for samme Forbrydelse”, men hevdet at hadde kun mottatt *lørdagsgave* – en fast gave fra en av byens borgere. 47 år gamle Niels Hansen hadde tjent til sjøs i 16 år, var gift og hadde et barn hjemme på sju år. Som flere av de arresterte familieforsørgerne var han sjuk da han hadde ligget på byens sykehus i 1 ½ år ”formedelst Been Svaghed, hvoraf han endnu ikke er Cureret, og desaarsag er han udsat fra at kunde arbeyde”. Niels Hansen ble løslatt fra arresten ”under alvorlig Tilhold ikke oftere at lade sig finde i Betlerie”, men hadde han betlet? Tukthusanordningen slo fast at ingen i stiftet var ”tilladt at give

⁴⁵⁴ Christiania politikammer 04.08.1800, folie 188 b.

⁴⁵⁵ Christiania politikammer 19.10.1799, folie 115 b.

nogen Betler Almissee, enten paa Gaderne og Veiene, i Husene og ved Dørene".⁴⁵⁶ Allikevel oppga flere av de arresterte at de mottok faste gaver fra byens borgere, som de ikke nødvendigvis hadde bedt om selv. Gaven hadde fast og varig karakter, gjerne delt ut hver lørdag. Johannes Helgesen fra fattighuset på Hammersborg oppga i 1797 til tross for at han hadde blitt straffet med vann og brød flere ganger for tigging at "Hans Erinde i Byen i Dag var for at afhændte den Almissee som een og anden havde tilsagt ham, og ville unde ham saa længe han levde". Erich Hansen fra fattighuset i Fjerdingsengen oppga i samme jarning at han var lovet "2 ss. eller et Støkke brød som han i nogen Tid har været tilsagt at have hos Mad. Borthing, Ligesom og en Skillings Kage hos Bager Bølling hvilken han og i en Tid Lang derfra har været tilstaaet".⁴⁵⁷ Felles for de som oppga å motta slike private bidrag var at de var syke eller gamle og, altså verdige trengende etter lovens bestemmelser. Flere av de arresterte nektet som Niels Hansen for å ha betlet, men innrømmet å ha bedt om eller mottatt almissee. Det framstår dermed i forhørene som at de som oppga å få slik almissee ikke oppfattet at de gjorde noe ulovlig, noe som er sannsynlig da de oppgitte gavene kom fra etablerte borgere eller embetsmenn i Christiania.⁴⁵⁸

Almissegiverne var til tross for at enkelte ble navngitt ikke i fokus i forhørene, og oftest ble de ikke nevnt ved navn. Men enkelte givere ble nevnt flere ganger, og da en rekke arrestasjoner foregikk rundt kjøpmann Pløens og baker Bøllings hus, ser det ut til at deres private almissee var kjent for politimyndighetene og foranledningen til arrestasjon. 84 år gamle Christen Wenses ble arrestert av vekterne fordi de kjente ham som "den der omløber Løverdager almindelig plejer at indfinde sig i Byen i visse Huuse for at søge Almissee".⁴⁵⁹ Politiet advarte de arresterte om å ikke betle igjen og behandlet de fleste sakene som ordinære betlerisaker, med enkelte unntak. Dorthe Olsdatter ble løslatt da fattigfogden bekreftet at han ikke var "bekient at Dorthe Olsdatter var en nogen alminnelig Betlerske" selv om hun hadde mottatt fast almissee.⁴⁶⁰ Den ugifte Anne Marie Jørgensdatter som bodde på Hammersborg Fattighus var ikke noe unntak da hun i 1798 ble arrestert "for at modtage en Almissee som Hr. Pløen og Bager Bølling hver Løverdag og fornemmelig siden hun kom til Skade i Armen, havde lovet hende".⁴⁶¹ Til tross for at Pløen var fast almissegiver for flere, bekreftet han ikke Anne Marie Jørgensdatter forklaring da fattigfogd Lars Asbjørnsen dukket opp. Fattigfogden forklarte at foranledningen til arrestasjonen var at Anne Marie "stod ved Pløens og anmodede denne om en Almissee, og da sagde Pløen til

⁴⁵⁶ Tukthusanordningen av 1741, Cap. VI. § 1.

⁴⁵⁷ Christiania politikammer 04.02.1797. I folketellinga av 1801 omtalt som Bolling. I enkelte forhør Bøllung.

⁴⁵⁸ Se vedlegg 7 for oversikt over de navngitte almissegiverne, s. 184.

⁴⁵⁹ Christiania politikammer 07.05.1796, folie 342 A og B og 343A og B.

⁴⁶⁰ Christiania politikammer 07.02.1801.

⁴⁶¹ Christiania politikammer 15.12.1798, folie 57 a, b. Jørgen Pløen var medlem av politiretten og dømte i sakene om løsgjengeri fra 1791.

ham: at nu gikk der saa mange Bætlere saa det var utaaelig, og bad derfor Vidnet at skuffe disse fra hans Dør, hvilket han og gjorde med denne, neml. ved at bringe hende paa Raadstuen". Anne Marie Jørgensdatter ble allikevel løslatt med "alvorlig paalægges for efftertiden at endtholde sig fra ald Betlerie". Pløen klaget til fattigfogden eksplisitt over alle tiggerne, noe som står i motsetning til at han hadde lovet fast almisse til flere av disse.⁴⁶² Ryktene om hans gavmildhet kan imidlertid ha ført til at stadig flere trengende meldte seg hos ham og at situasjonen dermed var blitt uhåndterlig. Ifølge tukthusanordningen skulle de som ga til betlere straffes med bøter til tukthuset "saa det at slig Medlidenhed ikke skal give Anledning til Betlerie".⁴⁶³ Om frykten for straff var årsaken til at Pløen ikke forsvarte sine almisser var det ubegrunnet.

I årene 1790-1802 ble kun én almissegiver forhørt og advart, og da var det borgeren selv som hadde klaget mottakeren som betler til politiet. Buntmaker Scharbou anmeldte i 1793 Albrecht Madsen for å ha "af og til indfundet sig hos ham og bætlet".⁴⁶⁴ Albrecht Madsen var "beskadiget af skænk Flodd i Ansigtet" og forklarte at grunnen til at han lørdag for 14 dager siden hadde komme til Scharbou for å "søge Almisse" var at Scharbous forrige kone hadde lovet ham en ukentlig gave. Saltflod, eller radesyke, var en epidemisk sykdom som ga alvorlige sår i huden.⁴⁶⁵ Albrecht Madsen hevdet at han hadde vært hos Scharbou to ganger, men at han "aldrig udlod sig med at det var han imod at han kom". Forhøret fortsatte uka etter og Scharbou innrømmet nå at hans "afdøde Hustrue havde forinden sin dødelige Afgang paalagt ham, at anddeele ham og nogle andre fattige Ugentl. Almisse, hvilket han og har effterkommet, men da sidste 8de Dage har meget Betlerie endfunden sig hos ham".⁴⁶⁶ Løftet om almisse til noen faste fattige ser dermed ut til å ha ført til at flere ba om hjelp. Scharbou ble advart av politiet "ikke at hiemme i sit Huus, give Almisse men at uddeele den saaledes og overlevere samme paa saadanne steeder som Tugthus Anledningen bestemmer i fall han ikke vil underkaste sig, saa offte han herimod maatte forsee sig, den paabudne Mulct". Albrecht Madsen ble advart om å ikke "lade finde sig i Gaderne eller i Huusene" for å be om almisse og ble pålagt å ikke "viise sig i Gaderne formeedelst hans fæle og vederstyggelige udseende af Salt-Flod". Tukthusanordningen sier at "de, som ere ilde tilredte av Flod eller Kræft i Ansigterne, skal indsættes i Fattigstuerne, hvor

⁴⁶² Christiania politikammer 04.02.1797, folie 374 A og B. Hans Christophersen hevdet at Pløen lovet ham 2 ss.

⁴⁶³ Tukthusanordningen av 1741, Cap. VI. § 2.

⁴⁶⁴ Christiania politikammer 05.09.1793, folie 248A og B.

⁴⁶⁵ Ole Georg Moseng, *Ansvar for undersåttenes helse 1603-1850. Bind 1 av Det offentlige helsevesen i Norge 1603-2003*. Oslo: Universitetsforlaget, 2003 s. 244-254. Radesyke eller saltflod hadde fellestrekk med syfilis, lepra og skjørbuk, og var sannsynligvis syfilis overført gjennom sår i hud og slimhinner utenom seksuell kontakt.

⁴⁶⁶ Christiania politikammer 12.09.1793, folie 249A og B.

slige Slags Mennesker egentlig henhøre”.⁴⁶⁷ Om Albrecht Madsen ble forsørget på fattighus ble ikke oppgitt i de to forhørene.

Scharbous tidligere kone hadde lovet fast gave til flere fattige. Det er ikke oppgitt noe sted at borgerne forsørget utvalgte fattige de mente å ha spesielle forpliktelser ovenfor, som tidligere tjenere og deres familier. Om slik patriarkalsk almisse fantes, må fattiglovgivningen og politiets håndheving av denne ha bidratt til å bryte opp slike vertikale bånd. De skjulte givnerne vet vi lite om, og i likhet med de navngitte borgerne kan de ha vært velstående både i byen og på landet, som på grunn av patriarkalsk bevissthet, eller oppfatning om det mangelfulle fattigvesenet, ga faste eller tilfeldige almisser. Dyrtida rammet ikke bare fattige i perioden, men alle med lønnsinntekt fikk redusert kjøpekraft selv om prisøkningen var størst på basisvarer. Det kan på den ene siden ha ført til at middelklasse eller lavere borgerskap hadde mindre å gi, men på den andre sida kan de og andre potensielt fattige ha identifisert seg mer med de mest nødstilte og tilgodesett litt ved, brød, filler, opphold eller 1 skilling eller to.

5.6 ”hun har ladet sig bruge til Utugt”. Prostituerte i forhørene

de antraf hende tilligemed et Mandfolk, den de ikke kientde, stod han i det samme op fra hende og tilknappede Boxe-Klaffen som da hang nede, og da de ikke andet kunde formode end at hun har ladet sig bruge til Utugt, førte de hende til Byens Arresthuus.⁴⁶⁸

Den gifte Anne Marie Christiansdatter ble arrestert på Vaterland kirkegård for antatt prostitusjon i 1793. Hun nektet for å ”bedrive Løragtighed” og på spørsmål om hvorfor hun var på kirkegården om natta svarte hun at ”paa den Tid gaaer mange andre Folk ude”. Prostitusjon kan være vanskelig å identifisere i kildene. Slik jeg har vist i diskusjonen om tjenesteløse jenter i kapittel fire representerer *løragtighet* i politiforhørene en mulig kategorisering av prostitusjon. Løragtighetsanklagene mot flere av de arresterte for løsgjengeri kunne allikevel være flertydige. En metodisk utfordring er å skille fra hverandre ulovlig samliv før ekteskapet, uordentlig liv og prostitusjon. Også der politiet uttrykte mistanke om prostitusjon kan det for ettertidens historiker være vanskelig å vite hva slags handlinger eller intensjoner som lå bak de arresterte kvinnenes gjøremål eller oppholdssted. En fare er historikerens overdrevne kategorisering av unge menneskers uordentlige liv.

⁴⁶⁷ Tukthusanordningen av 1741, Cap. II. § 2.

⁴⁶⁸ Christiania politikammer 15.07.1793.

5.6.1 ”vedblevet at være Løsgjengersker”. Kategorisering av løsgjengeri og prostitusjon

Prostitusjon var regulert ved lov i Christian 5. Norske Lov av 1687, hvor både menn og kvinner skulle straffes for å oppholde seg på horehus.⁴⁶⁹ Schjøtz hevder at politiet allikevel mer eller mindre lukket øynene for både bordeller og prostituerte på 1600- og 1700-tallet.⁴⁷⁰ Min gjennomgang av politiforhør i Christiania viser at i stedet for å lukke øynene for prostitusjon ble prostitusjonen i all hovedsak definert og straffet som løsgjengeri i henhold til tjenesterekriptet av 1776, eventuelt med tilleggsanklager om et løsaktig eller lidderlig levnet.

Da fem unge kvinner ble arrestert ute på gatene klokka ti om kvelden i november 1793 kjente vaktmester Michelsen fire av de fem som var truffet ”paa Gaderne og som han formoder, til Løstgighed”.⁴⁷¹ 20 år gamle Elen Truelsdatter var en av de arresterte. Hun hadde blitt arrestert i juli samme år for løsgjengeri og løsaktighet en fredag kveld på Ruseløkkbakken.⁴⁷² Desember samme år ble hun arrestert igjen med ei annen jente på gata ”som formodede til Letfærdighed”. Sannsynligvis var størstedelen av de unge jentene som ble arrestert for løsgjengeri på Ruseløkkbakken, på kirkegården eller ute om kvelden gateprostituerte, eller mistenkt for det. Elen Truelsdatter hadde tidligere vært på tukthuset for delaktighet i tyveri, og hevdet i tillegg at hun ikke kunne ta tjeneste fordi hun pleide sin tuberkulosesyke mor. I 1794 ble hun sammen med tre andre anklaget for løsaktighet, men dømt til tukthus for tjenstemangel og ikke etter lovbestemmelsene mot prostitusjon.⁴⁷³ Kvinnene klaget på dommen og ble derfor ikke satt inn på tukthuset. Men Elen Truelsdatter ble dømt til tukthus året etter for ”Liderlighed” etter å ha blitt møtt i Møllergata med ”en Mands Person hos sig”.⁴⁷⁴ Både vaktmester Michelsen og politibetjentene hadde sett henne og flere kvinner på gatene både seint og tidlig og at ”Deres Moralske Character [...] at være meget slet”. Betjentene fortalte i forhøret at de ofte hadde truffet ”disse Fruentimmer paa Gaden gaa baade tidlig og sildig, men om i noget Lovlig Erinde eller ej Kunde de ikke sige, dog havde de lagt merke til, at som ofteste havde de seed dem ved Byens Kirkegaard og ved Dukers Gaards Hjørne”.⁴⁷⁵ Forhøret gir dermed inntrykk av utendørsprostitusjon på faste steder.

⁴⁶⁹ Christian 5. Norske Lov av 1687, Siette Bog. Om Misgierninger. 13 Cap. Om Løstgighed, 31. Art ”Hvilken Mands-Person sig i Hore-Huus lader finde til Utugt at bedrive, og der antreffis, straffis første Gang med otte Dags Fængsel, anden Gang dobbelt saa længe. Qvindfolk, som sig i saadanne Huse opholde til Utugt, straffis med Kagen, eller sættis i Spindehuset”. s. 257. Lest på http://www.hf.uio.no/PNH/chr5web/chr5_06_13.html

⁴⁷⁰ Schjøtz, 1979 s. 72.

⁴⁷¹ Christiania politikammer 07.11.1793, folie 256A, B og 257A

⁴⁷² Christiania politikammer 09.07.1793, folie 238A og B

⁴⁷³ Christiania politikammer 01.03.1794, folie 272a og b. De ble dømt i henhold til tjenesterekript av 1776, § 17. De klaget på dommen som ble sendt til politiretten, men kom ikke opp her og de ble ikke satt inn på tukthuset.

⁴⁷⁴ Christiania politikammer 23.11.1795, folie 330 A; Tukthusprotokoll 1775-1809 17.01.1796.

⁴⁷⁵ Christiania politikammer 23.11.1795, folie 330 A; 24.1.1795 330B.

Elen Truelsdatter ble arrestert igjen i 1797 sammen med den yngre søsteren Anne Margrete og ni andre i en stiftsbefalt jagning.⁴⁷⁶ Fleischer slo fast da han dømte søstrene sammen med en annen ung kvinne til tukthus at

Intet er meer uundskyldeligt, end at et ungt, arbeidsført Menneske overlader sig til Dovenskab og Løsgiengerie og intet mere vist, end at Følgerne af en saadan Vandel genemlig blive et Liderligt Levnet, som til Slutning paadrager det Almindelige Byrder. Skal derfor den i Tugthuus Anordningen befalede Aarlige Inqvistion have nogen Nytte, da bør saadanne Sager, primo afgjøres brevi mani og secondo de beviist Skyldige ikke undgaae Lovens stricte Anvendelse; og gevalt naar et Tugthuus tillige betragtes, som et Fobædringshuus, saa vedefares Slige Mennesker intet andet, end hva der er overensstemmende med Billighed og tjeneligst til deres eget Vel".⁴⁷⁷

Sakene skulle avgjøres raskt og tukthusanordningen skulle benyttes med strenghet til nytte for både det offentlige og de dømte selv. Det ble vektlagt kvinnenes

Uvillighed til Forbædring, da de forhen, mer end een Gang, have udstaaet Tugthuus Straf, og dog alligevel have vedblevet at være Løsgienkersker og dessuden ført et udsvævende Liv, hvortil verken Alderdom eller Svaghed skulle behøve at drive dem, og den 3die fordi hun troelig har fulgt sin Søster Elen Truelsdatter Fodspor, dog uden forhen derfor at være straffet, hvorfor ogsaa nu hendes Straf bør være emeden med de 2de Øvrige.

Sju uker etter at hun slapp ut fra dette tukthusoppholdet ble Elen Truelsdatter arrestert nok en gang sammen med fem andre "Indbragte Qvindemennesker" etter stiftets ordre om å arrestere "Løsgiangersker".⁴⁷⁸ Denne gangen forklarte Vaktmester Michelsen og politibetjentene Børresen og Nygaard at de "ofte og Mange Gange i denne Høst har antruffet denne Elen Trulsdatter paa gaderne om afterne, og det meeget fulde om Natten" og de ønsket at hun ble dømt til livstid. Allikevel framstår ikke Elen Truelsdatter som en marginal person uten støtte og nettverk. For retten møtte enka Berthe Rasmusdatter fra Sagene som "ville anmelde at hun har fra Michaeli Flytte-Tiid af, fæstet Elen Trulsdatter i Tieneste", men politimesteren hevdet at "dennes anmeldelse formedentlig blot var et overlæg mellem hende og Elen Truls datter for paa den Maade at see hende befriet fra at blive anseet som Løsgiangerske". Berthe Rasmussdatter holdt på sitt, men Elen Trulsdatter ble for "Lidelighed" dømt til sitt fjerde tukthusopphold.⁴⁷⁹ De øvrige fem arresterte ble "for videre Tiltale denne Gang frie at være". Men politibetjentene fryktet at en av dem, 20 år gamle Marthe Maria Paulsdatter, "skulle være belagt med Smitsome Syge". Vaktmesteren og politibetjentene ville ikke gi "dette Qvinde-Menniske det bæste Skudsmaal, da de ville viide at hun driver, et meget uordentlig levnet", men prostitusjon ble ikke nevnt eksplisitt og tjenesteaspektet ble vektlagt også her.⁴⁸⁰ Regimentsfeltkjær Reichborn ble tilkalt i doktor Baumgartens sted for å "Wicitere" Marthe. Han slo fast at hun etter å ha

⁴⁷⁶ Christiania politikammer 24.07.1797, folie 391B og 392 A og B

⁴⁷⁷ Christiania politikammer 25.07.1797, s. 393 A og B. Brevi mani: lat. med rask hånd.

⁴⁷⁸ Christiania politikammer 30.09.1799, folie 112 a. Stiftets Pro Memoria datert 12.09, utført 28.09. 1799.

⁴⁷⁹ Christiania politikammer 30.09.1799, folie 112b og 113 a; Tukthusprotokoll 1775-1809 02.10.1799, s. 361, nr. 5151.

⁴⁸⁰ Christiania politikammer 30.09.1799. Hun var datter av den tidligere vekteren Poul Torstensen omtalt i kap 4.

”besigtiget denne Marthe Poulsdatter” at hun ”i høyestegrad er anstucken med venerisk følgelig Smitsom Syge.” Hun ble sannsynligvis sendt til sykehuset for kur, men ble ikke dømt til tukthus.

Aina Schøitz viser at myndighetenes økte interesse for prostitusjon tidlig på 1800-tallet handlet om frykten for kjønnsykdommer, og at den økte kontrollen dermed hadde helsemessige grunner. Frykten for smittsomme veneriske sykdommer preger også flere av politiforhørene på 1790-tallet, og flere av de løsgjengerianklagede unge jentene ble underlivsundersøkt på politikammeret. Slik ”visitation” av de prostituerte peker fram mot 1800-tallets regulerte prostitusjon, der Bergen allerede i 1816 innførte et reglementeringssystem for kontroll av prostituerte. Christianiapolitiet praktiserte offentlig visitasjon av prostituerte fra 1840, som innebar undersøkelse hos politilegen hver 14. dag. Til tross for at kriminalloven av 1842 forbød prostitusjon, og i motsetning til Norske Lov skulle bare kvinnen straffes, fortsatte den offentlige visitasjonen til 1888. Det samme reglementeringssystemet ble innført i Trondheim i 1844.⁴⁸¹

Hufton hevder at som forsørgelsesstrategi var prostitusjon en ”one-way ticket” da prostitusjon ikke bare ga fattige kvinner inntekter, men var i seg selv fattigdomsskapende.⁴⁸² Fattigdom var dermed ikke bare årsaken til prostitusjon, men også et resultat av prostitusjonen. Schøitz viser hvordan prostituerte på 1800-tallet hadde lavere levealder enn den øvrige befolkningen på grunn av tuberkulose og syfilis, og at mange endte opp hos fattigvesenet ”når de var fysisk uanvendelige som prostituerte”.⁴⁸³ Marthe Maria Paulsdatters framskredne kjønnsykdom vitner om denne fysiske belastningen. Elen Truelsdatter var fattig, og da hun ble arrestert for siste gang ble hun også omtalt som alkoholisert. Men det var ikke bare prostitusjonens isolerte virkninger som ser ut til å ha ført til et vedvarende liv i fattigdom for Elen Truelsdatter. Slik tukthuskommisjonen slo fast i 1791 førte sannsynligvis de gjentatte tukthusoppholdene til at hun umulig kunne få tjeneste, noe hun også selv hevdet da hun oppga at hun hadde meldt seg for *festekona* skomaker Halles kone, men fått til svar ”at hun ingen tjeneste kunde skaffe hende siden hun havde været inddømt paa Tugthuuset”.⁴⁸⁴ I tillegg hadde Elen ei syk mor hun hevdet hun måtte pleie, noe som gjorde det vanskelig å møte kravene om fast, stedbunden tjeneste. Da søsteren også ble dømt for løsgjengeri, som sannsynligvis innebar prostitusjon, er det grunn til å dvele ved hvem som ble rekruttert til prostitusjon. Jütte hevder at fattigdom ikke var nok til å rekruttere unge kvinner til prostitusjon, da det ellers ville vært langt

⁴⁸¹ Aina Schjøtz, ”Prostitusjon og samfunn i 1870- og 1880-åras Kristiania” i Myhre og Østberg, 1979 s. 72; Oversikt over årstall, lest på: <http://www.arkivverket.no/webfelles/sat/politilegen.htm>

⁴⁸² Hufton i Jütte, 2001 s. 157.

⁴⁸³ Schjøtz, 1979 s. 87.

⁴⁸⁴ Christiania politikammer 07.11.1793, folie 256A, B og 257A

flere prostituerte i tidlig nytid.⁴⁸⁵ Mest sannsynlig var de som ble rekruttert til prostitusjon tjenestejenter mellom jobber eller som ikke fikk en arbeidsgiver, arbeidere i tekstilindustri eller ved uønsket graviditet.⁴⁸⁶ Min gjennomgang av forhør viser at unge jenter som hadde vanskeligheter med å få eller holde på tjeneste, enten på grunn av tidligere tukthusopphold, graviditet eller mulig arbeidskonflikt dominerte de sakene jeg antar handlet om prostitusjon.

Til tross for at Elen Truelsdatter ble arrestert sju ganger i årene 1793 til 1799 for tilsynelatende gateprostitusjon ble hun som de fleste av kvinnene i samme situasjon dømt etter tjenestelovgivningen eller tukthusanordningen som løsgjengere, og i de siste dommene for den uspesifiserte umoralske forseelsen *liggerlighet*. Det er grunn til å anta at en stor del av de løsgjengerianklagede unge jentene, og især de dømte, ble arrestert for sin *synlighet* som prostituerte. Lovbruddet ble av myndighetene allikevel ikke definert som dette, men deres tjenestemangel, noe den utstrakte bruken av tjenestelovgivningen i disse sakene viser. Tukthusanordningen ga i tillegg hjemmel for å straffe ”Løstgænge Qvindfolk, som uagtet de til dem af geistlig og verdslig Øvrighed gjorde Erindringer, fremture i deres forargelige Levnet” slik at det ikke var nødvendig med ytterligere belegg om livsførselen var næringsvei.⁴⁸⁷ Min gjennomgang viser dermed at prostitusjon ikke nødvendigvis ble kategorisert, men straffet.

5.6.2 ”ærner sig ved et liderlig Levnet”. Prostitusjon kategorisert som næringsvei

Prostitusjon, eller mistanke om prostitusjon, ble i flere forhør beskrevet mer eksplisitt enn løsgjengeri og løsaktighet. I Jacobs Wulfsbergs første sak som politimester i oktober 1802 ble to kvinner dømt for å *ernære seg* ”ved Liderlig og ulovlig Levnet”.⁴⁸⁸ Wulfberg representerte ifølge Valen-Sendstad en endring i politimetoder der han blant annet kledde seg ut som matros i Vaterland for å gripe fast ruffere, det vil si halliker.⁴⁸⁹ Wulfsberg var imidlertid ikke den første politimesteren i årene jeg har undersøkt som kategoriserte prostitusjon som næringsvei, da en slik anklage ble gjort i 1793.⁴⁹⁰ Det er allikevel sannsynlig at Wulfsberg førte til en økt kategorisering av prostitusjon som næringsvei skilt fra generell løsaktighet.

Thore Maria Poulsdatter ble i forhøret i oktober 1802 omtalt som ”et Qvindemenneske som i Gaar Aftes af Politiet er antruffen som mistænkelig for at ærnære sig ved Uordentlighed, og som derfor er anholdt”.⁴⁹¹ Hun var født på en gård kalt Loftstuen i Sandsvær prestegjeld i

⁴⁸⁵ Jütte, 2001 s. 156

⁴⁸⁶ Jütte, 2001 s. 157

⁴⁸⁷ Tukthusanordningen av 1741, Cap. III. § 7.

⁴⁸⁸ Christiania politikammer 06.10.1802.

⁴⁸⁹ Valen-Sendstad, 1953 s. 116. Henvisning til Christiania politikammer 29.08.1805.

⁴⁹⁰ Christiania politikammer 21.11.1793, folie 257B. Guri Olsdatter nektet for å ha ernært seg med løsaktighet, men ble underslitsundersøkt på politikammeret. Forhøret ble sannsynligvis administrert av Aarøe, ikke Bull.

⁴⁹¹ Christiania politikammer 06.10.1802. Kjennelsen signert Wulfsberg, Michelsen, Nygaard, Børresen.

Buskerud, i nåværende Kongsberg kommune. Hun fortalte at hun i atskillige år hadde ”tient for sit Brød”, men at hun hadde vært uten tjeneste i Drammen i fjor sommer. I vinter hadde hun tjent i Jarlsberg grevskap, kommet tilbake til Christiania ved st. hanstider ”hvor hun har ernæret sig ved at lade sig bruge til Utugt”. Politimester Wulfsberg tilføyde at han, da han var byfogd i Strømsø, hadde ”giort alt hva der stod i hans Magt for at bringe denne Pige paa ret Vej”, men da han ikke hadde lykkes ”maatte han nu efter dagens Omstændigheder af Nødvendighed” dømme henne til tukthus

i Overeenstemmelse med Tugthuus Anordningen, som den der ikke har haft Tieneste men ærnærer sig ved et liderlig Levnet, henses til Arbeid i Stadens Tugthuus i saa lang Tiid som Commissionen med den Høye Direktions Approbation bestemmer, og bør hun derefter forføye sig til sit Hiemsted for at ernære sig paa lovlig Maade.

29 år gamle Ingeborg Rasmusdatter innrømmet også at hun hadde ”ærnæret sig ved at lade sig bruge til Utugt” siden hun kom til Christiania på våren. Hun var født i Haugesund på Eger og før hun kom til Christiania hevdet hun at hun hadde ”tient adskillige Steder”. Hun ble også dømt til tukthus med henvisning til tukthusanordningen ”som den der ærnærer sig paa usømmelig og ulovlig Maade”. Deretter skulle hun ”begive sig til Eger hvor hun hører hiemme, for der paa lovlig Maade at ærnære sig”. I tukthusets fangeprotokoll er det oppgitt at Tore Maria Poulsdatter og Ingeborg Rasmusdatter ble dømt ”for at have ærnæret sig ved Liderlig og ulovlig Levnet”.⁴⁹² Prostitusjonen ble dermed definert som det å ernære seg av å bli brukt til utukt og Thore Maria Poulsdatter og Ingeborg Rasmusdatter eksplisitt dømt for prostitusjon. Fokus i både forhør og dom i 1802 skiller seg dermed betraktelig fra de tidligere løsgjengerisakene der det ikke ble spesifisert hva slags løsaktighet de arresterte var anklaget for. Prostitusjon framstår dermed i forhøret ikke som allmenn løsaktighet, men det senere lovgivning kalte *erhvervsmessig utukt*.⁴⁹³ I samme jagning ble en annen kvinne arrestert og dømt kun for løsgjengeri, og prostitusjon ble dermed tydelig skilt fra løsgjengeri i både forhør og dom som næringsvei. Thore Maria Poulsdatter ble sendt tilbake til myndighetene i Christiania, da hun ifølge tukthusets fangeprotokoll ”befandtes uren”, sannsynligvis til kur for venerisk sykdom. Hun ble innsatt igjen på tukthuset i desember 1802 ”For Lediggang og U-Tugtigt Forhold” og løslatt i mai 1803 med 32 ss i reisepenger til hjemstedet, mens Ingeborg Rasmusdatter ble løslatt i april 1803.⁴⁹⁴

⁴⁹² Tukthusprotokoll 1775-1809 07.10.1802, s. 450, 5523.

⁴⁹³ Løsgjengerloven 1900, § 4 ”erhvervsmæssig utugt”.

⁴⁹⁴ Tukthusprotokoll 1775-1809 07.10.1802, 5523, s. 450. Nå omtalt som Mari; Tukthusprotokoll 1796-1803 07.10.1802; 29.12.1802.

I hovedsak foregikk prostitusjonen som ble forfulgt av politiet på gater og andre offentlige steder på kveldstid.⁴⁹⁵ Men i 1802 ble et "Horehuus" i Vaterland gjenstand for politiets oppmerksomhet. I mai 1802 ble et forhør foretatt i forbindelse med at Jøran Andersdatter, enka etter Aasmund Hansen, førte et "Lidderlig Huus".⁴⁹⁶ I forbindelse med "et skrækkeligt Slagsmaal" mellom engelske matroser og soldater på gata utafor vertshuset arresterte betjentene

2de Løsgjængersker og løsagtige Fruentimmer, ved Navn Randi Maria og Elisabeth Hansdatter, hvilke 2de sidste bleve grebne hos bemeldte Aasmund Hansens Enke. Om disse 2de Qvindemennesker bevidnede de, at de saaledes altid have opført sig i et Lidderlig Levnet og Tilhold paa Horehuuse.

Men årsaken til arrestasjonene var ikke bare tilfeldig bråk, da politiet hadde mottatt et pro memoria dagen før, hvor John Jensen, Jøran Andersdatters vert, samt tre av naboene "klagede over hendes uordentlige Værtshuushold hvortil hun endog skal være i alle Henseender uberettiget", slik at foranledningen var både klager på manglende næringsrett og uorden.

23 år gamle Randi Marie Johnsdatter benektet "at føre et Lidderlig Liv verken med Matroser eller andre" og hevdet at hun kun hadde vært til stede ved slagsmålet fordi hun bodde hos mora, som igjen losjerte hos Jøran Andersdatter. Hun viste et "Slags Ægteskabsløfte skrevet paa stemplet Papiir, som rigtig nok viser, at hun er forlovet med en Johannes Mauritsen fra Kiøbenhavn. Og da intet fuldt Beviis om det Rapporterede gives for denne Gang, saa blev hun løsladt af Arresten". Elisabeth Hansdatter hevdet også at hun kun losjerte i huset og også hun "benægtede at have ført noget lidderlig Levnet, hun fremviiste ogsaa et Ægteskabs Løfte mellem hende og en Gulbrand Svendsen i Drøbach". Hun lovet å reise til sitt hjemsted på Vinger samme ettermiddag "eller i manglende Fald være Tugthuus Straf undergiven". Jøran Andersdatter møtte til forhøret og "blev alvorligen tilholdt at føre et skikkelig Liv, Ligesaa hun blev betydet at den næste Gang hun befindes i nogen Ulovlighed da bliver hun arresteret og tiltalt til Tugthuus Straf". Både de unge jentene og Jøran Andersdatter fikk kun en advarsel og trussel om tukthusstraff, men saken kom opp igjen i august samme år da vertshusholdersken igjen ble arrestert sammen med flere unge jenter.⁴⁹⁷

Foranledningen var den samme som ved forrige arrestasjon, nemlig bråk og slåssing utenfor John Jensens leiegård i Vaterland, der Jøran Andersdatter fortsatt drev vertshus. Politibetjentene mente de "tilholdende Fruentimmer" var årsaken til "denne Urolighed" og at Jøran Andersdatter var "aldeles uberettiget til at holde borgerlig Næring eller Skienkehuus". For det hadde hun tidligere fått bøter og "Formedelst Liderlig Huushold" flere ganger blitt truet med

⁴⁹⁵ Enkelte forhør omhandler beryktede hus, men hva det innebar kommer ikke fram av forhørene: Christiania politikammer 03.11.1790, folie 22a og b (Fem unge kvinner ble dømt for løsgjengeri i et "bekiendt berøgtet huus neml. Høkker Haagen Sonen"); 23.08.1802 (mor og sønn til overnatting); 13.06.1796, folie 448 A (mann i losji).

⁴⁹⁶ Christiania politikammer 31.05.1802. Tron Hansen på 14-15 ble arrestert og riset for å ha startet slagsmålet

⁴⁹⁷ Christiania politikammer 23.08.1802.

straff ”naar hun saaledes oftere forsaae sig eller ved at holde uordentlig Huus, gav Anledning til Gadestøy og Opløb, ikke destomindre har dog hendes Huus været en riklig Gienstand for deres Opmærksomhed, da de der noget ofte Have fundet Uorden baade inden og udenfor.” Jøran Andersdatter hevdet at det i dag fra hennes side ikke var noen ”Aarsag given til Uorden enten inde eller uden for hendes Bopæl, Ligesom hun og ville være uvidende om, at de hos hende søgende Fruentimmer, havde foretaget dem noget usømmelig”. Videre hevdet hun at hun ved neste flyttedag skulle flytte til et hus i Vaterland hvor hun verken kunne eller ville drive med noen næring og ”saaledes bliver dette sikkerligen den sidste Gang at Politiet herved er utiliget, hun bad derfor indstændigen at hun for den Gang i Betragtning af hendes Høje Alder, henved 60 Aar og Fattige Omkostninger, maatte med Lemfældige Bøder ansees, naar hun ikke aldeles kan undgaae Straf”.

Av de fire arresterte jentene fikk Randi Maria Johnsdatter og Berthe Olsdatter gå fri fordi de var høygravide. Elisabeth Johnstrup, i forrige forhør kaldt Hansen, hadde siden sist ”Gade Opløb” lovet å forlate byen, men ikke fulgt det, men derimot ”ført samme Levemaader som forhen”. Hun hevdet at ”hendes Opførsel har været ustraffelig”, men at hun ikke kunne forlate byen da hun forsørget et jentebarn på sju år ”og hvortil hun har mindre Udveje paa andre Stæder end her, hvor hendes Bekiendtskab dog kan skaffe hende saa meget Arbeide, at hun nogenlunde kan underholde sig og Barnet”. Hun lovet ”at hendes Opførsel fremdeles skulle blive saa god, at hun ikke skulde falde Politiet besværlig.” Den andre unge jenta var Christine Friderica Schagt som holdt til hos mora som losjerte i samme hus som Aasmund Hansens enke. Hun nektet for noen forbindelse til vertshusets aktiviteter og

beklagede sig, at hun af Misforstaaelse var bragt i denne Uleilighed, da det vel er sandt, at hun omhandlende Tid eller nys før ligesom nogle Gange ellers har været i Stuen hos Aasmund Hansens Enke, men det er og rigtig, at hun ikke tilholder der hos hende, men hos sin Moder, der logerer i samme Huus, som bemelte Enke.

Hun viste politiet et pass datert 19. juni om at hun da kom fra København for å besøke venner og at hadde ”en aaben staaende Tieneste, som hun agter at begive sig til, saafreemt Skipper Hammer hertil ankommer: imidlertid lovede hun fremdeles at opføre sig vel og upaaklagelig”.

Politiet slo fast i kjennelsen at Aasmund Hansens enke Jøran Andersdatter fortjente straff etter Norske Lovs bestemmelser mot horehus og hallikvirksomhet.⁴⁹⁸ Politiet anså dermed vertshuset som et bordell. I tillegg var Jøran Andersdatter ”uberettiget til at drive borgerlig

⁴⁹⁸ Dommen viste til ”Lovens 6 § 22 Cap”. Norske Lov av 1787, Siette Bog. Om Misgierninger. 22 Cap. Om Hustruis, Børns, eller Tienistetyendis Forlokkelse. Her er 1. artikkel ”Ruffere og Ruffersker, som forføre nogen Mands Hustrue, eller Døttre, til Løstgighed og et ont Levnet, bør at strygis til Kagen, og ved Bødelen af Byen udføris” og 5. artikkel ”De, som holde Horehuus, straffis med Kagen, og forvisis den Provincie, som de boe udi, eller sættis i Spindehuset”. Spindehuset tilsvarte tukthuset i Christiania. Lest på http://www.hf.uio.no/PNH/chr5web/chr5_06_22.html.

Næring eller holde Skienkehuus". Hun var advart og refset mange ganger tidligere, "men intet frugter". Men Jøran Andersdatter var gammel og politiet slo fast at hennes alder

maae vel befrie hende fra at dømmes paa Tugthuuset. Men ophøre bør og maae hun med sit Vertshuushold, endnu mindre maae hun holde Horehuus og gjør hun det, da bør hun atter paagribes og føres paa Tugthuuset uden skaansel. Hun ejer intet, at dømme hende i Bøder, var det samme som at bringe hende til at begynde igien sit uordentlige Liv for at tiene dem op igien, og i Henhold til disse Setninger kan hun nu af Arresten løslades.

De to jentene Elisabet Johnstrup og Christiane Schagt ble heller ikke dømt til tukthus, men sendt ut av byen. Elisabet Johnstrup ble arrestert for andre gang på "Horehuus" og "enten hun har et Barn at forsørge eller ikke, saa maae hun forlade Stædet og begive sig til Winger hendes Fødestæd, thi her kan man ikke tillade hende længre at være". Christiane Schiagt ble avkrevd å reise med første skip til København og politiet bemerket at "hendes Besmykkelser og Løfter kan man ej troe". I tillegg måtte alle tre betale arrestsomkostninger.

5.7 Konklusjon

Forhørene av de arresterte for betleri og løsgjengeri gir innblikk i de fattiges sårbare økonomiske situasjon. Mangesysleri, tigging, og muligens prostitusjon, framstår i forhørene som de sentrale forsørgelsesstrategiene for de fattige i Christiania og forstedene. Alle familiemedlemmenes små og store bidrag var nødvendige for å forsørge hele familien. Både kvinner og menn var husholdets hovedforsørgere, noe som ble tydelig ved et av husholdsmedlemmenes sykdom eller bortfall. Ugifte mødre, enker og arbeiderfamilier der en av ektefellene var skadet eller syk var svært utsatt. I mangesyslerøkonomien inngikk en rekke lovlige og ulovlige forsørgelsesstrategier, og dagarbeid og småsalg var for mange ulovlige, men nødvendige inntektskilder. Tigging var en sentral forsørgelsesstrategi for fattige, både som biinntekt for arbeidende familier, fattighjelpsmottakere eller mangesyslere, eller som den eneste husholdsinntekten når andre muligheter slo feil. Med et utilstrekkelig fattigvesen med utilstrekkelige ytelser kunne tigging gi bedre livsbetingelser enn offentlig støtte og var kanskje til og med mindre avskrekkende enn fattigvesenets kontroll.

Forhørene gir et unikt innblikk i de fattiges selvforståelse og forklaring om nød. Forklaringene vitner om både *livssykliske* og *strukturelle* forsørgelsesproblemer der sykdom, arbeidsskade og alderdom sammen med manglende arbeidsmuligheter, særlig for enslige mødre og tidligere tukthusedømte, sesongarbeid og lave lønninger og dyrtid var sentrale årsaker til nød. Det er få eksempler på at de forhørte ble tatt i løgn eller ikke forklarte seg. Derimot forklarte mange seg utførlig og detaljert om forsørgelse og tigging. Mange arresterte benyttet forhørene til å be om fattigstøtte, eller tillegg i støtten, og flere ga uttrykk for at de opplevde nøden som

opprivende og urettferdig. Barnefamilier ble i politiforhørene i liten grad behandlet som verdige trengende. Der en av foreldrene var arbeidsfør ble deres plikt til å skaffe seg arbeid understreket. Ingen av de tiggende barna ble forespeilet fattigstøtte til seg eller familien i forhørene. Både tiggende barn og foreldre ble truet med tukthusstraff, noe som viser hvor grensen for myndighetenes reformvilje lå.

Tidligere forskning har vektlagt at prostitusjon ikke ble straffeforfulgt på 1700-tallet. Min undersøkelse viser at en betydelig del av de unge kvinnene anklaget for løsgjengeri sannsynligvis var prostituerte. I hovedsak la politiet allikevel vekt på mangelen på fast og stedbunden tjeneste og dømte dem til tukthus for *lediggang* etter tjenestelovgivningen. I tillegg ble det utført underlivsundersøkelser og stadfesting av venerisk sykdom hvor vektleggingen var, som senere på 1800-tallet, faren for smitte. Den prostituerte som en egen kategori lovbrøyer kommer allikevel ikke tydelig fram da politiet vektla manglende tjeneste og ikke entydig skilte mellom ulike moralske forseelser. Det er allikevel antydning til en økt kategorisering av de prostituerte da det i flere forhør ble beskrevet at de *ernærte* seg av utukt og i flere av dommene skilt mellom prostitusjon som næringsvei, annen løsaktighet og ørkesløshet.

Kapittel 6. ”uden reise Pass eller Beskeed”.⁴⁹⁹ Hjemstavn og de fattiges mobilitet 1790-1802

Ligesom enhver Soldat efter Fr. om Landmilitien i Norge skal tiene i det Lægd, hvortil han henhører: Saa skal og alle andre tiene i det Sogn, hvor de ere fødte, saa længe de der Tieneste kan bekomme; hvis ikke, maae de, naar de derom have erhholdet Føgdens Attest (som paa slet Papiir uden Betaling skal meddeles dem), antage fast og aarlig Tieneste i næste Sogner.⁵⁰⁰

Både tukthusanordningen og tjenesteloven slo fast strenge hjemstavnsbestemmelser og mobilitetshindre for store delen av befolkningen. En person måtte ha tilhold i sognet i to år både for å ha rett til opphold og eventuell fattigunderstøttelse fra det offentlige.⁵⁰¹ Fremmede skulle anmeldes til fattigmyndighetene, og det var forbudt å ”huse og hæle” fremmede betlere.⁵⁰² Dyrvik hevder at lokalsamfunnene skjøv de arbeidsføre fattige fra seg ved å kalle dem for *fremmede*.⁵⁰³ Samtidig var mobilitet en viktig overlevelsesstrategi for personer uten eiendom eller forsørgelsesmuligheter på hjemstedet da bondesamfunnet gjennomgikk store strukturelle endringer på slutten av 1700-tallet. Min undersøkelse viser at en stor andel av de forhørte på Christiania politikammer for tigging og tjenestemangel var ”fremmede” i byen. Som jeg har vist ble hjemstavnsreglene for dem håndhevet strengt og de ble enten transportert eller sendt til hjemstedet med stiftets pass. Men hva med dem som kun ble forhørt om manglende reisepapirer eller oppholdstillatelse? I dette kapittelet vil jeg drøfte hjemstavnsforhørene av omreisende handelsfolk, svensker, arbeidende og arbeidssøkende fattige som hadde bosatt seg i forstedene uten tillatelse fra myndighetene. Hvordan forholdt de arresterte for hjemstavnsbrudd seg til de lovregulerte begrensningene av deres bevegelsesfrihet og hva var politimyndighetenes praksis i disse sakene?

6.1 De fattiges mobilitet og presset på Aker og Christiania

Politiets hjemstavnsforhør i årene 1790-1802 i forhold til det reelle antallet fremmede i byen kan være vanskelig å stadfeste. Men innrapporteringen av fremmede fra prestens medhjelpere i Aker og kvarter- eller rodemestrene i Christiania og forstedene til politiet og andre myndigheter ser ut til å ha blitt utført kun sporadisk i perioden. Passtvangen skyldtes ifølge Sølvi Sogner statsmaktens ønske om å skaffe seg kunnskap om landets innbyggere og få kontroll med deres

⁴⁹⁹ Christiania politikammer 25.05.1802.

⁵⁰⁰ Tjenesteloven av 1754, kap 6.

⁵⁰¹ Tukthusanordningen av 1741, Cap. III. § 1.

⁵⁰² Tukthusanordningen av 1741, Cap. V. § 9 og Cap. VI. § 9. Kun enkelte som huset de arresterte for betleri ble forhørt i årene jeg har undersøkt. Christiania politikammer 23.04.1792, folie 139 b og 140 a.

⁵⁰³ Dyrvik, 1983 s. 119f. Av 128 uttalelser fra norske embetsmenn til kongen i 1736 hadde 2/3 skiftet ut termene verdige/uverdige med innfødte/fremmede.

bevegelser. Men rundt 1800 var byråkratiet og teknologien til å utføre en slik kontroll fullt ut bare i begynnelsen.⁵⁰⁴ Forhørene på Christiania politikammer belyser derfor kun en liten del av mobiliteten i perioden. Samtidig må forhørene av innflyttere ses i sammenheng med det store antall arresterte tiggere og tjenesteløse. Huftons undersøkelse av franske fattige viser at arbeidstørke lett gjorde *sesongmigranten* til en tigger.⁵⁰⁵ 64 år gamle, gifte Joen Bentzon hadde gått fra en liten plass i Hoff sogn for å søke arbeid i Christiania og ”til den Ende gikk han ind til Christian Simonsen i Dag men traf ham ikke hiemme og da han saaledes ikke traf ham og han var nødtrængende greb han til at bede om Almisse og fik han et par Steder i Byen”. For Joen Bentzon var behovet for arbeid prekært og da forsøket slo feil tagg han istedenfor. Da han ble arrestert ba han om å bli sendt til hjemstedet.

Til tross for hjemstavnsbestemmelsene og påbud om pass eller attester foregikk det på slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet en flyttestrøm i gradvise etapper mot Christiania, noe som førte til et sterkt press på Aker. I tillegg til at deler av Christianias forsteder lå på Akers grunn omsluttet Aker Christiania på alle kanter, slik at all ferdsel til Christiania gikk gjennom sognet. Ifølge Nakken førte det til uønsket trafikk av ”tiggere og omstreifere eller folk som søkte mot byen for å skaffe seg arbeid”.⁵⁰⁶ Sølvi Sogner viser en markant flyttebevegelse på slutten av 1700-tallet der migrasjonens sentre var Christiania og Aker, Bragernes og Strømsø og de ulike verkene i stiftet. Nesten all flytting i 1763 var innenfor prostiet eller stiftet.⁵⁰⁷ Den vanligste flyttegrunnen var tjeneste eller arbeid, og nesten to tredeler var enkeltpersoner. De fattiges mobilitet er lite kartlagt, men utflytting avtok i år med stor dødelighet.⁵⁰⁸ Nakken viser at to tredjedeler av de registrerte i fattigmanntall for Aker i 1791 var innflyttere som i gjennomsnitt hadde bodd tre år i sognet. Ti år seinere var få av familieforsørgerne oppført i folketellinga, slik at mange ikke ble værende.⁵⁰⁹

6.1.1 Fremmede i byen – forhør av ”nogle fra Landet hertil ankomne Familier”

Enka Marthe Andersdatter ble avhørt på politikammeret i august 1800 sammen med sju andre personer.⁵¹⁰ De var sammen med flere familiemedlemmer anmeldt av rodemesterne Christopher Grøndahl, Gunder Krabels og Haldor Brodahl som ”nogle fra Landet hertil ankomne Familier”.

⁵⁰⁴ Sølvi Sogner ”Del II. 1537-1814” i Knut Kjeldstadli, red. *Innvandringens historie. I kongens tid 900-1814*, bind 1, Oslo: Pax 2003 s. 243.

⁵⁰⁵ Hufton 1974, s. 73.

⁵⁰⁶ Nakken, 1982 s.24.

⁵⁰⁷ Sølvi B. Sogner, *Folkevekst og flytting. En historisk-demografisk studie i 1700-årenes Øst-Norge* hovedoppgave i historie, [1979] s. 81ff, 88. Verkene på Kongsberg, Eidsvold, Eidsfoss og Jarlsberg. Innen prostiet og stort sett til nabosogn (44,5%) eller innen stiftet (39,4%).

⁵⁰⁸ Sogner, [1979] s. 85ff, 91, 93f. 63% var enkeltpersoner, mens 37% var par med barn og øvrig familie

⁵⁰⁹ Nakken 1990, s. 12.

⁵¹⁰ Christiania politikammer 26.08.1800.

Marthe Andersdatter lovet at hun til høsten ville reise tilbake til Hadeland hvor hun hadde hjemstavn, men allerede i oktober ble hun innkalt til politikammeret igjen, da hun fortsatt bodde hos sønnen på Hammersborg. Hun hevdet igjen at hun var villig til å reise fra byen ”dersom det ikke kan tillades hende at forblive hos sin Søn”. Sønnen møtte til forhøret og var ”af den Formening at det ikke kan nægtes ham at beholde sin Moder i Huuse hos sig, da han forsikkrer hun ikke skal komme det Publique til Byrde.”⁵¹¹ Han var permittert frimann fra det Sønnafieldske gevorbne regiment, og bodde med kone og barn i logi på Hammersborg hvor han forsørget familien ved skredderprofesjonen. Han ville også forsørge mora, noe han mente han hadde rett til så lenge hun ikke trengte offentlig støtte.

Tukthusanordningen slo fast nær slekts forsørgelsesplikt i flere tilfeller, men var ikke tydelig på hvilken innvirkning det hadde på hjemstavnstvangen. Tjenesteloven av 1754 slo fast at bønder ikke skulle ha barn over 18 år hjemme, og husmenn ikke barn over 16, med mindre de trengtes til driften av gården eller plassen.⁵¹² Et reskript slo videre fast at ”Arbeidsfolk, Fiskere, Matroser, Soldater, og de som kunne agtes lige med dem” verken fikk ha voksne hjemmeboende barn eller tjenestefolk.⁵¹³ Men lovgivningen regulerte ikke eksplisitt noe om foreldrenes tilholdssted. På grunn av hjemstavnsbåndet og politiets praksis framstår det allikevel ikke som noen rettighet å leve sammen med sin egen familie. Forhørene viser at politiet først og fremst vurderte farene for offentlige utgifter og om familien kunne forsørge seg selv i framtida. Marthe Andersdatter hadde ikke hjemstavsrett i Christiania, men familie som kunne forsørge henne der, noe som skulle tilsi at behovet for fattighjelp var mindre i Christiania enn som enke uten slekt på hjemstedet. Utfallet er ikke oppgitt i politikammerprotokollen, men i 1801-folketellinga er det oppgitt at 55 år gamle Marthe Andersdatter bodde hos sønnen på Hammersborg, den 28 år gamle frimannen Erech Gulbrandsen og hans kone og barn.⁵¹⁴ Erech Gulbrandsen fikk medhold i at han kunne forsørge sin egen mor.

I begge forhørene fra 1800 finner vi også Ole Olsen. I august ble det oppgitt at om han ikke forlot Christiania ved ”Michaeli Fløttetid” ville han bli betraktet som løsgjenger.⁵¹⁵ Han lovet da ”at ernære sig paa en lovlig Maade, hvilket han blev tilholdt.” I oktober ble han igjen forhørt da han ikke hadde forlatt byen ved faredagene som han hadde lovet. Han oppga nå at han var i murerarbeid hos Johan Waaler og ”naar dette ophører vil han reyse paa Landet for at antage

⁵¹¹ Christiania politikammer 17.10.1800.

⁵¹² Bønders barn skulle festes for sedvanlig kost og lønn til ”Jord, Avl, Fiskerie og andet Brug at drive”. Husmenn kunne ha hjemme ”een Dreng og een Pige, men ere Forældrene gamle og svagelige eller og Pladsen stor, at den ei med saa faa Folk kan drives, maae de have saa mange af deres Børn hiemme, som til Jorden at drive”. Tjenesteloven av 1754.

⁵¹³ Reskript av 7. august 1776 i Seip, 1994 s. 37f.

⁵¹⁴ 1801-folketellinga, Christiania.

⁵¹⁵ Christiania politikammer 26.08.1800.

Træskning, ligesom han og i Fjor vinter ernærede sig ved samme Arbejde”.⁵¹⁶ I tillegg oppga han nå at både kone og barn var ”for nærværende Tid paa Sygehuset i Opsloe”. Som håndtlanger for murmestere var Ole Olsen del av en sårbar arbeiderklasse avhengig av sesongarbeid både i byen og på landet. I tillegg var sannsynligvis nærheten til sykehuset der familien var innlagt en viktig drivkraft for å arbeide nær Christiania.⁵¹⁷

6.1.2 ”skikkelige men fattige Arbeidsfolk”. Myndighetenes frykt for offentlige byrder

Min undersøkelse viser at politimesteren i Christiania i hjemstavns sakene la vekt på hva som lønte seg for byen der byrde ble vurdert opp mot nytte. En innberetning fra rodemesteren i Fjerdingen i 1802 angående noen nylig innflyttete personer til forstaden belyser det.⁵¹⁸ Enka Kirstine Andersadatter på 49 hadde bodd to år i Bergfjerdingen og nå et år i Fjerdingen. Hun forsørget seg med å bære ”Brænde”. Den eldste sønnen hadde vært i lære hos en muremester i to år og skulle ”efter Contract endnu tiene i 2 Aar”. Han bodde hjemme hos mora da kost og losji ikke var vanlig for murerprofesjonen. Den yngste sønnen på 12 år hadde vært gjeter om sommeren, men mora forsøkte nå å få ham i skredderlære. Da rodemesteren i Bergfjerdingen ikke hadde anmeldt familien i rett tid, og dermed oppholdt seg ”under Jurisdictionen i 3 Aar, saa kunde det ikke paalægges dem at flytte ud”. Kirstine ble imidlertid pålagt å melde seg for forstanderen ved spinnehuset, kjøpmann Snell, for å ”forsikre sig Arbeide til Vinteren, samt at hun drager Omsorg for at faae sin yngste Søn huuset til lære hos en Haandværksmand, hvortil Administrator vil søge at være hende behielpelig”. Det preventive målet om å hindre nød framstår dermed som politimesterens viktigste mål. Den juridiske vurderingen var at familien hadde bodd mer enn to år i byen, om enn ulovlig, og dermed opptjent hjemstavn. I tillegg var de ikke en så stor trussel for det offentlige om å måtte forsørge dem da den eldste allerede var i fast lære og skoleholder Gaarder ga den yngste gutten ”et godt Skudsmaal i Henseende til hans læsning”. En annen familie møtte ikke samme forståelse.

Tønnes Gundersen var en 40 år gammel skoflikker og møtte til forhøret med tre sønner. I tillegg hadde han to barn til – det siste på oppfostring på landet, mens kona for tida oppholdt seg på Trøgstad. Politimesteren forklarte for Tønnes

at Byen ikke kunde være tient med at beholde ham og hans tallrige familie inden sine Grændser, Thi om han blev hiemsøgt med Sygdom eller andet tilhold, da ville Byen faae en alt for stor Byrde ved at underholde familien i sær saasom Børnene alle ere smaae, og endnu ikke kunde ernære sig.

Tønnes Gundersen var fornøyd om han kunne være i byen vinteren over for så å reise igjen. Han ble pålagt å sende barna til skolen i Fjerdingen for vinteren og ”dereffter til foraaret at udfløtte.” I

⁵¹⁶ Christiania politikammer 17.10.1800.

⁵¹⁷ Sykehuset i Oslo var fogderiets sykehus og hadde i 1801 belegg på 119 pasienter. Sprauten, 1992 s. 368.

⁵¹⁸ Christiania politikammer 02.11.1802.

tillegg skulle huseieren der familien hadde tatt losjii få beskjed av rodemesteren at siden de hadde tatt inn disse folk uten å gi anmeldelse ”saa maae han blive ansvarlig for den Byrde eller udgifft, som Byen eller Fattig Cassen i denne Vinter ved tilstødende Omstændigheder af dem kunde blive paaørt, indtil de til foraaaret udfløtte”. Det kunne dermed være risikabelt for fattige folk å ta fremmede i losji.

Ikke alle var like ydmyke som Tønnes Gundersen. Den tidligere musketeren og husmannen Jens Poulsen med kone og to døtre hadde bosatt seg i Pipervika til tross for at presten hadde bedt ham reise tilbake til fødesognet Røyken på Hurumlandet i Buskerud.⁵¹⁹ Jens Poulsen sa at han ikke ”troede eller troer at man kan forbyde ham, som Afskediget Soldat og skikkelig Mand, at ernære sig lovligen hvor han vil og han desuden er mer blottet for Arbeide og Hielp i Røgen Sogn, endfor, saa har han ikke fulgt Præstens Raad”. Han framhevet at han var skikkelig og at både han og kona hadde ernært seg av lovlig arbeid ”nemlig Manden ved at være Haandlanger med Muurmesterne og Konen med Vaskning for adskillige skikkelige Folk”. Familien var i losji hos ”skikkelige men fattige Arbeidsfolk”. Politiet bemerket at Jens Poulsen var arbeidsfør og edru, men ”enfoldig”. Det som utløste prestens anmeldelse var at familien hadde bedt om hjelp til den ene syke datteren, noe som hadde vist dem sårbare og som potensielle byrder for det offentlige.

6.2 ”vanket om i Norge uden reise Pass”. Passtvang og mobilitet

Svendsken Johan Solun, som han kalder sig, er en værdig Candidat til Tugthuuset, da han har vanket om i Norge uden reise Pass eller Beskeed, ej engang et Fogde-Pass har han kundet forskaffe sig, i hvor Let dette ellers erholdes. Rimeligen er Personen altsaa jaget fra Stæd til Stæd, og enderligen hidkommen, hvor han begyndet at betle og ikke agtet Politiets advarsler at entholde sig derfra. Endelig traf han for Borgermester Osterhaus som lod ham arrestere.⁵²⁰

Den svenske desertøren Johan Solun hadde selv meldt seg for borgermesteren i 1802 for å få reisepass, men ble i stedet arrestert som en omvankende person. Han var en av flere, både svensker og andre, som hadde beveget seg over store områder – for å søke arbeid, som del av en omreisende levemåte eller for å oppsøke familie og venner. Johan Solun var syk med ”ophovnede Bene, saa at han med Vanskelighed kan gaae”, var ugift og hadde ingen barn og ba om å reise til en onkel som drev handel på Røros. Han forsikret politiet om at han ikke hadde begått noe ulovlig eller skulle begå noe slikt. Politimesteren kunne ikke nekte for at han så syk ut, men mente at hovne bein ikke hindret ham i å kunne arbeide. I stedet ble han dømt til tukthusstraff for løsgjengeri og betleri med begrunnelsen at ”Hans Hovne Bene kan hindre ham i

⁵¹⁹ Christiania politikammer 11.03.1802

⁵²⁰ Christiania politikammer 25.05.1802, kjennelse Johan Solun.

at gaae, men ej at arbeide og inddreven heri kan han med Tiden blive mer nyttig end han nu er, siden det endnu er saa at man i Norge maae taale de udhungrede Sverrigs Hyppige Overløben". Flere av de arresterte svenskene oppga fattigdom i Sverige som årsak til å søke seg til Christiania.⁵²¹ Lene Gislesdatter hadde kommet med mann og barn fra Sverige "fordi der i Sverrig var saa Knappe Tider at de intet til Ophold Kunde erhverve".⁵²² Flere svensker oppga at de ikke trodde de trengte pass, men "uden dette kunde reyse over til Norge".⁵²³

Ved et par anledninger ble personer forhørt på politikammeret der de oppga at de var svenske, men politiet mistenkte at de var norske.⁵²⁴ Å utgi seg for svensk kan ha vært en måte å unngå identifikasjon i Norge eller oppnå friere reisepass mot svenskegrensa. Den tidligere soldaten Peder Johnsen hadde rømt fra slaveriet på Frederikshald og møtte på politikammeret for å få reisepass med annen identitet.⁵²⁵ Her utga han seg for å være en svensk militær desertør ved navn Peter Johannesen Angoland, 27 år, født i Sverige noen mil fra Vingers grense. På veien til Christiania oppga han at han hadde vært innom nattmannen Anders Schar og flere gårder i Maridalen for å reparere en stueklokke, noe politiet mente var en usannsynlig reiserute fra Vinger. Forklaringen om liv og virke i Sverige var detaljert, delvis basert på at han som rømling hadde tatt tjeneste både som svensk husar og ved artilleriet. Hva som var oppdiktet og hva som var reelt kan derfor være vanskelig å skille. Han oppga at han hadde gått over store strekninger før den svenske militærtjenesten – "over Land fra Jemteland til Tronhiem". Derfra gikk han videre til Bergen etter åtte dager, hvor han var omtrent 14 dager før han ble hyret av "en fransk Kaper" til Nordsjøen, hvor han var 4 måneder, da han forlot skipet i Bergen og gikk tilbake til Helsingeland i Sverige. I forhøret ble han beskrevet inngående og ble gjenkjent i "Effterlysningsskrivelse" som norsk rømling, noe han innrømmet først etter to lange forhør.⁵²⁶ Han lyktes ikke med forsøket på å få reisepapirer med annen identitet enn den ettersøkte, blant annet fordi politibetjentene stadfestet at han ikke snakket svensk. Peder Johnsen hadde også blitt observert i byen av høker Tørres Jørgensen før arrestasjonen og hevdet at han kom inn til ham i "Ondskab" med en Grenader fra Garnisonen, Ole Thorsen. Høkeren hevdet at "Ole Thorsen sagde til Inqvisiten, at han kiendte dennes Broder i Bergen, som skulle være død for Bøddelens Haand. Ellers hørte Deponent: at Inqvisiten sammenblandende en heel Hoben Tungemaal, som egentlig udgjørde et Slags Skøyermaal". Påstanden om at Peder Johnsen snakket skøyermaal må forstås

⁵²¹ Ifølge Jan E. Myhre foregikk det ingen masseinnvandring av svensker til Norge før 1860-åra. Jan E. Myhre, "Del II. 1860-1901" i Kjeldstadli, red. *Innvandringens historie* bind 2, Oslo: Pax, 2003 s. 186.

⁵²² Christiani politikammer 09.12.1800.

⁵²³ Christiania politikammer 16.11.1799, folie 123 a, b. Ulricha Olsdatter

⁵²⁴ Christiania politikammer 09.12.1794, folie 308b og 309a.

⁵²⁵ Christiania politikammer 03.06.1802.

⁵²⁶ Christiania politikammer 03.06.1802 og 04.06.1802.

som at han snakket romani eller det beslektede rodi. Forhøret er dermed unikt da det er den eneste eksplisitte henvisningen til romanifolk i forhørene i årene 1790-1802.⁵²⁷

Hva betyr denne mangelen på omtale av reisende folk i politiforhørene? Et problem med samtidas kategorisering kan være at opplysninger historikeren er interessert i ikke er fanget opp i kildene. Ettersom lovene slo spesielt hardt ned på fremmede løsgjengere og betlere, med krav om fast stedbunden tjeneste og mobilitetsbegrensninger, er det i ulik litteratur lagt vekk på at lovgivningen rammet romanifolk i stor grad. Etnologen Ragnhild Schlüter hevder til og med at ”Tiltakene var primært rettet mot de reisende”.⁵²⁸ Eilert Sundt skrev om Christiania tukthus omtrent 100 år etter at det ble bygget at ”det ikke mindst var netop de omsværmede fantefolk, som skulle tæmmes der”.⁵²⁹ Kan flere av de arresterte i Christiania ha vært romanifolk?

6.2.1 ”Omstreifen fra en Bøyg til en anden”. Romanifolk i kildene

Ved innberetningene i forkant av tukthusanordningen av 1741, ble ifølge Dyrvik løsgjengere, tatere og soldater sett som den største trusselen, og flere embetsmenn beskrev at tatere fartet rundt i truende flokker. Romanifolk ble omtalt med vag språkbruk i innberetningene. I tillegg til omtale av *tater* og *fant* kan blant annet *hestedoktorer*, *hesteskjørere*, *kjeleflikkere* og *kobbersmeder* tyde på samme folk.⁵³⁰ Frykten for eller forestillingene om fremmede grupper hevder Dyrvik ikke trenger å være i samsvar med virkeligheten. Den første generalinkvisisjonen etter innføringen av tukthusanordningen førte til få arrestasjoner av romanifolk eller andre store grupper, men i hovedsak lokale betlere. Dyrvik hevder at dramatiske skildringer, særlig fra de indre strøka av Østlandet og Rogaland, kan vel så mye tyde på kollektiv frykt som et virkelig antall.⁵³¹ I tillegg kan det også tyde på manglende kategorisering, og at gruppa kanskje ikke var så gjenkjennelig som først antatt.

Den danske fattig- og betlerlovgivningen av 1708 nevnte *tatere* som fremmede som skulle pågripes ved inkvisisjoner og som det var forbudt å gi husly.⁵³² Det gjorde imidlertid ikke

⁵²⁷ Eilert Sundt hevdet at ”Skøyermaal” eller *rodi* ikke var et naturlig talespråk, men ”blevet uddannet mellem landstrygerbander i det vestlige Europa”. Han hevdet at skøyer i utgangspunktet var ”småvandringer” og ”udskud af europæiske vagabønder”, mens romani var ”storvandringer” av asiatiske opphav. Skillet mellom de to gruppene hevder han var av historisk art, og at gruppene på 1800-tallet var sammensmeltet. Eilert Sundt, ”Beretning om Fante- eller Landstrygerfolket i Norge. Bidrag til Kundskab om de laveste Samfundsforholde”, 1852, i faksimileutgave i *Fante- eller Landstrygerfolket*, Gyldendal 1974, s. 25, 139, 263. Jeg tar dermed utgangspunkt i at henvisningen til skøyer mål betegnet romani generelt.

⁵²⁸ Schlüter, Ragnhild (1993). *De reisende. En norsk minoritets historie og kultur*. Ad Notam Gyldendal: 75f.

⁵²⁹ Sundt, 1852 s. 137.

⁵³⁰ Dyrvik, 1983 s. 121f. I brev fra embetsmenn og sogneprester til stattholder Rantzau i 1735.

⁵³¹ Dyrvik, 1983, s. 121f. I 1742.

⁵³² ”Fr. Om Betlerne i Danmark saavel paa Landet, som i Kiøbstæderne, Khavn undtagen” av 24.09.1708, I Post. Ang. De Fattige i Kiøbstæderne i Danmark, Khavn undtagen: 13.), i Schou, 1797/1795-1850.

noen av de fire norske stiftsordningene.⁵³³ Men tukthusanordningen av 1741 nevner at ”de uden vis Bopæl eller Pas Omløbende, under Navn af Kjedeflickere og andre, skal indføres til Tugthuset”, en bestemmelse som sannsynligvis var rettet mot romanifolk.⁵³⁴ I tjenesteloven av 1754 omtales

Kiedelflickere, Seglmagere, Grydesmede, Hesteskiærere og andre deslige, som kan anses at stryge Landet igiennem, maae ei opholde sig paa Landet, uden de have Amtmandends Tilladelse og ere Boesatte, hvilke i samme Amt med Amtmandens Pas visse Tider om Aaret maae omreise; Men begive de sig du af Amtet, ansees de som Løsgjængere; og dersom nogen tager til Huse saadanne eller andre Løsgjængere paa Landet, som intet Pas eller nogen slags Rigtighed kan forevise, da skal de, istedenfor Straffen effter 3-21-21, bøde til Angiveren 24 Sk. for hver Nat og for hver Person, de saaledes huse uden samme til Øvrigheden at overlevere og angive.⁵³⁵

Sundt hevdet, til tross for begrensingen tjenesteloven innebar, at dette innebar en slags tillatelse til å fortsette ”levevis og næringsvei, en tillatelse, som efter datidens anordninger for resten med hensyn til håndverksdrift på landet og i byerne fast kan kaldes et begunstigende privilegium”.⁵³⁶ I politianordningen for Christiania omtales heller ikke tatere, selv om Holmsen hevdet at politimesterens oppgaver var å anholde ”løsgjængere, betlere, *tatere og ukristne personer*”, noe som kan forstås som et eksempel på 1800-tallskategorisering.⁵³⁷ Selv om kategorien *tater* ikke nevnes eksplisitt i tukthusforordningen og ikke ble brukt i redegjørelsene for innsettelse i tukthuset, antar Sogner at mange av de innsatte var tatere.⁵³⁸

Forhørene i årene 1790-1802 inneholder, med unntak av én henvisning til *skøyer*, ingen beskrivelse av romanifolk gjennom betegnelser som *tater*, *fant*, *splint* eller *sigøyner*. Det betyr allikevel ikke at gruppa er helt skjult da flere karakteristikker kan antyde reisende folk. Arnvid Lillehammer angir de to sentrale kriteriene reising som levemåte og karakteristiske *yrker* eller *håndverk* som levebrød for å bekrefte romanifolk i kildene før 1850. I tillegg legger han i genealogiske undersøkelser av slekter vekt på *opphav* og *opphavsmyter*, *giftermålsmønster* innenfor samme gruppe (endogami) og *språk*.⁵³⁹ I tillegg til én henvisning til språk, gir forhørenes vektlegging av livsløpshistorier og næringsveier muligheten til innblikk i familier med karakteristiske romanitrekk, slik tilfellet er med ekteparet Kari Poulsdatter og Johannes Halvorsen Strøm.

⁵³³ For eksplisitt lovgivning mot romanifolk må en til Christian Vs Norske Lov av 1687 som slo fast at ”Tatere, som omløbe og besvige Folk med deris Bedrægeri, Løgn, Tyveri og Troldom skulle af Stædets Øvrighed paagribis [...] alt hvis de have med at fare dennem fratagis, og deris Anførere paa Livet straffis, og de andre inden vis Tid at rømme Riget fra næste Stæder de kunde udkomme”. Christian Vs NL av 1687, 3. bok, 22 kap. Om Jøder og Tatere. 3. Lest på http://www.hf.uio.no/PNH/chr5web/chr5_03_22.html.

⁵³⁴ Tukthusanordningen av 1741, Cap. III. § 9.

⁵³⁵ Tjenesteloven av 1754, §19.

⁵³⁶ Sundt, 1852 s. 137.

⁵³⁷ Holmsen, 1884 s. 23.

⁵³⁸ Sogner, 2003 s. 363.

⁵³⁹ Arnvid Lillehammer, ”Å etnifisera det reisande folket. Romani i dei historiske kjeldene”, Foredragsmanuskript, [2005]. Lest på: <http://www.migrationhistory.com/files/infoletter/3/etnifisering.doc>

28 år gamle Kari Poulsdatter ble arrestert for tigging med sine to barn på fire år og 18 uker i 1798. Forhøret tok en uventet vending da Kari oppga at hun var i Christiania for å hente ektemannen, Johannes Halvorsen Strøm, ut fra tukthuset i Christiania, hvor han var blitt satt inn tre uker tidligere.⁵⁴⁰ Hun oppga at siden mannen ble arrestert hadde hun ” gaaet om og ikke havt andet at ernære sig med end Bætlerie, og hendes Erinde her til Byen var, om muelig, at faae sin Mand løs fra Tugthuuset, da de dereffter agtede sig hjem”. Mannens tukthusdom tre uker tidligere var dermed den direkte årsaken til at hun måtte tigge for å forsørge seg og barna. Kari oppga at en tredje datter oppholdt seg hos hennes foreldre i Tronhjems stift.⁵⁴¹ Muligens hadde hun gått fra Tronhjem til Christiania med de to barna. Arrestasjonen ga henne muligheten til å klage på mannens tukthusdom.

Kari Poulsdatter oppga at hun og mannen ernærte seg ved å lage ”Vævskeeder” og kurere hester i Tronhjem stift, Østerdalen og flere steder. Produksjon av vevskjeer var et spesialisert håndverk i stor grad utført av romanifolk, det samme var kastraksjon av hester. Lillehammer har, basert på ”Fantefortegnelsen av 1845” og Sundts materiale, satt opp sju karakteristiske yrkesgrupper før 1850. Det var hesteskjæring (med hestedoktor eller kursmed), koppersmeding (med kjeleflikker eller messingsmed), vevskebinding og kammakeri, røkkedreining (med hjuldreier eller svarver), skorsteinsfeining, strikking og kurvbinding. De fem første gjaldt både menn og kvinner, mens de to siste var for kvinner. Hesteskjæring var et urent yrke som ”dei fastbuande sjølv helst ikkje ville utføra”.⁵⁴² Basert på yrkene er det få av de arresterte som passer med karakteristikkene, med tre menn og to kvinner som vanket om og kurerter eller flådde hest. Kun Kari Poulsdatter oppga vevskjebinding. Basert på omreisende levemåte med handel oppga enkelte at de flyttet seg over store avstander, men de fleste som ble arrestert for tigging eller løsgjengeri beveget seg i noen få sogn eller Akershus amt. I tillegg ble enkelte enslige menn omtalt som ”omvankende Personer”.⁵⁴³

Til tross for at visse karakteristiske yrker sammen med reising indikerer romanifolk var disse yrkene verken nødvendige eller tilstrekkelige kjennetegn. Forhør av svensker, småhandlere og avtakkede soldater kan også skjule romanifolk. Ved å følge svenske personer til svenske kilder kan bildet utfylles ytterligere da romanifolk i Sverige i større grad ble kategorisert som T(attare) eller Z(igenare).⁵⁴⁴ Den manglende kategoriseringen i norske kilder kan gjøre det vanskelig å bekrefte eller avkrefte Schlüters og Sogner antakelser om at en stor andel av de

⁵⁴⁰ Christiania politikammer 07.03.1798, folie 26 b og 27 a.

⁵⁴¹ Foreldrene Paul Pedersen og Siri Jørgensdatter bodde under gården Hoel i Oppdal sogn. Jeg finner ingen av familiemedlemmene i 1801-folketellinga i Sør-Trøndelag eller Johannes Halvorsen Strøm i noen deler av landet.

⁵⁴² Lillehammer, [2005].

⁵⁴³ Christiania politikammer 25.05.1802. Den tidligere artilleristen Erech Larsen og svenske Johan Solun.

⁵⁴⁴ Opplysning fra Anne Minken.

tukthusedømte var romanifolk på grunnlag av kildematerialet mitt. Mitt hovedinntrykk er allikevel at de som ble dømt til tukthus basert på romanitrekene Lillehammer gir ble inndømt fra andre steder enn Christiania. Det betyr ikke at romanifolk ikke befant seg i Christiania og forstedene. Mary Barthelmy viser at vintermarkedet i Christiania sammen med en rekke andre markeder var del av romanifolks reiseruter.⁵⁴⁵

Enkelte av forhørene gir et godt innblikk i hvordan myndighetene forholdt seg til romanifolk og hvordan de arresterte romanifolkene forholdt seg til myndighetenes regulering og straffeforfølgning av deres levevis. Kari Poulsdatter og mannen Johannes Halvorsen Strøm levde av to av de karakteristiske yrkene hesteskjæring og vevskjemaking og beveget seg over større områder for å utføre disse, noe som gir grunn til å anta at de var av romanislekt. Kari oppga at de bodde hos hennes foreldre eller hos slekt og venner. Barnas fødesteder gir ytterligere informasjon om mulige reiseruter, da en datter ble født i Rakkestad i Østfold i 1790, to sønner i Meldal i Sør-Trøndelag i 1794 og 1795 og en datter på Gjerdrum i Akershus i 1797.⁵⁴⁶ Familien beveget seg dermed utenfor de amtsgrensene som tjenesteloven tilsa, men det ser ut til at de fikk reisepapirer til det.⁵⁴⁷ Johannes Halvorsen Strøm var blitt arrestert på vei fra Christiania til Trondhjem selv om Kari oppga at han hadde ”erholdt Pass til denne Reise”. Han ble pågrepet i Romedals prestegjeld på Hedmark, og ”noget afsides fra den Alfars Vej, antastedes han som Løsgænger og blev bragt til Lensmanden, samt derfra videre til Tugthuuset. Effter hva Dom vidste hun ikke”. I tukthusets fangeprotokoller er det oppgitt at Johannes Halvorsen Strøm var inndømt 19. februar 1798 med approbert tukthusretts dom, i en protokoll for ”Omstreifen fra en Bøygd til en anden”,⁵⁴⁸ og i en annen for ”Omløben”.⁵⁴⁹

48 år gamle Johannes Halvorsen Strøm, opprinnelig fra Helgeland på Alstadhaug, ble hentet fra tukthuset med tukthusets vaktmester og forhørt på politikammeret dagen etter at Kari ble forhørt.⁵⁵⁰ Saken ble oversendt til stiftet og 10.mars 1798 ble Johannes løslatt etter stiftets ordre. Kari Poulsdatter lyktes med å få mannen løslatt og paret kunne reise hjem med barna. Jeg har heller ikke sett liknende tilfeller av at en arrestert fikk så stor innflytelse på å få omgjort

⁵⁴⁵ Mary Barthelmy, *Spellmann på dromen. På sporet av den legendariske 'Fant-Karl'*, Rørosmuseum, 2007s. 47.

⁵⁴⁶ Strøm var et vanlig slektsnavn blant svenske reisende, også romanifolk som hadde oppnådd borgerskap. Lillehammer angir i diskusjon om Strøm-slekter at Johannes Halvorsen Strøm var hestedoktor fra Christiania og kona Karen Paulsdatter hadde barna Ane Lena Marie, f.ca. 1790, grl. 1791 i Rakkestad, Johannes Kristian, dpt. 1794 i Meldal, Hans Pettersen, dpt. 1795 i Meldal, Anna Lena Maria, dpt. 1797 i Gjerdrum. Lest på: <http://aforum.genealogi.se/discus/messages/83800/55257.html?1206803379>

⁵⁴⁷ I forhørene omtales en rekke slike pass og attester, men de ligger ikke i politiets pakkesaker. De ble imidlertid sendt til stiftet, slik at de muligens kan spores i stiftets kopibøker eller pakkesaker. Både Barthelmy og Lillehammer har rekonstruert romanifolks reiseruter basert på slike pass.

⁵⁴⁸ Tukthusprotokoll 1796-1803 19.02.1798.

⁵⁴⁹ Tukthusets fangeprotokoll 19.02.1798.

⁵⁵⁰ Christiania politikammer 08.03.1798.

saker, men i dette tilfellet var arrestasjonen for tigging Kari Poulsdatters mulighet til å få reist sin sak. Om familien var romanifolk med faste reiseruter for produksjon, handel og hestekastraksjon ble de i Christiania politikammer gitt medhold i at mannen var urettmessig dømt for ”omstreifen” da han hadde pass utstedt til å reise fra Christiania til Trondheim. Myndighetene forholdt seg dermed tvetydig til familiens omreisende levemåte og næringsvei. Der Johannes ble dømt til tukthus på Hedmark, ble konas forespørsel om han kunne løslates tatt alvorlig av politimyndighetene i Christiania. Politimesteren innkalte Johannes fra tukthuset til forhør og sendte deretter saken til stiftsdireksjonen som ga ordre om å løslate ham. Christianiapolitiet kan selvsagt, slik de gjorde i sakene med fattige arbeidere, ha handlet ut fra frykt for utgifter for byen. Om Johannes Halvorsen Strøm ble værende på tukthuset ville familien hans kunne være en byrde for det offentlige. Det pragmatiske i Christianiapolitiets håndtering av saken gir ikke inntrykk av at deres praksis i betleri- og løsgjengerisakene hadde hovedskyts rettet mot reisende grupper, men at den omfattende reguleringen av store deler av befolkningen rammet reisende folks bevegelsesfrihet da det ble slått ned på omreisende handel. Det er allikevel grunn til å påpeke at romanifolk ble mistenkeliggjort på grunn av sin karakteristiske levemåte.

Hesteskjæreren Elias Eliassen og kona Pernille Maria Nicolaisdatter ble arrestert sammen med to andre ”mistænkelige Personer” i desember 1801 på en husmannsplass der de flere ganger hadde hatt losji.⁵⁵¹ De ble beskyldt for tyveri, og en av de arresterte kvinnene innrømmet småtyverier.⁵⁵² Men saken var mer enn en ordinær tyverisak, da det var de arrestertes synlighet med omreisende liv og hestebytte som handelsvei som i hovedsak forårsaket mistanken. Elias Eliassen og Pernille Maria Nicolaisdatter hadde tidligere vært på tukthuset for løsgjengeri.⁵⁵³ Siden de ble løslatt i august 1801 hadde de to ”omvanket til deels paa Vestkanten og paa Friderichshald, hvor neml: i sær paa Væstkanten han forklarede at have handlet Heste og ved den Leilighed at have faaet et Uhr i Mellembytte”. Tobakkspinner Daldorph møtte på politikammeret som vitne og forklarte at han hadde sett paret måneden før på Kongeveien mellom Christiania og Bragernes ”medhavende en brun hest, hvorpaa var 2de Sækker fuldpakkede og endda noget Redskab som Laae indtil paa Hustruens Ryg, og i det de bleve Daldorph vare, skildtes de fra hinanden, imedens Daldorph foer dem forbi”. Paret hadde sluppet ut fra tukthuset noen måneder før, etter å ha blitt dømt for å streife rundt. Deres uttrykte frykt indikerer dermed ikke tyveri eller ulovlige handlinger utover selve løsgjengeriet. Elias Eliassen forklarte at

⁵⁵¹ Christiania Politikammer 08.12.1801. Arrestert med Svend Olsen og Gubiør Hansdatter. Elias oppga først Friderich Eliassen men endret det underveis i forhøret til Elias Eliassen Friderichsen. I tukthusprotokollen kun Elias Eliassen. Husmannsfolka på Christopher Larsens løkke var Brede Johnsen og Kari Michelsdatter.

⁵⁵² Gubiør Hansdatter ble dømt til to måneder for tyveri i bytinget og innkom 12. februar 1802.

⁵⁵³ Oppgitt kun som løsgjengeri i forhøret, men i tukthusets protokoll inndømt fra Kongsberg ”For Omstreifen i Landet og Mistænkelig Forhold”. Tukthusprotokoll 1796-1803 15.04.1801, s. 294.

Hesten havde han tilbyttet sig i Winger Sogn, og Bylterne som vare paa hesten, var deels Foder, deels hans Klæder. Hesten forklarede han at have bortbyttet i Enebach og faaet igjen en en graae hest han siden solgte paa Bragnes for et andet Uhr, hvilket Uhr han igjen ombyttede med nok et andet, nu har tilstædeværende Uhr, Spændet med Steene i sagde han, paa Moe Marked at have vundet i Spil, og det lille Sølvspænde sagde han, at have havt efter sin Fader.

Politiet mistenkte at alle gjenstandene, som Elias Eliassen oppga var mellombytte fra hestehandel og dels arv, måtte komme fra tyveri, og den konstituerte politimesteren Hiort etterlyste etter eierne i Intelligenssedlene uten umiddelbar respons.⁵⁵⁴ Da Elias Eliassen og Pernille Nicolaisdatter gjenopptok reisingen og handelsvirksomheten etter tukthusoppholdet kom de raskt i myndighetenes søkelys. Det kan se ut som om løsgjengeriet var den direkte årsaken til tyverimistanken da de allerede måneden før var observert som mistenkelige. Om Elias Eliassen og Pernille Nicolaisdatter hadde rett i at de konfiskerte sakene var arv og tilegnet gjennom byttehandel var myndighetenes regulering direkte *fattigdomsskapende*.

Ifølge Lillehammer var Pernille søster til Grisilla Nikolaidatter, leder av det registrerte Grisilla-følget i ”Fantefortegnelsen av 1845”.⁵⁵⁵ Forhøret gir lite inntrykk at de arrestertes *etnisitet* vakte oppmerksomhet, men at den omreisende næringsveien ble utsatt for mistenkeliggjøring og anklage om løsgjengeri. Den 30 år gamle Elias Eliassen ble i tukthusets fangeprotokoll beskrevet med et ”Tyndt og Mørkladent” ansikt, brune øyne, sortbrunt hår og sortbrune øyenbryn.⁵⁵⁶ Om hans mørke utseende ble oppfattet som fremmedartet var det ikke tema i forhørene eller kommentert ytterligere i fangeprotokollen. Lillehammer hevder at Sundts kartlegging av reisende på 1840- og 1850-tallet bidro til at myndighetene sterkere enn tidligere ble opptatt av gruppa som en *etnisk* gruppe i motsetning til tidligere da de kun så dem som et *sosialt* problem.⁵⁵⁷ Det samsvarer med mine funn om at romanifolk ble rammet av en kollektiv regulering av store deler av befolkningen gjennom passtvang, hjemstavnsbånd, tjenestetvang og næringsprivilegier, men ikke nødvendigvis forfulgt som etnisk gruppe slik som fra slutten av 1800-tallet til langt inn i andre halvdel av 1900-tallet.⁵⁵⁸ Forhørene viser hvordan reisende ble mistenkeliggjort og til dels dømt som løsgjengere, men også hvordan enkelte ble ansett av Christianiapolitiet som urettmessig straffet og løslatt fra tukthuset.

⁵⁵⁴ Christiania politikammer 10.12.1801.

⁵⁵⁵ Arnvid Lillehammer, ”Grisilla og folket hennar. Eit genealogisk bidrag til historia om det reisande folket” i *Norsk Slektshistorisk Tidsskrift*, bind XL, hefte 1, Oslo, 2005, s. 55, 62f. Elias var 30 år og Pernille 22. I forhøret oppga Elias Eliassen at han var født i Nordlandene, mens i tukthusets fangeprotokoll er det oppgitt at han var født i Bue prestegjeld i Bergens stift. Pernille Maria var født i Christiania og oppga at stefaren Ole Piber bodde på Grønland. Lillehammer oppgir at foreldrene hennes var Nikolai Henriksen og Marta Reinholtdatter.

⁵⁵⁶ Tukthusprotokoll 1796-1803 19.02.1798 s. 294, 15. 04.1801. Pernille Nicolaisdatter ble oppgitt med et ”rødladent” ansikt, blå øyne, lysebrunt hår og lysebrune øyenbryn.

⁵⁵⁷ Lillehammer, [2005].

⁵⁵⁸ Lillehammer, [2005].

6.3 Konklusjon

Et viktig trekk ved tukthusanordningens skille mellom verdige og uverdige fattige var skillet *innfødt* og *fremmed* og de strenge hjemstavnsbestemmelser førte til at sognene og byene kunne støtte fattige fra seg. Et sentralt element ved politiets praksis ved alle betleri- og løsgjengerisakene var å oppdage og bortvise fremmede personer. Hjemstavnslovgivningen ser allikevel ut til å ha blitt brukt sporadisk ettersom det foregikk en jevn tilflytting til Christiania og Aker. I forhold til den sannsynlige mobiliteten blant fattige var dermed politiets inngripen beskjeden og uoversiktlig. Arrestasjonene av passløse og andre fremmede vitner ikke om kontroll, men om en streng forståelse av hjemstavnsbestemmelsene når de først ble utøvd. Frykten for offentlige byrder ser ut til å ha vært grunnlag for politiets praksis med hensyn til innflyttere til Christiania og forstedene, både om de var tiggere, løsgjengere eller arbeidere. Muligheten for vekternes passkontroll, arrestasjon, hjemsendelse og i verste fall tukthus må ha skapt usikkerhet og uro. Den pragmatisk siden av politiets vurderinger var at de ikke bare bedømte de arresterte etter om de var fremmede eller innfødte, men om de var til *nytte* eller *byrde* for byen. De som huset innflytterne kunne bli holdt økonomisk ansvarlige.

Svensker og andre passløse innflyttere, besøkende og gjennomreisende ble oppdaget når de trengte skyss, var synlige i bybildet eller selv meldte seg for å få reisepapirer, men forhørene vitner ikke om at myndighetene hadde kontroll over mobiliteten til store grupper. Romanifolk må ha blitt rammet av lovgivning mot omreisning, småsalg og håndverk, og med krav om fast og stedbunden tjeneste. I forhørene jeg har gjennomgått ble ikke lovgivningen eksplisitt brukt mot romanifolk, men det var ikke uvanlig at reisende folk ble omtalt i vage vendinger, noe som preger både tukthusanordningen, tjenestelovgivningen og tidligere innrapporteringer på 1700-tallet. Karakteristikk som yrker og levevei indikerer allikevel at romanifolk ble forhørt, men at de som ble dømt til tukthus i hovedsak ble inndømt fra andre steder enn Christiania.

Kapittel 7. ”en Haard og Dyr Tid”. Konklusjon

Han er gift for een 3de aars tiid siden og som Syg og skrøbelig ernærer sig ved at Spille paa Viol, saavel i Huusene paa Helligdagen som paa Gaderne, men ikke i Vaaer paa tilspørgende har Betlet, men ved førs. Vægterne Augustinus Larsen og Jens Olsen decl. At di er fald, kommen bekiendt at Gulbrand Jaensen – deels har Spillet paa Gaderne og Bryggen, samt Betlet⁵⁵⁹

Gulbrand Joensen ble i perioden jeg har undersøkt forhørt første gang i 1790 og siste gang sammen med kona i 1799, begge omtalt innledningsvis. Forhørene av familien er et eksempel på hvordan fragmenter av livsløp fra flere politiforhør av arresterte tiggere kan belyse en rekke spørsmål knyttet til de fattiges liv og deres handlingsrom. Gulbrand Joensen bodde i Lakkegata på Grønland, men var opprinnelig fra Eidsvold og dermed en typisk representant for mobilitetsmønsteret i perioden. Både Christiania og omegn, det vil si Aker som innebefattet Christianias forstad Grønland, og Eidsvold jernverk var senter i migrasjonen på Østlandet. Hovedveien for flyttingen var mellom Aker- Skedsmo-Ullensaker og Eidsvold.⁵⁶⁰

I oppgava har jeg belyst de fattiges situasjon fra to perspektiv – myndighetenes kategorisering og de fattiges beretninger om sin livssituasjon. Forhørene på Christiania politikammer av anklagede for tigging eller løsgjengeri er en unik inngangsport til de fattiges selvforståelse og forsørgelsesstrategier. Bildet som tegnes er av en mobil, sårbar arbeider- og husmannsklasse på eksistensminimum der veien var kort til akutt forsørgelseskrise. De arresterte falt i stor grad utenfor arbeidsmarkedet på grunn av sesongvariasjon i arbeidstilbud, sykdom, skade, forsørgelse av barn eller fordi tidligere tukthusopphold gjorde at de ikke fikk tjeneste. De fattiges handlingsrom var snevert. Gjeldende lovgivning og politiets praksis behandlet tigging som et ordensproblem mer enn et sosialt problem, og inntekter basert på *mangesysleri* kunne defineres som løsgjengeri og lediggang.

Gulbrand Joensen og familien hadde betydelige forsørgelsesproblemer som belyser både livssykliske og strukturelle problemer som kjennetegner de forhørte i perioden. Gulbrand Joensen oppga at han hadde fått en skade i beinet etter å ha blitt utsatt for vold på gata og derfor nærmest var krøpling og kunne ikke arbeide.⁵⁶¹ Min undersøkelse viser at sykdom eller skade var en viktig årsak til at gifte familieforsørgere ble tvunget til å tigge, for menn var skaden ofte en arbeidsskade. Begge ektefellene var nødvendige i husholdsøkonomien, og bortfall av et av overhodenes inntekter ved sykdom, uførhet eller død utløste akutt nød og tigging. Både kvinner og menn ble arrestert for tigging i perioden og forholdet relativt jevn mellom kvinner og menn. I tillegg utgjorde barn en betydelig andel av de arresterte. Gulbrand Joensen ble arrestert flere

⁵⁵⁹ Christiania politikammer 08.04.1790, folie 368B, 369A og B.

⁵⁶⁰ Sogner, [1979], s. 88, s. 99.

⁵⁶¹ Christiania politikammer 04.02.1797, folie 374 A og B.

ganger og familiens forsørgelsesproblemer må ha vært kroniske, selv om Gulbrand i 1797 oppga at tigginga var utløst av konas barsel.⁵⁶²

Gulbrand var rundt 28 år første gang han ble arrestert i 1790, og gift tre år før det. Ekteskapet innebar starten på en vanskelig periode for fattige familier, da barsel og barn innebar nye forsørgelsesbyrder. Da Gulbrand og kona Ingeborg Marie ble arrestert sammen med de to små barna i 1799 oppga de en rekke forsørgelsesmåter, som alle kan sies å være del av en *mangesyslerøkonomi* der både lovlige og ulovlige inntektskilder inngikk som nødvendige deler. Gulbrand tigget og spilte musikk på gatene eller brygga, mens kona spant, vasket for folk og tigget sammen med mann og barn. Tiggingen førte til at Gulbrand ble arrestert flere ganger, og kona i hvert fall en gang i løpet av årene jeg har undersøkt. De forklarte de var ”i en yderlig Fattigdom” og måtte tigge. Allikevel var verken Gulbrand Joensen eller kona Ingeborg Marie registrert i manntallet over betlere, som blant annet ble ført for Lakkegata der familien bodde i mai 1790. Gulbrand ble dermed arrestert for tigging uten at han ble registrert som betler av fattigmyndighetene måneden etterpå. Om de bevisst unngikk registrering eller om det betegner myndighetenes manglende oversikt kommer ikke fram. Familien ble heller ikke ført i folketellinga i 1801 i Aker eller Christiania, og heller ikke i Eidsvold. De kan ha flyttet eller ikke blitt registrert. Både manntall, forhør og folketelling vitner om at myndighetene ikke hadde oversikt over de fattige, men også at myndighetene forsøkte å øke kontrollen til tross for få midler til å straffe eller understøtte.

Til tross for at familien ble forhørt og forklarte seg om fattigdom allerede i 1790 fikk de et relativt ubetydelig beløp i ukentlig støtte først i 1799. Det at de verken ble registrert i fattig- eller tiggermanntall eller fikk støtte til tross for at den mannlige familieforsørgeren nærmest var krøpling, belyser det utilstrekkelige fattigvesenet i perioden. I tillegg belyser den manglende støtten de fikk hvordan barnefamiliers forsørgelsesproblemer ikke ble anerkjent av fattig- eller politimyndighetene til tross for at skillet mellom verdig og uverdig var myket opp. Gulbrand Joensen og kona Ingeborg Marie forklarte selv nøden med at det var ”en Haard og Dyr Tid”. Samfunnsforklaring om at fattigdommen skyldte dyrtida vitner om at de hadde en bevisst holdning til nøden utover personlige kriser som mannens skade eller konas barsel. Det var vanskelig å få arbeid og dyrtida gjorde at både fattigstøtte og lønn var langt under det en familie trengte for å leve. Flere forhør viser at tigging kunne være langt mer innbringende enn fattigstøtte. Dessuten kunne barns tigging være en viktig biinntekt for arbeidende fattige familier der lønna var utilstrekkelig. Gulbrand Joensen ble truet med tukthusstraff flere ganger for

⁵⁶² Christiania politikammer 04.02.1797, folie 374 A og B

tiggingen, men hver gang løslatt med advarsel og formaning. Forholdet mellom mange arrestasjoner og få dommer betegner sakene i Christiania politikammer i årene 1790-1802. 610 personer ble forhørt for betleri eller løsgjengeri, med overvekt av betlerianklager. Kun 72 ble dømt til tukthus, de fleste for løsgjengeri. Gulbrands fiolinspill gjorde ham synlig i offentligheten, og arrestasjonene vitner om en begrensning av de fattiges bevegelsesfrihet og forsørgelsesmuligheter. Men begrensningene skal ikke overdrives. Arrestasjonene ble utført svært sporadisk, og Gulbrand og kona ble arrestert med mange års mellomrom til tross for at Gulbrand i forhør innrømmet å betle fast.

7.1 Myndighetenes kategorisering av de fattige

Anne-Lise Seip kaller årene 1780-1815 en europeisk sein-merkantilistisk reformperiode, i krysningspunktet mellom merkantilistisk og liberalistisk syn på fattigdom, arbeidsliv og næringsregulering, også i Danmark-Norge.⁵⁶³ Gjeldende fattig- og tjenestelovgivning hadde repressive bestemmelser mot tigging og lediggang, men på slutten av 1700-tallet kom nye ideer om at nøden skyldtes arbeidsløshet og kritikk av effekten av tukthuset slo også inn.

Tukthuskommisjonen klaget i 1791 over få arbeidsmuligheter for underklassen, særlig for kvinner. De mente at tukthusstraffen virket mot sin hensikt dersom de dømte for løsgjengeri ikke hadde hatt tilbud om arbeid. Arbeidshus og manufaktur ble ansett som den ideelle løsningen, men et nytt arbeidshus ikke tatt i bruk i Christiania før 1819 og byens spinnehus var et utilstrekkelig tiltak. Reformperioden innebar ikke en avkriminalisering av fattigdom og politiforhør av arresterte for tigging og løsgjengeri gir innblikk i en ambivalent praksis.

Det reformpolitiske dilemmaet belyses av at hoveddelen av de dømte for løsgjengeri og lediggang var unge tjenesteløse kvinner som hevdet at de ikke fikk tjeneste eller oppga at de forsørget seg selv gjennom dagarbeid og småsalg. Ulike vurderinger av tjenesteløse kvinner tyder på at det var en dragkamp om løsgjengeribegrepet, der en forståelse av arbeidsløshet sto opp mot synet på lediggang som resultat av ørkesløshet. Politiets og stiftsdireksjonens praksis i domfellelsene viser at de la vekt på å slå ned på lediggang som de mente førte til løsaktighet og lidderlighet. En stor andel av de dømte unge kvinene var ugifte mødre, og det er grunn til å anta at flere ble arrestert for sin synlighet som prostituerte. I hovedsak ble sakene med beskyldninger om *løsaktighet* eller *utukt* behandlet i tråd med gjeldende tjenestetvang og forbud mot å sitte ”paa egen Haand”, det vil si forsørge seg selv uten fast tjeneste. Det store antallet gjengangere blant de

⁵⁶³ Seip, 1984 s. 29, 32f, 38.

dømte vitner om en marginaliseringsprosess der tukthusopphold var starten på en nedadgående spiral.

Politimesternes ambivalente syn på de arresterte og deres nød preget avgjørelsene på politikammeret. Politimester Fleischer drøftet eksplisitt problemene med å dømme de arresterte betlerne når fattigvesenet var utilstrekkelig, tukthuset var for hard straff og arbeidshus manglet. I nødsåret 1800 beskrev han hvordan de arresterte i en jagning sto med den ene foten i graven. Allikevel valgte han å straffe noen med trekk i fattigstøtta. Det store antall arresterte indikerer at reformperioden ikke innebar en oppmykning i synet på plikten til å håndheve loven eller i synet på hvem som var uverdige fattige. Vektleggingen av at lovene skulle følges korrekt kan stå som en side av reformideene. Effektivisering av fattigvesenet og økt kontroll var sentralt, kanskje like mye som vilje til å lette den akutte nøden.

Bare 12 % av de arresterte for betleri og løsgjengeri ble dømt til tukthus og forhørene hadde dermed ikke nødvendigvis som hensikt å *straffe*. Til tross for at tukthusstraff var en reell trussel for alle de arresterte, er det grunn til å understreke at arrestasjonene hadde som hovedhensikt å bortvise folk uten hjemstavn fra byen eller true folk til å slutte å tigge og skaffe seg lovlig og fast tjeneste. Arrestasjonene av løsgjengere framstår som mer målrettet enn jagningene etter betlere og førte i større grad til straff. Fleischer erstattet i noen år tukthusstraffer med vann og brød. Betleri ble dermed sett på som en moralsk forseelse som kunne avskrekkes og de skyldige forbedres uten å endre livsvilkårene deres. Gamle, syke og helt arbeidsuføre ble til tross for tigging i hovedsak vurdert som verdig trengende hvis de hadde hjemstavn i byen eller forstedene på byens grunn. De arresterte uten hjemstavn i Christiania ble bortvist eller transportert til hjemstedet, også til byens forsteder i Akers.

Delvis uføre, sammen med ugifte mødre og andre trengende barnefamilier, ble vurdert etter tukthusanordningens hovedskille om arbeidsførhet, og ikke etter graden av nød eller arbeidsmuligheter. Mellomkategoriene ble vurdert svært strengt av politiet, og flere delvis krøplinger ble dømt til tukthus sammen med tjenesteløse unge kvinner med barn. Det står i motsetning til en vektlegging av arbeidsmarkedsproblemer og arbeidsløshet og skyldtes etter min mening et misforhold mellom tjenesteplikten og hva slags sysselsetting delvis syke og barnefamilier kunne få og beholde. For de arresterte for både tigging og løsgjengeri framstår mangel på arbeidsmuligheter, særlig for enslige forsørgere som ikke kunne ta fast og stedbunden tjeneste, som et stort problem. I tillegg til få lovlige forsørgelsesmuligheter framstår dyrtid, et fattigvesen i oppløsning og lav lønn som hovedproblemene til de arresterte.

Fattig- og politimyndighetene kategoriserte de fattige delvis etter lovgivningens strenge skille mellom verdig og uverdig, arbeidsufør og arbeidsfør, og innfødt og fremmed. Samtidig ble

kriteriene de brukte for å skille de verdige fra de uverdige delvis endret. Det store antall arrestasjoner i 1800 og 1801 var uttrykk for at særlig politimester Fleischer ønsket å følge lovgivningen effektivt og korrekt. Samtidig manglet Christiania institusjonelle løsninger. Det relativt lave antall dømte var både en utilsiktet effekt av at tukthuset ble fylt opp med tyveridømte fra 1790 og nye ideer om at tukthuset var en lite hensiktsmessig straff. Den markerte nedgangen i betleri- og løsgjengeridommer førte til en større vektlegging av moralske kriterier for å skille ut de arresterte som faktisk ble dømt. Løsaktighet, utukt, ørkesløshet, ryggesløshet, lidderlighet og drikkfeldighet ble sett på som forherdede uttrykk for umoral.

Tukthuskommisjonens påstand om at var vanskelig å skjelne de ”gode” og ”onde” vitner om en moralsk forståelse av nød, arbeidsløshet og ulovlig forsørgelse.

Reguleringen av de fattige var ikke enhetlig og kan skyldes konflikt mellom ulike myndighetsnivåer og ulike syn på de fattige. Vekterne og fattigfogdene sto for den daglige kontakten med tiggere på gata og husinkvisisjoner etter løsgjengere. Politimesteren i forhør gjorde den grunnleggende kategoriseringen for sakenes utfall og sammen med stiftsdireksjonen vurderte om de fattige var verdige til straff, som tukthusets direksjon igjen fastslo lengden på. I tillegg viser forhørene at byens borgere drev ulovlig veldedighet, omtalt som *lørdagsgave* og liknende, der de ga faste bidrag til utvalgte fattige. Politiet behandlet de som mottok slik støtte som tiggere til tross for at de sannsynligvis ikke selv oppfattet at de betlet. De overordnede planene for endringer av fattigvesenet i perioden, formulert især av stiftsmann Moltke, utfordret ikke direkte verdig/uverdig-skillen, men la i større grad enn gjeldende lovgivning vekt på å hjelpe de trengende heller enn å straffe de uvirksomme. Det moralske synet på de fattige ble forsterket, der de gode kunne hjelpes, men de onde måtte skilles ut og straffes. Særlig ble prostituerte og drikkfeldige vurdert som *forherdede*, men også tidligere arrestasjon og straff ble i seg selv vurdert som ulydighet da løftet om forbedring ikke var holdt. Forhørene av de prostituerte vitner om en uklar vurdering hos politiet om det var ulovlig seksualitet eller tjenestemangel som skulle straffes. Men forhørene vitner også om økt kontroll og vekt på smittsomme, veneriske sykdommer. Det ble utført flere underlivskontroller på politikammeret, noe som peker fram mot 1800-tallets kontrollregime.

7.2 De fattiges forsørgelse og selvforståelse

Forhør av 610 arresterte i årene 1790-1802 gir omfattende kunnskap om fattiges livsløp og forsørgelsesstrategier. Gulbrand Joensen og familien er et eksempel på hvordan de fattiges egne beretninger kan belyse sosial og geografisk mobilitet, livsvilkår og forsørgelsesstrategier representative for større grupper. I oppgaven har jeg belyst hvem de fattige var og hvordan de

forholdt de seg til fattigdommen og myndighetens kategorisering av dem. Hvor representative var de arresterte for byens fattige? Det var ingen skarpe skiller mellom de fattige registrert i ulike kilder, enten de ble registrert som verdige eller uverdige. Som jeg har vist er det vanskelig å angi hvor mange fattige som bodde i Christiania og forstedene basert på de ulike kildene. 1801-folketellingas 496 registrerte fattige eller almissemottakere i Christiania, Aker og Oslo utgjorde 3 % av befolkningen som helhet og et svært lavt tall i et nødsår.

I både folketellinga og i de to fattigmanntallene ført i 1791 dominerte eldre kvinner. De arresterte gir et mindre entydig bilde av de fattige. Kvinner dominerte også i forhørene, men de arresterte for betleri og løsgjengeri framstår som ulike grupper med hensyn til kjønn, alder og sivilstatus. Omtrent like mange kvinner og menn ble arrestert for betleri, mens unge kvinner dominerte blant de arresterte for løsgjengeri. Forhørene vitner dermed om at både kvinner og menn forsørget seg og familien med tigging. I tillegg utgjorde tiggerne en stor gruppe barn, med hovedvekt av gutter. At unge mennesker ble arrestert for tjenestemangel er ikke overraskende, men hovedvekten unge kvinner er påfallende. Arrestasjonene etter løsgjengere var mer målrettede enn arrestasjonene etter betlere, noe som kan tyde på at tjenesteløse kvinner i større grad enn arbeidsløse menn ble kriminalisert. Det var i så fall ikke i tråd med tukthuskommissjonens bekymring for kvinners få arbeidsmuligheter.

Lediggang eller løsgjengeri innebar imidlertid ikke sysselløshet, men å ernære seg ”paa egen Haand”. Det innebar en rekke forsørgelsesmåter uten fast og stedbunden tjeneste. De arresterte oppga dagarbeid, sesongarbeid, ulike tjenester, småproduksjon, salg og omreisende arbeid på landet og i byen som sine inntektskilder. I tillegg var tigging en vesentlig inntektskilde for både familier og enslige, menn og kvinner, voksne og barn. Forhørene av unge kvinner viser også at prostitusjon var en mulig forsørgelse for kvinner som manglet tjeneste og som ugifte ble nektet å drive småhandel. Alle inntektskildene var del av en *mangesyslerøkonomi*, der flere små og store, faste og sporadiske inntektskilder var nødvendig for den enkelte arrestertes livsopphold eller familieforsørgelse. Inntektskildene vekslet mellom både lovlige og ulovlige, og mellom ulike stadier i personenes livsløp, sesong, arbeidsmuligheter og arbeidsførhet. Det midlertidige ved arbeidet sammen med at flere sysler ble kombinert samtidig gjør det vanskelig å kvantifisere de arrestertes inntektskilder. Der det kommer fram viser forhørene at tigging for en ufør person kunne være langt mer innbringende enn offentlig fattighjelp.

Politiets praksis definerte som jeg har vist mye av de fattiges *handlingsrom*, og for mange var politiets inngripen direkte *fattigdomsskapende*. Samtidig drev nøden de fattige til å flytte dit det var arbeidsmuligheter, til tross for hjemstavnsbestemmelser, tigge selv om de hadde lovet i forhør å ikke tigge igjen, eller fortsette med småhandel, mangesysleri og prostitusjon. I forhørene forklarte

mange av de arresterte seg utførlig om sin forsørgelse og fattigdom. Flere framstår som selvbevisste og hevdet at de ikke kunne nektes å flytte dit de fikk arbeid eller at de ikke kunne nektes å forsørge familiemedlemmer. Det er påfallende få referanser til skam, men flere uttrykte forargelse over sin situasjon og krevde blant annet tillegg i fattigstøtta hvis de skulle slutte å tigge. Samtidig nektet flere av de arresterte for å ha tigget og hevdet de var i byen i andre ærender eller at de kun mottok faste gaver fra byens borgere. Det kan ha vært et uttrykk for behov for å distansere seg fra dem som ble omtalt som ”alminnelig Betlerske”.⁵⁶⁴ I tillegg nektet mange av de løsgjengerianklagede kvinnene for å ha gjort noe ulovlig eller ha vært løsaktige. En kvinne som ble funnet på kirkegården med en mann med buksa åpen hevdet hun bare skulle hvile beina og flere arrestert på gata hevdet de ikke kjente mannen de ble anklaget for å ha under armen. Det var sannsynligvis uttrykk en begrunnet frykt for straff, men står også som en motforklaring til politiets anklager om løsaktighet og prostitusjon.

Unntaksvis ba de arresterte om rettferdighet eller medlidenhet, men oftest var selve livsløpsberetningen et forsøk på å dokumentere at de trengte hjelp og ikke fortjente straff. Fortellingene framstår som troverdige, lite ensartede og oftest i overensstemmelse med politiets egne opplysninger. Som aktører hadde de fattige liten innvirkning på sin samfunnsmessige nød forårsaket av store strukturelle endringer i jordbruket og dyrtid, men de kunne ha innvirkning på politiets avgjørelser. Hoveddelen av de arresterte ble på grunn av mangel på straffeanstalter løslatt med advarsel eller hjemstransportert til hjemstavnsognet, men få fikk økt fattigstøtte på grunnlag av arrestasjonene. Til tross for at politiet slo særlig ned på ulydighet, kunne det nytte å klage på tukthusdom eller andre vedtak. Årsaken til at kun 67 av de 72 tukthusdommene ble iverksatt var at de dømte klaget og unngikk straff, selv de som var gjengangere både i forhør og på tukthus. Ved et tilfelle ble en kvinne arrestert for tigging, men krevde mannen løslatt fra tukthuset. Familien var blant de få forhørte i Christiania i årene 1790-1802 med romanikarakteristikk som omreisende levemåte med handel og produksjon av vevskjeer og hestekur som yrker. Begge ble løslatt og fikk reisepass til hjemstedet slik hun ba om. Myndighetenes kategorisering og de fattiges selvforståelse framstår allikevel ikke som ett. Der en ulovlig innflyttet arbeider hevdet at ingen kunne nekte ham å ernære seg med lovlig arbeid i en av Christianias forsteder, mente politimesteren at han var ”enfoldig”.⁵⁶⁵ Forhørene er dermed en inngangsport til det James Scott kaller *hidden transcript*, der de fattige uttrykte sine meninger og vilje. Til tross for at forhørene ble skrevet ned av politimyndighetene ble de forhørtes innvendinger til anklagene skrevet ned, også da politimesteren ble bedt om å kysse seg bak.

⁵⁶⁴ Christiania politikammer 07.02.1801, Dorthe Olsdatter.

⁵⁶⁵ Christiania politikammer 11.03.1802

Min oppgave beskriver spenningsfeltet mellom repressiv lovgivning og reformideer. En interessant sammenlikning ville være med Christiansand der det både ble innført seinmerkantilistisk lovgivning og en fattigplan inspirert av reformperiodens eksperimentmodell fra København og Hamburg. Jeg har beskrevet de som var synlige fattige. Et videre undersøkelse av politikammerforhør vil kunne gi nye perspektiver på dem som balanserte på grensa med ulovlig salg, fusking i fag, forprang eller ulovlig høkervirksomhet. En tilsvarende sammenlikning med tyverisakene i bytinget ville kunne utvide forståelsen av fattigdommen i reformperioden.

7.3 Konklusjon

I oppgava har jeg drøftet problemstillingene: Hvordan kategoriserte fattig- og politimyndighetene de fattige og hvilke kriterier brukte de for å skille dem de mente var arbeidsvillige fra de arbeidsu villige, de gode fra de onde og de verdige fra de uverdige? Hvem var de fattige og hvordan forholdt de seg til fattigdommen og myndighetens kategorisering av dem? Politiets praksis og kategorisering av de fattige var ambivalent og preget av institusjonelle mangler for å oppfylle både gjeldende lovgivning og reformideer. Moral og tidligere straff var sentralt for om de arresterte ble dømt til tukthus, noe som ble en nedadgående spiral for mange unge kvinner dømt for løsgjengeri og løsaktighet. Gamle og svært skrøpelige tiggere ble i størst grad vurdert som verdige av politiet, med konsekvensen at de slapp straff. Delvis uføre og småbarnsforsørgere ble derimot i stor grad vurdert som arbeidsføre og dermed uverdige og straffet hardere enn reformideene om underklassens forsørgelsesproblemer skulle tilsi. Politiforhør av arresterte for tiggning og løsgjengeri er unike kilder til de fattiges egne beretninger og rekonstruksjon av fattiges livsløp basert på deres egne fortellinger. Politiets praksis innebar en inngripen i de fattiges liv og forsørgelsesmuligheter der de fattige i stor grad ble hindret eller begrenset i å ernære seg gjennom en *levedyktig* mangesyslerøkonomi, da dagarbeid, sesongarbeid eller produksjon og salg ble sett på som ulovlig lediggang. Det svært utilstrekkelige fattigvesenet – både fordi så få fikk støtte og fordi de som fikk offentlig støtte ikke kunne leve av det – var sannsynligvis en viktig årsak til faste, private almisser fra en rekke christianiaborgere. Politiet behandlet imidlertid dette som ordinær tiggning, noe som igjen hindret de fattige i å knytte vertikale bånd. Samtidig vanskeliggjorde hjemstavnreglene, forbud mot hjemmeboende voksne barn og forbud mot å huse betlere og løsgjengere, mulighetene for familieforsørgelse og andre horisontale nettverk mellom fattige. Tiggning kunne være mer inntektsbringende enn fattighjelp, og den siste muligheten for de fattige til å være aktører i eget liv.

Litteratur og kilder

Utrykte kilder

Statsarkivet i Oslo, Christiania politikammer

(Oslo politikammer, Ic Forhør, Ica Forhørsprotokoller 1776-1871)

Etterforskning, Forhørsprotokoll III, 29/5 1786-26/6 1790, Hyllenummer 4C09564

Etterforskning, Forhørsprotokoll IV, 5.7.1790-25.7.1797, Hyllenummer 4C09564

Etterforskning, Forhørsprotokoll V, 29/7 1797-4/8 1800, Hyllenummer 4C09564

Etterforskning, Forhørsprotokoll VI, 5/8 1800 – 28/11 1803, Hyllenummer 4C09564
(III og IV autorisert for politimesteren, V og VI politikammerrettsprotokoller).

Statsarkivet i Oslo, Christiania politirett

Forhandlingsprotokoll 4, 11.12.1777-2.11.1798, Hyllenummer 4C02212

Forhandlingsprotokoll 5, 9/11 1798- 25/1 1820, Hyllenummer 4C02212

Statsarkivet i Oslo, Christiania tukthusrett

SAO, Christiania 1, Byfogden A, F Rettergang, Fa tingbøker, Nr. 73 16/7 1789-4/7 1793, MR 00024 95. Lest på Mikrofilm: Tingbøker, Oslo

Statsarkivet i Oslo, Christiania tukthus

Fanger, Rekke II, Fangeprotokoll 3, 1775-1809, Hyllenummer 3C05124 (Tukthusprotokoll 1775-1809).

Fanger, Rekke VI, Fangeprotokoll, Diverse fangeprotokoller, Nr. 3 1796-1803, Hyllenummer 3C05131 (Tukthusprotokoll 1796-1803).

Statsarkivet i Oslo, Christiania stiftsdireksjon

(Ja Fattigvesen, Pakkesaker I 1654-1879, Bragernes prosti)

Pakkesak 0004 Christiania, Hyllenummer 4C0492 2/2.

- 05, 06, 07 Plan for fattigvesenet og endringer

Pakkesak 0006 Christiania Fattigkommisjon, Brev 1775-1818, Hyllenummer 4C0492 2/2.

- Sydd mappe ”Mandtall over De Betlere som opholde sig paa de Christiania Bye Angrændsende stæder, som henhøre under Aggers Præstegield med forklaring over hva disse af Fattig Cassen nyder, og hva Adgang de haver dertil, samt deres Navne, Alder, og Vilkaar med Viidere, alt til Opfyldelse af Amtets Høye Ordre datteres 13de April, 1790.”

- Pro Memoria til Moltke, Christiania 19. april 1790.
- ”Fortegnelse over Fattige og Trængende i Christiania”, bilag 1-7, 14.-20. april 1790.
Pakkesak 0010, Aker
- 02 Fundas, ”Da Aggers Underballance vedblover, endog tiltager, har man anseet følgende Forandringer nødvendige; hvilke herved innstilles til Stiftsdirektionens høie Approbation”,
Approbert juni 1810.

Riksarkivet, Det danske kanselliet

Skapsaker, Skap 16, pakke 31 Litera A I og B, ”Om Tugt – og Forbedringshuse i Norge”.
Hyllenummer 4A08336, lest på smal rullefilm MR 28 36.

- Pro memoria fra tukthuskommisjonen i Christiania til stiftsdireksjonen 09.11.1791 ved
magisterpresident Wilhelm Fredrik Willemsen og titulert biskop Nicolai Lumholtz
- Pro Memoria fra tukthuskommisjonen 15.02.1792 ved magisterpresident Wilhelm Fredrik
Willemsen, titulert biskop Nicolai Lumholtz, J. Chr. Smith og Jørgen Tandberg.
- Pro Memoria fra stiftamtman Moltke 04.08.1791 (under Buskerud) til det danske kanselliet.

Digitale kilder

Folketellinga 1801, Lest på <http://digitalarkivet.uib.no/>

Folketellinga 1801 for Christiania med Aker og Opsloe, i egen database utarbeidet av Kåre A.
Andersen, Lest på <http://folk.uio.no/kaarean/webapps/php/test/login.php> (passordbelagt)

Trykte kilder

Bull, A (1793). ”Om Haandverkerne i Christiania”, i Norsk Topografisk årbok 1793, Tredie Hefte.
Christiania: Jens Orbek Berg

Clarke, Edward Daniel (1977). *Reise i Norge 1799*. Oslo-Bergen-Tromsø: Universitetsforlaget.

Dunker, Conradine (1909). *Gamle Dage. Erindringer og Tidbilleder*. Kristiania og Kjøbenhavn:
Gyldendalske Boghandel Nordiske Forlag.

Johnson, Gudrun (1950). Folket i Oslo 1801. Folketellingen 1. februar 1801 for Kristiania med
forstedene og Aker og Oslo (Gamlebyen). Oslo: Norsk Arkivbyrå Forlag.

Skomakerlauget i Christiania (1793). "Nogle Tanker i Anledning det af S.T. Hr. A. Bull i tredie Hefte af den Topographiske Journal for Norge: Om Haandverkerne i Christiania", Tillegg til *Norske Intelligent-Sedler* 1793, nr. 19.

Statistisk Sentralbyrå (1980). *Folketeljinga 1801. Ny bearbeiding*, Norges Offisielle statistikk B 134, Oslo: SSB.

Lover, forordninger og reskript

Overskriftene angir andre gangs referanse i fotnoter.

Norske Lov av 1687

"Kong Christian den Femtes Norske Lov 15de April 1687 med Kongeloven 1665".

Publisert av Prosjekt for nettbaserte hovedfagsstudier (PNH). Faksimileutgave lagt ut av Universitetsforlaget 1982. Lest på: <http://www.hf.uio.no/PNH/chr5web/chr5home.html>

Tukthusanordningen av 1741

"Anordning om Tugthusets Indrettelse i Christiania og de Fattiges Forflegning i Aggershuus Stift" av 2. desember 1741, i Smith, P. H (1823). *Kongelige Forordninger samt andre trykte Anordninger m.m. som fra Aar 1670 til 1814 ere udkomne og vedkomne Kongeriget Norges Lovgivning, i tidsfølgende Orden og udtogsviis udgivne og forsynede med alphabetisk Register. Første Deel, indeholdende Aarene fra 1670 til 1754 inclusive*. Christiania, s. 520-546.

Reskript angående pass og skussmål av 1741

"Recr. (til Stiftsbefalingsmanden og Biskoppen i Agershuus Stift), indeh. Noget om Tughuuset og de Fattiges Væsen'), samt Passe og Skudsmaal i Stiftet." av 2. desember 1741, i Smith (1823) [...]

Politianordningen av 1745

"Anordning om Politiens Indretning og Administration i Christiania Bye og dens under Byens Jurisdiction henhørende Forstæder, nemlig: Pebevigen, Grendsen, Sauerne, Vaterland og Saubanken, saa og derved værende ellers under og til Landet henhørende Steder, nemlig Grønland, Leeret, Gammel-Bye, Opsloe og Hoved Tangen", av 12. februar 1745 i Schou, J.H (1797/1795-1850). *Chronologisk Register[...]*, s. 593-607.

Tjenesteloven av 1754

”Fr. At alle af Bondestanden i Norge, baade Mands- og Qvinde-Personer, som ei bruge Gaarde eller Husmands-Pladser, Skal være forbundne at fæste sig i aarlig Tieneste, og ei være tilladte at arbeide for Dagløn”, av 9. august 1754, i Schou, J.H (1797/1795-1850). *Chronologisk Register over de kongelige Forordninger og Aabne Breve, Samt andre Trykte Anordninger som fra Aar 1670 ere udkomne, tilligmed et nøiaktig Udtog af de endnu gjeldende, forsaavidt somme i Alminnelighed angaae undersaaterne i Danmark og Norge: forsynet med et alphabetisk Register.* København, s. 390-397.

Bergensforordningen av 1755

”Anordning om Betleres Afskaffelse og de Fattiges Underholdning udi Bergens Bye og Stift” av 29.08.1755. Faksimileutgave i Nedrebø, Yngve, red. (2005). *Fattigfolk i Bergen stift 1755-2005*, Førde: Selja Forlag.

Tjenestereskript av 1776

”Radstue-Pl. [3. Dec. 1755] (Refer. Til Khavns Magistrat 28 Nov.) Ang. Tienestetyende i Khavn og deres Forhold, samt Omgang imod dem i deres Tieneste; item om Fardag og Opsigelses-Tiden”, gjort gjeldende for Kjøbstæderne i Akershus ved Reskript av 26.jan. 1776, i Schou, J.H (1797/1795-1850). *Chronologisk Register[...]*, s. 427-432. Reskriptet er i Schou ført under 3. desember 1755 da det ble vedtatt for København.

Tyveriforordning av 1789

”Fr. ang. nærmere Bestemmelse af Straffe for Tyve og Hælere” av 20. februar 1789 i Schou, J.H (1797/1795-1850). *Chronologisk Register[...]*, s. 235-237.

Vekterinstruks for København 1789

”Instrux (udstædt af Politimesteren i Khavn) for Vægterne, som om Dagen skal patrullere, for at paagribe omløbende Betlere”, av 31. juli 1789 i Schou, J.H (1797/1795-1850). *Chronologisk Register[...]*, s. 299-301.

Kriminalloven av 1842

”Den norske Straffelov - Lov angaaende Forbrydelser af 20de August 1842 og Lov indeholdende Forandringer i samme af 3die Juni 1874”, Kristiania: 1874. Faksimileutgave lagt ut av Historisk institutt, Universitetet i Bergen, 31.7.2000. Lest på <http://www.hist.uib.no/krim/1874/>

Fattiglovene av 1845, 1863 og 1900

Faksimileutgaver på <http://www.hist.uib.no/krim/fattig/>

Oppheving av tjenesteplikten 1854

”Lov av 28 August 1854 vedkommende den i Landdistrikterne bestaaende Forpligtelse til at tage fast aarlig Tjeneste” i C.A. Barth (1876). *Om Husbondes og Tjenestetyendes gjensidige Pligter og Rettigheder efter den norske Lovgivning*. Christiania: Mallings Boghandel.

Løsgjengerloven av 1900

Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap” av 31.mai 1900. Lest på <http://www.lovdatab.no>

Oppheving av løsgjengerloven 2005

LOV 2005-12-21 nr 131: Lov om oppheving av lausgjengarlova og om endringer i straffelova o.a. (eige straffebod mot vald i nære relasjonar o.a.). Lest på: <http://www.lovdatab.no>.

Det kongelige justis- og politidepartement, Ot.prp. nr. 113(2004–2005), Om lov om oppheving av løsgjengerloven og om endringer i straffeloven mv. (eget straffebud mot vold i nære relasjoner mv.). Lest på:

<http://www.regjeringen.no/Rpub/OTP/20042005/113/PDFS/OTP200420050113000DDDPDFS.pdf>

Oppslagsverk

Dansk Ordbog udgiven under Videnskabernes Selskabs Bestyrelse (1848), VI S. København: P.D. Kiøppings og C.C. Løfers Officiner.

Imsen, Steinar og Harald Winge (1999). *Norsk historisk leksikon. Kultur og samfunn ca. 1500 – ca. 1800*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag

Johannessen, Knut (2007). *Den Glemte Skriften. Gotisk håndskrift i Norge*. Universitetsforlaget, Riksantikvarens skriftserie 28.

Kalkar, Otto (1886-1892). Ordbog til det ældre danske sprog (1300-1700), bind I-IV.

København: Thieles Bogtrykkeri. Også i faksimileutgave på: <http://www.hist.uib.no/kalkar/>

Kiil, Alf (1969). *Arkivkunnskap. Statsarkiva*. Oslo: Universitetsforlaget.

Mykland, Liv (2005). *Håndbok for brukere av statsarkivene*. Oslo: Universitetsforlaget

Tretvik, Aud Mikkelsen og Kjell Haarstad (1993). *Gotisk skrift. Lærebok med tekster fra 1845 til 1875*. Oslo: Tapir Forlag/ Universitetet i Oslo.

Litteratur

Andersen, Arvid Evjen (2005). *Problembarn 1741-1771 : en undersøkelse av de ulydige barna på Christiania tukthus og forholdet mellom stat og hushold i relasjon til hustukten*. Masteroppgave ved UiO.

Andersen, Kåre A. (udatert). ”Om å få kilden i tale – bruk av IKT i en bred utnyttelse av digitale historiske kilder”. Udatert manuskript.

Barthelmy, Mary (2007). *Spellmann på dromen. På sporet av den legendariske ”Fant-Karl”*. Rørosmuseet.

Blomberg, Wenche (2005). *Christiania dollhus - mellom dårekista og asylet*. Rapport til Norges forskningsråd, november 2005. Institutt for kriminologi og retts sosiologi, Universitetet i Oslo.

Brattvåg, Hildegunn (2007). ”Folk fra Romania som tigger i Oslo. En rapport fra Kirkens Bymisjons prosjekt Rett i koppen”. Oslo. Lest på:
<http://www.bymisjon.no/upload/Oslo/Hovedkontoret/Folk%20fra%20Romania%20som%20tigge%20Oslo.pdf>

Brundage, Anthony (2002). *The English Poor Law 1700-1930*. I serien ”Social History in Perspective”. Palgrave.

Bull, Edvard (1918). *Akers historie*. Kristiania.

Bull, Edvard og Valborg Sønstevold (1936). *Kristianias historie*. Utgit til 300-aars jubileet 1924 av Kristiania kommune. Bind 3 1740-1814. Oslo: J.W. Cappelen.

Daae, Anders (1908). *Tugthuset og Arbejdshuse i Kristiania 1733-1814*. Særtryk af Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen og Praktisk Strafferet. Kjøbenhavn: Nielsen&Lydiche: 115-172.

Dyrvik, Ståle og Ole Feldbæk (2005 [1996]). *Mellom brødre 1780-1830*, Bind 7 i Knut Helle, red. *Aschehougs Norgeshistorie*. Oslo: Aschehoug.

Dyrvik, Ståle (1999). *Norsk historie. 1625-1814. Vegar til sjølstende*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Dyrvik, Ståle (1991). "1536-1814" i Danielsen, Rolf, Ståle Dyrvik, Tore Grønlie, Knut Helle og Edgar Hovland (red) i *Grunntrekk i norsk historie. Fra vikingtid til våre dager*. Oslo: Universitetsforlaget.

Dyrvik, Ståle (1983). "Avgjerdsprosessen og aktørane bak det offentlege fattigstellet i Norge 1720-1760" og "To statsystem andsynes fattigdomen – ein komparasjon" i Andersson, Karl-Gustaf m. fl, *Oppdaginga av fattigdomen: sosial lovgiving i Norden på 1700-talet*. Del av Det nordiska forskningsprosjektet Centralmakt och lokalsamhälle - beslutsprocess på 1700-talet. Oslo-Bergen-Stavanger-Tromsø: Universitetsforlaget. s. 109-184 og 407-440.

Dyrvik, Ståle (1978). *Den lange fredstiden 1720 – 1784*. Bind 8 i Mykland, Knut (red.) Norges historie. Oslo: J.W. Cappelens Forlag A.S

Erichsen, Bodil Chr. (1993). *Kriminalitet og rettsvesen i Kristiania på slutten av 1600-tallet*. Oslo: Tingbokprosjektet. Lest på:
<http://www.hf.uio.no/iakh/forskning/forskningsprosjekter/tingbok/Erichsen.pdf>

Flakstad, Gunnar R. (1967). *Begynnelsen til et offentlig fattigstell. Akershus stiftsanordning 1741-1801*. Hovedoppgave i historie - Universitetet i Oslo

Foucault, Michel (2001[1961/1964]). *Madness and Civilization. A History of Insanity in the Age of Reason*. London and New York: Routledge Classics.

Gordon, Linda (1990). "Response to Scott" og "Book review: Gender and the Politics of

History. By Joan Wallach Scott. New York: Columbia University press, 1988” i *Signs*, Vol.15, No.4. s. 848-858.

Gordon, Linda (1994). *Pitied But Not Entitled. Single Mothers and the History of Welfare 1890-1935*. New York: The Free Press.

Gran, Inger Marie (2001). *Der armoden rådde. En studie av de fattige på Inderøy 1850-1880*. Hovedfagsoppgave. Trondheim: Historisk Institutt, NTNU.

Granerud, Bente (1998). *Folkelig bykultur i Christiania. En analyse av ordenssaker i politiretten 1745-1800*. Oslo: Tingbokprosjektet.

Hervig, Wenche Grove (1991). *Sysselsettings-, pensjonerings- og forsørgelsespolitikk ved nedleggelsen av sølvverket i 1805*. Hovedoppgave i historie UiO.

Hill, Christopher (1986 [1969]). *1530-1780: Reformation to Industrial Revolution*. Volum 2. Part of The Pelican Economic History of Britain. Harmondsworth: Penguin Books.

Holmsen, Paul (1884). *Kristiania politis historie 1624-1884*. Kristiania.

Hudson, Pat (2000). *History by Numbers. An introduction to quantitative approaches*. London: Arnold.

Hufton, Olwen (1971). “Women in Revolution 1789-1796”, i *Past and Present: A Journal of Historical Studies*, Oxford University Press, nr. 53, s. 90-108.

Hufton, Olwen (1972). “Begging, Vagrancy, Vagabondage and the Law: An Aspect of the Problem of Poverty in Eighteenth-Century France” i *European Studies Review*, II 1972, London: Sage Publications, s. 97-123.

Hufton, Olwen (1974). *The poor in eighteenth century France 1750-1789*, London: Oxford at Clarendon Press.

Hufton, Olwen (1975). "Women and the Family Economy in Eighteenth-Century France" i *French Historical Studies*, Vol. 9, No. 1, s. 1-22, Duke University Press.

Indrebø, Gustav (1927). *Den norske kvæsthuskassa (Krigshospitalkassa) 1679-1814: med eit tillegg um den norske officers-enkjekassa. Eit blad av vaar militære administrasjons-historie*, Serprent av Meddelelser fra det norske riksarkiv. III, Oslo.

Jordansson, Birgitta (1998). *Den goda människan från Göteborg. Genus och fattigvårdspolitik i det borgerloga samhällets framväxt*. Göteborg: Arkiv förlag.

Jütte, Robert (2001[1994]). *Poverty and deviance in early modern Europe*. Cambridge University Press.

Kjelstadli, Knut (red.) *Norsk innvandringshistorie. I kongens tid 900-1814*, bind I. Oslo: Pax Forlag A/S.

Kjeldstadli, Knut (red.) *Norsk innvandringshistorie. I nasjonalstatens tid 1814-1940*, bind II. Oslo: Pax Forlag A/S.

Kristiansen, Oskar (1934). *De fattige i Norge 1814-1845*. Oslo: Cammermeyers Boghandel.

Libæk, Alfhild Nakken (1977). *Grevskapet i Laurvigen. Fattigstellet 1735-1805*. Hovedoppgave i historie – Universitetet i Oslo. Se også Nakken.

Lillehammer, Arnvid, [2005] "Å etnifisera det reisande folket. Romani i dei historiske kjeldene", foredragsmanuskript. Lest på: <http://www.migrationhistory.com/files/infoletter/3/etnifisering.doc>

Lillehammer, Arnvid (2005). "Grisilla og folket hennar. Eit genealogisk bidrag til historia om det reisande folket" i *Norsk Slegtshistorisk Tidsskrift*, bind XL, hefte 1, Oslo, s.55-86.

Lützen, Karin (1998). *Byen tæmmes. Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*. København: Hans Reitzels Forlag.

Midré, Georges (1995). *Bot, bedring eller brød? Om bedømming og behandling av sosial nød fra reformasjonen til velferdsstaten*. Oslo: Navf/Universitetsforlaget.

Moseng, Ole Georg (2003). *Ansvar for undersåttenes helse. Bind 1 av Det offentlige helsevesen i Norge 1603-2003*. Oslo: Universitetsforlaget.

Myhre, Jan Eivind og Jan Sigurd Østberg, red. (1979). *Mennesker i Kristiania. Sosialhistorisk søkelys på 1800-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget.

Myhre, Jan Eivind (1979). "Hans Jacob Hansen – fra husmann på Romerike til industriarbeider i Kristiania" i Myhre, Jan Eivind og Østberg, Sigurd (red.), *Mennesker i Kristiania. Sosialhistorisk søkelys på 1800-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 11-25.

Myhre, Jan Eivind (2003). "Del II. 1860-1901" i Knut Kjeldstadli (red.) *Norsk innvandringshistorie. I nasjonalstatens tid 1814-1940*, bind II. Oslo: Pax Forlag A/S.

Nakken, Alfild (1982). "Fattigvesenet i Aker i årene omkring 1814" i *Byminner* nr. 2/1982. Oslo: Oslo Bymuseum, s.23-38. Se også Libæk.

Nakken, Alfild (udat.). "Fattigvesenet i Akershus stift i årene før 1814". Upublisert manuskript. Se også Libæk.

Nakken, Alfild (1990). "La pauvreté en Norvège 1500-1800" i Thomas Riis, red. *Aspects of Poverty in Early Modern Europe III*. Odense: Odense University Press, Byhistoriske skrifter. Upublisert norsk oversettelse "Fattigdommen i Norge". Se også Libæk.

Nedrebø, Yngve, red. (2005). *Fattigfolk i Bergen stift 1755-2005*, Førde: Selja Forlag.

Peterson, Birgit (1983). "Den farliga underklassen". *Studier i fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige*. Doktorgradsavhandling ved Universitetet i Umeå. Stockholm: Almqvist&Wiksell International.

Pulma, Panu (1985). *Fattigvård i frihetstidens Finland. En undersökning om förhållandet mellan centralmakt och lokalsamhälle*. Helsinki: Finnish Historical Society.

Sandmo, Erling (1998). *Mordernes forventninger. Kriminalitetshistoriske essay*. Oslo: Universitetsforlaget.

Sandvik, Hilde (1992). "Umyndige" kvinner i handel og håndverk. *Kvinner i bynæringene i Christiania i siste halvdel av 1700-tallet*. Oslo: Tingbokprosjektet. [Hovedfagsoppgave ved UiO1985]

Schlüter, Ragnhild (1993). *De reisende. En norsk minoritets historie og kultur*. Ad Notam Gyldendal.

Schiøtz, Aina (1979). "Prostitusjon og samfunn i 1870- og 1880-åras Kristiania" i Myhre, Jan Eivind og Østberg, Sigurd (red.), *Mennesker i Kristiania. Sosialhistorisk søkelys på 1800-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget, s 71-89.

Scott, James (1990). *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts*. New Haven og London: Yale University Press.

Scott, Joan (1990). "Book review: Heroes of Their Own Lives: The Politics and History of Family Violence. By Linda Gordon. New York: Viking: 1988" i *Signs*, Vol.15, No.4.

Sharpe, J.A (1992). *Crime in early modern England 1550-1750*. London og New York: Longman.

Shwartz, Robert M. (1988). *Policing the Poor in Eigtheenth-Century France*. Chapel Hill/London: The University of North Carolina Press.

Seip, Anne Lise (1984). *Sosialhjelpstaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740-1920*. Oslo: Gyldendal norsk forlag.

Slyngstad, Marit (1994). *Ulydighet og straff. Intensjoner og praksis i statsmaktens bekjempelse av fattigdomsproblemet. En undersøkelse med utgangspunkt i tukthusforordningen av 2. desember 1741 og de innsatte lemmer ved Christiania tugthus i perioden 1741-63*. Hovedfagsoppgave, UiO. Oslo: Tingbokprosjektet.

Sogner, Sølvi Bauge (1979). *Folkevekst og flytting. En historisk-demografisk studie i 1700-årenes Øst-Norge*. Doktoravhandling ved UiO.

Sogner, Sølvi (2003). "Del II. 1537-1814" i Kjelstadli, Knut (red.) *Norsk innvandringshistorie. I kongens tid 900-1814*, bind I. Oslo: Pax Forlag A/S, s. 227-398.

Sprauten, Knut (1992). *Byen ved festningen. Fra 1536 til 1814. Oslo Bys Historie Bind 2*. Oslo: J.W. Cappelen.

Sunde, Jørn Øyrhagen (2005). "'Lade og Ørkesløse Betlere' – Fattigforordninga for Bergens stift av 1755 i eit idéhistorisk perspektiv" i Yngve Nedrebø (red.), *Fattigfolk i Bergens stift 1755-2005*. Førde: Selja Forlag.

Sundt, Eilert ([1852] 1974). "Beretning om Fante- eller Landstrygerfolket i Norge. Bidrag til Kundskab om de laveste Samfundsforholde" i faksimileutgaven *Fante- eller Landstrygerfolket*, Gyldendal.

Tamm, Ditlev (1990). *Dansk retshistorie*, Bind 1, København: Jurist og Økonomiforbundets Forlag.

Thane, Pat (1996). "Old People and their families in the English past" i Martin Daunton, red. *Charity, Self-Interest and Welfare in the English Past*. London: University College London Press.

Thingsrud, Leif (1997). "Fattigvesenets arkiver. Elendighetens registre" i *Tobias* 4/97. Lest på: <http://www.byarkivet.oslo.kommune.no/OBA/tobias/tobiasartikler/t4975.htm>.

Thompson, E.P.(1980). *The Making of the English Working Class*. London: Gollancz.

Ulvund, Frode (2005). "Dei farlege fattige – Fattigdom som avvik" i Yngve Nedrebø (red.), *Fattigfolk i Bergens stift 1755-2005*. Førde: Selja Forlag, 2005.

Østhus, Hanne (2007). *Vanartige tjenestefolk eller uordentlige husbønder? Tjenestefolk I arbeidskonflikter i Christiania på slutten av 1700-tallet*. Masteroppgave i historie, UiO.

Vedlegg

Vedlegg 1: Forhørte for betleri og løsgjengeri på Christiania politikammer 1790-1802

Dag	Mnd	År	Sakskategori	Fornavn	Etternavn	Sakens utfall kodet
07	01	1790	betleri og uorden	Hans	Andersen	tukthus, tukthusrett konfirmasjonsdom
08	04	1790	betleri	Karie	Johannesdatter	ikke oppgitt
08	04	1790	betleri	Torger	Knudsen	ikke oppgitt
08	04	1790	betleri	Gulbrand	Jaensen	ikke oppgitt
08	04	1790	betleri	Jacob	Olsen	ikke oppgitt
08	04	1790	betleri	Jens	Amundsen	ikke oppgitt
08	04	1790	betleri	Maria	Christiansdatter	ikke oppgitt
08	04	1790	betleri	Maria	Larsdatter	ikke oppgitt
08	04	1790	betleri	Marias mindre søsken	Lars*	ikke oppgitt
04	06	1790	løsgjengeri og hjemstavn	Anne Maria	Byberg	ikke oppgitt
04	06	1790	løsgjengeri og hjemstavn	Ole	Sundberg	ikke oppgitt
07	06	1790	betleri	Karen	Johannesdatter	Sendt til stiftet
07	06	1790	betleri	Jørgen	Jonsen	ikke oppgitt
07	06	1790	betleri	Ellie	Erlandsdatter	ikke oppgitt
07	06	1790	betleri	Marthe	Sørens datter	Sendt til stiftet
07	06	1790	betleri	Johanne	Olstdatter	Sendt til stiftet
07	06	1790	betleri	Karen	Halvorsdatter	Sendt til stiftet
07	06	1790	betleri	Giertrud	Larsdatter	Sendt til stiftet
07	06	1790	betleri	Maria	Andersdatter	Sendt til stiftet
07	06	1790	betleri	Giertrud	Larsdatter	Sendt til stiftet
07	06	1790	betleri	Anders	Torstensen	ikke oppgitt
07	06	1790	betleri	Karen	Olstdatter	Sendt til stiftet
16	08	1790	løsgjengeri	Berthe	Torkildsdatter	tukthus, stiftets direksjon
16	08	1790	løsgjengeri	Anne Maria	Jansdatter	tukthus, stiftets direksjon
16	08	1790	løsgjengeri	Karen Sophia	Olstdatter	tukthus, stiftets direksjon
16	08	1790	løsgjengeri	Birthe	Pedersdatter	tukthus, stiftets direksjon
08	09	1790	løsgjengeri og betleri	Ole	Torgersen	Sendt til stiftet
08	09	1790	løsgjengeri og betleri	Anne Maria	Halvorsdatter	Sendt til stiftet
03	11	1790	løsgjengeri	Karie	Ruudsdatter	Sendt til stiftet
03	11	1790	løsgjengeri	Olia	Pedersdatter	tukthus, stiftet
03	11	1790	løsgjengeri	Anne	Olstdatter	tukthus, stiftet
03	11	1790	løsgjengeri	Jnger Chatrine	Nielsdatter	tukthus, stiftet
03	11	1790	løsgjengeri	Anne	Andersdatter	tukthus, stiftet
03	11	1790	løsgjengeri	Margrethe	Olstdatter	Sendt til stiftet
03	11	1790	løsgjengeri	Anne Maria	Halvorsdatter	tukthus, stiftet
23	03	1791	betleri	Marte Maria	Andersdatter	Mor innkalt til forhør
28	03	1791	betleri	Karie	Hansdatter	Sendt til stiftet
30	05	1791	løsgjengeri	Anne Hellina	Christensdatter	Politikammer: Faren pålagt å skaffe døtrene tjeneste
30	05	1791	løsgjengeri	Lisbeth Sophiæ	Christensdatter	Politikammer: Faren pålagt å skaffe døtrene tjeneste
30	05	1791	løsgjengeri	Maren Olia	Ennersdatter	Politikammer: Faren pålagt å skaffe datteren tjeneste
30	05	1791	løsgjengeri og hjemstavn	Lovise	Nielsdatter Hølbech	Ikke videre fulgt

30	05	1791	løsgjengeri og hjemstavn	Olia	Pedersdatter	Ikke videre forfulgt
05	07	1791	løsgjengeri	Anne Maria	Halvorsdatter	Ikke oppgitt
05	07	1791	løsgjengeri	Ingeborg	Christophersdatter	Ikke oppgitt
05	07	1791	løsgjengeri	Jnger Chatrine	Nielsdatter	Ikke oppgitt
05	07	1791	løsgjengeri	Marthe	Jonasdatter	ekteskap pålagt å oppfylle eller forlate byen innen 14 dager, ellers tukthus
14	07	1791	løsgjengeri	Dorthe	Andersdatter	fri mot å reise til Bragernes, politirett
13	09	1791	løsgjengeri	Anne	Danielsdatter	tukthus, politirett
13	09	1791	løsgjengeri og løsaktighet	Aase	Knudsdatter	tukthus, politirett
13	09	1791	løsgjengeri	Jnger Christine	Nielsdatter	tukthus, politirett
13	09	1791	løsgjengeri	Anne	Erlandsdatter	sendt til stiftet
16	09	1791	løsgjengeri	Dorthe	Andersdatter	tukthus, politirett
21	09	1791	løsgjengeri og løsaktighet	Margretha	Torkildsdatter	tukthus, politirett
10	11	1791	løsgjengeri og betleri	Maren	Simensdatter	videre forvaring
10	11	1791	løsgjengeri og betleri	Marthe	Danielsdatter	løslatt siden de ernærte seg på lovlig måte
10	11	1791	løsgjengeri og betleri	Olia	Pedersdatter	løslatt siden de ernærte seg på lovlig måte
10	11	1791	løsgjengeri og betleri	Anne Marie	Hansdatter	løslatt siden de ernærte seg på lovlig måte
10	11	1791	løsgjengeri og betleri	Abigail	Clafsdatter	løslatt siden de ernærte seg på lovlig måte
10	11	1791	løsgjengeri og betleri	Thora	Andersdatter	løslatt siden de ernærte seg på lovlig måte
10	11	1791	løsgjengeri og betleri	Anne	Olstdatter	løslatt siden de ernærte seg på lovlig måte
10	11	1791	løsgjengeri og betleri	Anne Marie	Schou	løslatt siden de ernærte seg på lovlig måte
10	11	1791	løsgjengeri og betleri	Karen	Simensdatter	løslatt siden de ernærte seg på lovlig måte
10	11	1791	løsgjengeri og betleri	Anne Kistine	Gardness?	løslatt siden de ernærte seg på lovlig måte
21	11	1791	betleri	Catrine	Amundsdatter	løslatt
26	11	1791	betleri	Anne	Nielsdatter	sendt til stiftet
26	11	1791	betleri	Knud	Olsen	transportert til lensmann Knoph for hjemsendelse
26	11	1791	betleri	Lars	Knudsen Borgen	sendt til stiftet
06	02	1792	betleri	Christopher	Olsen	Sendt til stiftet
06	02	1792	betleri	Maria	Larsdatter	Løslatt med advarsel
06	02	1792	betleri	Jens	Pedersen	Løslatt med advarsel
11	02	1792	betleri	Sven	Olsen	Sendt til stiftet
11	02	1792	betleri	Christopher	Olsen	Sendt til stiftet
11	02	1792	betleri	Lars	Tollefsen	Sendt til stiftet
28	02	1792	betleri	Jon	Andersen	Sendt til fattigkommisjonen med spm om ukentlig tillegg
03	04	1792	betleri	Kirsti	Christophersdatter	Sendt til fattigkommisjonen for å be om å komme på fattigstue
04	04	1792	betleri	Knud	Simensen	Transportert til lensmann Knoph
04	04	1792	betleri	Jens	Samuelson	forestilling om tillegg, Sendt til stiftet
04	04	1792	betleri	Ole	Christensen	Transportert til lensmann Knoph
07	04	1792	løsgjengeri og betleri	Erich	Evensen	tukthus, stiftets ordre
07	04	1792	løsgjengeri og betleri	Ole	Olsen	tukthus, stiftets ordre
10	04	1792	løsgjengeri og løsaktighet og uorden	Karie	Halvorsdatter	Sendt til stiftet
12	04	1792	betleri	Østen	Nielsen	tukthus, konfirmasjonsdom via stiftet
19	04	1792	betleri	Marthe	Sørens datter	Advart og løslatt

19	04	1792	betleri	Lars	Tollefsen	tukthus, konfirmasjonsdom med stiftets ordre
20	04	1792	betleri	Anne	Nielsdatter	Sendt til stiftet
05	05	1792	betleri	Anne	Andersdatter	Løslatt, sendt til Christiania fattigkommissjon med spm om tillegg
05	05	1792	betleri	Jens	Pedersen	Løslatt med advarsel
05	05	1792	betleri	Christen	Winzensen	Løslatt, sendt til Aker fattigkommissjon med spm om tillegg
05	05	1792	betleri	Ole	Olsen	transportert til lensmann Knoph
05	05	1792	betleri	Karie	Johannesdatter	ikke oppgitt
05	05	1792	betleri	Hans	Johansen Tangen	videre forvaring
21	05	1792	betleri	Karie	Gundersdatter	tukthus, stiftets resolusjon
08	06	1792	løsgjengeri og uorden	Johanne	Andersdatter	Sendt til stiftet
20	06	1792	løsgjengeri	Anne Maria	Bragnæs	tukthus, stiftets ordre
29	06	1792	løsgjengeri	Margrethe	Torkildsdatter	Sendt til stiftet
29	06	1792	løsgjengeri	Karen	Erichsdatter	Sendt til stiftet
20	09	1792	betleri	Niels	Thoresen	Løslatt med advarsel, ellers står sak åpen
17	01	1793	løsgjengeri	Johanne Maria	Andersdatter	fri for tiltale for lettferdig levnet, politirett
17	01	1793	løsgjengeri	Peder	Olsen	Sendt til stiftet
17	01	1793	løsgjengeri	Jens	Jensen	Sendt til stiftet
17	01	1793	løsgjengeri	Christopher Poulus	Grendsnen	Sendt til stiftet
17	01	1793	løsgjengeri	Karie	Davidsdatter	Sendt til stiftet
17	01	1793	løsgjengeri	Petronelle	Olstdatter	Sendt til stiftet
17	01	1793	løsgjengeri	Olia	Andersdatter	tukthus, politirett
17	01	1793	løsgjengeri	Maren	Otterdatter	Løslatt mot løfte om å ernære seg på lovlig måte
17	01	1793	løsgjengeri	Maren	Andersdatter	tukthus, politirett
17	01	1793	løsgjengeri	Stine	Clafsdatter	Sendt til stiftet
17	01	1793	løsgjengeri	Berthe Maria	Knudsdatter	tukthus, politirett
09	07	1793	løsgjengeri og løsaktighet	Anne Marie	Schoug	løslatt i håp om at mildere midler ville kunne oppnå forbedring
09	07	1793	løsgjengeri og løsaktighet	Margrethe	Olstdatter	festekone må melde seg hos og føre ordentlig liv
09	07	1793	løsgjengeri og løsaktighet	Elen	Truelsdatter	festekone må melde seg hos og føre ordentlig liv
15	07	1793	løsgjengeri og løsaktighet	Anne Marie	Christiansdatter	videre forvaring
20	07	1793	betleri	Johannes	Helgesen	Løslatt med advarsel
20	07	1793	betleri	Anne Birgithe	Meyer	Løslatt med advarsel
20	07	1793	betleri	Jacob	Larsen Blomme	Løslatt med advarsel
20	07	1793	løsgjengeri og uorden	Jnger Cathrine	Nielsdatter	tukthus, politirett
25	07	1793	løsgjengeri	Einar	Johansen	videre forvaring
27	07	1793	betleri	Cathrine	Hygen	Advert
27	07	1793	betleri	Bernt	Hansen	Advert
27	07	1793	betleri	Andreas	Claus	Advert
05	09	1793	betleri	Albrecht	Madsen	må holde seg unna gatene pga flod, giveren Scharbou må ikke gi privat almisse, men f.eks til tukthuset
06	09	1793	betleri	Sara	Olstdatter	Advert og sendt til fattigkommissjonen med spm om støtte
07	11	1793	løsgjengeri	Lisbet	Jensdatter	Sendt til stiftet
07	11	1793	løsgjengeri	Elen	Truelsdatter	Sendt til stiftet
07	11	1793	løsgjengeri	Karen Sophie	Olstdatter?	Sendt til stiftet

07	11	1793	løsgjengeri	Anne	Danielsdatter	Sendt til stiftet
07	11	1793	løsgjengeri	Inger	Gulbrandsdatter	Sendt til stiftet
21	11	1793	løsgjengeri og uorden	Randi	Giertsdatter	tukthus, stiftet (Christiania)
21	11	1793	løsgjengeri og løsaktighet	Guri	Olstdatter	Sendt til stiftet
05	12	1793	betleri	Marthe	Danielsdatter	tukthus, stiftets ordre
09	12	1793	betleri	Ester Marie	Pedersdatter Roesse	trekk i almisse, mulkt for å tigge som fattiglem
09	12	1793	betleri	Else Margrete	Rist (Ritz)	trekk i almisse, mulkt for å tigge som fattiglem
09	12	1793	løsgjengeri og løsaktighet	Elen	Truelsdatter	spinnehus, pålagt å søke
09	12	1793	løsgjengeri og løsaktighet	Anne Maria	Trulsdatter	spinnehus, pålagt å søke
14	12	1793	betleri	Christian	Hansen	Løslatt med advarsel, moras ansvar at han ikke tigger
22	01	1794	betleri	Niels	Thoresen	videre forvaring
10	02	1794	løsgjengeri	Guri	Olstdatter	tukthus, stiftet (Christiania)
13	02	1794	betleri	Anne Cathrine	Olstdatter	Løslatt med advarsel. Vil hun ha tillegg år hun henvende seg til fattigkommissjonen
01	03	1794	løsgjengeri og løsaktighet	Karen Sophie	Olstdatter	tukthus, politikammerkjennelse, klaget ikke innsatt
01	03	1794	løsgjengeri og løsaktighet	Anne	Erechs datter	tukthus, politikammerkjennelse, klaget ikke innsatt
01	03	1794	løsgjengeri og løsaktighet	Lisbet	Jensdatter	tukthus, politikammerkjennelse, klaget ikke innsatt
01	03	1794	løsgjengeri og løsaktighet	Elen	Truelsdatter	tukthus, politikammerkjennelse, klaget ikke innsatt
12	04	1794	betleri	Kersti	Davidsdatter	tukthus, stiftets ordre, konfirmasjonsdom
21	05	1794	løsgjengeri og uorden	Aase	Knudsdatter	tukthus, politikammerrettskjennelse 2 år, klaget skulle til politirett, men ikke her eller innsatt
08	11	1794	løsgjengeri	Maren	Andersdatter	tukthus, tukthusretts dom
08	11	1794	løsgjengeri	Anne	Danielsdatter	tukthus, tukthusretts dom
25	11	1794	løsgjengeri og betleri	Randi Margrethe	Giertsdatter	tukthus, stiftets skrivelse
09	12	1794	løsgjengeri og hjemstavn	Henrich	Olsen	videre forvaring
09	12	1794	løsgjengeri og hjemstavn	Marte	Olstdatter	videre forvaring
03	03	1795	løsgjengeri, Uorden, fattiglem	Inger Marie	Reuter	Sendt til stiftet
09	04	1795	betleri	Niels	Amundsen	løslatt etter søster bekreftet hans forklaring
09	04	1795	betleri	Ole Christian	Hansen	Sendt til stiftet
09	04	1795	betleri	Christian	Hansen	Sendt til stiftet
29	04	1795	løsgjengeri og uorden	Henrich	Nielsen	tukthus, tukthusretts dom
23	11	1795	løsgjengeri og løsaktighet	Elen	Truelsdatter	tukthus, tukthusretts dom
23	11	1795	løsgjengeri og løsaktighet	Karen Sophie	Olstdatter	tukthus, tukthusretts dom
07	05	1796	betleri	Marthe	Olstdatter	Sendt til stiftet
07	05	1796	betleri	Christen	Wenses	Sendt til stiftet
07	05	1796	betleri	Mari	Christophersdatter	Sendt til stiftet
07	05	1796	betleri	Joen	Andersen	Sendt til stiftet
07	05	1796	betleri	Randi	Syversdatter	Sendt til stiftet
07	05	1796	betleri	Sophie	Mithjhou	Sendt til stiftet
07	05	1796	betleri	Jens	Pedersen	Sendt til stiftet
07	05	1796	betleri	Johannes	Helgesen	Sendt til stiftet
07	05	1796	betleri	Ingebor	Olstdatter	Sendt til stiftet
07	05	1796	betleri	Anne	Henrichsdatter	Sendt til stiftet
07	05	1796	betleri	Sonnou	Olstdatter	Ført ut av byen mot løfte om å ikke betle, Sendt til stiftet
07	05	1796	betleri og uorden	Peder	Hansen	Løslatt under løfte om forbedring

13	06	1796	løsgjengeri	Joen	Torgersen	Løslatt md løfte om å ernære seg lovlig
25	06	1796	løsgjengeri og betleri	Jacob	Nielsen	Transportert til lensmann Knoph, forhør til stiftet
06	07	1796	løsgjengeri og betleri	Ole	Joensen	tukthus, tukthusretts dom
09	07	1796	betleri	Marthe	Corneliusdatter	løslatt, sendt til stiftet
09	07	1796	betleri	Jørgen	Pedersen	Transportert til lensmann Knoph, forhør til stiftet
23	07	1796	løsgjengeri	Ingebor	Larsdatter Berg	Ikke oppgitt
23	07	1796	løsgjengeri	Maren Kistine	Greesdatter - kan det være Andreasdatter?	tukthus august med tukthusretts dom august, selv om Løslatt fordi Peter Jensen lovet tjeneste og "hendes indstændige Anmodning"
23	07	1796	løsgjengeri	Karen	Pedersdatter	Sendt til stiftet
25	07	1796	løsgjengeri og uorden	Niels Peter	Weisler	tukthus, tukthusretts dom
27	07	1796	løsgjengeri	Methe Marie	Jensdatter	tukthus, tukthusretts dom
27	07	1796	løsgjengeri	Lisbet	Knudsdatter	Sendt til stiftet
30	07	1796	betleri	Henrich	Nielsen	tukthus, tukthusrett
08	08	1796	betleri	Ole	Petersen	løslatt med pålegg om å ikke betle og agitt løfte
09	08	1796	betleri	Anders	Hansen	løslatt med pålegg, sendt til stiftet
16	08	1796	betleri	Jacob	Olsen	Løslatt med pålegg om å reise fra byen
26	09	1796	betleri og uorden	Anne	Svendsdatter	tukthus, stiftet (Christiania)
16	11	1796	løsgjengeri, Uorden, fattiglem	Aase	Knudsdatter	tukthus, tukthusretts dom
09	12	1796	betleri	Grisille	Haagensdatter	Sendt til stiftet
13	01	1797	løsgjengeri og betleri	Randi	Giertsdatter	tukthus, stiftets resolusjon
04	02	1797	betleri	Dorthe	Beyer	Løslatt underveis i forhøret
04	02	1797	betleri	Johannes	Helgesen	Løslatt med alvorlig advarsel
04	02	1797	betleri	Else	Jørgensdatters datter	Løslatt med advarsel - mor ansvar for barnas tiggung
04	02	1797	betleri	Else	Jørgensdatters sønn	Løslatt med advarsel - mor ansvar for barnas tiggung
04	02	1797	betleri	Maren	Andersdatter Field	Løslatt med alvorlig advarsel
04	02	1797	betleri	Erech	Hansen	Løslatt med alvorlig advarsel
04	02	1797	betleri	Gulbrand	Joensen	Ikke oppgitt
04	02	1797	betleri	Erech	Nielsen	Løslatt underveis i forhøret
04	02	1797	betleri	Hans	Christophersen	Løslatt underveis i forhøret
04	02	1797	betleri	Else	Jørgensdatter	Løslatt med advarsel - mor ansvar for barnas tiggung
04	02	1797	betleri	Anne	Andreasdatter	Løslatt underveis i forhøret
18	02	1797	betleri	Carl Friderich	Cederstorm	hjemsendt, ellers blir han regnet som løsgjenger
23	02	1797	løsgjengeri og betleri	Niels	Olsen	Sendt til politiretten: ikke opp her
13	05	1797	løsgjengeri og hjemstavn	Poul	Christophersen Berg	Sendt til stiftet
20	05	1797	løsgjengeri og løsaktighet	Inger	Olisdatter	Løslatt, men finnes de i samme seng = løsgjengere el utilladelig Omgang, må gifte seg eller avholde seg fra hverandre
20	05	1797	løsgjengeri og løsaktighet	Hans	Karlsen	Løslatt, men finnes de i samme seng = løsgjengere el utilladelig Omgang, må gifte seg eller avholde seg fra hverandre
24	07	1797	løsgjengeri	Maren Malene		Løslatt
24	07	1797	løsgjengeri	Inger Maria		Løslatt da to borgermenn betalte Caution og påtok seg ansvar for henne
24	07	1797	løsgjengeri og løsaktighet	Andreas	Bergner	fri m advarsel må betlale arrestopphold, politikammerretten
24	07	1797	løsgjengeri	Karen	Larsdatter	fri m advarsel må betlale arrestopphold, politikammerretten

24	07	1797	løsgjengeri	Anne	Gulbrandsdatter	fri m advarsel må bettale arrestopphold, politikammerretten
24	07	1797	løsgjengeri	Anne	Erechsdaughter	tukthus, politikammerrettskjennelse
24	07	1797	løsgjengeri	Anne Margrethe	Trulsdatter	tukthus, politikammerrettskjennelse
24	07	1797	løsgjengeri	Elen	Trulsdatter	tukthus, politikammerrettskjennelse
24	07	1797	løsgjengeri	Berthe Marie Sorine	Berthelsdatter	Usikker
24	07	1797	løsgjengeri	Berthe Marie	Persdatter	Usikker
24	07	1797	løsgjengeri	Berthe Marie		Løslatt underveis i forhøret da hun ikke kunne anses som løsgjengerske/ Forvirrende kjennelse - Bm Olsdatter dømt til å betale omkostninger. Hvem av BM er det?
24	08	1797	løsgjengeri og uorden	Niels	Hansen	vann og brød i 4 dager v politikammerrettskjennelse
24	08	1797	løsgjengeri og uorden	Anne	Svendsdatter	tukthus, politikammerrettskjennelse
03	09	1797	løsgjengeri og betleri	Christopher	Hansen	pass til å reise til Sverige
07	10	1797	betleri	Paul	Torstensen	ikke oppgitt
07	10	1797	betleri	Lars	Arnesen	ikke oppgitt
07	10	1797	betleri	Niels	Rasch	ikke oppgitt
07	10	1797	betleri	Johannes	Helgesen	vann og brød
07	10	1797	betleri	Abraham	Engebretsen	ikke oppgitt
16	10	1797	løsgjengeri og uorden	Niels	Hansen	tukthus, politikammerrettskjennelse
23	11	1797	løsgjengeri og uorden	Ole	Olsen	Forhøret sluttet til videre Foranstaltning
11	12	1797	løsgjengeri og uorden	Aase	Knudsdatter	vann og brød i Cashottet på Hammersborg fattigstue i 8 dager, trekk 1/4 av en ukes almisje, politikammerrettskjennelse
13	12	1797	betleri	Jacob	Jacobsen	løslatt med pålegg
13	12	1797	løsgjengeri og betleri	Østen	Nielsen	tukthus, politikammerrettskjennelse
20	12	1797	betleri og uorden	Karen	Nielsdatter	tukthus, politikammerrettskjennelse
23	12	1797	betleri	Anne	Henrichsdatter	transportert til lensmann Knoph som hadde å anmelde eller advare dem
23	12	1797	løsgjengeri og uorden	Aase	Knudsdatter	tukthus, politikammerrettskjennelse
23	12	1797	betleri	Gulbrand	Joensen	transportert til lensmann Knoph som hadde å anmelde eller advare dem
23	12	1797	betleri	Ingebor	Johannesdatter	transportert til lensmann Knoph som hadde å anmelde eller advare dem
13	01	1798	betleri	Hans	Nielsen	ført til foreldre med pålegg
13	01	1798	betleri	Karen	Larsdatter	transportert til lensmann Knoph som skal melde til øvr.
20	01	1798	løsgjengeri og uorden	Niels Peter	Weisler	vann og brød 24 timer
20	01	1798	betleri	Niels	Henrichsen	pass til hjemsted
23	01	1798	løsgjengeri og betleri	Hans	Larsen	tukthus, politikammerrettskjennelse
24	01	1798	betleri	Abigail	Nielsdatter	løslatt
24	01	1798	betleri	Inger Marie	Reuter	vann og brød i byens arresthus 2 dager
26	01	1798	betleri	Anders	Sørensen	løslatt
26	01	1798	betleri	Halvor	Chrestensen	ført til foreldre
26	01	1798	betleri	Ole	Olsen	ført til foreldre
01	02	1798	betleri	Berthe	Pedersdatter	løslatt med pålegg
02	02	1798	betleri	Johannes	Helgesen	vann og brød 4 dager i Cachottet
02	02	1798	betleri	Halvor	Chrestensen	Ført til foreldre: farens plikt å oppdra ham
17	02	1798	betleri	Anders	Hansen	løslatt

17	02	1798	betleri	Hans	Johansen	løslatt
17	02	1798	betleri	Paul	Torstensen	vann og brød på Cachottet 4 dager, politikammerrettskjennelse
17	02	1798	betleri	Gunder	Gundersen	løslatt
17	02	1798	betleri	Inger	Bemtsdatter	løslatt
19	02	1798	betleri	Johannes	Helgesen	vann og brød Cachottet 4 dager
19	02	1798	betleri	Anne	Nielsdatter	løslatt
20	02	1798	betleri	Hans	Johansen	vann og brød Cachottet 3 dager
20	02	1798	betleri	Kari	Davidsdatter	spinnehuset eller tjeneste, løslates
28	02	1798	betleri	Johan Friderich	Torkildsen	løslatt med advarsel til mora
07	03	1798	betleri	Kari	Poulsdatter	fri med mannen ut fra tukthuset
13	03	1798	betleri	Halvor	Knudsen	løslatt med advarsel om å forsørge sine på lovlig måte
13	03	1798	betleri	Christopher	Halvorsen	løslatt med advarsel
17	03	1798	betleri	Else Margrethe	Ritz	løslatt
20	03	1798	betleri	John	Olsen	vann og brød cachottet 4 dager
20	03	1798	betleri	Abraham	Engebretsen	løslatt
20	03	1798	betleri	Anders	Hansen	vann og brød cachottet 3 dager
22	03	1798	betleri	Helle Maria	Hellesdatter	løslatt da hun er en fattig enke som kun har litt av fattiggassen
22	03	1798	betleri	Niels	Hansen	løslates
22	03	1798	betleri	Hans	Nielsen	løslates
22	03	1798	betleri	Niels	Hansens datter	løslates
22	03	1798	betleri	Kari	Johannesdatter	løslates
22	03	1798	betleri	Niels	Olsen	tukthus, politikammerrettskjennelse
24	03	1798	betleri	Niels Christian Fride:	Gulbrandsen Røding	hjemsendt til foreldrene som må holde barna fra betleri
24	03	1798	betleri	Sophie Magdalene	Gulbrandsdatter Rødding	hjemsendt hjem til foreldrene som må holde barna fra betleri
24	03	1798	betleri	Niels	Petersen	vann og brød cachottet 24 timer
24	03	1798	betleri	Lisbeth	Olstdatter	løslates for denne gang
27	03	1798	løsgjengeri og uorden	Johanne	Andersdatter	tukthus, politikammerrettskjennelse
04	04	1798	betleri	Inger Marie	Reuter	vann og brød i byens arresthus 4 dager
04	04	1798	betleri	Jens	Gudmundsen	løslates for denne gang
04	04	1798	betleri	Niels	Hansen	løslates for denne gang
26	04	1798	betleri og uorden	Randi	Giertsdatter	hjemsendt
05	05	1798	betleri	Hans	Christophersen	transportert til lensmann Knoph av dagvektene
09	05	1798	betleri	Halvor	Sørensen	løslatt
18	05	1798	betleri	Ole	Joensen	løslatt mot formaning om å ikke finnes i betleri i byen
19	05	1798	betleri	Hans	Andersen	vann og brød cachottet 24 timer
04	06	1798	betleri	Marthe	Hansdatter	løslatt, politivokterne advart for å arresteret en så gammel og skrøpelig
11	06	1798	løsgjengeri og uorden	Ole	Pedersen	løslatt med pålegg
16	06	1798	betleri	Ole	Johansen	ikke oppgitt
16	06	1798	betleri	Niels	Rynning	pass til hjemsted
27	06	1798	betleri	Søren	Jansen	transportert ut av byen av pol vokterne
17	07	1798	løsgjengeri	Marthe Marie	Johannesdatter	løslatt med påbud om å ta tjeneste
21	07	1798	betleri	Anders	Hansen	løslates under alvorlig pålegg
21	07	1798	betleri	Anne	Olstdatter	transporteres til hjemsted med reisepass
11	10	1798	løsgjengeri og uorden	Randi	Giertsdatter	tukthus, politikammerrettskjennelse

16	10	1798	løsgjengeri og betleri og uorden	Karen	Nielsdatter	tukthus, politikammerrettskjennelse
24	11	1798	betleri	Grisilia	Haagsdatter	løslatt med advarsel
04	12	1798	betleri	Isaac	Gulbrandsen	løslatt mot at mora holder sønnen fra betleri
15	12	1798	betleri	Anne Marie	Jørgensdatter	løslatt mot advarsel
19	12	1798	betleri	Hans	Christensen	transportert til lensmann Knoph
21	01	1799	betleri og uorden	Peder	Olsen	pass ut av byen
20	04	1799	betleri	Johanne	Pedersdatter	vann og brød Cashotten 4 dager
20	04	1799	betleri	Marie	Christophersen	vann og brød Cashotten 4 dager
20	04	1799	betleri	Johanne Maria	Andersdatter	transportert til lensmann Knoph
20	04	1799	betleri	Kari	Larsdatter	transportert til lensmann Knoph
20	04	1799	betleri	Halvor	Gundersen	unntatt straff da han ikke har vært grepet i betleri
20	04	1799	betleri	Henrich	Nielsen	tukthus, politikammerrettskjennelse
22	04	1799	betleri	Abraham	Engebretsen	transportert til lensmann Knoph
22	04	1799	betleri	Peder	Pedersen	ført til foreldrene som må møte til nytt forhør
22	04	1799	betleri	Tron	Hansen	ført til foreldrene som må møte til nytt forhør
22	04	1799	betleri	Marthe Maria	Andersdatter	ført til foreldrene som må møte til nytt forhør
24	04	1799	betleri	Ragnhild	Tronsdatter	Advert mot å la barna omløbe
24	04	1799	betleri	Lisbeth	Olsdatter	Advert mot å la barna omløbe
06	07	1799	betleri	Anne Chatrine	Tollevsdatter	løslatt mot pålegg om å ikke betle
06	07	1799	betleri	Hans	Michelsen Winger	ført til lensmann for å føres til oppholdssted, løslatt mot pålegg om å ikke betle
06	07	1799	betleri	Ingeborg	Knudsen	løslatt mot pålegg om å ikke betle
09	07	1799	betleri	Gulbrand	Joensen	transportert ut av byen av dagvekkerne
10	07	1799	betleri	Joen	Bentzon	transportert ut av byen med pålegg om å ikke betle
10	07	1799	betleri	Gulbrand	Joensen	Løslatt med pålegg
10	07	1799	betleri	Ingeborg Marie		Løslatt med pålegg
13	07	1799	betleri	Marthe Chatarina		Løslatt med advarsel - eneste middel uten fattiganstalter
12	08	1799	betleri	Peder	Hansen	betjentene og vaktmesteren anbefaler tukthus, men ikke hit
23	08	1799	løsgjengeri	Anne Margrethe	Riølle	løslatt, men både anklaget og anklager truet med straff
06	09	1799	løsgjengeri og uorden	Arne	Joensen	pass til hjemsted Næss sogn fra stiftet
30	09	1799	løsgjengeri	Marthe Maria	Paulsdatter	Løslatt?
30	09	1799	løsgjengeri	Sille Maria	Hansdatter	Løslatt?
30	09	1799	løsgjengeri	Elen Maria	Olsdatter	Løslatt?
30	09	1799	løsgjengeri	Elen	Truelsdatter	tukthus, politikammerrettskjennelse
30	09	1799	løsgjengeri	Marthe	Knudsdatter	Løslatt?
30	09	1799	løsgjengeri	Inger Maria	Olsdatter	Løslatt?
19	10	1799	løsgjengeri	Niels	Hansen	Løslatt med alvorlig pålegg
08	11	1799	betleri	Niels	Olsen	pass til hjemstedet på Eger
16	11	1799	løsgjengeri og hjemstavn	Ulricha	Olsdatter	pass til hjemsted i Sverige
18	12	1799	løsgjengeri og betleri	Hans	Olsen	pass til fødebygd
04	01	1800	betleri	Ingeborg	Thomasdatter	løslatt for denne gang mot advarsel
14	02	1800	betleri	Anne	Olsdatter	ikke oppgitt
18	02	1800	løsgjengeri	Christian	Helgesen	tukthus, politikammerretten, sykehus går ikke
27	03	1800	betleri	Joen	Pedersen	løslatt

27	03	1800	betleri	Frederich	Henrichsen (Suppen?)	pass fra stiftet til hjemsted
27	03	1800	betleri	Ingeborg	Tostensdatter	løslatt
01	05	1800	løsgjengeri og uorden, pantsetting	Karen	Nielsdatter	tukthus, politikammerretten avsagt
05	05	1800	betleri	Cathrine	Johannesdatter	Ikke oppgitt: sannsynligvis løslatt md advarsel
12	06	1800	løsgjengeri og hjemstavn	Andreas	Eliassen	Ikke oppgitt
14	06	1800	betleri	Ole	Olsen	Ikke oppgitt: sannsynligvis løslatt md advarsel
14	06	1800	betleri	Peter	Ingebretsen	transportert til sitt hjemsted
14	06	1800	betleri	Berthe	Peersdatter	løslatt for denne gang
14	06	1800	betleri	Anne Cathrine		transportert til sitt hjemsted
25	06	1800	betleri	Anders	Larsen	transportert til hjemsted
25	06	1800	løsgjengeri og uorden	Knud	Andersen	løslatt
25	06	1800	løsgjengeri og uorden	Karen	Olstdatter	transportert til hjemsted
10	07	1800	betleri	Hans	Olsen	transportert til enebakk
17	07	1800	betleri	Ole	Olsen	løslatt i håp om at han holder løftet om å skaffe seg arbeid
04	08	1800	løsgjengeri og betleri	Ole	Olsen	Sendt til stiftet
09	08	1800	betleri	Sønnou	Olstdatter	transportert til lensmann Knoph for derfra bli transportert til sitt sted i bygdene
09	08	1800	betleri	Dorthe	Olstdatter	transportert til lensmann Knoph for derfra bli transportert til sitt sted i bygdene
09	08	1800	betleri	Niels	Hansen	Ikke oppgitt, sannsynligvis løslatt med advarsel
09	08	1800	betleri	Hans	Torkelsen	transportert til lensmann Knoph for derfra bli transportert til sitt sted i bygdene
09	08	1800	betleri	Anne	Olstdatter	Løslatt da hun lovet å ikke betle mer
09	08	1800	betleri	Marte	Jacobsdatter	Ikke oppgitt, sannsynligvis løslatt med advarsel
09	08	1800	betleri	Lars	Knudsen	trekk 1/4 av en ukes almisse, politikammerrettskjennelse
09	08	1800	betleri	Isach	Larsen	Ikke oppgitt, sannsynligvis løslatt med advarsel
09	08	1800	betleri	Berthe	Aasmundsdatter	trekk 1/4 av en ukes almisse, politikammerrettskjennelse
09	08	1800	betleri	Ingeborg	Thorsdatter	transportert til lensmann Knoph for derfra bli transportert til sitt sted i bygdene
09	08	1800	betleri	Anders	Gundersen	transportert til lensmann Knoph for derfra bli transportert til sitt sted i bygdene
09	08	1800	betleri	Lars	Arnesen	Løslatt fordi han er så gammel at han ikke kan arbeide
09	08	1800	betleri	Joen	Olsen	Løslatt mot løfte om å ikke betle
09	08	1800	betleri	Kari	Larsdatter	trekk 1/4 av en ukes almisse, politikammerrettskjennelse
09	08	1800	betleri	Anders	Hansen	transportert til lensmann Knoph for derfra bli transportert til sitt sted i bygdene
09	08	1800	betleri	Randi	Syversdatter	trekk 1/4 av en ukes almisse, politikammerrettskjennelse
09	08	1800	betleri	Antonette	Peersdatter	spinnerarbeid, trekk 1/4 av en ukes almisse, politikammerrettskjennelse
09	08	1800	betleri	Anders	Jensen	trekk 1/4 av en ukes almisse, politikammerrettskjennelse
09	08	1800	betleri	Christen	Nielsen	Løslatt med forbehold om å tiltale Børre Tømmermann for å ikke melde fra om betler i sitt hus
09	08	1800	betleri	Sophia	Olstdatter	løslatt da husmannen hun bor hos lovet hun ikke skal betle
09	08	1800	betleri	Christen	Winsensen	transportert til lensmann Knoph for

						derfra bli transportert til sitt sted i bygdene
09	08	1800	betleri	Engebret	Hansen	transportert til lensmann Knoph for derfra bli transportert til sitt sted i bygdene
09	08	1800	betleri	Mari	Nielsdatter	Løslatt underveis i forhør da hun ikke var ved sin fulle forstands bruk
09	08	1800	betleri	Anne Maria	Jørgensdatter	trekk 1/4 av en ukes almisse, politikammerrettskjennelse
09	08	1800	betleri	Johanne	Larsdatter	trekk 1/4 av en ukes almisse, politikammerrettskjennelse
09	08	1800	betleri	Anna Sophia	Mitchau	Ikke oppgitt, sannsynligvis løslatt med advarsel
09	08	1800	betleri	Anna	Nielsdatter	Ikke oppgitt, sannsynligvis løslatt med advarsel
12	08	1800	løsgjengeri	Mette	Rejersdatter	Ikke oppgitt, sannsynligvis løslatt med advarsel
13	08	1800	løsgjengeri	Maren Margrethe		Ikke oppgitt, sannsynligvis løslatt mot husmoders begjæring
13	08	1800	løsgjengeri	Anne Margrethe	Kylle	Ikke oppgitt
13	08	1800	løsgjengeri	Maren Malene	Nielsdatter	Ikke oppgitt
13	08	1800	løsgjengeri	Marthe Maria	Danielsdatter	Løslatt da hun lovet å forføye seg ut av byen
13	08	1800	løsgjengeri	Kirstine	Olstdatter	Ikke oppgitt
13	08	1800	løsgjengeri	Susanna	Petersdatter	må betale arresteringskostnader, løslatt mot å ta tjeneste
20	08	1800	løsgjengeri og hjemstavn	Peder	Olsen	Ikke oppgitt, sannsynligvis løslatt da han er i arbeid og ung
23	08	1800	betleri	Peer	Olsen	Ikke oppgitt
26	08	1800	løsgjengeri og hjemstavn	Helge	Jensen	Ikke oppgitt, tillatelse?
26	08	1800	løsgjengeri og hjemstavn	Marthe	Andersdatter	Ikke oppgitt, sannsynligvis greit at hun reiser til høsten
26	08	1800	løsgjengeri og hjemstavn	Ole	Olsen	hjemsendt til Kongsberg om han ikke skal betraktes som løsgjenger?
26	08	1800	løsgjengeri og hjemstavn	Tollev	Jørgense	hjemsendt til Kongsberg om han ikke skal betraktes som løsgjenger
26	08	1800	løsgjengeri og hjemstavn	Erich	Erichsen	Fant ingen anledning til å avvise fra byen
26	08	1800	løsgjengeri og hjemstavn	Peder	Pedersen	transportert med kone og 2 barn med amtets pass til hjemsted
26	08	1800	løsgjengeri og hjemstavn	Helle	Nielsdatter	Ikke oppgitt, sannsynligvis greit at hun reiser til høsten
04	09	1800	løsgjengeri	Anne Kirstine		løslatt med løfte om å ta fast tjeneste
04	09	1800	løsgjengeri	Anne Maria	Aslachsatter	hjemsendt til fødebygd som løsgjengerske
06	09	1800	betleri	Jens	Danielsen	transportert til lensmann Knoph for derfra henbringes til oppholdssted gården Sander i Maridalen
06	09	1800	betleri	Isach	Larsen	løslatt mot advarsel
13	09	1800	betleri	Engebret	Hansen	transportert til lensmann Knoph for å bringes til oppholdssted i Aker sogn
13	09	1800	betleri	Anders	Jensen	løslatt mot advarsel
13	09	1800	betleri	Berthe Maria		løslatt mot advarsel
13	09	1800	betleri	Rasmus	Christensen	løslatt mot advarsel
13	09	1800	betleri	Birthe Maria	Christensdatter	løslatt mot advarsel
13	09	1800	betleri	Peder	Mathiesen	transportert til lensmann Knoph for å bringes til oppholdssted i Aker sogn
17	09	1800	løsgjengeri	Marthe Maria	Poulsdatter	Sendt til politiretten: ikke opp her
17	10	1800	løsgjengeri og hjemstavn	Marthe	Andersdatter	Ikke oppgitt
17	10	1800	løsgjengeri og hjemstavn	Ole	Olsen	Ikke oppgitt
24	10	1800	løsgjengeri og hjemstavn	Kent	Lundqvist	Ikke oppgitt

08	11	1800	betleri	Anne	Thoresdatter	transporters til lensmann Knoph for å bringes til hjemsted i Aker sogn
08	11	1800	betleri	Randi	Syversdatter	løslatt mot løfte om å ikke tigge
08	11	1800	betleri	Iver	Bertelsen	transporters til lensmann Knoph for å bringes til hjemsted i Aker sogn
08	11	1800	betleri	Marie	Olsdatter	løslatt mot løfte om å ikke tigge
09	12	1800	løsgjengeri og hjemstavn	Kari	Erichsdatter	Ikke oppgitt
09	12	1800	løsgjengeri og hjemstavn	Lene	Gislesdatter	Ikke oppgitt
13	12	1800	betleri	Christen	Pedersen	Ikke oppgitt
13	12	1800	betleri	Siri	Svendsdatter	Ikke oppgitt
13	12	1800	betleri	Marie	Olsdatter	Ikke oppgitt
13	12	1800	betleri	Ole	Knudsen	Ikke oppgitt
13	12	1800	betleri	Lars	Arnesen	Ikke oppgitt
13	12	1800	betleri	Anne	Henrichsdatter	Ikke oppgitt
13	12	1800	betleri	Elen Maria	Berg?	Ikke oppgitt
13	12	1800	betleri	Anne	Nielsdatter	Ikke oppgitt
13	12	1800	betleri	Karen	Larsdatter	Ikke oppgitt
13	12	1800	betleri	Amund	Olsen	Ikke oppgitt
13	12	1800	betleri	Anne	Iversdatter	Ikke oppgitt
13	12	1800	betleri	Thore	Østensdatter	Ikke oppgitt
13	12	1800	betleri	Lars	Knudsen	Ikke oppgitt
13	12	1800	betleri	Anna Maria	Halvorsdatter	Ikke oppgitt
13	12	1800	betleri	lillebror*	Berg?	Ikke oppgitt
13	12	1800	betleri	Hans	Hansen	Ikke oppgitt
13	12	1800	betleri	Johanne	Larsdatter	Ikke oppgitt
13	12	1800	betleri	Marthe	Jacobsdatter	Ikke oppgitt
13	12	1800	betleri	Birthe	Jacobsdatter	Ikke oppgitt
13	12	1800	betleri	Lene	Jaensdatter	Ikke oppgitt
13	12	1800	betleri	Iver	Bertlesen	Ikke oppgitt
13	12	1800	betleri	Johanne	Hermansdatter?	Ikke oppgitt
06	01	1801	betleri	Ole	Olsen	Ikke oppgitt
07	02	1801	betleri	Anne Marie	Thommesdatter	Ikke oppgitt
07	02	1801	betleri	Maren Kirstine	Olsdatter	Ikke oppgitt
07	02	1801	betleri	Elen	Iversdatter	Ikke oppgitt
07	02	1801	betleri	Siri	Hansdatter	Ikke oppgitt
07	02	1801	betleri	Thore	Østensdatter	Ikke oppgitt
07	02	1801	betleri	Maren	Pedersdatter	Ikke oppgitt
07	02	1801	betleri	Dorthe	Olsdatter Strømboe	Ikke oppgitt
07	02	1801	betleri	Berthe Maria	Madsdatter	Ikke oppgitt
14	02	1801	betleri	Helle	Nielsdatter	ikke oppgitt
14	02	1801	betleri	Siri	Svendsdatter	ikke oppgitt
14	02	1801	betleri	Kisti	Christiabsdatter	ikke oppgitt
14	02	1801	betleri	Niels	Hansen	ikke oppgitt
14	02	1801	betleri	Marthe	Jacobsdatter	ikke oppgitt
14	02	1801	betleri	Johanne	Larsdatter	ikke oppgitt
14	02	1801	betleri	Ole	Larsen	ikke oppgitt
14	02	1801	betleri	Aase	Hansdatter	ikke oppgitt
14	02	1801	betleri	Engebret	Larsen	ikke oppgitt
14	03	1801	betleri	John	Torgersen	transportert til hjemsted, ønsket det
18	04	1801	betleri	Jens	Olsen	transportert til lensmann - med

						pass til hjemsted
18	04	1801	betleri	Randi	Johnsesdatter?	Ikke oppgitt, kun 1-6 merket av, samme som resten?
18	04	1801	betleri	Kirsti	Pærsdatter	Ikke oppgitt, kun 1-6 merket av, samme som resten?
18	04	1801	betleri	Ingeborg Marie	Michelsdatter	transportert til lensmann - med pass til hjemsted
18	04	1801	betleri	Niels	Hansen	transportert til lensmann - med pass til hjemsted
18	04	1801	betleri	Christopher	Erichsen	transportert til lensmann - med pass til hjemsted
18	04	1801	betleri	Olia	Christiansdatter	transportert til lensmann - med pass til hjemsted
18	04	1801	betleri	Karen	Bentes?	transportert til lensmann - med pass til hjemsted
19	05	1801	betleri	Olia	Olstdatter	Sendt til stiftet
26	05	1801	løsgjengeri	Karine	Hansdatter	pass sendt til fødested
26	05	1801	løsgjengeri	Maria	Fillion	pass sendt til fødested
26	05	1801	løsgjengeri	Anne	Andersdatter	pass sendt til fødested
26	05	1801	løsgjengeri	Ingebor Sophie		pass sendt til fødested
26	05	1801	løsgjengeri	Petronella	Fillion	pass sendt til fødested
26	05	1801	løsgjengeri	Siri	Sørens datter	pass sendt til fødested
27	06	1801	løsgjengeri	Kari	Nielsdatter	Transportert til Friderichshald
04	07	1801	løsgjengeri	Anne	Baarsdatter	Transportert til hjemsted med stiftets pass
04	07	1801	betleri	Marie	Nielsdatter	ikke oppgitt
04	07	1801	betleri	Marie	Johansdatter	ikke oppgitt
04	07	1801	betleri	Ole	Olsen	pass til hjemsted
04	07	1801	betleri	Anne	Hansdatter	ikke oppgitt
04	07	1801	betleri	Inger	Petersdatter	ikke oppgitt
04	07	1801	løsgjengeri	Petronelle	Philliong	Transportert til hjemsted med stiftets pass
04	07	1801	løsgjengeri	Karen	Erechsdatter	Transportert til hjemsted med stiftets pass
04	07	1801	løsgjengeri og hjemstavn	Ole	Olsen	Transportert til hjemsted med stiftets pass
04	07	1801	betleri	Michel	Pedersen	Transportert til lensmann
27	07	1801	løsgjengeri og uorden, og tyveri	Marthe Marie	Poulsdatter	løslatt med advarsel om å ta stadig tjeneste og avholde seg fra tyveri og uordentlighet
26	09	1801	betleri	Dorthe	Olstdatter	transportert til lensmann Knoph må ikke oftere finnes i betleri uten straff
26	09	1801	betleri	15 gamle krøplinger og usle mennesker		formanet
26	09	1801	betleri	lite barn	Bergersen	hjemsendt med formaning
26	09	1801	betleri	Anne Marie	Halvorsdatter	formanet
26	09	1801	betleri	Peter	Engebretsen	løslatt mot å ikke oppføre seg mistenkelig i gatene
26	09	1801	betleri	Berthe	Larsdatter	formanet
26	09	1801	betleri	Olia	Olstdatter	formanet
26	09	1801	betleri	kvinne fra Hammersborg		formanet
26	09	1801	betleri	kvinne fra Hammersborg		formanet
26	09	1801	betleri	kvinne fra Hammersborg		formanet
26	09	1801	betleri	kvinne fra Hammersborg		formanet
26	09	1801	betleri	Sissel Cathrine		formanet
26	09	1801	betleri	Ole	Samuelson	formanet om å gå i arbeid
26	09	1801	betleri	Gammel krøpling/		formanet

				usselt menneske		
26	09	1801	betleri	Christopher	Bergersen	hjemsendt med formaning
26	09	1801	betleri	Gammel krøpling/ usselt menneske		formanet
26	09	1801	betleri	Anne Cathrine		formanet
26	09	1801	betleri	Gammel krøpling/ usselt menneske		formanet
26	09	1801	betleri	Gammel krøpling/ usselt menneske		formanet
26	09	1801	betleri	Gammel krøpling/ usselt menneske		formanet
26	09	1801	betleri	Gammel krøpling/ usselt menneske		formanet
26	09	1801	betleri	Gammel krøpling/ usselt menneske		formanet
26	09	1801	betleri	Gammel krøpling/ usselt menneske		formanet
26	09	1801	betleri	Niels	Rasch	formanet om å ikke betle
26	09	1801	betleri	Gammel krøpling/ usselt menneske		formanet
26	09	1801	betleri	Gammel krøpling/ usselt menneske		formanet
26	09	1801	betleri	Gammel krøpling/ usselt menneske		formanet
26	09	1801	betleri	Gammel krøpling/ usselt menneske		formanet
26	09	1801	betleri	1 lite barn ingen vedkjente seg		formanet
26	09	1801	betleri	Gammel krøpling/ usselt menneske		formanet
26	09	1801	betleri	Lispet	Knudsdatter	transportert til lensmannen
26	09	1801	betleri	Torer	Bertelsen	transportert til lensmann Knoph
26	09	1801	betleri	Johannes	Ellingsen	formanet om å ikke betle uten påfølgende straff
26	09	1801	betleri	Lisbet	Jensdatter	transportert til lensmannen og formanet
26	09	1801	betleri	Engebret	Olsen	hjemsendt til bærum
26	09	1801	betleri	Barn fra Galgebergsgaden i Opsloe		formanet på det alvorligste
26	09	1801	betleri	Barn fra Galgebergsgaden i Opsloe		formanet på det alvorligste
26	09	1801	betleri	Barn fra Galgebergsgaden i Opsloe		formanet på det alvorligste
26	09	1801	betleri	Hans	Olsen	pass til hjemsted
26	09	1801	betleri	Morten	Engebretsen	pass da han lovet å ikke la seg finne i beyn
26	09	1801	betleri	Anne Cathrine	Hansdatter	transportert til lensmannen med formaning
26	09	1801	betleri	kvinne fra Sagene		hjemsendt med formaning
26	09	1801	betleri	Anne	Olsdatter	formanet om å ikke betle
26	09	1801	betleri	Karen	Nielsdatter	formanet
26	09	1801	betleri	Gubiør	Ellingsdatter	hjemsendt
26	09	1801	betleri	Lars	Arnesen	formanet
26	09	1801	betleri	Barn fra Pebbervigen		transportert til Pebbervigen med alvorlig formaning med Sophie Svendsen
26	09	1801	betleri	Barn fra Pebbervigen		transportert til Pebbervigen med alvorlig formaning med Sophie Svendsen
26	09	1801	betleri	Anne Marie	Josteinsdatter	formanet om å ikke betle

26	09	1801	betleri	Sophie	Svendsdatter	transportert til Pebbervigen alvorlig formaning med de 3 barna
26	09	1801	betleri	Anders	Hansen	transportert og formanet
26	09	1801	betleri	kvinne av samme beskaffenhet		hjemsendt og formanet?
26	09	1801	betleri	kvinne av samme beskaffenhet		hjemsendt og formanet?
26	09	1801	betleri	kvinne av samme beskaffenhet		hjemsendt og formanet?
26	09	1801	betleri	kvinne av samme beskaffenhet		hjemsendt og formanet?
26	09	1801	betleri	kvinne fra Sagene		hjemsendt med formaning
26	09	1801	betleri	kvinne fra Sagene		hjemsendt med formaning
26	09	1801	betleri	kvinne fra Sagene		hjemsendt med formaning
26	09	1801	betleri	kvinne fra Sagene		hjemsendt med formaning
26	09	1801	betleri	barn fra Pebbervigen		transportert til Pebbervigen med alvorlig formaning med Sophie Svendsen
30	09	1801	løsgjengeri og hjemstavn	Ole	Westerberg	videre forvaring, kona innkaldt
08	12	1801	løsgjengeri og kriminalitet	Gubiør	Hansdatter	tukthus, ordinær domstol pga tyverianklage
08	12	1801	løsgjengeri og kriminalitet	Elias	Eliassen Friderichsen	ordinær domstol pga tyverianklage
08	12	1801	løsgjengeri og kriminalitet	Pernille Maria	Nicolaisdatter	ordinær domstol pga tyverianklage
08	12	1801	løsgjengeri og kriminalitet	Svend	Olsen	ordinær domstol pga tyverianklage
13	12	1801	betleri	Eli	Iversdatter	Ikke oppgitt
25	01	1802	løsgjengeri og løsaktighet	Marte	Bærntsdatter	vann og brød 2 dager og fri for videre tiltale, politiretten
25	01	1802	løsgjengeri og løsaktighet	Berthe Maria		vann og brød 2 dager og fri for videre tiltale, politiretten
27	02	1802	betleri	Ragnhild	Andersdatter	transportert til sin bygd
27	02	1802	betleri	Gunder	Nielsen	hjemsendt til sin bygd
27	02	1802	betleri	Dorthe	Hansdatter	hjemsendt til sin bygd
27	02	1802	betleri	Marthe Maria	Andersdatter	hjemsendt til sin bygd
27	02	1802	betleri	Ole	Simensen	Ikke oppgitt: sannsynligvis løslatt med formaning
27	02	1802	betleri	Maren	Peersdatter	Ikke oppgitt: sannsynligvis løslatt med formaning
27	02	1802	betleri	Anne	Olstdatter	transportert til sin bygd
27	02	1802	betleri	Ingebor	Olstdatter	løslatt
27	02	1802	betleri	Kisti	Olstdatter	løslatt
27	02	1802	betleri	Niels	Johnasen	løslatt med pålegg om å ikke betle
27	02	1802	betleri	Daniel	Aslachsen	løslatt med pålegg om å ikke betle
27	02	1802	betleri	Daniel Aslachsens kone		løslatt med pålegg om å ikke betle
27	02	1802	betleri	Christopher	Andersen	løslatt med pålegg om å ikke betle
27	02	1802	betleri	Anne	Tronsdatter	transportert til sin bygd
27	02	1802	betleri	Kari	Jahnsdatter	Ikke oppgitt: sannsynligvis løslatt med formaning
27	02	1802	betleri	Jørgen	Mathiesen	Ikke oppgitt: sannsynligvis løslatt med formaning
27	02	1802	betleri	Kirsti	Halvorsdatter	Ikke oppgitt: sannsynligvis løslatt med formaning
27	02	1802	betleri	Inger	Andersdatter	Ikke oppgitt: sannsynligvis løslatt med formaning
27	02	1802	betleri	Olia	Olstdatter	løslatt med forbeholdenhet om andre foranstaltninger?
27	02	1802	betleri	Anne Sophie	Meshio	Ikke oppgitt: sannsynligvis løslatt med formaning
27	02	1802	betleri	Gunnild Maria	Stephensdatter	politimesteren lovet å høre om hun kunne få plass på fattighus, fx Fierdingen

27	02	1802	betleri	Ole	Christensen	hjemsendt til sin bygd
27	02	1802	betleri	Gunild	Mogensdatter	Ikke oppgitt: sannsynligvis løslatt med formaning
27	02	1802	betleri	Giertrud	Nielsdatter	Ikke oppgitt: sannsynligvis løslatt med formaning
27	02	1802	betleri	Elen	Amundsatter	Ikke oppgitt: sannsynligvis løslatt med formaning
27	02	1802	betleri	Johanne	Mogensdatter	Ikke oppgitt: sannsynligvis løslatt med formaning
27	02	1802	betleri	Anders	Svendsen	Ikke oppgitt: sannsynligvis løslatt med formaning
27	02	1802	betleri	Niels	Olsen	Ikke oppgitt: sannsynligvis løslatt med formaning
27	02	1802	betleri	John	Olsen	Ikke oppgitt: sannsynligvis løslatt med formaning
27	02	1802	betleri	Ole	Hansen	hjemsendt til Lysaker
27	02	1802	betleri	Kari	Andersdatter	Ikke oppgitt: sannsynligvis løslatt med formaning
11	03	1802	løsgjengeri og hjemstavn	Ingebor	Andersdatter	løslatt, tillatt å gå hjem til syk datter
11	03	1802	løsgjengeri og hjemstavn	Jens	Poulsen	videre forvaring
25	05	1802	løsgjengeri og hjemstavn	Erich	Larsen	pass og attester sendt til stiftet
25	05	1802	løsgjengeri og betleri	Johan	Solun	tukthus, politikammerrettskjennelse
31	05	1802	løsgjengeri og løsaktighet	Randi Maria	Johnsdatter	løslatt da det ikke var fullt bevis for lidderlig levnet
31	05	1802	løsgjengeri og løsaktighet	Elisabeth	Hansdatter	hjem til Winger, hvis ikke tukthusstraff
03	06	1802	løsgjengeri og hjemstavn, egentlig desertør	Peder	Johnsen	videre forvaring, Akershus festning
08	06	1802	løsgjengeri og hjemstavn, tyveri	Svend	Ejlandsen	pass til grensa, transportert, levere tilbake klær og betale sin arresteringskostnader
11	06	1802	løsgjengeri og hjemstavn	Johannes	Jenssen	pass sendt til stiftet
11	06	1802	løsgjengeri og kriminalitet	Ole	Larsen	tukthus, politikammerrettskjennelse
11	06	1802	løsgjengeri og hjemstavn	Jens	Johannesen Hveem	pass sendt til stiftet
15	06	1802	løsgjengeri og hjemstavn	Jahn	Olsen	pass over grensa
15	06	1802	løsgjengeri	Johanne	Christensdatter	pass til sitt hjemsted
23	08	1802	løsgjengeri og løsaktighet	Berthe	Olstdatter	løslatt fordi hun er høygravid
23	08	1802	løsgjengeri og hjemstavn, løsaktighet	Karie	Mortensdatter	pass til disse fremmedes hjemsendelse
23	08	1802	løsgjengeri og løsaktighet	Randi Maria	Johnsdatter	løslatt fordi hun er høygravid
23	08	1802	løsgjengeri og hjemstavn, løsaktighet	Arve	Amundsen	pass til disse fremmedes hjemsendelse
23	08	1802	løsgjengeri og løsaktighet	Elisabeth	Johnstrup	pass til Winger uavhengig barn å forsørge, må betale arresteringskostnader
23	08	1802	løsgjengeri og løsaktighet	Christine Friderica	Schagt	hjemsendt til København, må betale arresteringskostnader
27	08	1802	løsgjengeri og kriminalitet	Niels	Nielsen	tukthus, politikammerrettskjennelse da han mistenkes å stjele istedenfor å ha fast tjeneste
14	09	1802	løsgjengeri og løsaktighet	Marthe Maria	Poulsdatter	tukthus, politikammerrettskjennelse
06	10	1802	løsgjengeri	Maren	Nielsdatter Pionkerud	tukthus, politikammerrettskjennelse og så forpasses til hjemsted for å ernære seg på lovlig måte
06	10	1802	løsgjengeri og løsaktighet	Tore Maria	Poulsdatter	tukthus, politikammerrettskjennelse og deretter forføy seg til hjemsted for å ernære seg på lovlig måte
06	10	1802	løsgjengeri og løsaktighet	Ingeborg	Rasmussdatter	tukthus, politikammerrettskjennelse og deretter forføy seg til hjemsted for å ernære seg på lovlig måte
25	10	1802	løsgjengeri	Siri	Erichsdatter	sykehuset, fulgt til prest Keyser for å sørge for at hun kom dit
02	11	1802	løsgjengeri og hjemstavn	Kirstine	Olstdatter	sendt til fattigkommissjonen, administrator skal be fattigforstanderen og rodemesteren å finne oppfostringssted til barn på

						1/2 år og sørge for farens betaling
02	11	1802	løsgjengeri og hjemstavn	Anne	Gulbrandsdatter	sendt til fattigkommisjonen, må forføye seg til Grønland eller annet sted i Aker sogn og vertinnen ansvarlig for at det blir iverksatt
02	11	1802	løsgjengeri og hjemstavn	Anne Marine	Jonsdatter	sendt til fattigkommisjonen, stiftets pass til Skedsmo der hun skal understøttes av sognet til hun kan ernære seg selv
02	11	1802	løsgjengeri og hjemstavn	Anne Maria	Jonsdatter	sendt til fattigkommisjonen, kan bli nyttig menneske og må få undervisning og konfirmasjon for å kunne få fast tjeneste og bør få 24 ss
02	11	1802	løsgjengeri og hjemstavn	Kirstine	Andersdatter	sendt til fattigkommisjonen, mora pålegges å melde seg for spinnehusets forstander kbm Snell for å sikre seg arbeid til vinteren, samt adm hjelpe å få sønnen i lære hos håndverksmann
02	11	1802	løsgjengeri og hjemstavn	Tønnes	Gundersen	sendt til fattigkommisjonen, pålagt å reise fra byen til våren og ha barna i skole i Fjerdingen i mellomtida

Kilde: SAO, Christiania politikammer, Etterforskning, Forhørsprotokoll III, IV, V og VI.

Vedlegg 2: Tabell til kapittel 2

Tabell V.1 Dømte for betleri, løsgjengeri og tyveri på tukthuset 1785-1810⁵⁶⁶

År	Kvinner:			Menn:			Løsgjengere, betlere totalt	Lemmer totalt
	Løsgjengeri, betleri	Tyveri, naskeri	Kvinner totalt	Løsgjengeri, Betleri	Tyveri, naskeri	Menn totalt		
1785	23	12	42	32	12	45	55 (63 %)	87
1790	39	33	85	30	45	75	69 (43 %)	160
1795	12	17	34	18	35	56	30 (33 %)	90
1800	6	33	41	19	78	98	25 (18 %)	139
1805	4	41	49	24	83	107	28 (17 %)	163
1810	2	61	68	16	125	142	18 (8 %)	213

⁵⁶⁶ Daae, 1908 s. 138-144. Daae har gjennomgått nyinnsatte hvert femte år.

Vedlegg 3: Christiania og forstedene – befolkning og ulike jurisdiksjoner

Fattigvesenets område og politiets jurisdiksjon dekket ikke samme område. Christiania politijurisdiksjons område var ifølge politianordningen av 1745 Christiania med forstedene på byens grunn (Pipervika, Grensen, Sagene, Vaterland og Sagbanken) og landets grunn (Grønland, Leiret, Gamlebyen, Oslo og Hovedtangen).⁵⁶⁷ Resten av Aker ble dekket av lensmannen i Aker herred. Tukthusanordningen av 1741 og Christiania tukthus gjaldt for hele Akershus stift, med ulike bestemmelser for kjøpstedene og landet. Samtidig hadde tukthuskommisjonen et nært forhold til både fattigkommisjonen i Christiania og stiftsdireksjonen som hadde overoppsyn med hele stiftet. Fattigvesenet var delt mellom Christianias flere roder, Oslo og Aker, med ulik lovgivning for kjøpstedene og landet. Oslo hadde eget fattigvesen fram til 1859 da det ble innlemmet i Kristiania. Fattigvesenet i Oslo fulgte de gamle grensene til Oslo Hospital, som omfattet selve gamlebyen Oslo og Oslo Hospitals gods i østre Aker.⁵⁶⁸ I tillegg var tjenesteloven landsdekkende for Norge fra 1754, gjeldende landet, med et reskript som gjaldt for kjøpstedene i Akershus fra 1776, inkludert Christiania.

Christiania hadde (med de tidligere forstedene Storgaden, Vaterlandsgaden til Vaterlands bro (Brogaden) og Vaterlands torv (Lilletorget) lagt under byen i 1784) 4071 innbyggere registrert i folketellinga i 1801.⁵⁶⁹ Med forstedene på byens grunn (Storgata og Vaterland torg, Fjerdingen, Vaterland og Sagbanken, Grensen og Hammersborg, Pipervika, Møllergata og Bergfjerdingen) utgjorde innbyggertallet for Christiania 8932 personer. I tillegg kom forstedene på landets grunn (dvs i Aker) med 2097 personer. Tilhørende Aker var Bymarka, Akershus festning, Lakkegata, Nordbygata med Grønland og Leiret. I tillegg kom Oslo med 694 personer. Christiania med forsteder på byens og landets grunn hadde dermed en befolkning på 11 589 personer.⁵⁷⁰ Til sammen utgjorde Christiania, Aker og Oslo 16.803 personer.⁵⁷¹

⁵⁶⁷ Politianordningen av 1745, Innledning.

⁵⁶⁸ Fattigvesenet i Oslo besto dermed av eiendommene Nygård, søndre og nordre Bogerud, Bogerudmyra, Bøler, Bråten og Mortensrud. Ingen personer her er registrert i Aker før 1858/1859. Leif Thingsrud, "Fattigvesenets arkiver. Elendighetens registre" i Tobias nr. 4/97. Lest på

<http://www.byarkivet.oslo.kommune.no/OBA/tobias/tobiasartikler/t4975.htm>

⁵⁶⁹ Holmsen, 1884. s. 86. Reskript av 9. juli 1784.

⁵⁷⁰ Sprauten, Knut (1992). *Byen ved festningen. Fra 1536 til 1814. Oslo Bys Historie Bind 2*. Oslo: Cappelen s. 367.

⁵⁷¹ Ifølge 1801-folketellinga på www.digitalarkivet.no fordelt slik: Christiania 9211 personer, Aker 6898 personer og Oslo 694 personer, til sammen 16803.

Vedlegg 4: Myndighetspersoner i Christiania 1790-1802

Stiftamtmen i Akershus stift⁵⁷²

Jørgen Erik Scheel 1784-1790

Frederik Moltke 1790-1795

Frederik Julius Kaas 1795-1802

Frederik Gebhard Moltke 1802-1809

Politimestere i Christiania⁵⁷³

1786-1789: Nils Sverdrup (død 1789)

1790-1796: Kanselliråd Andreas Bull (død 1796). Avløst store deler av perioden av konstituert politimester prokurator Aarøe i 1791-1794.⁵⁷⁴ Assesor Langballe konstituert politimester fra 07.05.1796 til utgangen av året.⁵⁷⁵

1797-1802: Baltazar Sechmann Fleischer fra januar 1797. Konstituert politimester i perioden: Politifullmektig Ostenfeldt enkelte tilfeller 1797, Hr. Hiort deler av årene 1798-1801. Etter Hiort prokurator Kaae.

1802-1808: Jacob Wulfsberg første sak 6. oktober 1802. Byfogd og politimesterembetet slått sammen.

Lensmann i Aker herred

-1819 Barthold Nicolai Knoph. Bodde fast på Grønland.⁵⁷⁶

Christiania magistratspresidenter⁵⁷⁷

1774-92-: Wilhelm Frederik Willemsen

1792-94: Frederik Julius Kaas, senere stiftamtman.

1794-97: Markus Gjøre Rosenkrantz (senere stortingsmann)

1798-1802: Jonas Rasmus Petersen

1802-1815: Johan Lausen Bull

Medlemmer av Christiania politirett⁵⁷⁸

1787-94: Jørgen Pløen (fra byens eligerte 12 menn)

1795-1802: Paul Clausen (fra byens eligerte 12 menn)

1788-1795 Generalmajor v. Hesselberg (militær)

1796 Oberst v. Lützow (militær)

1798-1800 Oberstløytnant de Seue (militær)

1800 oberst Thome (militær)

1801-1802 Oberst Lowzow (militær)

1802 Oberstløytnant von Gyldenfeldt (militær)

⁵⁷² Holmsen, 1884 s.116-117 / <http://www.genealogi.no/kilder/Rentekammeret/i-1.htm>

⁵⁷³ Holmsen, 1884 s. 87-100, 113, 121

⁵⁷⁴ Holmsen 1884; SAO, Christiania politikammer.

⁵⁷⁵ Christiania politikammer 07.05.1796, folie 342 A.

⁵⁷⁶ Edvard Bull, *Akers historie*, Kristiania 1918, s. 235. Jeg har ikke funnet årstallet Knoph begynte som lensmann, men han foretok en opptegnelse over husmannsplasser som lensmann i Aker i 1769. Lest på:

http://www.ager.no/Husmannsplasser_1769.htm

⁵⁷⁷ Holmsen, 1884 s. 116ff.

⁵⁷⁸ Holmsen, 1884 s.118.

Politifullmektige i Christiania⁵⁷⁹

1778-91: Nils Grøn, (avskjediget i 1783, tatt inn igjen og avskjediget igjen i 1791 pga mishandling).

1791-1793: Bertel Langballe

1793-1798: Thomas Obstenfeldt

1799-1800: Ulrik Lovum

1801-1802: Nils Lumholtz

Tukthusets overinspektører⁵⁸⁰

1786-1792: Jens Finne

1792-1808: Jacob Fredrik Hartwig

Bestyrere av Spinnehuset dannet 1786⁵⁸¹

Rådmann Mostue (1786-1789 og 1791-1796)

Stadshauptmann Paul Thrane (1789-1791)

Branndirektør Jens Chr. Smith (1796-1798)

Stadskaptein Lars Smith (1798-1800)

Kjøpmann Peder Schnell (1800-1804)

Tukthuskommisjonen 1791-1792⁵⁸²

Assesor Wilhelm Fredrik Willemsen, magistratspresident 1773/1774-1792

titulert Biskop Nicolai Lumholtz 1774-1818 (egentlig sogneprest).

J. Chr. Smith (medlem av tukthuskommisjonen 1786-1817)

Jørgen Tandberg (medlem av tukthuskommisjonen 1790-1805).

⁵⁷⁹ Holmsen, 1884, s. 119f.

⁵⁸⁰ Daae, 1908 s. 152-159

⁵⁸¹ Daae, 1908 s. 164f.

⁵⁸² Det danske kanselliet, Pro Memoria fra tukthuskommisjonen i Christiania til stiftsdireksjonen, 09.11.1791 og 15.02.1792.

Vedlegg 5: Tabeller til kapittel 3. De arresterte for løsgjengeri og betleri 1790-1802

Tabell V.2 Arresterte for betleri og løsgjengeri årene 1790-1802 fordelt på år og måned⁵⁸³

Måned	1790	1791	1792	1793	1794	1795	1796	1797	1798	1799	1800	1801	1802	Sum
Januar	1			11	1			1	10	1	1	1	2	29
Februar			7		2			13	13		2	17	31	85
Mars		2			4	1			18		3	1	2	31
April	8		11		1	4			4	12		8		48
Mai		5	7		1		12	3	4		2	7	4	45
Juni	13		4				2		5		8	1	7	40
Juli		5		12			10	11	3	8	2	11		62
August	4						3	2		2	44		7	62
September	2	6	1	2			1	1		7	11	62	1	94
Oktober								6	2	1	3		4	16
November	7	14		7	3	2	1	1	1	2	4		6	48
Desember				6	2		1	8	3	1	24	5		50
Samlet	35	32	30	38	14	7	30	46	63	34	104	113	64	610

Tabell V.3 Tukthusdømte av de forhørte for løsgjengeri og betleri på Christiania politikammer 1790-1802 fordelt på sakskategori og år⁵⁸⁴

År	1790	1791	1792	1793	1794	1795	1796	1797	1798	1799	1800	1801	1802	Sum
1. Betleri	1		2	1	1		2	1	1	1				10
1.1 Betleri			2	1	1		1		1	1				7
1.2 Betleri og fyll og uorden	1						1	1						3
2. Løsgjengeri	9	5	3	5	9	3	5	8	4	1	2	1	7	62
2.1 løsgjengeri og lediggang	9	3	1	3	3		2	3		1	1		1	27
2.2 løsgjengeri og fyll og uorden				2	1	1	2	3	2		1			12
2.3 løsgjengeri og løssaktighet		2			4	2							3	11
2.4 løsgjengeri og hjemstavn														0
2.5 løsgjengeri og tyveri/forprang												1	2	3
2.6 Betleri og løsgjengeri kombinerte saker			2		1		1	2	1				1	8
2.7 Betleri og løsgjengeri og fyll og uorden kombinerte saker									1					1
Dømte per år	10	5	5	6	10	3	7	9	5	2	2	1	7	72

Gjengangerne blant de dømte

Personer dømt flere ganger 1790-1802: Maren Andersdatter 2 ganger, Anne Danielsdatter 2, Anne Erchsdatter 2, Randi Giertsdatter 4, Aase Knudsdatter 4, Inger Christine (Cathrine) Nielsdatter 3, Karen Nielsdatter 2, Henrich Nielsen 3, Østen Nielsen 2, Karen Sophia "Bejsa" Olsdatter 3, Anne Svendsdatter 2, Elen Truelsdatter 4 (arrestert til sammen 7 ganger).

⁵⁸³ SAO, Christiania politikammer, Etterforskning, Forhørsprotokoll III, IV, V og VI, 1790-1802.

⁵⁸⁴ SAO, Christiania politikammer, Etterforskning, Forhørsprotokoll III, IV, V og VI, 1790-1802.

Vedlegg 6: Tabeller til kapittel 3. Manntall over fattige og betlere i Christiania og forstedene 1790

Tabell V.4 Manntallsførte betlere i Christianias forsteder tilh. Aker i 1790 fordelt etter alder og kjønn⁵⁸⁵

Alder	0-15	16-30	31-45	46-60	61-75	76-90	Ukjent alder	Sum pr kjønn
Kvinner	2	1	10	27	22	5	15	82
Menn	4	0	2	8	8	3	3	28
Ukjent kj	2	0	0	0	0	0	0	2
Sum	8	1	12	35	30	8	18	112

Tabell V.5 Manntallsførte betlere i Christianias forsteder tilh. Aker i 1790 fordelt etter alder og kjønn medregnet alle barn i husholdet⁵⁸⁶

Alder	0-15	16-30	31-45	46-60	61-75	76-90	Ukjent alder	Sum pr kjønn
Kvinner	2	1	10	27	22	5	15	82
Menn	5	0	2	8	8	3	3	29
Ukjent kj	34	0	0	0	0	0	0	34
Sum	41	1	12	35	30	8	18	145

Tabell V.6 Manntallsførte betlere i Christianias forsteder tilh. Aker i 1790 fordelt etter sivilstatus og kjønn⁵⁸⁷

	Barn ⁵⁸⁸	Enke/enkemann	Ugift/pige	Gift	Ikke opplyst	Sum
Kvinner	2 (2)	45	3	8	24	82 (82)
Menn	4 (5)	3	-	8	13	28 (29)
Ukjent kjønn	2 (34)	-	-	-	-	2 (34)
Sum	8 (41)	48	3	16	37	112 (145)

⁵⁸⁵ Manntall over betlere 1790.

⁵⁸⁶ Manntall over betlere 1790. Medregnet en gammel mor til sammen 146 personer i husholdene.

⁵⁸⁷ Manntall over betlere 1790.

⁵⁸⁸ Tall i parentes er alle barna, de registrerte på oppfostring og de i husholdet.

Tabell V.7 Manntallsførte betlere uten oppgitt sivil status i Christianias forsteder tilh. Aker i 1790 fordelt alder og kjønn⁵⁸⁹

	16-30	31-45	46-60	61-75	76-90	Ukjent	Sum
Kvinner	1	1	12	7	1	2	24
Menn	-	1	5	4	2	1	13
Sum	1	2	17	11	3	3	37

Tabell V.8 Manntallsførte betlere i Christianias forsteder tilh. Aker i 1790 fordelt på kjønn og arbeidsførhet⁵⁹⁰

	Arbeidsfør/arbeid oppgitt ⁵⁹¹	Delvis arbeidsfør ⁵⁹²	Arbeidsufør ⁵⁹³	Ikke oppgitt	Sum
Kvinner	19	5	35	21	80
Menn	3	2	14	5	24
Barn som egne poster	-	-	-	8	8
Barn i husholdet	-	-	3	30	33
Sum					145

Tabell V.9 Manntallsførte betlere i Christianias forsteder tilh. Aker i 1790 fordelt på distrikt⁵⁹⁴

Distrikt	Manntallsførte	Barn i husholdet	Sum
Grønland – Lakkegata/Smalgangen	27	8	
Grønland – Grønlandsleiret/Enerhaugen	22	2	
Sagene	37	16	
Oslo med Alunverket ⁵⁹⁵	7	-	
På Alunverket	7	2	
Den Vestre Fierding av Aker	12	5	
Sum	112	33	145

⁵⁸⁹ Manntall over betlere 1790. Med unntak av barna i husholdet er den nest største gruppa personene uten registrert sivilstand, med 37 personer – 24 kvinner og 13 menn. Aldersfordelinga i denne gruppa med personer uten sivil status oppgitt viser en topp av kvinner i alderen i de to alderskategoriene 46-60 og 61-75, noe som indikerer flere enker eller enslige gamle i de to nest eldste gruppene. Ingen i denne gruppa er oppført med hjemmeboende barn noe som forsterker antakelsen.

⁵⁹⁰ Manntall over betlere 1790. Medregnet en gammel mor til sammen 146 personer i husholdene.

⁵⁹¹ Arbeidsførheten for flere er tvilsom da de har høy alder, men ført her når kun arbeid ble oppgitt.

⁵⁹² Gruppa inneholder: Så vidt eller noenlunde arbeidsfør, delvis arbeid.

⁵⁹³ Gruppa inneholder: Kan intet fortjene, alderdomssvakhet, sengeliggende, blind, krøpling, skrøpelig, krefter avtar daglige, syk, skade, behøver hjelp/trengende i kombinasjon med høy alder, ussel, syk og drikkfeldig, syk og i visse omstendigheter, måtelig helbred.

⁵⁹⁴ Manntall over betlere 1790. Vest i Aker bodde en stor del av de registrerte på løkker. To kvinner hadde ikke noe oppholdssted, men mottok ukentlig støtte av fattigkassa. Begge ble oppgitt som trengende og betlere. I de andre distriktene i manntallet over fattige og trengende bodde de registrerte i leiegårder.

⁵⁹⁵ Alle personene i Oslo var knytta til Oslo Fattigstue.

Tabell V.10 Manntallsførte betlere i Christianias forsteder tilhørende Aker 1790 fordelt på næringsvei⁵⁹⁶

Næringsvei	Kvinner	Menn	Barn
Spinnehuset – arbeider eller søker	2	-	-
Håndarbeid (syng, strikking og spinning)	16	-	-
Vask og håndgjerning	3	-	-
Alunverket	2	-	-
Papirmølla	1	-	-
Arbeid/Atskillig arbeid	4	3	-
Salg av blomster, bær, ssvovelstikker	2	-	-
Flatbrødbaking	1	-	-
Murarbeid	-	1	-
Skredderprofesjon (sengeliggende)	-	1	-
Arbeidsufør der arbeid ikke ført	30	12	-
Kan ikke skaffe arbeid	1	-	-
Dels arbeid/dels betling	-	1	-
Arbeid/Næring ikke nevnt	15	5	7
På ærlig måte	1	-	-
Kan fortjene noe til livets hjelp/ Bør arbeide uten å betle	2	-	-
Bruker alt han tjener på alkohol	-	1	-
Legd	-	-	1
Sum	82	24	8

⁵⁹⁶ Manntall over betlere 1790. I tabell 7 er det ikke iberegnet i hvilken grad de var arbeidsføre, kun det er det eneste som står om næringsvei.

Tabell V.11 Manntallsførte fattige i Christiania og forstedene 1790 fordelt på alder og kjønn⁵⁹⁷

	0-15	16-30	31-45	46-60	61-75	76-90	Ukjent	Sum
Kvinner	2	2	21	38	21	3	24	111
Menn	2	2	6	13	12	1	5	41
Ukjent ⁵⁹⁸	2	0	0	0	0	0	0	2
Sum	6	4	27	51	33	4	29	154
Barn og unge i husholdet								124
								278

Tabell V.12 Fortegnelse over fattige og trengende fordelt på distrikt⁵⁹⁹

Distrikt	Manntallsførte	Barn i husholdet 0-14	Barn fra 15	Sum
1 Vestre og nordre side av Bymarken fra den almindelige Kongevei ved Saugene på Byens Grunn	38	27	1	
2 Møller, Grubbe og Aggers Gaden, Hammersborg, Bergfierdingen ned til Saugene	32	32 ⁶⁰⁰	4	
3 Stoergaden og Fierdingen.	38	43	3	
4 Østre og Søndre Quarter i Byen	7	5		
5 5) Væstre og Nordre Kvarter i Byen samt Grændsen	4	6		
6 Watterland og Saugbanken	19	13		
7 Pebevigen, RuseLøck-Gade og ByeMarkens paa den Østre siide af Konge Vejen indtil Skillebekk.	16	4		
Sum	154	130	8	292

⁵⁹⁷ Fortegnelse over fattige og trengende 1790. Forklaring til tabell: 25 av de med ukjent alder er kvinnelige ektefeller der kun mannen er ført som selvstendig post. Fortegnelsen over de fattige er innlevert fra 7 ulike distrikter, nedtegnet av ulike personer. Dette har ført til at nedtegnelsene, til tross for like rubrikker, er ført noe forskjellig, slik jeg nevnte under avsnitt om metodiske problemer. Distrikt 2 og 4 har nedtegnet fullstendig med opplysninger om begge ektefeller, mens distrikt 1, 3, 6 og 7 har kun fullstendige opplysninger og navn på mannen med opplysning om at han er gift. Der kona er nevnt er det om hun var skrøpelig, betler eller på spinnehuset. Jeg har derfor for distrikt 1, 3, 6 og 7 lagt til 25 kvinner som selvstendige poster ettersom dette allerede er gjort for distrikt 2 og 4. Jeg har registrert kona med de opplysningene som ble oppgitt, om hun arbeidet, betlet eller var ufør. Det fører til relativt mange kvinner med ukjent alder, der mannens alder er kjent. Av kvinnene uten registrert alder er 23 gift, 3 enker. For 21 av de gifte er mannens alder oppgitt. En var gift med mann i alderen 16-30, seks i alderen 31-45, ni i alderen 46-60 og fem i alderen 61-75. Av de gifte kvinnene er tre skrøpelige eller syke og to "gammel kone". En av enkene er blind. Av mennene uten registrert alder er 2 registrert som pensjonist. 2 er gift (av dem en av de nevnte pensjonistene). Et ektepar der begge er uten alder har tre barn (sannsynligvis hjemmeboende).

⁵⁹⁸ De to personene oppgitt uten kjønn er to foreldreløse barn på lder 4 og 8 bortsatt til Ole Gull Hau.

⁵⁹⁹ Referanse. I betlermanntallet ble det ikke spesifisert bosted utover sogn eller distrikt for fortegnelsen.

⁶⁰⁰ Seks bortsatt.

Tabell V.13 Antall personer i Christiania og forstedenes institusjoner i 1801⁶⁰¹

Institusjoner	Menn	Kvinner	I alt
Det gamle fattighus	0	22	22
Arrestanter i Rådhuset	8	5	13
Byens oppfostringshus	25	25	50
Byens alminnelige fattighus	17	43	60
Sammenlagt i Kvartalene	50	95	145
Ankers vaisenhus	6	6	12
Fattighuset i Pipervika	3	16	19
Tukthuset	59	37	96
Fattighuset i Storgata	11	51	62
Det store fattighus, Sagbanken	5	46	51
Peder Michelsens fattighus Sagbanken		19	19
Fattighuset på Hammersborg	16	38	54
I forstedene på byens grunn	100	213	313
Sykehuset i Gamlebyen	27	92	119
Oslo Hospital	8	56	64
Dollhuset	5	13	18
Ladegården fattigstue		4	4
Akershus festning, slaveriet	41		41
Arrestværelset, Akershus	2		2
Arrest på Grønland	4	2	6
På landets grunn	87	167	254
Sum			712

Forklaring til Christiania og forstedenes institusjoner

De offentlige fattighusene var: Sykefattighuset i Fjerdingen fra 1742 med plass til 66 personer, og en "salvationsstue" for 5-6 syke fattige. Fattighuset på Volden fra 1779, hvor sykestua fra Fjerdingen ble flyttet og hadde en kapasitet på 12-14 pasienter, noe det i 1790-åra ble klaget over var for lite. I 1790 ga rådmann Mostue bort en gård i Pipervika, som sammen med fattighusene på Volden rommet 65 personer, noen år etter. Fattighuset på Hammersborg ble sannsynligvis opprettet i 1780-årene og rommet 45-50 personer.⁶⁰² De private stiftelsene var: Det Gamle Fattighus i Christiania som i 1801 huset 18 fattige med gjennomsnittelig ukentlig underhold på 18 skilling og underholdt et ukjent antall "utenhuslemmer". Det Store Fattighus på Saugbanken, kalt Det Nye Fattighus, opprettet i 1705, underholdt rundt 1800 om lag 50 fattige som mottok gjennomsnittelig 20 skilling ukentlig. Peder Michelsens Enkestue ble opprettet i 1734 og underholdt i 1801 16 enker med ukentlig bidrag på 21 skilling. De tre mest stabile stiftelsene huset 85-90 personer, mens de offentlige fattighusene huset om lag 180-200 personer. I tillegg kom Oslo hospital som var beregnet på nødstilte av embets- og borgerstand.⁶⁰³ Regnes Oslo hospital med underholdt byen flere forsorgsunderstøttede i fattighusene enn utenfor.⁶⁰⁴

⁶⁰¹ Sprauten, 1992 s. 368.

⁶⁰² Flakstad, 1967 s. 77-78.

⁶⁰³ Flakstad, 1967 s. 75-76

⁶⁰⁴ Nakken, 1990 s. 25. Basert på upubliserte tall fra statsarkivar Lajos Juhaz.

Vedlegg 7: Almissegivere i Christiania

Borgere en eller flere arresterte oppga at de mottok faste gaver fra:⁶⁰⁵

fru Anker, Rosenkrantz, baker Bolling, overbrannmester Michelsen, kjøpmann Jørgen Pløen, glassmester Lieb, Mdm Borthig, presten Bødtker, Brantzeg, vinhandler Smith (J. Chr. Smith), Jacob Nielsen, Mdm Hafsing, buntmaker Scharbou (anmeldte), Waisenhuset, Ivand Nielsens enke, Mdm Nielsen, Adam Steen, Isaach Norman, Mdm Andersen, på "Glas-Magazinet", Buch, general Wackenitz, byens vakt, Gov. Aadit Wessel, Mdm Stenberg, Mdm Rode. I tillegg oppga enkelte at de utførte ærender og håndarbeid for forvalter Langballe, vinhandler Strøm, kjøpmann Horster.

Borger politiet oppga at de arresterte tigget hos, som kan være overlappende med at de mottok fast almisse:⁶⁰⁶

Even Steen, Mdm Lund, Schaug, kasserer Leth, justisråd Hagerup, assessor Holst, admiraalinde Krogh, feltskjær Nelle, vinhandler Smith, Rosenkrantz, Anker, rådmann Mostue, Paul Thrane, Bolling, mdm Wulf, kjøpmann Osterhaus, kjøpmann Frost, fru Smith, elefantapoteket, mdm Rasch (anmeldte), Propst.

⁶⁰⁵ SAO, Christiania politikammer, Etterforskning, Forhørsprotokoll III, IV, V og VI, 1790-1802.

⁶⁰⁶ SAO, Christiania politikammer, Etterforskning, Forhørsprotokoll III, IV, V og VI, 1790-1802.

Vedlegg 8: Tukthusanordningen av 1741 for Akershus stift

Noter og enkelte tekstpartier er utelatt.

2. Dec. Anordning om Tugthusets Indrettelse i Christiania og de fattiges forflegning i Agershus Stift*).

(Trykt i sin Tid i Christiania in 4to, 51 Sider)

Gr. Undersaatterne i Agershus Stift, baade i Kjøbstæderne og paa Landet, have en særdeles Tyngde og Besværing af den store Mængde af modvillige, vanartige, stærke og fremmede Betlere, saavel som af ulydige og gjenstridige Tjenestefolk, Løsgængere og dem, som sidde paa deres egen Haand, og ikke ville tjene for aarlig Kost og Løn, men efter deres Magelighed alene ville lade sig leie dageviis, til Bondestandens og Landets Svækkelse. Til saadan Overhaand tagende fordervelig Uskikk og Uorden at faae udryddet, og til Lettelse for bemeldte Undersaatter, har Kongen til et Tugthusets Indberettelse i Christiania skjenket en anseelig Capital, da Adskillige af Indbyggerne i Stiftet have en christelig Nidkjærhed ogsaa contribueret en godvillig Gave til dette Verk, Alt til den Ende, at slige det Almindelige saa skadelige Folk, til Straf for dem selv, ved Arbeide kunde blive tæmmede, og at Andre, fornemmelig den tilvoxende Ungdom, derved kunde opmuntres, efterdags at beflitte sig paa en lovlig Haandtering og Næringsmaade, og lære det, hvorved de kunne fortjene Brødet, uden at besvære Landet. Og, som det til et Tugthus i Christiania definerede huus allerede er blevet opbygget, og det til Stiftets almindelige Nytte nu skal istandsættes, da Kongen gjør sig forsikkert, at de af Undersaatterne, som Gud har givet og herefter giver Evne og Formue, fremdeles række dette Verk haanden: saa, paa det Enhver kan være vidende om de Anstalter, som herom skulle gjøres, og hvorledes det i Fremtiden med de rette Fattiges Forflegning skal forholdes, er, efter Forslag fra Stiftsbefalingsmanden General-Major Fred. Otto v. Rappe og Biskoppen Nils Dorph, følgende Anordning ang. Dette Tugthusets Indrettelse i Christiania og de Fattiges Forflegning i Agershus Stift forfattet.

Cap. I. Om Anstalternes Publication. Der skal strax i Stiftets Kirker af præsterne paa Prædikestolene om Søndagen skee efterfølgende Tillysning og alvorlig Advarsel, hvilken, om fornødent gjøres, paa flere Søndage skal gjentages:

1] at alle fremmede Ledig- og Løsgængere, som ei have rigtigt Pas, skal forføie sig til deres rette Hjem, eller de og Andre, som have hjemme i det Sogn, hvor de sig opholde, strax eller til næstkommende Paaske, søge Tjeneste, efterdi det vorder Ingen tilladt, at hendrive deres Tid i Ørkesløshed, at sidde paa egen haand og lade sig leie i Dagetal, men de skal Alle forsyne sig efterdags med slig aarlig Tjeneste+);

2] alle fremmede rette Betlere, som ei formedelst Alderdom og Svaghed kan fortjene deres Underholdning, og ei paa det Sted eller i det Sogn, hvor de findes, have havt deres Hjem eller Tilhold i to Aar*), skal forføie sig til deres Fødested, hvor de ere komne fra, hvilket og bør være deres rette Blivested for tilkommende Tid, at der sammesteds kan vorde gjort Anstalt til deres Underholdning; men de, som tilhøre Sognet, og de, som der have opholdet sig i to Aar, søgt Kirken og herrens Alter sammesteds, skal ansees for Sognets Almisse-Lemmer, og skal strax anmelde sig hos Magistraten og de Fattiges Forstandere i Kjøbstæderne, samt hos Lensmændene og Præsternes Medhjælpere paa Landet, hvilke efter at de nøie have undersøgt Enhvers Beskaffenhed og Tilstand, skal antegne dem, som de ansee at være rette Fattige*); under hvilke alene de skal forstaaes, som formedelst Alderdom, Svaghed og Skrøbelighed ei kan arbeide; men dem, som de skjønne ei at burde have Almisse, skal de formane og advare, at de enten indfæste sig til næstfølgende Paaske at tjene for aarlig Kost og Løn, eller søge en lovlig Næringsmaade, efterdi det verken skal være dem tilladt fra den Tid at betle, eller maae vente sig Almisse af Sognet som Fattige. Stærke, friske og arbeidsføre Betlere, baade Fremmede, saa og de

der i to Aar eller og stedse have opholdet sig i Sognet, som ei forføie sig til deres hjem, eller have ikke antaget Tjeneste, som før ommeldt, til førstkommende Paaske, eller ikke bruge anden lovlig Næring, skal, hvor de findes, paagribes, anholdes og føres til Stiftets Tugthus i Christiania til Arbeide, efterdi alt Betlerie over hele Stiftet til den Tid skal være affskaffet; illigemaade skal det forholdes med alle Ledig- og Løsgængere, som ei paa samme Tid ere i virkelig aarlig Tjeneste eller daglig bruge Haandverk+). Og, paa det at Betlerne, samt de Ledig- og Løsgængere, som ei have villet efterleve denne Anordning, men tænke at vedblive deres sædvanlige Levemaade, kan vorde opsøgte og i Tugthuset straffede, skal der strax efter Paaske ske en almindelig Inqvisition efter dem, hvilken ofte, efter Øvrighedens Godtbefindende, skal vorde gjentaget, men fra Paaskedag af skal de, som, efter forommeldte Omgang, ere blevne anseede for rette Fattige, vorde underholdte, uden at have fornødent at omstrippe efter Føden; skulde Nogen forstikke sig, og saaledes undgaae den almindelige Inqvisition, skal de, naar de paagribes, ved forefaldende Leilighed, eller i andre Inqvisitioner, illigemaade indføres i Tugthuset, saa at denne Anordning med allerstørste Alvorlighed, Omhyggelighed, og uden at see igjennem Fingre med Nogen, skal efterleves. Denne Advarsel skal og offentlig strax kundgjøres af Rettens Betjente paa alle Thingene som alvorlig skal formane Almuen at holde sig den efterrettelig, og tage sig vare paafølgende Skade. Iligemaade skal den ved trykte Placater til Alles Efterretning bekjentgjøres, samt opslaaes paa Kirke-Dørene i Stiftet, i alle Kjøbstæderne paa hjørnerne af Gaderne og andre offentlige Steder, i alle Ladepladser paa Told- og Thingsteder, samt i Lensmændenes og Gjæstgiver-Gaardene, og hvor det ellers kan findes at være fornødent.

Cap. II. Om Almisse-Lemernes Underholdning.

§1. Ingen uden Selvraadige, Lade, Modvillige, Drukkenbolte, friske, ugudelige og arbejdsføre Betlere skal modtages i Tugthuset, men de Skrøbelige og rette Fattige skal underholdes i Kjøbstæderne, og forfleges i Lægderne paa Landet, Enhver paa det Sted, hvor han har hjemme. Til den Ende skal de Fattiges Forstandere, tilligemed deres Qvartermestere eller Medhjælpere, i Kjøbstæderne, og Lensmændene med Præsternes medhjælpere paa Landet, under Øvrighedernes Tilsyn og efter deres Instrux, besøge alle Gaardene og Husene i Kjøbstæderne, og i Sognene paa Landet, og formane alle Huusfædre, at de rigtig, under 1 Mark⁶⁰⁷ Straf til Tugthuset for hver Person, som de fordølge, angive efterfølgende Slags Betlere og Fattige, som enten have leiet Værelse, eller undertiden have Tilhold hos dem, hvilke Alle de skal tage i Øiesyn og optegne, nemlig:

a) de fremmede Betlere, samt Stedet, hvorfra de ere komne, og hvor længe de have været i Sognet; have de ikke opholdet sig der i to Aar, skal de alvorligen forbyde Almuen at huse og hæle dem, men de skal strax forføie sig af Sognet eller Stiftet til deres Hjem; huser nogen dem i to Nætter over, skal de mulcteres for hver Nat paa ½ Mark til Tugthuset; ere de uformuende til at udrede Bøderne, skal de straffes om Søndagen derefter i Halsjernet ved Kirkene, i Sognefolkenes Nærværelse++); er den fremmede saa arm, at han ikke kan komme bort, skal det gives Øvrighedens tilkjende, som skal lade Almuen skyde sammen og føre ham til sit Hjem, om det er i Fogderiet, hvis ei, da herfra og til andet, hvorfra han videre skal befordres ind til det Sted eller Stift, hvor han henhører;

2) de blinde, dumme, vanvittige, syge og sengeliggende Fattige, hvis Omstændigheder de skal beskrive, nemlig om der kan være Forhaabning til deres Forbedring; hvor længe de have ligget; om de ere gifte; om Een af dem er saa frisk og stærk, at den kan fortjene al eller nogen Underholdning til sig og sin syge Ægtefælle; om de have Børn, hvor gamle, og hvor de ere; om de ere saa formuende, at de kan underholde deres syge Forældre, eller behøve Hjælp dertil; om de have smaa Børn; som de ikke selv kan forsørge, og hvor mange;

⁶⁰⁷ Mark ble brukt for ort på Østlandet og jeg har derfor transkribert mark der det står mark/orttegn. I utgangspunktet gikk det 16 skilling på en mark og 24 på en ort. Norsk historisk leksikon [søkeord: mark, ort].

- 3) alle de Sognet tilhørende, samt fremmede, som over to Aar sammesteds have havt deres Tilhold, omløbende Betlere; og, efterat de omstændeligen af Vecterne, deres Naboer og Andre have undersøgt deres Forhold og Levemaade, nemlig om de ere liderlige [...], skal de anføre deres Opførsel, samt om de ere gifte eller ei, af hva Alder; om de Gifte betle Begge, og om Ingen af dem er saa stærk og rørig, at den enten kan tjene for aarlig Løn, eller paa en anden Maade fortjene Noget til Ophold; om de ere Mand – eller Qvindfolk; om de have Børn, hvor mange og hva Alder, og hvor de ere; om nogle er bosiddende, af hva Næring og Formue, eller om de betle tilligemed Forældrene;
- 4) Huusmænd samt Huusmænds Qvinder eller Børn, som betle, og Aarsagerne, hvorfor de paa saadan Maade søge deres Føde;
- 5) betlende Børn, saavel Fader- og Moderløse, som og de, der have Forældre levende; ved hvilke skal anføres, om de betle formedelst Forældrenes Uformuenhed; herforuden skal de Børn optegnes, hvis Forældres Tilstand ikke formaaer at holde dem i Skole og underholde dem uden Betlerie; de skal Alle anføres ved Alder, samt Forældrenes Næring, Levemaade og Vilkaar nøie efterforskes og beskrives;
- 6) Det skal og antegnes, om Nogle af disse have tjent ved de gevorbne eller nationale Regimenter, og om de er levende eller bortdøde Soldaters Qvinder og Børn. Denne Forretning skal de give beskreven; og, paa det at alle Omstændighederne kan vorde iagttagne, skal dem en Tabell fra de Fattiges Directeurer vorde tilstillet ved enhver Districts-Magistrat, efter hvilken Mandtallene skal innrettes.

§ 2. De saaledes i Kjøbstæderne forfattede Mandtaller skal leveres til Magistraterne, hvilke skal lade Betlerne med deres Verter fordre for sig, og derefter paa det nøieste undersøge Enhvers Tilstand, Forhold, Levemaade og andre Omstændigheder; de aldeles Fattige, Ugifte, Blinde og Dumme, samt de, som stedse eller næsten altid ere sengeliggende og saa skrøbelige, at de ikke uden Hjælp kan komme af Huset, samt de, som ere ilde tilredte af Flod eller Kræft i Ansigterne, skal indsættes i Fattigstuerne, hvor slige Slags Mennesker egentlig henhøre, og hvor efterdags Ingen, uden de saaledes Beskafne, maa indtages, paa det at Menighedernes Lærere kan overkomme at besøge, undervise og trøste dem af Guds Ord; men, er der ei og kan ei heller blive Rum til dem i de indberettede Fattigstuer, skal de Fattiges Forstandere udsøge til dem beleilige Steder, hvor de hos skikkelige fattige Folk kan faae Huusværelse og Opvartning, paa det at de, saavidt mulig er, kan være samlede paa visse Steder under Forstandernes og Qvartermesternes Tilsyn. Disse skal, efteradskillige Tilstand og Omstændigheder, ugentlig nyde af de Fattiges Casse fra 24 ss til 36 ss og ei høiere, uden Tilladelse fra de Fattiges Commission, hvilke Penge skal tilbæres dem af Qvartermesterne, som skal tilsee, at de Syge selv nyde Almissen, og at deres Verter eller Andre i Huset ingen Deel have deri; ere nogle af de Syge gifte, og den Ene af dem saa frisk, men dog saa nødlidende, at den vel kan opvarte, men ei underholde den Anden, blive de i deres Huse, og nyde den dem tillagte Almisse.

§ 3. De andre Betlere, som, efter bemeldte Undersøgning, formedelst Alderdom og Skrøbelighed ei kan fortjene Føden, skal ansees for at være rette Fattige, og at behøve Almisse til deres Livs Ophold, dem skal Magistraten i Kjøbstæderne indføre i Bogen, efter den følgende §12, og af de Fattiges Casse tillægge dem ugentlig 16 til 24 ss, som de en vis Dag om Ugen og paa et vist Sted skal modtage af de Fattiges Forstandere, hvilke skal formane dem til Gudsfrykt, have Opsyn med dem, at de flittig søge Kirken, og foreholde dem, ei at drive deres Tid i Lathed, men at Enhver, efter Evne og som Alderdommen og Tilstanden det tillader, bør arbeide; Qvindfolkene bør spinde og binde for Andre, og Mandfolkene søge at fortjene noget ved det, som de i deres Ungdom kan have lært; thi, enskjönt de faae Almisse, er det dog deres Pligt at arbeide, hva de formaae; blive de Fattige syge, skal Qvartermesterne modtage og levere Pengene til dem; døde, skal de have Jorden fri, Præsterne og Klokkerne nyde Intet for deres Umag; Stodderfogderne,

Vægterne og Andre, efter Magistratens Anordning, skal grave Graven og bortbære dem; de Fattiges Casse skal betale Kirken, hvorimod deres Efterladte dertil henfalder*).

§ 4. De øvrige Betlere, som enten, fordi de ere liderlige, Drukkenbolte, lade friske, stærke, eller kan have lært det, hvorved de kan fortjene deres Brød, maae ingenlunde antages som Almisse-Lemmer, men de skal advares, at de ei fra førstkommende Paaske maae betle, men skal fra den Tid af, enten ved aarlig Tjeneste eller og paa anden lovlig Maade, som de bedst veed og kan, dog uden at gaae i Dagleie ud paa Landet, adspørge deres Brød; thi skulde de, naar Inquisitionen foretages, blive paagrebne, enten som betlende, eller ledige og uden Tjeneste, skal de anholdes og uden Naade indføres i Tugthuset.

§ 5. Som der ikke kan modtages Børn af Mængde i Tugthuset, inden der sees, hvor mange voxne Mennesker Stiftet indsender, skal det med fattige Børns Forflegning forholdes paa efterfølgende Maade: Handels - og Haandverks-Mænds Børn i Kjøbstæderne under 10 Aar, som Forældrene have efterladt sig i Armod, skal imellem deres afdøde Forældres Professioner fordeles, underholdes og oplæres i deres Christendom, samt Drengbørnene holdes til deres Forældres Professioner, indtil de, tilligemed Pigebørnene, selv kan fortjene deres Brød; Øvrigheden og Overformynderne skal anvende al Flid, at formaae de Godgjørende af Sognefolkene, fornemmelig dem, som selv ingen Børn have, til at modtage, i Skole holde og opføde de Venneløse og de øvrige Børn under 10 Aar, som ei ere af forommeldte Haandteringer, hvortil de vel og lade sig bevæge, naar det med bevægelige Ord forestilles dem, at mange fattige Børn af gode Naturens Gaver, som kunde blive gjorte beqvemme til Fædrenelandets Tjeneste i allehaande Forretninger, ere, formedelst deres Ungdoms Forsømmelse blevne ulyksalige, samt skadelige og til Byrde for det almindelige Bedste; men de, som ei paa slige Maader kan ankomme, skal af de Fattiges Forstandere, med Øvrighedens Forevidende og Samtykke, hensættes til skikkelige og fattige Folk, som dem for billig Betaling vil opføde og holde til Skole; de, som have Forældre levende, der ei formaae at opføde dem, skal, imod billig hos dem betinget Betaling, forblive hos dem, saafremt de føre saa christeligt et Levnet, at Børnene kan betroes dem, men hvis ei, skal de indtages hos Fremmede; Pengene for dem skal betales af de Fattiges Casse, ved de Fattiges Forstandere, hvilke, tilligemed Qvartermesterne, skal have Indseende, at de med forsvarlig Underholdning vorde forsynede, og ei forsømme deres Skolegang. Naar disse fattige Børn ere over 10 Aar, da skal Pleiefædrene have Magt til at beholde dem fremdeles for Føde og Klæder, indtil de have været til Guds Bord, og imidlertid bæres der Omsorg for, at de tilbørligen vorde underviste i deres Christendom; Børnene skal og efter den Tid være forbundne at tjene hos dem for den sædvanlige Løn, om deres Tjeneste behøves; men, dersom Pleiefædrene ikke ville, eller deres Omstændigheder ikke tillade at have dem hos sig, naar de ere over 10 Aar, skal Overformynderne og de Fattiges Forstandere sætte Drængbørnene til Haandværker, ligesom de have Væxt og Kræfter til, og Mesterne skal, naar Læredrenge behøves, antage dem, saa at ingen Mester maa antage Dreng i Lære andensteds fra, saa længe slige fattige Børn ere at bekomme; ere Mesterne fattige, og Børnene saa unge, at de ei have Evne at holde dem i Skole, indtil de i Haandverkerne kan gjøre dem Tjeneste, skal de aarlig have en liden Hjælp til dem af de Fattiges Casse, men, naar de ere saa voxne, at de kan arbeide paa Verkstederne, skal der accorderes med Mesterne om deres Lære-Aar; og ingen Oldermænd maa, under Straf til Tugthuset, indskrive Dreng fra fremmede Steder til Lære, inden at Byens fattige Børn ere forsynede*). Overformynderne og de Fattiges Forstandere skal søge at forskaffe Pigebørnene Tjeneste hos godt Folk, hvor de kan have Føde og Klæder, og blive oplærte i deres Christendom og alle Slags Huusgjerning**). Skulde disse fattige Børn befindes gjenstridige og modvillige, skal de, tilligemed et Thingsvidne om deres Forhold, indføres i Tugthuset, naar baade det Gode og Onde er forsøgt med dem for at føre dem paa den rette Vei; hvor de skal forblive, indtil der er Haab om deres Forbedring. Naar Gud velsigner Tugthuset med lykkelig Fremgang,

skal der gjøres Anstalt, hvorledes fattige Børn kan paa en vissere og bestandigere Fod, vorde opfødte og oplærte. Fire Uger fra Publicationens Dato skal disse Anstalter være gjorte, og otte Dage derefter skal Vedkommende til de Fattiges Commission indberette, baade at de ere satte i Verk, saa og give omstændelig Forklaring om Alt hvad derved maatte være forefaldet, og hvad de derved kan have at erindre.

§ 6. Lensmændene skal forfatte Mandtaller, eet til Sognepræsterne og eet til Fogderne. I det til Fogderne skal de tilføie deres Forklaring og Betænkende, hvilke de holde for at være rette Almissee-Lemmer, paa det at Fogderne, efter Sognenes Størrelse og Beboernes Vilkaar, kan gjøre et ongefærligt Overslag, enten de kan føde deres egne Fattige, eller nogle af dem skal indeles i de større og mere formuende Sogne i Fogderiet; hvorefter de skal træde sammen med Provsterne og Sognepræsterne***), og lade sammenkalde alle de i Mandtallerne navngivne Betlere sogneviis, og, naar de, i Lensmændenes og Præsternes Medhjælperes Overværelse, have undersøgt deres Tilstand, Levemaade og Omstændigheder, skal de fastsætte efter §§ 2, 3 og 5, hvem der bør være de rette Fattige, nemlig de, som formedelst Mangel af Paarørende, der ikke kunne eller ville modtage dem, af Alderdom, Skrøbelighed eller Ungdom ei kan bekomme eller fortjene deres Levebrød, men behøve dertil Andres Hjælp. De øvrige i § 4 beskrevne Betlere skal de paamine, enten at antage aarlig Tjeneste for Kost og Løn, eller og udvælge anden lovlig Næring, hvorved de for tilkommende Tid kan fortjene deres Brød, dog at det ingenlunde maa skee med at lade sig leie for Dagløn, hvilket ikke skal være dem tilladt†).

§ 7. Da det er ikke at vente, at det Slags i § 2 ommeldte Fattige i Begyndelsen kan vorde forflegede paa Landet paa den Maade som i Kjøbestæderne, saa skal dertil i Fremtiden, naar de Fattiges Væsen nogenlunde er kommet i Stand, gjøres de fornødne Anstalter; thi skal disse, ligesaavel som Sognenes andre rette Fattige, deles imellem Almuen i visse Lægder ††), hvorfra ingen Gaardmand maa befries. Denne Inddeling skal aarlig forandres, ligesom Beboerne kan blive mere eller mindre formuende og de Fattige Tal kan aftage eller tilvoxe. Skulde et Sogn være uformuende, eller bestaae af saa faa Beboere, at det ikke kan underholde sine egne Fattige, maae de indeles i Fogderiets større Sogn, saa at alle dets Fattige faae deri deres Lægder, i hvilke de, uden Omløben eller Betlen, kan faae deres Underholdning og Klæder. Hvor mange Bønder der skal henlægges til een Fattig, kan ikke foreskrives, men derved skal hans slette og bedre Tilstand, som Bondens Evne, og ei hans Gaard Størrelse, eller Godhed, iagttages. Lægderne skal af Provsterne og alle de andre i § 6 ommeldte Personer, i Almuens Overværelse, reguleres til de Fattiges Underholdning. Derefter skal Lægdsbønderne indbyrdes forene sig og gjøre vis Aftale, enten den Fattige skal stedse være hos Een af dem, til hvilken de Andre ugentlig eller maanedlig kan hense deres Tillæg, eller og Enhver af dem vil have ham hos sig saa lang en Tid, som det kan tilkomme dem; hvad som bliver sluttet, skal føres til Bogs og ubrødelig efterleves. De Fattige skal gjøre hva Slags Huusgjerning de kan, efter deres Evne og Tilstand, hvormed Lægdet ikke maa overile dem, eller paalægge dem større og andet Arbeide, end de kan forrette. Med Alt skal Præsternes Medhjælper og Lensmændene have tilbørligt Opsyn, og Magt til at sætte tilrette saavel Lægds-Bønderne som de Fattige, naar de forsee sig imod disse Anstalter, eller og mulctere dem til de Fattiges Casse efter Omstændighederne og Forseelsernes Beskaffenhed. Præsterne, de civile og militære Betjente, samt andre Formuende, og de, hvilke ei ere af den almindelige Bondestand, skal aarlig contribuere noget til de Fattiges Casse i Fogderierne, og de Fattige skal ikke indeles med dem; men, skulde deres Tal være saa stort, at den almindelige Almue ikke kan modtage dem, skal det saasart Inddelingen er skeet, anmeldes for de Fattiges Commission, da Directeurernes Resolution skal paafølge, hvorledes det sig med deres Forflegning skal forholde. Naar de Fattige døe, skal deres Begravelse, uden Bekostning paa Jord, til Præsten og Klokkeren, skee af Lægdet.

§ 8. Med de fattige fader- og moderløse samt Betler-Børn under otte Aar (naar de ingen Paarørende eller Slægt have, som kan og vil avføde dem) skal det saaledes forholdes: de meest formuende Folk i Sognene skal anmodes om at antage sig slige fattige Børn til Opfødselse; og, naar Præsterne og de fornemste Sognefolk, Enhver efter deres Evne og Indkomster, deri foregaae Menighederne med deres gode Exempler, tvivles der ikke paa, at jo andre medlidende Christne og dertil findes villige, paa det at de kan blive opfødte, Gud til Ære, Fædrenelandet til Nytte, og dem, som bevise saadan Barmhjertighed, til Velsignelse; samme Børn skal blive hos deres Fosterfædre, indtil de opvoxe til Skolegang, da der iligemaade skal sørges for, at de kan blive oplærte i den sande Guds Kundskab, og forsynede med Føde og Klæde. Til Vederlag for denne faderlig Omsorg skal de tjene hos dem for Føde og Klæde, indtil de have været til Gudsbord; skulde de siden i længere Tid behøves i Tjeneste, skal Fosterfædrene have Magt til at beholde dem for almindelig Løn, indtil Mandfolkene komme til den Alder, at de kan antage Gaard eller Huus med Jord til, og Qvindfolkene indtil de paa samme Maade i Ægteskab kan vorde forsynede. Børnene over otte Aar skal hensættes til vindskibelig og duelige Mænd, som ville holde dem til Skole og allehaande Arbeide, hvor de og, om deres Tjeneste forlanges, skal forblive, indtil de, som forommeldt er, faae noget for sig selv*); besovede Qvindfolk**), samt fattige Huusmænd og Inderster, som enten formedelst Uformuenhed, eller fordi de have mange Børn, ei formaae at opføde og holde dem i Skole, skal, om deres Opdragelse, kan betroes dem, have en liden aarlig Hjælp dertil af de Fattiges Casse; er det ei raadeligt, skal Børnene tages fra dem og hensættes, som meldt er, hos godt Folk, som lade sig deres Armod gaae til Hjerte og ville antage dem. Præsterne og Medhjælperne skal have tilbørligt Opsyn, at de samtlige forsvarlig vorde opdragne og holdte i Skole***). Om benævnte fattige Børns Forældres Armod foraarsages af deres Liderlighed eller Dovenskab, skal Præsterne alvorlig formane dem til Ædruelighed og Vindskibelighed; forbedre de sig ikke, skal de, om Begge ere lige skyldige, eller og den, hos hvilken Skylden er, indsendes til Tugthuset, og medføre Thingsvidne om deres Forhold, hvor de skal vorde holdte til Sparsommelighed og Arbeide; ligesom og forommeldte Børn, som ere haardnakkede, ulydige, modvillige og gjenstridige, og ville ikke forbedre sig efter Formaninger og Revselsler, skal, efter slikt medfølgende Boviis, paa samme Maade vorde straffede, indtil de forandre deres begyndte onde Levnet. Ti Uger efter Publicationen skal Obenskrevne, ang. de Fattige [paa Landet], være sat i Stand, inden hvilken Tids Forløb en omstændelig Underretning derom skal være indsendt til de Fattiges Commission.

§ 9. Naar Nogen, efter at den første Indberetning efter forommeldte Artikler er skeet, formedelst ulykkelige Tilfælde geraader i Armod, og kan ikke faae Brødet uden Almissee, eller og Forældrene døe fra umyndige, uopfødte og uoplærte Børn, og efterlade dem i Fattigdom, uden Venners Hjælp, skal de af Christiania anmelde sig for de Fattiges Commission, og af de andre Kjøbstæder for de Fattiges Forstandere sammesteds, da de, efter at alle i §§ 2, 3, 4 og 5 dem angaaende Omstændigheder ere blevne undersøgte, skal efter samme underholdes af de Fattiges Casse; men paa Landet skal det angives for Præsten, da de, efter Provstens, Fogdens og Sognepræstens Foranstaltning*), skal have deres Forflegning, indtil de i det efterfølgende Aar kan vorde inddeelte i Lægd.

§ 10. Skulde Nogen, som ei er indskreven iblandt de Fattiges Tal i Kjøbstæderne, en fattig Haandverks-Svend og Dreng, som ei har Laug, eller Tjeneste-Dreng og Pige, samt paa Landet Nogen, som ei er lagt i Lægd, blive overfalden af Sygdom, og stedse sengeliggende, og samme har Intet at pleie sig med, skal det paa forommeldte Steder angives og examineres, hvorefter den Syge i Kjøbstæderne, efter sin Tilstand, skal nyde af de Fattiges Casse til Ophold 24 til 36 ss, og paa Landet 20 til 28 ss, saa længe de ere sengeliggende; men har Haandverks-Svenden eller Drengen Laug, skal han underholdes efter Laugs-Artiklerne**), med mindre han bliver sengeliggende et halvt Aar, og kan ei imidlertid arbeide, da skal han have sin Deel af de Fattiges

Casse; hvilke Penge skal henbæres til de Syge i Kjøbstæderne ved Qvartermesterne, og paa Landet ved Medhjælperne, som skal eftersee, at det til deres Nytte alene vorder anvendt.

§ 11. I alle Kjøbstæderne skal i det mindste een af Skolemesterne have noget til aarlig Løn af de Fattiges Casse, efter de Fattiges Commissions Godtfindende; hvorimod han skal uden Betaling trolig oplære den fattige Ungdom i at læse, skrive og regne, samt undervise dem i deres Christendom, saa og tilholde dem at søge Catechisationen og Søndags-Prædikenerne; Magistraterne skal hvert Qvartal besøge Skolerne, og eftersee ethvert Barns Forfremmelse; og, dersom Skolemesterne befindes efterladne i deres Embeder, skal de straffes paa deres Løn, som skal henfalde til Tugthuset. Paa Landet skal de Fattige undervises, ligesom den anden Ungdom, efter enhver Bygds i Brug værende Maade***).

§ 12. I Kjøbstæderne skal Magistraten i en af dem og de Fattiges Forstandere gennemdragen, numereret og forseglet Bog, og Sognepræsterne paa Landet i en for hvert Præstegjeld af Provsten, Fogden og Sognepræsten paa lige Maade indrettet Bog, indføre ved Datum Alt, hvad der foretages, handles og besluttet angaaende de Fattige; hvad Afgang og Forandring ved dem kan forefalde; hvad Penge der indkomme og udgives; og alt Andet det Fattiges Væsen vedkommende, saavel til deres egen Efterretning, som og paa det at de Fattiges Commission derom kan faae den fornødne og behøvedes Underretning.

§ 13. Når der i Kjøbstæderne behøves Spindere eller andre Arbeidsfolk til nye Manufacturers Inrettelse, skal Entreprenurerne have Ret til at betjene sig af Almisser-Lemmerne dertil for billig Betaling, saavidt enhver af dem formaaer at arbeide; hvorom de, som slige Ting ville indrette, kan anmelde sig hos de Fattiges Commission, hvor de skal faae al den dertil fornødne Hjælp.

Cap. III. Om det Slags Folk, som ei maae opholde sig i Stiftet, men skal føres til Tugthuset.

§ 1. Efter Cap. 2 § 1 skal fremmede Betlere, som ei have opholdt sig i to Aar i de Sogne, hvor de nu ere, og sammesteds søgt Kirke og Altergang, ingenlunde være deelagtige i noget Slags af Stiftets Almisser, men de skal udføres af Stiftet paa dets Omkostninger; skulde de komme tilbage, skal de anholdes, og de Fattiges Commissions Befaling indhentes, hvorledes det skal forholde sig med dem.

§ 2. Alle de i Cap. 2 § 4 og 6 ommeldte Betlere, som ei have antaget Tjeneste eller have saadan Næring, hvorved de kan fortjene deres Føde, skal indføres til Tugthuset.

§ 3. Iligemaade de, som intet Pas have, og omflakke fra et til et andet Sted; alle ledige Folk, og paa egen Haand siddende Mand- og Qvindfolk, saavel i Kjøbstæderne som paa Landet, hvilke efter Advarselen i 1ste Cap., ikke have antaget Tjeneste for aarlig Kost og Løn. I Kjøbstæderne maa det ikke tillades Piger og andre ugifte Qvindfolk, uden Enker alene, at være uden Tjeneste, med mindre de med at sye eller andre lovlige Haandteringer, bevise at fortjene deres Brød*); ikke heller maa det være Pigerne, fornemmelig dem, som ei endnu have været til Gudsbord, tilladt, uden Magistratens skriftlige Tilladelse, at gaae omkring i Husene og paa Gaderne med Noget at sælge, men det skal skee af gifte Koner og Enker**), og hine skal tjene: de skal, naar de findes, antastes og ansees som ledige. Drengbørn, som løbe paa Gaderne og drive, og ville ei slaae sig til at lære vis Haandtering, skal optages og sættes til Haandverker****), efterdi alle Drengbørn, som ere komne til Alder og Skjønsmhed, skal holdes til Arbeide. Paa Landet maae ingen ugifte Mand- og Qvindfolk eller Ægtefolk, som ei have antaget Huse til Beboelse, men ere Inderster hos Gaard- og Huusmænd, lade sig leie paa visse Tider om Aaret, enten maanedlig, ugentlig eller daglig, efter deres eget Behag, og saaledes med ubillig Løn udsuge Almuen; men de skal tjene Aaret omkring for stadig og sædvanlig Løn, bestaaende aleneste i Penge og Klæder,

og ei i Bondens Ager og Eng, eller andet Gaardens Tilliggende; og de maae ei forbeholde sig nogle visse Tider til deres egen Nytte; dog maae de antage Tjeneste hos 2de Bønder for aarlig vis Løn, og tjene hos een Bonde een Uge eller een Maaned, og lige saa lang Tid hos en Anden, ligesom de indbyrdes kan forenes; Halvaars-Tjenester skal ei heller tillades, paa det at Tjenestefolkene ei skal vorde fornærmede og blive tjenesteløse om Vinteren, naar de have forrettet Bondens strengeste Arbeide om Sommeren; have Gaardmænd flere Børn, end de bruge til deres Avlings og Nærings Fortsættelse, eller Huusmænd voxne Børn (naar de formedelst høi Alderdom og Svaghed ei selv behøve dem hjemme), skal de iligemaade tjene for aarlig Løn hos Andre; og fra slig aarlig Tjeneste maa Ingen, enten Krigsfolk eller Andre, være befriede, men de skal samtlige, uden noget Slags Skin, Forevending eller Exception, være pligtige til slige Tjenesters Antagelse; og maa Ingen, under Straf til Tugthuset, hermed see igjennem Fingre og give dem Medhold, langt mindre tage dem i Forsvar; thi dette skal være en almindelig Lov og Regel for alle ovenskrevne Folk i hele Stiftet, Alt til den Ende, at den skadelige Misbrug, som har taget Overhaand blant Tjenestefolk, at de helst ville tjene nogle Dage ugentlig for stor Løn, og fortære det Fortjente i Ørkesløshed i den øvrige Tid, kan vorde hemmet. Dersom forømmeldte Personer, en Maaned efter disse Anstalters Publication, ikke selv kan forskaffe sig Tjeneste, skal de anmelde det for Lensmændene, som offentlig paa Kirkebakkerne paa adskillige Søndage skal bekjendtgjøre for Sognefolkene, at disse for aarlig Løn kan bekommes til Tjeneste; Lensmændene skal ogsaa anmelde det for Fogderne, som skal paa samme Maade frembyde dem i Fogderiets andre Kirkesogne; naar de ledige og til ingen Tjeneste antagne Folk ikke ved Inquisitionen med rigtige Attester fra Fogderne kan bevise, at de paa denne Maade have søgt Tjeneste og ei kunnet bekomme den, skal de ansees som modvillige til at have villet tage Tjeneste, og skal straffes med Tugthuset som andre Ledige; Fogderne skal melde det for de Fattiges Commission, hvilke der ei, efter forømmeldte Omgang, kan faae Tjeneste. Iligemaade skal de, som behøve og ei kan bekomme Tjenestefolk, tilkjendegive denne Mangel for de Fattiges Commission, da de, om muligt er, skal vorde hjulplne med Tjenestefolk fra Stiftets andre Districter, hvor der kan være Forraad paa dem; og, naar de Tjenestløse, som ei virkelig ere i Kongens Tjeneste, kan faae en Leilighed i andre Fogderier, skal de antage den, paa det at Stiftet, saavel Husbønder som Tyende, kan vorde forsynet*). De Haandverksmænd, baade gifte og ugifte, hvilke Loven tillader at være på Landet**), maae fremdeles bruge samme deres Haandteringer. Naar Gaardmænd og andre Boende paa Landet, i Høstens og andre Aarets Tider, behøve Leiefolk, skal de dertil bruge de Huusmænd og deres Qvinder, som beboe enten paa deres Livstid bygsløde eller paa visse Aar antagne Huse, hvilke aleneste, og ingen Anden, skal have Tilladelse at gaee i Dagleie.

§ 4. Vanartige, gjenstridige, modvillige, lade, ulydige, utroe og tyvagtige Tjenestefolk, samt de, hvilke med Forsæt tilføie deres Husbønder Skade, som løbe, uden at udtjene deres Tjeneste, fra Een og til en Anden; som med Drik, Dobbelt, Natteløben eller deres egne Forretninger forsømme Arbeidet, og ere ikke stadige eller dagligen i deres antagne Tjenester; samt de, som paa andre slige grove Maader forsee sig, skal straffes med Tugthuset, paa det at Tjenestefolkene, af Frygt for Straf, kan vorde afskrækkede fra at være selvraadige, og opmuntres til at forrette deres Husbønders Arbeide med Troskab, Omhyggelighed og Hurtighed†).

§ 5. Desligeste skal uforligelige og liderlige Ægtefolk, efter Lovens 6-5-8 og 9, indsættes i Tugthuset, enten den, hvis Brøst befindes at være størst, eller Begge, om de ere lige onde, naar Formaninger og Advarseler ikke have kunnet rette dem til en forligelig og christelig Opførsel imod hinanden.

§ 6. Forældre, som have ulydige, gjenstridige og vanartige Børn, maae i Anledning af Lovens 6-5-1 og 2 lade dem indføre i Tugthuset; og paa det at endog fornemme Folk med slig Revselse kan

faae tæmmet onde Børn, maae til dem, for billig Betaling, særdeles Værelser vorde Værelser vorde indrettede††). Det skal og være Forældrene tilladt efter eget Behag igjen at udtage dem, efter deres derom gjorde Ansøgning til Directeurerne.

§ 7. Løsaftige Qvindfolk, som, uagtet de til dem af geistlig og verdslig Øvrighed gjorde Erindringer, fremture i deres forargelige Levnet, samt de, som 2de Gange have faaet uægte Børn, desligeste Tjenestefolk og Andre, som efter Lovens 6-13-3 mistænkeligen leve et letfærdigt og skammelig Levnet, og, imod Præsternes og Andres Advarsler, ei vil entholde sig fra hverandre, skal iligemaade indsættes i Tugthuset†††).

§ 8. Alle Personer, som efter Lovens 6-13-1, 2, 25, 27 og 28 og dens flere Artikler ere tildømte at udrede Bøder for Letfærdigheder og andre slige Forseelser, og ere uformuende til at betale dem, skal straffes i saa lang Tid med Arbeide i Tugthuset, indtil Bøderne med Arbeide kan være betalte†).

§ 9. De Mennesker, som i Bygderne og Sætrene fare omkrig, og forføre Tjenestefolk eller Folks Børn til Utroskab og Trodsighed, samt de uden vis Bopæl eller Pas Omløbende, under Navn af Kjedelflikkere og andre, skal indføres til Tugthuset††).

§ 10. Iligemaade de, som ere henfaldne til Drik, Dobbelt og Liderlighed, og vedblive deri, samt de, der fortære deres Midler og Formue i sligt syndigt, forderveligt og forargeligt Levnet, ei agtende Præsternes og Andres Advarsler og Formaninger; samt Spillere og Spitsbuber, som med Drik, Dobbelt og Spill, eller underfundige Maader forføre enfoldige og unge Mennesker, og saaledes narre og tilstjæle sig deres Penge og Formue†††).

§ 11. Qvinder-Personer, som 3de Gange have faaet Børn i Utugt, bør efter Lovens 6-13-9 straffes til Kagen; men efterdi de, naar de have udstaet denne Straf, blive anseede som uærlige, og foragtes, saa at Ingen vil have dem i Tjeneste, andre Tjenestefolk ville ei heller gaae i Arbeide med dem, saa vorder den i Loven saaledes dicterede Straf hermed forandret, at de herefter for denne Forseelse skulle arbeide i Tugthuset i otte Aar++++).

§ 12. Skulde ved Inquisitioner findes Qvindfolk som, for begagne Tyverier, Horerie og andre Forseelser, ere bedømte enten til Tugthuset eller Forviisning af Landet [...]

§ 13. Men, efterdi Stiftet er stort [...] dømmes til Arbeide i Fæstningerne*), og ei til Tugthuset, saa det at det for dem kan vorde befriet. –

§ 14. Da de sædvanlige Bygde-Thinge ikkun indfalde tre Gange aarlig, saa at det vil falde Stiftets Indbyggere særdeles kostbart at lade underholde disse Publico skadelige Folk saa lang en Tid, inden Sagerne imod dem paa den befalede Rettergangsmaade kan vorde tilendebragte, saa skal det med slige Sagers *Paakjendelse forholde sig paa efterfølgende Maade*: De i §§ 2 og 3 ommeldte Folk, som i Inquisitionen vorde paagrebne, skal henføres til Thingstederne [...] de i § 4, 5, 7, 9 og 10 Ommeldte skal iligemaade naar slige Casus forefalde paa andre end de sædvanlige Thingtider, henføres til Sorenskriverne, og iligemaade paa forommeldte Maader behandles. De, hvilke Sagen vedkommer, i hvem det end er, og hva Forventning de maatte have, skal være pligtige, tilligemed Vidnerne, at tage til Gjenmæle, efter 2de Dages Varsel; Vidnerne skal møde, under Faldsmaal, med mindre de ere syge, og have saadant lovligt Forfald, at de ei paa den Tid personlig kan møde; Sorenskriverne skal dømme strax uden Opsættelse, og udstæde Dommene uden Betaling paa slet Papir.

I Kjøbstæderne skal Byfogderne i forommeldte Sager, efter 12 Timers Varsel til alle Vedkommende og Vidnerne, hvor paa samme Maade dømme; Byskriverne skal og strax give Dommene beskrevne på slet Papir og uden Betaling*). I alle Dommene**), som *ikke* skal staae under *Appel*, bliver alene Straffen navngivet, men *Tiden*, i hvilken de Skyldige skulle blive i Tugthuset, skal de Fattiges Commission, med Directeurernes Approbation, fastsætte***). I disse Sager skal det ikke tillades Procuratorene at gaae i rette, paa det at Retten ei med unyttig Ophold og Vidløftighed skal vorde Opholdet. Men i andre Sager, angaaende grovere forseelser, skal med Rettergangen forholdes paa den sædvanlige Maade.

§ 15. Alle de, som med slige Domme indsendes til Tugthuset, skal sammesteds modtages, men Ingen, uden Dom medfølger. Dog maae, efter § 6, Børn indsættes fra Kjøbstæderne og fornemme Folk paa Landet, naar Breve medfølge fra Forældrene****); men med de Børn, som indkomme fra Almuen paa Landet, skal sendes rigtige Domme [...]

Cap. IV: Om Inquisitionerne i Stiftet.

Naar alle Anstalterne, efter 2det Cap., i Kjøbstæderne og Fogderiene ere komne i Stand, saa at enhver ret Fattig veed, hvor han skal oppebære sin Almisse, og de Fattiges Commission herom faaer indhentet den heri befalede Communication, skal kort Tid derefter, efter Directeurenes Befaling, en *General-Inqvisition* over hele Stiftet foretages [...] Det første Aar skal Inqvisitionen gjentages hver tredie Maaned i alt Stiftet, men siden skal den aarlig skee to Gange: om Vaaren, otte Dage førend Folk reise til Sæters, og om Høsten imellem Mikkels- og Mortensdage. Med dem, som da findes, skal det forholdes af ovebskrevne Personer paa forommeldte Maade. – Inqvisitionerne skal stedse skee ligesaa alvorligen og almindeligen, som den første, hvormed Fogderne og Præsterne skal have nøie Indseende, saa at ikke en eneste Krog i Stiftet af dem forbigaaes, paa det at alt liderligt og unyttigt Pak aldeles kan vorde udryddet; det skal ogsaa føres til Bogs, naar, og af hvem Inqvisitionen skeer. Forsømmes den, da skal de Skyldige mulcteres til Tugthuset; skulde der være Mistanke, at Inqvisitionen ikke skeer alvorligen, skal de som den forrette, antages i Eed, efter en af Directeurene dem foreskrevne Formular.

Cap. V. Om de Fattiges Cassers Indrettelse i Kjøbstæderne og Fogderiene.

[§ 1-11 ikke transkribert].

Cap. VI. Om Betleriets Afskaffelse.

§ 1. Saasnart den første Inqvisition er overstanden, skal *Betlen* aldeles i Stiftet være *afskaffet* og ophævet, saa at ingen Ung eller Gammel, Indfødt eller Fremmed, maa betle, paa Gader og Torve, ved Kirker og paa Markeder, ved Huse, Døre og Kramboder; ei heller maa Nogen om Aftenen lade sig finde for Folks Døre med Sang eller Spil, for at søge Almisse++).

§ 2. Saasnart de Fattiges Almisse begynder, hvilket i Kjøbstæderne skal vorde bekjentgjort af Prædikestolene, maa Ingen i alt Stiftet være tilladt at give nogen Betler Almisse, enten paa Gaderne og Veiene, i Husene eller ved Dørene; thi hva godt Folk vil unde de Fattige, kan de enten hensende til Præsterne efter Cap. 555 §§ 7 og 10, eller og de kan i næstfølgende Qvartal forbedre den aarlige Gave, som de have ladet sig indskrive for, saa det at slig Medlidenhed ikke skal give Anledning til Betlerie; handler Nogen herimod, bøder han første gang til Tugthuset 2 Rdlr., og siden hver Gang dobbelt.

§ 3. Løber noget Almisse-Lem i Kjøbstæderne om paa Gaderne eller i Husene, og overhænger Folk for Almisse, skal han første Gang miste en Fjerdedeel af en Uges Almisse; forseer han sig anden Gang, skal han have forbrudt ligesaa meget, ugentlig, i de fire efterfølgende Uger; skeer det tredie Gang, straffes han i Byens Fængsel med Vand og Brød i 14 Dage; bliver han fremdeles

ved, indsendes han med Dom til Tugthuset. Vil en Fattig paa Landet ikke lade sig nøie med sin Underholdning, men udløber af Lægdet og betler, skal han ved Bygde-Vægteren første Gang straffes med Halsjernet ved Kirken i 2de Timer, den næste Søndag efter Kirkefolkernes Nærværelse; anden Gang straffes han paa samme Maade i ligesaa lang Tid 2de Søndage efter hinanden; tredje Gang skal han udstaa den sidste Straf, og derforuden pidskes 2de Gange med Riis af Bygde-Vægteren, een Gang hver Uge, i Lægdet, i Medhjælpernes Nærværelse: men, forseer han sig fjerde Gang, skal han, efter medfølgende Dom, straffes med Tugthuset.

§ 4. Gjør nogen i Kjøbstæderne sig sin Almisse uværdig, med at begaae Uskikkelighed, Fylderie, Drukkenskab, Slagsmaal, Skjenderie og andre slige Ugudeligheder, eller bander og sværger, skal han straffes for hver Gang paa sin Almisse efter foregaaende § efter Sognepræsternes og de Fattiges Forstandere Godtfindene; men begaaes slik Ugudelighed paa Landet, paalægges Straffen af Præsten; og Medhjælperne skal have Tilsyn med, at den Skyldige vorder afstraffet af Bygde-Vægteren.

§ 5. Ingen Huusmand maa trygle Sædkorn, men enhver Gaardmand skal forsyne sine Huusmænd dermed [...]

§ 6. Det maa ei heller være unge Ægtefolk tilladt at betle til Bøling eller Huusholdning, men de bør fortjene deres Brød ved Arbeide [...]

§ 7. Ingen Præst maa recommendere Trygle-Breve med sin Paaskrift til Sognefolkene*); skeer det, skal han for hver Gang bøde 4 Rdlr. til Tugthuset .

§ 8. Ingen ud- eller indlændisk Skipper maa føre *fremmede Betlere* til Stiftet, eller sætte dem i Land i Fjordene og Udhavnene, ei heller en Fattig, som der i Stiftet er innfødt [...]

§ 9. Ingen i Kjøbstæderne maa huse eller hæle nogen fremmed ankommende Betler, med mindre han tilkjendegiver det for de Fattiges Forstandere eller Qvartermesterne, som strax skal undersøge hvem det er, hvorfra og hva Leilighed han er kommen; om han sammesteds tilforn har været bosiddende og hvor længe; naar han reise derfra; hvor han siden har opholdet sig; om han er ugift eller gift, og har Børn, samt om han har Pas; forsømmer Verten at angive det, skal han betale for hver Nat, han huser ham, 24 Sk.***) . [...]

§ 10. I enhver Kjøbstad skal antages og lønnes, paa den i Stiftets sædvanlige Maade, dog af de Fattiges Casse, og ei af Byens Skatter, 1 a 2 eller saa mange *Stodderfogder*, som Byens Størrelse behøver, for at holde Gaderne frie og ryddelige for Indenbyes – og fremmede Betlere. [...] – I hvert Sogn paa Landet skal der, efter dets Størrelse, ogsaa beskikkes af Fogden Bygde-Vægtere*) af Uberygtet Opførsel [..]

§ 11. [...] Qvartermestere [...] de skal og have Opsyn med de Fattige, at de føre et christelig og gudelig Levnet, holde dem til at arbeide saa meget, som Enhver har Evne at gjøre, samt angive al den Uorden, som gaaer i Svang blant dem, aat den kan vorde rettet.

§ 12. Dersom Nogen kan optænke noget, som kan tjene til dette gudelige Verks Forbedring, i Kjøbstæderne og paa Landet, eller og gjøre Forslag til de Manufacturers Bedste, som i Tugthuset skal oprettes, havde de, for at forfremme Verket til en ønskelig Fuldkommenhed, at indsende deres Betænkninger til Directeurene.

Cap. VII. Om Tugthusets Betjente, Inspectionen, Oeconomien, Manufacturer, og andre det vedkommende Ting*).

[§ 1 – 11 ikke transkribert].

Cap. VIII. Om de Fattiges Commission og dens Forretninger.

[§ 1- 3 ikke transkribert].